

**Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Alkalmazott Nyelvészet Program**

Babos Krisztina

PORTUGÁL NYELVPOLITIKAI KÉRDÉS(EK)

„Rend és Haladás”?

Doktori (PhD) értekezés

Témavezető: dr. habil. Ortutay Katalin, egyetemi docens
Konzulens: dr. Csaba Márta, PhD

**Pécs
2015**

Doktori értekezés benyújtása és nyilatkozat a dolgozat eredetiségéről

Alulírott

név: **Babos Krisztina**

születési név: ua.

anyja neve: **Szabó Éva**

születési hely, idő: **Szombathely, 1973. november 10.**

PORTUGÁL NYELVPOLITIKAI KÉRDÉS(EK) „Rend és Haladás”?

című doktori értekezésemet a mai napon benyújtom a(z)

Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar
Nyelvtudományi Doktori Iskola
Alkalmazott Nyelvészet Programjához.

Témavezető neve: **dr. habil. Ortutay Katalin, egyetemi docens**

Egyúttal nyilatkozom, hogy jelen eljárás során benyújtott doktori értekezésemet

- korábban más doktori iskolába (sem hazai, sem külföldi egyetemen) nem nyújtottam be,
- fokozatszerzési eljárásra jelentkezésemet két éven belül nem utasították el,
- az elmúlt két esztendőben nem volt sikertelen doktori eljárásom,
- öt éven belül doktori fokozatom visszavonására nem került sor,
- értekezésem önálló munka, más szellemi alkotását sajátomként nem mutattam be, az irodalmi hivatkozások egyértelműek és teljesek, az értekezés elkészítésénél hamis vagy hamisított adatokat nem használtam.

Dátum: Budapest, 2015. június 08.

BabosKrisztina

.....
doktorjelölt aláírása

Témavezetői nyilatkozat a dolgozat benyújtásához

Alulírott Dr. habil. Ortutay Katalin..... nyilatkozom,
hogy **Babos Krisztina** doktorjelölt

PORTUGÁL NYELVPOLITIKAI KÉRDÉS(EK)

„Rend és haladás?”

.....
.....
című doktori értekezését megismertem, nyilvános vitára bocsátását támogatom.

Dátum: Veszprém, 2015. június 2.

.....
témavezető aláírása

Tartalomjegyzék

Bevezetés	5
1. Gondolatok a nyelvpolitikáról.....	8
1.1. A nyelvi jogtól a nyelvi helyzetig.....	8
1.2. A nyelvek többközpontúságától a nyelvek hierarchiarendszeréig	18
2. A nyelvpolitika portugál megközelítéséről.....	24
2.1. A nyelvi exporttól a beavatkozások hiányáig.....	24
2.2. A beavatkozások szükségességétől a nyelvi tőkéig.....	26
3. A portugál nyelv történetének fejlődési korszakairól.....	30
3.1. A szubsztrátumoktól a modern terjeszkedésig	30
3.1.1. Szubsztrátumok az Ibér-félszigeten.....	30
3.1.2. A romanizáció.....	31
3.1.3. A gót uralom	32
3.1.4. Az arab hódítás	32
3.1.5. A hivatalos portugál nyelv és korszakai	33
3.1.6. A modern kori terjeszkedés	35
4. A hivatalos portugál nyelvű országok nyelvi helyzetéről.....	37
4.1 A helyi hivatalos adatoktól a világ nyelveit feltáró adatbázisokig.....	37
4.2. Nyelvi helyzetek Portugáliától Kelet-Timorig	45
4.2.1. Portugália.....	45
4.2.2. A Zöld-foki szigetek.....	49
4.2.3. Angola	55
4.2.4. São Tomé és Príncipe	61
4.2.5. Mozambik.....	65
4.2.6. Bissau-Guinea.....	71
4.2.7. Kelet-Timor	78
5. A hivatalos portugál nyelvű szervezetekről	87
5.1. A nemzetközi összefogásoktól a spagetti-tálig.....	87
5.1.1. Az Amerikai Államok Szervezete	87
5.1.2. Az Ibér-amerikai Államok Szervezete az oktatásért, a tudományért és a kultúráért. 88	
5.1.3. Az Afrikai Unió.....	88
5.1.4. A Nyugat-Afrikai Államok Gazdasági Közössége.....	89
5.1.5. A Közép-Afrikai Országok Gazdasági Közössége.....	90

5.1.6. Az Európai Unió	90
5.1.7. Az Ibéramerikai Csúcstalálkozó	91
5.1.8. Az Dél-Amerikai Közös Piac	92
5.1.9. Az Dél-afrikai Fejlesztési Közösség.....	92
5.1.10. A Dél-amerikai Nemzetek Uniója	93
5.2. A gazdasági érdekektől a közös nyelvhasználatig.....	93
6. A portugál nyelvet összefogó kezdeményezésekről	96
6.1. A Portugál Nyelvű Országok Közössége	96
6.2. A Portugál Nyelv Nemzetközi Intézete	102
6.3. A Portugál Nyelv Obszervatóriuma	103
6.4. A Helyesírási Egyezmény	104
6.5. A Közös Ortográfiai Szókészlet	109
6.6. A Portugál Nyelv Múzeuma	110
7. A sokszínű Brazil Szövetségi Köztársaságról	118
7.1. Történelem: a passzátszélvtől a demokráciáig	118
7.2. Bevándorlás: a portugáloktól a németekig	123
7.3. A többszáz együttélő nyelv helyzetéről.....	125
7.4. A nyelvpolitikai intézettől a nyelvi örökségig.....	127
7.4.1. Óshonos nyelvek: az iskolapadtól a tanárképzésig.....	129
7.4.2. A bevándorlók nyelvei: a némettől a talianig.....	134
7.4.3. Az afrikai nyelvektől az új technológiákig.....	138
7.5. A Nyelvi Sokszínűség Nemzeti Nyilvántartásáról	143
7.6. A nyelvpolitika brazil megközelítéséről.....	144
8. Kérdőív a nyelvhasználati szokásokról és attitűdről	153
8.1. A kérdésektől a feltételezésekig	153
8.2. A feltételezésektől a válaszokig	157
9. Záró gondolatok a portugál nyelv jövőjéről	175
9.1. A kutatás célkitűzéseitől az eredményekig.....	175
9.2. Az alcímtől egy portugál nyelvpolitikai kérdésig.....	182
9.3. A kutatási célkitűzések teljesülése mentén feltárt összefüggésekről.....	185
9.4. A kutatás folytatásának lehetséges további kiindulópontjairól	186
10. Az értekezésben szereplő ábráktól a térképekig	187
11. Mellékletek.....	188

Mellékletek jegyzéke:.....	188
11.1. melléklet: Az értekezésben tárgyalt országok nyelvi helyzetéről	189
11.1.1. Portugália nyelvi helyzetét bemutató grafikon és táblázat	190
11.1.2. melléklet: A Zöld-foki szigetek nyelvi helyzetét bemutató grafikon és táblázat ..	191
11.1.3. melléklet: Angola nyelvi helyzetét bemutató grafikon és táblázat.....	192
11.1.4. melléklet: São Tomé és Príncipe nyelvi helyzetét bemutató grafikon és táblázat.	193
11.1.5. melléklet: Mozambik nyelvi helyzetét bemutató grafikon és táblázat	194
11.1.6. melléklet: Bissau-Guinea nyelvi helyzetét bemutató grafikon és táblázat.....	195
11.1.7. melléklet: Kelet-Timor nyelvi helyzetét bemutató grafikon és táblázat.....	196
11.1.8. melléklet: Brazília nyelvi helyzetét bemutató grafikon és táblázat.....	197
11.2. Kérdőív a nyelvhasználati szokásokról és attitűdről	200
11.2.1. A kérdőív szövegének magyar fordítása	200
11.2.2. A brazil állampolgársággal született portugál anyanyelvűek válaszai	203
11.2.3. A portugál állampolgársággal született portugál anyanyelvűek válaszai	215
11. 3. melléklet: A Brazil Szövetségi Köztársaság zászlója.....	226
Az értekezés portugál nyelvű összefoglalója	227
Az értekezésben felhasznált irodalom jegyzéke.....	242
Az értekezésben felhasznált dokumentumok jegyzéke	249
Az értekezésben szereplő fontosabb intézmények jegyzéke	253
Az értekezést és mellékleteit tartalmazó CD-lemez.....	254

Bevezetés

A portugál nyelvre az új Helyesírási Egyezmény létrejöttéig kétféle helyesírási szabályzat vonatkozott. A korábbi kétféle ortográfia létrejötte még a Portugál Köztársaság kikiáltásához köthető: 1911-ben Portugáliában létrehozta egy egyszerűsített szabályzatot, amit Braziliában nem vettek át, ettől az időponttól kezdve létezett a kétféle helyesírási mód. Az ezt követő évtizedekben több kísérlet történt az egységesítésre. 1990. december 16-án született meg a nyelvi együttműködés legfőbb eredménye, a négy részből álló új egyezmény, amit akkoriban a Portugál Nyelvű Országok Közösségének hét alapító tagállama és a megfigyelő státuszban levő tagja, Galícia írt alá. Sokak szerint az egységes portugál nyelv használata könnyebbséget jelent mind a gazdasági mind a kulturális együttműködések terén. A nemzetközi kapcsolatok szempontjából is lényegesen logikusnak tűnik az egységesítés: megkönnyíti a nemzetközi szerződéskötést, hiszen létrejötte előtt minden esetben kétféle szövegezés volt szükséges. Az Egyezmény két helyesírási szabályzatot egységesít: a Braziliában és a Portugáliában használatosakat. Az új, közös – a Közösség minden tagországára vonatkozó – egyezménynek meglehetősen nagy a visszahangja. A tagországok már ratifikálták, és folyamatban van alkalmazásának országonként állandóan változó és nem egységes ütemtervének megvalósítása. Egy helyesírási szabályzat elfogadtatása hosszú folyamat, a Közösség politikusai meglehetősen liberálisak a bevezetés körülményeivel kapcsolatban. Egy lisszaboni portugál-brazil csúcstalálkozó keretében 2013-ban aláírt Közös Nyilatkozat értelmében megerősítették az Egyezmény teljeskörű alkalmazásának szükségességét minden tagországban, hogy ezzel hozzájáruljanak a portugál nyelv nemzetköziesítéséhez; ekkor egy újabb dátum jelent meg az bevezetési folyamat ütemtervében, miszerint Portugáliában – az eredetileg kitűzött 2010. decemberi határidő helyett – 2015 májusában; Braziliában – az eredeti 2012. decemberi határidő helyett – 2015. december 31. napján lép teljes körűen életbe a szabályzat. A világ legmagasabb létszámú közösségi oldalán 2009. április 11-én létrejött egy „A portugál nyelvért, az Egyezmény ellen!” nevű közösség, amelynek tagjai szerint az egyezmény nem más, mint a portugál kultúra, mindannyiuk öröksége ellen elkövetett bűn.

Egy új helyesírás bevezetése a nyelvet érintő intézkedés. Az ilyen típusú, a nyelv(ek)et érintő intézkedések befolyásolják és alakítják egy-egy ország nyelvi helyzetét. A nyelvi helyzet alakulásában jelentős szerepe van még a nyelvek együttélését formáló körülményeknek. A nyelv(ek)et és a nyelvek együttélését befolyásoló intézkedések összességét a nyelvpolitika tárgyaként értelmezzük. A világ nyelveit tekintve példa nélküli egy ilyen horderejű, a nyelvi

egységesítést célzó nyelvpolitikai döntés, és nem tekinthetünk el attól a tényről sem, hogy a világ hatodik leggyakrabban használt nyelvének, a portugál nyelv hivatalos státuszának körülményei a különböző földrajzi régiókban jelentősen eltérők.

Kutatásunk célja *a portugál nyelvet érintő nyelvpolitikai kérdések, intézkedések és azok rendszerezési lehetőségeinek a feltárása*. Első célkitűzésünk *a nyelvpolitika tudományának körültekintő értelmezése*, nemzetközi kutatási eredményeinek oly módon történő összefoglalása, amely kiindulópontként szolgál a portugál nyelvre vonatkozó elméleti és gyakorlati alkalmazásainak feltárásához. Második célkitűzésünk, hogy megismerjük az alkalmazott nyelvészet tudományágban kutató *portugál szakemberek nyelvpolitikával és annak gyakorlatban alkalmazott területeivel kapcsolatos nézeteit*. Az összefüggések tágabb értelmezéséhez vezethet a kutatási háttér vizsgálatának harmadik szempontja, amelynek célja *a portugál nyelv történetének, fejlődési korszakainak áttekintése*. Negyedik célkitűzésünk, hogy a hivatalos portugál nyelvű országok nyelvi jogi helyzetének rövid áttekintése után megismerjük az adott ország nyelvi helyzetét és az azt befolyásoló intézkedéseket, a portugál más nyelvekkel való együttélését alakító körülményeket, miközben törekszünk rávilágítani az adott régióban a helyi nyelveknek a portugállal való együttélése során kialakuló továbbfejlődési tendenciák lehetséges irányvonalaira. A kutatás során csak a *Portugál Nyelvű Országok Közösségének tagországait* vesszük górcső alá. Ennek a szervezetnek az a célja, hogy a hivatalos portugál nyelvű országokat mind gazdasági, mind kulturális és nyelvi szempontból összefogja. Az országok nyelvi helyzetének bemutatásakor egy *a világ nyelveit bemutató adatbázison* kívül az alaptörvényekben foglaltakra, a helyi kormányok által közreadott statisztikai adatokra, a témát tárgyaló és összefogó tudományos és közéleti nyilatkozatokra támaszkodunk. Minden egyes ország esetében kitérünk a nyelvpolitikai intézkedések kiindulópontjaira és következményeire. Indokoltnak látjuk annak a ténynek a vizsgálatát, hogy nemzetközi szervezetek, összefogások kommunikációjában kiemelt nyelvek is hivatalos státuszban vannak. A portugál nyelv legalább tíz *nemzetközi szervezet hivatalos nyelve*. A kutatás ötödik fázisában megvizsgáljuk, hogy ez a tény befolyásolja-e esetünkben a portugál nyelv fejlődését, vagy annak különböző státuszhelyzeteiben történő erősödéséhez illetve gyengüléséhez vezet-e. Célkitűzéseink további elemeként elengedhetetlennek tartunk bemutatni olyan nemzetközi összefogásokat, amelyek a luzofón országok közösségi ügyei mellett párhuzamosan *a közös nyelv fenntartására és fejlesztésére irányuló törekvések* mentén születtek. Külön fejezetben részletesen tárgyaljuk *a brazil normaközpont nyelvpolitikára vonatkozó elméleteit és gyakorlatát*. A nyelvek világot átszövő dinamikáját leíró modell elve

szerint felmerül az a kérdés, hogy a nyelvek hierarchiarendszerében történő változások eredményeként megjelenik-e ebben a modellben új nyelvként – teljesen leválva az európai portugál nyelvről – a brazil nyelv? A lehetséges új nyelv normarendszere rendelkezésre áll, státusz-alakulásának, stabilizációjának folyamatában a nyelvpolitikai döntéshozók által szabott irányvonalak mellett a nyelvet használó közösség attitűdje meghatározó lehet. A *portugál nyelvet használó közösség attitűdjének és nyelvhasználati szokásainak* vizsgálatára összeállított kérdőívünkkel a portugált anyanyelvként beszélők nyelvhasználati szokásait kívánjuk felmérni, és arra is kíváncsiak vagyunk, hogy a portugál és a brazil nyelvváltozatot használó közösség hogyan értékeli saját szempontjából a nyelvet érintő intézkedéseket, egységesítési törekvéseket és milyen tudatosan kezeli ezt a kérdést. A kérdőív válasz-eredményeinek elemzésével az értekezés célkitűzéseinek teljesülése során feltárássra kerülő tényeket kívánjuk alátámasztani és kiegészíteni. A kutatás egyik fázisában sem térünk ki a nyelvet közvetlenül érő változásokra. A portugál nyelv két normaközpontját érintő változások következményeit egy következő kutatás keretében lehet majd megvizsgálni. A jelen értekezés kiindulópontja az a kérdés, hogy ha egyértelműsíthető egy nyelvi normaközpont – jelen esetben a Portugáliáról Brazíliára történő – eltolódásának ténye, elindulhat-e ez a folyamat olyan irányba, hogy egy, a portugálon túl, vagy azzal párhuzamosan, de önállóan fejlődő – új fejlődési szakaszba érő portugál és/vagy brazil – nyelv (ki)alakulásának lehetünk a tanúi. Az értekezés betekintési kísérlet a portugál nyelv fejlődési folyamatának egy, a jövőben leírható fázisába.

Az értekezésben és lábjegyzeteiben dőlt betűkkel adjuk meg az idegen nyelvű tanulmányok, dokumentumok, összefogások címét, a szervezetek és az intézmények nevét. Minden portugál és német nyelvű idézet fordítása, vagy a hivatkozás tartalmának magyar összefoglalása a szerző saját munkája. Az angol nyelvű hivatkozások fordításainál megadtuk az abban segítséget nyújtó fordító nevét. A lábjegyzetekben dőlt betűkkel szerepel az felhasznált forrás eredeti szövegrészlete azokban az esetekben, amikor annak tartalmi súlya kifejtésünk szempontjait döntően befolyásolta. Az irodalomjegyzékben és az értekezés zárójeles hivatkozásaiban szereplő művek szerzőinek neve után megadjuk a felhasznált forrás keletkezési évét és az oldalszámot, nem adunk meg oldalszámot abban az esetben, ha a mű átfogó összefüggésrendszere befolyásolta gondolatmenetünket, vagy a forrás olyan interneten elérhető elektronikus szövegdokumentumból származik, amelyben nem szerepelnek oldalszámok.

1. Gondolatok a nyelvpolitikáról

1.1. A nyelvi jogtól a nyelvi helyzetig

Minden nyelv kollektíven jött létre, és egy közösségen belül az összetartozás, az azonosulás, a kommunikáció és a kreatív kifejezés egyéni eszköze, a nyelvi jog a kulturális identitáshoz való emberi jog. Az emberi jogokat kialakulásuk történeti szempontjából három nemzedékbe szokták sorolni. A felvilágosodás eredményeként jött létre első nemzedékük, amelyek az ember egyéni szabadságát védték az állammal szemben, a középkor végi államok jogait korlátozva, ezeket ezért negatív jogoknak is szokás nevezni. A második nemzedék létrejöttével a 20. században gazdasági, szociális és kulturális jogok szélesítették tovább az emberi jogok terjedelmét. Ezek az államokat, az intézményeket már aktív cselekvésre kötelezik az állampolgárok érdekében, ezért nevezik ezeket pozitív emberi jogoknak. A II. világháború után létrejött harmadik generációs jogok a kollektív emberi jogok, a fejlődéshez való, a békéhez, a kommunikációhoz, a mássághoz, az elfogadható környezethez, az emberiség közös örökségéhez és a humanitárius segítséghez való jog. Az ENSZ emberi jogokat meghatározó 1987-es dokumentumának 2. cikkelye szerint a nyelvi jog biztosításának érdekében minden népnek és nemzetnek arra kell törekednie, hogy oktatás és nevelés útján előmozdítsa e jog tiszteletben tartásának kifejlesztését, továbbá a tagállamok, valamint a joghatóságuk alatt álló területek népei között általános és tényleges alkalmazását, elismerését. A Nyelvi Jogok Világkonferenciájának keretében Barcelonában 1996. június 6-án fogadták el a Nyelvi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát, amelynek cikkelyei külön kitérnek a közigazgatás és a hivatalos testületek, az oktatás, a tulajdonnevek használatának, a tömegkommunikációs eszközök és új technológiák, a kultúra, a társadalmi-gazdasági szféra keretei között a nyelvi közösségeket fenyegető veszélyekkel szembeni védelemre. A Nyilatkozat azt tekinti kiindulópontjának, hogy a nyelvi jogok egyidejűleg egyéni és kollektív jogok, mely szerint az emberi és nyelvi csoportok jogai semmilyen módon nem szabad, hogy gátolják személyek vagy csoportok befogadó nyelvi közösséggel való kapcsolatát, vagy abba a közösségbe való integrációját. Ugyanakkor nem szabad korlátozniuk a befogadó nyelvi közösség vagy tagjainak jogait a közösség saját nyelvének teljes nyilvános használatában. A Nyilatkozat mindenkinek biztosítja a jogot, hogy többnyelvű legyen, valamint hogy ismerje és használja azt a nyelvet, amelyik a legjobban hozzájárul személyes fejlődéséhez vagy szociális mobilitásához, amennyiben nem sérti az erre a területre jellemző nyelv közhasználatát. A nyelvi jogok rögzítésének folyamán figyelembe vettek minden olyan tényezőt, amelyek a nyelvek fejlődését gyorsíthatják vagy lassíthatják, s kitérnek az invázióból, a gyarmatosításból

fakadó nyelvi hierarchiák kialakulására és nyelvi értékrendszerek átalakulására. Az ENSZ közgyűlése 2007-ben kiegészítő dokumentumban rögzítette az őshonos emberek egyéni és kollektív, a kultúrához, a személyazonossághoz, a nyelvhez, a foglalkoztatáshoz, az egészséghez és az oktatáshoz fűződő jogait. A jogok egyetemlegesen megfogalmazott elfogadásán túl alakuló gyakorlatban mégis számtalan tisztázatlan kérdés merül fel, például, hogy ki és hogyan gátolhatja személyek és közösségek nyelvhasználati jogát; többnyelvűség esetén hol húzódnak az egy területre jellemző köznyelvhasználat határai és kik húzzák meg ezeket a határokat; hogyan tudják az őshonos közösségek fenntartani és megerősíteni intézményeiket, kultúráikat, hagyományaikat és folytatni fejlesztésüket, hogyan biztosítható számukra a nyelvi jog? (Szépe 2001:61)

A nyelvi jog biztosításához elengedhetetlen egy társadalomban a nyelvi jogi helyzet vizsgálata. Heinz Kloss 1968-ban dolgozta ki a ma is érvényes tipológiát, mely szerint a nyelv egyetlen hivatalos nyelv, úgynevezett nemzeti nyelv, társ-hivatalos nyelv, területi-regionális hivatalos nyelv, államilag támogatott, hivatalos státusz nélküli nyelv, megtűrt, állami támogatás nélküli nyelv vagy tiltott nyelv (Ortutay 2011a:243) státuszú lehet.

Klaus Bochmann a nyelvek státuszának megállapítására a nyelvi jogi helyzet mellett további hat olyan jellemzőt különböztet meg, amelyek nemcsak nyelvpolitikai döntések kiindulópontjai, hanem egyben következményei is lehetnek: a nyelvi rendszer autonómiájának foka és a nyelvi-etnikai közösség eredete, a demográfiai-földrajzi, az ideológiai dimenziók, a nyelvet hordozó/beszélő közösség társadalmi és gazdasági helyzete, az illető nyelv standardizáltságának foka, a társadalmi kommunikációban betöltött funkciók, illetve a társadalmi kommunikációs területek lefedése. (Bochmann 1999:47-51)

A mai társadalmakban a nyelvi pluralizmus általános jelenség, mely szerint egyszerre vagy több különálló területen egyidejűleg egy nyelv és annak változatai kapcsolatban állnak egymással, vagy több nyelvvél illetve annak változataival. Labrie három bizonytalansági tényezőt sorol fel az egymással kapcsolatban álló nyelvek és nyelvváltozatok együttélésében: a változatosságot, a szinkron dimenziót; a változást, a diakron dimenziót; és az elterjedést, a tér- és időbeli dimenziót. A szabályozás és nyelvpolitika metszéspontjában körvonalazódó folyamatot három szakaszra bontja. Az egymás mellett élő nyelvek vagy nyelvváltozatok harmonikus együttélése és fejlődése esetén beszél nyelvi konszenzusról. Ha nyelvek vagy nyelvváltozatok háttérbe szorulnak, kitör a nyelvi konfliktus, illetve versa a nyelv is képezheti konfliktus alapját, egy olyan értéket, amiért harcolni kell. A nyelvi konfliktus az adott nyelvet

beszélő szocioökonómiai, szociokulturális és/vagy etnikai tényezők által önmagát másikkal szemben meghatározó csoport önmegvalósítási kísérleteiből fejlődő nézetek szóban vagy írásban kifejtett ütköztetése. A konfliktus terjedésének mértékétől függően az a legkülönbélebb formákat öltheti. A konfliktus feloldásához kompromisszum szükséges (Labrie 1999:17), a kompromisszumok pedig hatalmi, vagy pontosabban erőviszonyok alapján születnek.

Egy optimális társadalomban egyik fél sem kényszerítheti akaratát – nyelvileg sem – a másik félre. A nyelvben leképeződnek a társadalmi különbségek, de ez a folyamat kétirányú, hiszen a nyelvi különbségek hozzájárulnak e különbségek fenntartásához, sőt fel is erősíthetik őket. A nyelvi hátrányok mögött társadalmi-gazdasági hátrányok húzódnak, ha ezeknek van nyelvi háttértényezője, akkor kezdenek el általában odafigyelni a nyelvek közötti viszony(ok)ra.

Adott területen bizonyos élethelyzetekben egyéni döntésen alapuló vagy az egyénen kívüli, társadalmi okokból megváltozó, átalakuló körülmények miatt a kölcsönhatásban álló nyelvek kommunikációs erejének küzdelme vezet a nyelvet használók és az azokat irányítók konfliktusához. A nyílt konfliktusok mögött mindig ott áll a hatalom kérdése. A nyelvet használó közösség hatalmi pozíciójának kiterjedése és erőssége függ az adott nyelven végrehajtott funkciók mennyiségétől, a funkciók minősége pedig függ a beszélő közösség társadalmi szerkezetétől. Ha beavatkozunk a beszélő közösség társadalmi szerkezetébe és ezen keresztül az egyéni nyelvi funkciók mennyiségébe és minőségébe, azt szándékosan tesszük, a szándékos beavatkozásnak pedig mindig hatása van. Explicit módon megfogalmazódnak a domináns és a dominált nyelvek viszonyrendszerének összefüggései, a dominált nyelveket használók jogai.

Amikor a konfliktus elkerülése vagy tudomásul nem vétele érdekében a be nem avatkozás, a – *laissez faire* – „legyen, aminek lennie kell” jelenség uralkodik: a dominált nyelveket használók jogai nincsenek rögzítve, ezek más, nem a nyelvhasználatról szóló szabályozásokból és dokumentumokból vezethetők csak le. Nem tudatos szándékkal, vagy egyéb okból sokszor előfordul, hogy észre sem veszik azt, hogy ha más területen beavatkoznak, annak az eredménye implicit módon a nyelvre is hatással van. Beszélhetünk olyan típusú nyelvpolitikáról is, amely ezeknek a határozatoknak és beavatkozásoknak a teljes hiányát jelenti. A politikai érdekérvényesítés mentén az explicit nyelvpolitikának általában

három ágát ismerik el: a nyelvi konfliktusok megoldása, a korpuszszervezés és a diskurzusszabályozás (Ortutay 2011b:246-247).

A nyelvpolitikák többféleképpen csoportosíthatók. A támogatást biztosító politikák adminisztratív, jogi és alkotmányos kereteket szabnak a választott nyelv(ek) használatára vonatkozóan és azok támogatására biztosítják a szükséges anyagi forrásokat. Toleráns nyelvpolitikáról akkor beszélünk, amikor nem határozzák meg a nyelvhasználat spektrumát, nem korlátozzák a dominált nyelvek használatát, viszont nem is különítenek el anyagi eszközöket azok támogatására. A kevert nyelvpolitikák a domináns nyelv használatát támogatják, de konkrétan megfogalmazott törvényi szabályozással biztosítják a dominált nyelvek használatát. (Puskás 2002:6)

A nyelvpolitikai döntéseket és a később ahhoz kapcsolódó nyelvtervezési lépéseket nyelvi ideológiák alaptípusai határozzák meg. Sándor Klára kiemeli, hogy ezek az ideológiák azt tükrözik, hogy egy adott beszélő közösség hogyan viszonyul nyelvi vonatkozásokat illetően egy másik közösséghez. A négy legalapvetőbb viszonyulási forma a következő: az asszimilációs politika törekvése, hogy a domináns nyelvet teljes értékűen használják a dominált nyelvek beszélői is. Ez utóbbiakkal szemben a domináns nyelvet támogatják, ez az ideológia érvényesül például Magyarországon, ahol az oktatási rendszerben a cigány anyanyelvű gyerekeknek nincs lehetőségük anyanyelven folyó képzésben részt venni. A pluralista politika igyekszik azonos mértékben biztosítani a nem domináns nyelvi csoportoknak a nyelvük használatához és megtartásához való jogot. Belgiumban például az ország északi részén a flamand, déli részén a francia, a keleti részen pedig a német a hivatalos nyelv, a főváros pedig kétnyelvű, flamand és francia. A vernakularizáció ideológiája a helyi nyelveket támogatja a nemzetközi, vagy az anyanyelvet a domináns nyelvekkel szemben. Ez az érintett nyelv fennmaradását segíti. Célja például, hogy amikor a gyermek közösségbe, oktatási intézménybe kerül, azon a nyelven tanuljon, amelyet otthon használ. Indiában követték ezt az elvet, amikor igyekeztek a bennszülöttek nyelvét megőrizni a legalacsonyabb oktatási szinteken (Sándor 2003). Egy világnyelv használatának bevezetése, hivatalos nyelvvé vagy az oktatás nyelvévé tétele, vagyis az internacionalizáció kisebbségi helyzetbe sodorhatja, vagy akár ki is szoríthatja a helyi nyelveket.

Rainer Enrique Hamel a nyelv és a tapasztalat viszonyát helyezte a középpontba. A mexikói nemzeti nyelv és a bennszülöttek nyelvi viszonyait kutatva, szociolingvisztikai vizsgálat

tárgyává tette a nyelvpolitikát. Ő is konfliktusként általánosítja azt a jelenséget, amelyben szerinte a bennszülöttek tisztában vannak azzal, hogy az általuk elsajátított hagyományos kommunikációs formák már nem elégítik ki sem az egyén, sem a közösség számára felmerülő kommunikációs szükségletet, ellentmondásos helyzet teremődik: az új, nemzeti nyelvhez kötődő tapasztalatokat először a helyi tapasztalatok alapján közelítik meg. Aki előírja azt, hogy milyen nyelven kommunikáljunk, beavatkozik a természetes tapasztalatszerzésbe és nyílt nyelvi konfliktus esetén az interakciós és értelmezési modellek szakadását előidézve állandósíthatja az ellentmondásokat. Hamel a nyelvpolitikának három területét különbözteti meg: a „külső” nyelvpolitika többnyelvű környezetben az egyes nyelvek nyilvánosságbeli szerepét, használatát és funkcióját jelenti, a „belső” alatt a kód használatára vonatkozó nyelvtani normák meghatározását érti, és a harmadik terület pedig szerinte a nyelvoktatás és pedagógia szerepének vizsgálata (Hamel 1999:71). Ez a három terület szorosan összefügg egymással, a nyelvtervezés, az az eszköz, amely mind a három területen kifejti hatását, s tudatosan szervezett tevékenysége során részesíti előnyben a gyakorlatban a három terület valamelyikét. A nyelvek együttéléséből fakadó hatásokról, következményekről és alkalmazandó gyakorlatról a kompromisszumra törekvés jeleként dönt központilag a nyelvpolitika. A döntések hatására indul el a tervezés.

A nyelvtervezés fogalma jóval kevésbé egzaktabb annál, amit takar. Tervezni többféleképpen lehet: tervezhetünk házat, ahol pontosan mindent adatokkal alátámasztva kikalkulálunk, és ha elvétjük ezeket az előre meghatározott méreteket, később állandó problémáink lesznek az egyes részépítkezések előre haladásával. Ha nagyot tévedünk a számítások során, a ház akár össze is dőlhet – persze ez nem történik meg gyakran. Tervezni a mindennapokban például programot szoktunk a leggyakrabban, kitaláljuk, hogy mit szeretnénk csinálni, meghatározzuk a körülményeket – a helyet, az időpontot, a résztvevőket – s ha minden eszerint zajlik, a szándékunk szerint az történik majd velünk, amit terveztünk. Közbejöhhetnek azonban váratlan események, amelyek átalakíthatják a tervet, de nem hoznak magukkal a későbbiekben folyamatosan újra fellépő problémásorozatot, nem dől össze a világ, ha a tervünk kimenete egészen máshogy alakul, mint a terv születésekor. Ez az egyszerű, a hétköznapiakban nagyon gyakori két típusa a tervezésnek párhuzamba állítható a nyelvi tervezés fogalmának összetettségével. Ha visszagondolunk az épülő ház méretezett rajzára, és a rajzban rögzítettek betartásának vagy be nem tartásának következményeire, felmerül a kérdés, lehet ilyet nyelvvel tenni? A nyelv mérnökség kifejezés nem helytálló a nyelvvel kapcsolatos tervek készítésére vonatkozóan.

Heinz Kloss két jól elhatárolható területre osztotta a nyelvtervezési tevékenységek összességét. A nyelvi rendszerre irányuló beavatkozások, például új szavak alkotása, alak- vagy mondattani változtatások előidézése, írás-, illetve helyesírási rendszer megalkotása a korpusz- vagy állapottervezés folyamata. A státusz- vagy helyzettervezés alatt az egy-egy országban, illetve régióban használatos nyelvek, nyelvváltozatok egymáshoz való viszonyának meghatározását, használati körük kijelölését érti (sokszor törvények által szabályozva), ezen belül például annak meghatározását, mely nyelvek, illetve nyelvváltozatok szerepelhetnek oktatási nyelvként (Kloss 1969:29-41). Lanstyák István összegyűjtött még további négy fogalmat, és a szakirodalom alapján definiálja a presztízstervezés: az egyes nyelvi formák, illetve nyelvváltozatok és nyelvek presztízisének befolyásolására (növelésére vagy csökkentésére) irányuló tevékenység; és a nyelvelsajátítás-tervezés fogalmait. Ez utóbbi azoknak a feltételeknek az alakítását jelenti, amelyek között a beszélők az adott nyelveket, nyelvváltozatokat megtanulják (vagy éppenséggel nem tanulják meg); a nyelvelsajátítás-tervezés egyaránt érinti az anyanyelvet, a második nyelvet és az idegen nyelveket, illetve mindezekben belül konkrét nyelvváltozatokat; célja az egyes nyelvek, nyelvváltozatok beszélőszámának befolyásolása (növelése, vagy a nem tanított nyelvek, nyelvváltozatok beszélői számának csökkentése). Használattervezés alatt az egyes nyelvváltozatok és a nyelvhasználat különféle színterein a nyelvek használatának befolyásolására irányuló tevékenységet érti, amit nyelvterjesztésnek, illetve -visszaszorításnak is nevezünk; a diskurzustervezés a diskurzusok nyelvi megvalósulásának befolyásolására irányuló tudatos tevékenység; ez a hatféle nyelvtervezéstípus – amint látjuk – nem válik szét szigorúan egymástól, átfedések is vannak köztük; a hozzájuk kapcsolódó konkrét tevékenységek rendszerint egyszerre vagy egymáshoz szorosan kapcsolódva kerülnek alkalmazásra. Lanstyák István szerint a nyelvtervezés a nyelvi változások befolyásolására irányuló szervezett tevékenység, amelynek céljai lehetnek például egy-egy nyelv, vagy nyelvváltozat társadalmi helyzetének megerősítése vagy gyengítése, a norma megszilárdítása vagy lazítása, új változat létrehozása, a kifejezési eszköztár gazdagítása, a nyelv funkcionális hatáskörének tágítása (Lanstyák 2009:23).

Einar Haugen már 1966-ban különbséget tett a nyelv formáira és funkcióira irányuló vizsgálódások között, 1983-ban saját ötletét tovább fejlesztve új modellt állított fel a nyelvtervezés folyamatainak ábrázolására. Szerinte négy meghatározó területet lehet elkülöníteni egymástól: nyelvpolitikai szempontból rendeli a státusztervezés társadalmi szintjét a normaválasztást a nyelvi szinten tetten érhető standardizáció vagy normakodifikáció

alá, funkcionálisnak tartja a nyelvi kultúrát, a norma elterjesztését a nyelvi közösségben, és a korpusz modernizálását annak érdekében, hogy megfeleljen az új alkalmazási területek követelményeinek. Modellje összefoglalja az összes olyan tevékenységet, amelyek nyelvészeti kérdések köré csoportosulnak (Haugen 1987:626-637). A nyelvi terjesztés társadalmi szintjén Klaus Bochmann diskurzusszabályozás fogalma erős jelenléttel bír. Szerinte ennek központi területe a politikai diskurzus, aminek a társadalmi és politikai viszonyok újratermelődésében egyértelmű szerep jut. Igazi hatalmi pozícióban a nyelvi tulajdon hegemoniát teremt. A politikai diskurzus meghatározza a témákat és a nyelvet, amelyen a témák kifejtésre kerülnek (Bochmann 1993:63).

Rafael L. Ninyoles, katalán nyelvész szerint minden több- vagy soknyelvű rendszer nyelvi pluralizmust uraló politikája vagy a személyiség, vagy a területiség elvéhez igazítja nyelvpolitikáját. Vagy biztosítja azt a személyes jogot, hogy az egyén közszolgáltatásokat a saját nyelvén vehessen igénybe, és elősegíti a kapcsolatot különböző csoportok tagjai között és ezzel megsokszorozza a nyelvi váltás lehetőségét egyéni szinten. Vagy körülhatárol egy bizonyos területet, amelyen az egyik nyelvnek prioritása van, amivel gyakorlatilag korlátozza az egyéni nyelvi váltás lehetőségét. Nem vitatja, hogy a személyiségi és a területi elvek kombinációja bizonyos helyzetekben elengedhetetlen. A spanyol eset különlegességének szemszögéből tárgyalja a többnyelvűség lehetséges útjait, azzal az egyik következtetéssel, hogy az asszimilációs nyelvpolitika megvalósíthatatlan. Spanyolországban a nyelvi egyenlőség követelése a gazdaságilag legfejlettebb és legelőrehaladottabb régiókból ered, ebből arra következtet, hogy a gazdasági fejlettség sokkal kollektívabb identitástudatot eredményez (Ninyoles 1975:159-176).

Ami teljesen biztosnak tűnik, hogy a nyelvpolitikai döntések és beavatkozások történelmi eseményekhez, pontosabban fordulatokhoz néha lazábban, néha szorosabban kapcsolódó láncszemek. Ha egy területen vagy egy azonos nyelvet beszélő közösségen belül szeretnénk vizsgálni a nyelvpolitikai beavatkozások és/vagy be nem avatkozások sorozatát, valamint azok hatásait és következményeit, vissza kell tekintenünk az adott terület illetve a beszélő közösség létrejöttére és átalakulási folyamataira, amelyek árnyékában érhetjük tetten akár az implicit tehát a lazább, akár az explicit, vagyis a szorosabb összefüggésekben történő megnyilvánulási formáit.

A táblázatban a korábban bemutatott elméletekből kiindulva foglaljuk össze az egy területen fennálló, a beszélő közösséget és egyént érintő nyelvi helyzetben egy nyelvpolitikai döntés – (Szépe 2001:14) – alakulásának folyamatát. Nyelvi helyzet alatt az egymással kölcsönhatásban álló nyelvek és nyelvváltozatok éppen aktuális viszonyát értem egy adott területen.

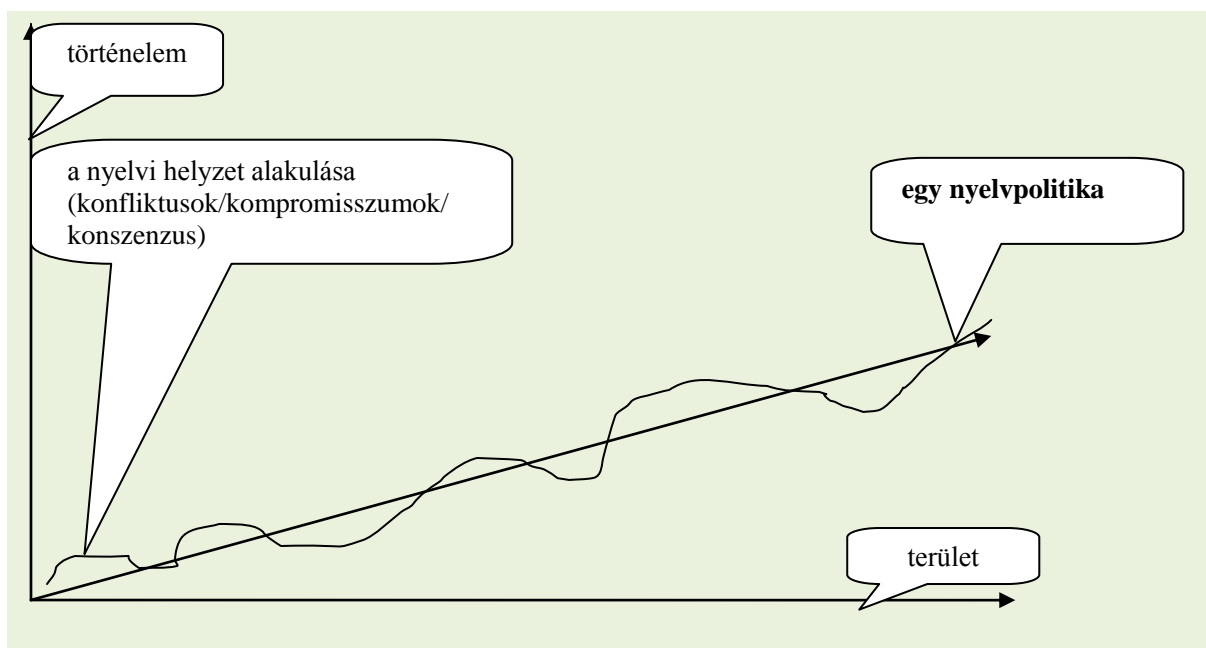
→	T Á R S A D A L O M	→T Ö R T É N E L E M→			E G Y É N	→		
		explicit	konfliktus→ <i>conflict</i>	döntés→ <i>policy</i>			tervezés→ <i>planning</i>	explicit
			közvetlen	egy nyelvpolitika			korpusztervezés	
		implicit	közvetett	általános politika			státusz- meghatározás	implicit
		→ T E R Ü L E T →						

1. ábra: Egy nyelvpolitikai döntés folyamata

Az explicit szót abban az értelemben használjuk, hogy világosan kifejezett egyértelműen megnyilvánuló, közvetlen, az implicit szót értsük abban az értelmében, hogy rejtett, burkolt, közvetett. Ha egy beszélő közösségen belül nyelvi konfliktus alakul ki, az lehet egyértelműen a nyelvet, a nyelvváltozatokat közvetlenül érintő, kifejezésre jutó konfliktus, de olyan hatás is befolyásolhatja közvetetten a beszélő közösség vagy az egyén nyelvhasználatát, amely nem kimondottan a nyelvre irányult, vagy nem dokumentáltak. Konfliktusnak a nyelvi helyzetet uraló folyamatok megtorpanását nevezem, amely közösségi és/vagy egyéni nyelvi szinten lehet közvetlen, vagy burkoltan kifejezésre jutó, közvetett. A konfliktushelyzetekről hozott döntés a politikai hatalom szempontjából impliciten befolyásolhatja a nyelvi kérdések alakulását, annak az egy nyelvpolitikát képviselő ága explicit módon dönt a társadalmon belüli és egyéni nyelvhasználatot érintő kérdésekben. A nyelvtervezés során a korpuszt szabályozva egyértelműen rögzítésre kerülnek a Hameli értelemben kódot érintő belső változtatások, de ezek következményei és a nyelvi státusz meghatározásának kérdése mind társadalmi, mind egyéni szinten újabb konfliktusokat implikálhatnak, ezeknek explicit és/vagy

implicit módon következményei lesznek, ami(k) újabb egyéni problémákhoz, a beszélő közösségen belüli konfliktusokhoz vezet(het)nek, amelyekről újra döntéseket kell hozni, a folyamatokba be kell avatkozni vagy azok további cselekvésre készítenek.

Ezek a nyelvet érintő folyamatok újra generálódnak, de a helyzet alakulása, a fejlődés mindenképpen előre mutató. Ha egy függvénnyel ábrázoljuk: az egy bizonyos vagy több területen aktuális nyelvi helyzet fejlődésének irányvonala kísértetiesen emlékeztet a konjunktúra gazdasági változást ábrázoló görbéjére.

2. ábra: A nyelvi helyzet alakulásának folyamata

A konjunktúra bizonyos események összetalálkozását és összekapcsolódását jelenti. A gazdasági életben ezen a társadalmi, forgalmi, gazdasági élet viszonyainak változását értik, amelyek a termelés módosítása nélkül új értékeket teremtenek. Ott a gazdaságban, itt a nyelv(ek) összetalálkozásában, együttélésének alakulásában vannak negatív vagy pozitív változásokat generáló szakaszok. A termelés a nyelv esetében a döntések következményeként végzett beavatkozás, tervezés. A nyelvi helyzet kérdése minél tudatosabban irányított, minél több a beavatkozás, annál előbbre mutat a konfliktus megoldásának a lehetősége, lényeges, hogy egy mélypont, egy konfliktus körülményei mindig összetettebbek és túlmutatnak az azt megelőző mélypontot, konfliktust jellemző nyelvi helyzeténél. Az egymással kapcsolatban álló nyelvek és nyelvváltozatok együttélésében elkerülhetetlen változatosságot, változást és

elterjedést nem bizonytalansági faktornak, hanem ezt a görbét, a nyelvi helyzet alakulását és a folyamatok újraindítását generáló erőkként értékeljük (Labrie 1993:15).

A nyelvpolitikai döntés, a nyelvi helyzet alakulásának, fejlődésének fő motorja, a konfliktust tekintsük előzményének, a tervezés és a Lanstyák István által megnevezett hat minden további tevékenység pedig következménye annak. A nyelvpolitika egy beszélő közösségen belüli társadalmi és egyéni kommunikáció eszközére irányuló döntések és intézkedések összessége, amelyek mind az egyéni, mind a társadalmi nyelvhasználat fejlődését, a nyelvhasználati terek alakulását a személyiség és területi elviség mentén befolyásolják. Mint láttuk egy beszélő közösség határai nem mindig esnek egybe egy állam, egy nemzet határaival. Olyan jogi helyzet is fennállhat, amikor egy nyelv több államban hivatalos nyelv, vagy azok egyike. A személyi joggal kapcsolatos kérdések mellett a domináló területiség elvének kérdései sorakoznak fel. Ilyenkor egy, a beszélő közösségen felüli nemzetek közötti vagy azok feletti szerveződések is létrejöhetnek, amelyek célkitűzése az adott nyelv megtartására és a közösség összefogására irányuló intézkedések rögzítése és gyakorlati kivitelezése. „Az ilyen szerveződések az állam és hivatalai meglehető gyanakvással szemlélik, kivéve azt az esetet, ahol ők alkotják a többséget” (Szépe 2011:133).

1.2. A nyelvek többközpontúságától a nyelvek hierarchiarendszeréig

A nyelvek egy- vagy többközpontúságának megítélése is nyelvpolitikai kérdés. Heinz Kloss úgy definiálja a többközpontú nyelv fogalmát miszerint egy standard nyelvváltozatnak két olyan változata terjedt el, amelyek ugyanabból a dialektusból vagy két nagyon egymáshoz közel álló dialektusból fejlődtek ki¹. Ilyen többközpontú standard nyelvekről beszél olyan esetekben, ahol egy nyelv kettő vagy annál több egymástól térben külön fekvő területen uralkodó, ilyen többközpontú nyelvnek ítéli a brit és az amerikai angol változatot és példaként említi a portugál nyelv európai és dél-amerikai változatát (Kordić 2009:211).

Azokat a nyelveket, amelyeket több országban használnak széleskörűen úgynevezett emelkedett funkciókban többközpontúnak nevezik. Lanstyák István a *Gondolatok a nyelvek többközpontúságáról (Különös tekintettel a magyar nyelv Kárpát-medencei sorsára)* című munkájában kétségbevonhatatlanul jelenti ki a magyar nyelv többközpontúságának tényét, annak Szlovákiában, a Kárpátalján, Erdélyben és a Vajdaságban emelkedett funkciókban történő használatára hivatkozva (Lanstyák 1996:26-27). Cikkében számba veszi azokat a lehetőségeket, hogy ennek milyen következményei lehetnek. Kifejti, hogy a többközpontúság egy idő után meg is szűnhet, ami kétféleképpen lehetséges: az első esetben a másodlagos központ(ok) nyelvváltozata(i) beleolvadnak az elsődleges, vagy akár az egyik másodlagos központ változatába. De az is előfordult már, hogy az eredeti nyelv teljesen megszűnik, vagy egyes központokban fennmarad, illetve az állami változatokból úgynevezett *Ausbau* nyelvek jönnek létre.

A szociolingvisztikában külön kritériumrendszer létezik az autonóm nyelv és a dialektus határainak megszabására: az egyik a nyelv társadalmi funkcióit, míg a másik a nyelv szerkezeti sajátosságait veszi figyelembe. *Ausbau* nyelveknek nevezik az úgynevezett beépült vagy kifejlesztett nyelveket, amelyeknek saját standardizált alakja van, független és autonóm módon használják a többi nyelvvel szemben, akár státuszuk még hivatalos is lehet. *Abstand* vagy különálló nyelvnek akkor neveznek egy nyelvet, vagy annak változatát, ha annyira különbözik a másiktól, hogy nem lehet annak a dialektusának tekinteni, kiváló példa erre a baszk és a spanyol nyelv közötti távolság. A nyelvek közötti távolság mérése meglehetősen

¹ Kordić Kloss, Heinz (1976). *Abstandsprachen und Ausbausprachen* (Abstand-languages and Ausbau-languages). In Göschel, Joachim; Nail, Norbert; van der Els, Gaston. *Zur Theorie des Dialekts: Aufsätze aus 100 Jahren Forschung*. Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik, Beihefte, n. F., Heft 16. Wiesbaden: F. Steiner. pp. 310–312. kötetben megjelent tanulmányra hivatkozik.

problematikus. Az egyik fő tény ennek megállapíthatóságára a kölcsönös érthetőség fogalma. *Ausbau* nyelv kialakulhat akkor is, amikor ez a távolság meglehetősen csekély, ilyenek például a skandináv nyelvek: a dán, a svéd és a norvég esetében fennáll a kölcsönös érthetőség, mégis a fenti ismérvek szerint különálló nyelvekként tartjuk őket számon. Azok az *Ausbau* nyelvek, amelyek ugyanabból az *Abstand* nyelvből indulnak ki, diarendszert képeznek. A *Dachsprache*, vagy tetőnyelv pedig egy dialektuskontinuumhoz tartozó nyelvjárás csoport standard nyelve, ezek között olyan változatok is létezhetnek a nagy földrajzi távolság miatt, amelyek beszélői már nem értik kölcsönösen egymást (Kloss 1967:29-41).

A standard angol, német, olasz mellett a világon legelterjedtebb többközpontú és tetőnyelvként a modern arab nyelvet tartják számon. Egy állami változat megszűnésére a legtisztább példa az, amikor maga az állam szűnik meg; de maguk a változatok is közeledhetnek egymáshoz. Ez a visszaalakulás csak nagyon elszánt nyelvtervezési folyamat eredményeként jöhet létre. A többközpontúság stabilizál(ód)ásának egyik útja a több alakváltozat kodifikálása lehet, egy olyan kompromisszumos egyetemes standard, amely rugalmasan kezeli az egyes különálló változatok eltéréseit. Ha ez az út nem járható, akkor a standard állami változatok külön kodifikációja jöhet létre azzal a feltétellel, ha a két külön kódot használók lehetőséget kapnak az eltérések jellegzetességeinek megismerésére. Legyen standardizálás, vagy kodifikáció, mindkét esetben elkerülhetetlen az elért eredmények rögzítése és ennek eredményeképp az úgynevezett diglossziás helyzet véglegesítése.

A társadalmi szerkezet alapján elkülönített változatok legegységesebb példája a diglosszia, az a nyelvi helyzet, amikor az egyik változatot, vagy annak több helyi változatát hétköznapi beszédhelyzetekben, míg a másikat funkcionálisan informális beszédhelyzetekben és írásban használják. A nyelvészeti hagyományok az első esetre örökítik ránk a K – közönséges, mindennapi, informális és az E – emelkedett, választékos, írásbeli, iskolai, közös, formális megnevezéseket e két típusú beszédhelyzetben használt változat(ok) megkülönböztetésére. A két változat között fonológiai, terminológiai és nyelvtani különbségek is észlelhetők általában. Az emelkedett változatot az iskolában kell elsajátítani. A diglossziás nyelvi helyzetben nagyszabású törekvések jöhetnek létre vagy az egyik, vagy a másik változat stabilizálására. A kevert álláspontot képviselők pedig az egyik változat módosítását tűznék ki célul (Crystal 2003:62).

Az egyes állami változatok önálló kodifikációjának kérdése azonban azt a veszélyt is jelentheti, hogy egy önálló állami változat önállósul. Lanstyák szerint ennek a nemzeti különfejlődés lehet legfőképp az oka, vagyis ha a beszélők tudatilag elhatárolódnak az anyanemzettől, önálló etnikumnak kezdik tartani magukat. Ellenpéldaként említi az arabok példáját, akik esetében a vallási összetartozás, de kitér a németekre is, ahol szerinte csak a nyelvi összetartozás tudata gátolja az önállósulást. „A közös nyelvhez ragaszkodás mellett szólhatnak azok a gazdasági, kulturális és egyéb előnyök, amelyek egy nagyobb, régebbi, tekintélyesebb nyelvközösséghez való tartozásból, a nyelvi kapcsolattartás zökkenőmentességéből, a nyelv által közvetített kulturális termékek szélesebb körben való fogyaszthatóságából következnek.” (Lanstyák 1996:32). A spanyol nyelvet említi erre legjobb példának.

Felmerül a kérdés, hogy azok a nyelvek, amelyek változatait nem csak egy állam területén használják, még egy nyelvnek tekinthetők-e. A strukturális dialektológia diarendszernek nevez minden olyan területi nyelvváltozatot, amelyeknek elegendő számú, tárgyilagosan megállapított közös szerkezetű tulajdonsága van ahhoz, hogy egy bizonyos nyelvhez tartozónak tekinthessük őket. A változatok megkülönböztetését vizsgálva a német szerzőpáros Endruschat-Schmidt-Radefeldt a portugál nyelv diarendszerét elemzi. A diatopikus (*diatopisch*), több területet átfogó sztenderd változat mellett megkülönböztetik az európai portugál további hat változatát. Diasztratisz (*diastatisch*), vagyis társadalmi-szociokulturális szempontból választják szét a beszélő közösség (latin „*stratum*”=réteg) nyelvhasználati változatait, és ezen belül kitérnek két fő változatsoporra a nem (*diasexuell*) és kor diagenerációs (*diagenerationell*) szerint elkülönülő változatokra. Diafázikus (*diaphasisch*), szituatív-kronológiai szempontból leírható változatként értékelik a nyelvhasználat leírásához a mindenkor aktuális beszédhelyzet vagy szöveghelyzet jellemzőit, amelyek e nyelvhasználati modell leírásához szükségesek. Diamedialis (*diamedial*) változatként állítják szembe a szóbeliség és írásbeliség tényének különbségeit figyelembe véve azt a tényt, hogy ezek a beszélt és írott nyelv közötti elhatárolódást eredményezik. A diakoncepcionális (*diakonzeptionell*) változatok létrejöttét a beszélő helyzethez való viszonyát és mindenekelőtt a beszélőpartnerhez fűződő viszonyát, ahhoz kapcsolódó szociális és emocionális közelségét tartják az e változatot formáló tényezőknek. A szaknyelvet és a szaknyelvi kommunikációt diatechnikus (*diatechnisch*) változatként definiálják: az a közös nyelven alapszik, de azt egy sajátos, egy szakterületet jellemző kodifikáció és terminológiai pontosítások jellemzik, amelyek mind a szöveget készítő törekvésének szakmai pontosságát

és a szöveg illetve diskurzus logikus menetét követik; és szintaktikailag jól körülhatárolható egységekből áll. Horizontálisan különítik el a szak- vagy szakterület szerinti változatokat (jog, gazdaság, politika, matematika stb.), vertikálisan értékelik a nyelvi, stilisztikai vagy kommunikatív-pragmatikai rétegződést e változatokon belül. A diaszituatív (*diasituativ*) és diatextuális (*diatextuell*) változatokat szituatív, intézményi és kultúrspecifikus beszédhelyzetek alakítják. Az első esetében az adott helyen jellemző szövegtípus határozza meg a beszédhelyzetben kiválasztásra kerülő regisztert. A diatextuális változat esetében a szöveg- és diskurzustípusok elkülönülése a meghatározó, amit a szövegkonstelláció, a diskurzus szöveg felhasználásának szituációja és a szöveg funkciója befolyásol. A diaevaluációs (*diaevaluativ*) változatban a szövegek és diskurzusok stílusjegyeinek használata alakítja a változat szókincsét, a beszélő módját, a beszéd- és írás stílusát. Diafrekvatív (*diafrequentiv*) változatok írhatók le, ha a standard korpuszon belül megvizsgáljuk az intonációs jegyek, morféma, szavak és szintaktikai szerkezetek használatának gyakoriságát. A diatervező (*diaplanerisch*) változat vonatkozik a nyelvi változás és tervezés folyamatára, a nemzeti nyelvpolitikára, a nyelvtörvények, a nyelvi örökség ajánlásaira, a kisebb közösségekben használt nyelvek iskolai terjesztésére, a helyes vagy helytelen nyelvhasználati szabályok megalkotására, az ortográfiára, az orthoepiére és a normanyelvtanra. A hibrid – a tömegkommunikációs médiumokban használt – változatok bemutatásával zárják a diarendszer bemutatását. Igaz az interneten a portugál „csak” a negyedik leggyakrabban használt nyelv, a beszélők számához viszonyítva ez csekélynek tűnik, ennek okaiként az analfabetizmus jelenségét és nyelvet beszélő közösség internet-hozzáféréseinek hiányát nevezik meg, de mind lexikai, mind szintaktikai példákkal igazolják ennek a kommunikációs formában használt nyelvváltozatnak a létjogosultságát. A szerzők leszögezik, hogy ha fonetikai, lexikai, morfoszintaktikai nyelvi jelenségek tisztán olyan térbeli elkülönülést eredményeznek, amelyeket nem lehet egyértelműen diatópikusan megítélni, mivel nem egy és ugyanazon a területen terjedtek el, abból kell kiindulni, hogy ezeken a területeken különböző normatív központok fejlődnek minden esetben önálló diarendszerrel (Endruschat-Schmidt-Radefeldt 2006:205-230).

A Michael Clyne által szerkesztett, a világ többközpontú nyelveit bemutató kötetben Alan Baxter Portugáliában és Brazíliában kifejlődött normatív központ és a (legalább) két helyen beszélt változata alapján szintén a többközpontú nyelvek között elemzi a portugál nyelv változatainak autonómiáját és státuszát a különböző földrajzi régiókban (Baxter 1992:11).

Gian Luigi De Rosa a portugál nyelv 21. századi egyedi sokféleségéről (*unimulticiplidade*) és többközpontúságáról (*poliцентриsmo*) szóló cikkében áttekinti az egyes változatok más nyelvekkel való kontaktusát. Tanulmányát azzal zárja, hogy a luzofón nyelvi közösség egy többközpontú nyelvi közösségekből és szociális rétegekből álló hálózat – elsősorban az afrikai országokban, ahol a többnyelvűség következtében nyelvi és kommunikációs közösségeket lehet egymástól szétválasztani – amit a diatopikus változatok kontinuumja jellemez, amiket viszont kizárólag csak az emelkedett urbánus változatban lehet utolérni (Rosa 2007:139).

A brazil norma definícióját egy brazil szerzőpáros is széles körűen támasztja alá a portugál nyelv brazil változatának történetét bemutató könyvében (Llari-Basso 2006:213) három szempontból tárgyalják a norma meghatározását kísérő viták fókuszpontjait, amelyek valaha esetleg kétségbe vonták a normatív központ brazil fennállását: bemutatják és példákkal támasztják alá az önálló irodalmi nyelvvél rendelkező brazil nyelvváltozat, annak írott és beszélt formáját. A Brazíliában tetten érhető nyelvpolitikai és nyelvtervezési tevékenység átfogó bemutatására a 7. fejezetben részletesen kitérünk.

A Hamel által válogatott, *A nyelv hatalma* című kötetben a nyelvek világot átszövő dinamikáját mutatja be az eredetileg Abram de Swaan által 1993-ban felállított, majd a francia szociolingvista Louis-Jean Calvet, és később maga a holland politológus által is tovább finomított gravitációs modell, amely szerint a világ nyelvei között alacsonyabb szinten lévő nyelvek egy magasabb szinten beszélt nyelvhez csapódnak, vonzáskörzetében folyamatos mozgásban vannak, és gravitációnak nevezi, amikor a kisebb számú beszélővel bíró nyelvek a nagyobb mozgástérrel bíró nyelv befolyásolási körzetében köröznek, mint egy galaxisban. Így az egyes nyelvek és nyelvszintek között gyakran egy rivalizációs viszony alakul ki, a dominánsabb nyelvek a domináltakal rivalizálnak (Hamel 2007:157), amit az előző fejezetben kifejtett konfliktushelyzetként értelmezünk.

A hipercentrális, nemzetközi kapcsolatokban használatos, szinte minden országban fontos szerepet játszó angolt helyezik a legnagyobb, a legkülső és legexpandálóbb körre. A második körben a világ nyelveinek hierarchiájában a nemzetközi, supercentrális nyelvek között jelenik meg a portugál, olyan nyelvek mellett, mint a francia, a spanyol, az orosz, a japán, a kínai vagy az olasz stb., amelyek egy vagy több fontos országban hivatalos státuszúak, mind nemzetek felett, mind kontinensek között széles körben használatban vannak, diffúzionálnak, egy nagy külső, expandáló körön mozognak (Hamel 2007:157).

Az első fejezetben tárgyalt, a dolgozat témájához válogatott nyelvpolitikai kérdéseket érintő elméleti háttér alapján kijelentjük, hogy a portugál nyelv egy szupranacionális, nem egy kontinensen használatban létező, több országban hivatalos státuszú, többközpontú, pontosabban legalább két normatív központtal rendelkező széles körben diffuzionáló tetőnyelv, amely a különböző területi sajátosságok eredményeképp kialakult változati rétegzódések miatt pusztán diatópikus szemszögből nem rendelkezik egy egységes diarendszerrel. A következő fejezetben bemutatjuk, hogy melyek azok az erre a portugál nyelvre vonatkozó nyelvpolitikai kérdések, amelyek a kortárs portugál nyelvészeket foglalkoztatják.

2. A nyelvpolitika portugál megközelítéséről

2.1. A nyelvi exporttól a beavatkozások hiányáig

A nyelvi konfliktusok megoldásának háttérében Klaus Bochmann elkülöníti egymástól az úgynevezett nyelvpolitikai ideológia aspektuspárjait. A hagyomány tisztelete és a modernizálási törekvések mellett említi az autocentrikus és heterocentrikus tendenciákat. Szerinte ezek között az ideológiai szélsőségek között mozognak azok a stratégiák, amelyek a nyelvi korpusztervezés és a nyelvi kultúra irányát megadják. Elhatárolódásnak tartja azt, amikor a beszélő tudatában előtérbe kerülnek azok a nyelvének eredetiségét jelképező, a rokon vagy az azt befolyásoló, de a társadalmi és kulturális szinten domináló nyelvtől elhatároló jellemzők. A szerző a galego, a kasztíliai vagy a korzikai nyelvekből hoz példákat az elhatárolódást jellemző lépésekre. Integrációnak nevezi a fentiekkel szemben azt a törekvést, amely a kisebb nyelvközösség túlélését hivatott elősegíteni a nagyobb nyelv védőszárnyai alatt. Példaként említi a Portugália és Brazília között 1985-ben a közös helyesírásról kötött egyezményt. A standardformák mind területi és társadalmi tekintetben vett egységesítési kísérleteiként tartja számon az európai irodalmi nyelvek keletkezését. Tovább folytatja gondolatmenetét azzal, hogy az európai nyelvek egyike sem került el az úgynevezett purista törekvéseket, amelynek szélsőséges formája Németországban a nacionalista gondolkodás időszakában virágzott. Vagy azt a nemzeti identitás megtartásának egyik jeleként értékeli a gyarmati múlttól való eltávolodás folyamatában (Bochmann 1993:56-59). Tanulmányában történelmi szempontból különböző nyelvpolitikai stratégiákat mutat be. Nyelvi expornak nevezi egy nyelv kulturális propagandával összekapcsolódó külföldi terjesztését. A nemzetközi kommunikációpolitikának az emberi faj újratermelését és nyelveiben és kultúráiban való fennmaradását kellene szolgálnia, nem volna szabad a nagyhatalmak uralmi viszályainak alárendelni, amíg létezett egységes nyelv addig a nyelvi korlátokon túli megértés egyéni probléma volt. A nyelvi kolonializmus fogalma már az Ókor óta ismert. Meghódított területeken, gyarmatokon gyakran előfordult, hogy erőszakos eszközökkel érvényesítették a saját államnyelvet. (Bochmann 1993:65)

A kutatás e pontján szeretnénk összefoglalni, hogy a portugál nyelvészek milyen módon közelítik meg a nyelvpolitika és a nyelvtervezés kérdéskörét. A rendelkezésre álló rendszerezett, szakirodalmi háttér elsősorban gyűjteményes kötetekre, folyóiratokban, konferenciakötetekben és a médiában megjelent írásokra, előadásokra, épül. Ezek

összegyűjtése és áttanulmányozása után az a benyomásunk, hogy a portugál nyelvészek vagy a nyelvpolitika hiányáról, vagy annak szükségességéről nyilatkoznak, ahogy ezt Rui Viera de Castro is kutatási összefoglalójában megfogalmazta², (Vieira de Castro 2007:47). A felhasznált írások még formájukban is tükrözik a fenti megállapítás lényegét: nagy részük pontokba szedve sorolja fel a teendőket és/vagy rövid állásfoglalásokkal nyugtázza a tennivalókat, a célokat.

A cikkek áttekintő tartalmi összefoglalóját egy táblázatban szemléltetjük. A nyelvpolitika hiányáról és szükségességéről született nyilatkozatokból és kifejtésekből kiindulva tekintjük át, hogy miért értenek abban a portugál nyelvészek, hogy a portugál nyelvet érintő nyelvpolitikai intézkedések nem léteznek, s milyen szükséges lépéseket javasolnak. A nyelvpolitika hiányának kérdését itt annyiban pontosítjuk, hogy Portugáliában nincs átfogóan, rendszerszerűen alkalmazott nyelvpolitikai beavatkozás. Carlos Reis egyetemi professzor erősen kritikus megjegyzései alapján „Portugáliában nincs és soha nem volt strukturált, stratégiaileg átgondolt és következetes nyelvpolitika (...) a jelenlegi helyzetben az egyetlen, amit tehetünk, hogy igyekszünk ezt a hiányosságot leplezni”³ Szerinte politikailag is lehetetlen a szigorú pénzügyi megszorítások idején elvárni azt, hogy a rengeteg dolgot, amit ezen a téren elhalasztottak, bepótolják. Paulo Feytor Pinto „*Minden, amit a nyelvpolitikáról tudni kell*” (*O Essencial sobre a Política de Língua*) című hiánypótló művében taglalja a fogalmat és annak portugáliai nyelvi viszonyokra történő értelmezésének lehetőségeit. Meglátása szerint a demokratikus Portugáliában hat fókusza van a nyelvpolitikának. Hangsúlyozza, hogy ez a hat fókuszpont nem írja le teljes körűen a tárgyat, de elengedhetetlennek látja hogy ezeken a területeken kellene átláthatóbban megszerezni a nyelvpolitikai intézkedések kiindulópontjait: a portugál mint nemzeti és hivatalos nyelv státuszának stabilizációja, korábbi onomasztikai korlátozások, a kulturális sokféleség egyenlőtlen kezelése, az európai idegen nyelvek tanításában elért sikerek és sikertelenségek, a nyelvpolitikai intézkedések konfúz, instabil és töredékes szerkezete, az Európai Unió és a

² „Os textos sobre políticas da língua produzidos em Portugal, em contexto académico ou fora dele, que não são aliás, muito numerosos, tendem a acolher dois topoi intimamente articulados, o da ausência e o da necessidade.”, In: Vieira de Castro, Rui (2007): *Políticas de Língua: Circunstâncias e modos de produção local*, In: A Política da Língua Portuguesa, Org. Por Manuel Gama, Centro de Estudos Lusíadas, Universidade do Minho, Braga 2007, pp. 47-61

³ Portugal "não tem e nunca teve uma política de língua estruturada", defende o professor universitário e especialista em literatura portuguesa Carlos Reis, considerando que, no contexto atual, tudo o que se pode fazer é "disfarçar" essa falha. "A verdade nua e crua é esta: Portugal não tem e nunca teve uma política de língua estruturada, estrategicamente orientada e consequente", (...) seria "intelectual e politicamente desonesto" esperar que "num tempo de fortíssimas limitações financeiras se há de recuperar o muito que se não fez e deveria ter feito. In: <http://noticias.sapo.mz/lusa/artigo/13395027.html>, letöltés ideje: 2013.08.22.

luzofón világból érkező külső hatások⁴. Nem térünk ki ezek elemzésére, a felsorolással Carlos Reis és Viera de Castro kritikáját támasztjuk alá és hangsúlyozzuk a portugáliai nyelvpolitikai kérdések megközelítésének rendetlenségének tényét (Pinto 2010:79-92).

2.2. A beavatkozások szükségességétől a nyelvi tókéig

A kérdéskört érintő publikációk összegzése során egyértelműnek kirajzolódik az a tény, hogy a portugál nyelv anyországában a nyelvi politikai kérdések két egymástól teljesen különböző póluson helyezkednek el: Ivo Castro a Nyelvek Európai Évében úgy teszi fel a kérdést, hogy Portugáliában miként élik meg a belső és külső nyelvi diverzifikációt, diverzitást (Castro 2001:23). Ez a belső és külső nyelvi sokféleség úgy osztja meg a nyelvpolitikai intézkedéseket sűrűtök két fő fókuszpontját, mint *política nacional*, az ország területére érvényes, úgynevezett nyelvi belpolitika és *política transnacional* (Vieira de Castro 2007:48). Ez utóbbinak nemzeteket átfogó koncepcióján értik azokat a területeket, ahol a portugál történelmi okokból kifolyólag hivatalos státuszban az oktatás és a társadalmi kommunikáció nyelve, illetve ide sorolják azokat a területeket, ahol a portugál, mint idegen nyelvként van jelen. Az 1. számú táblázatban jól láthatóvá válnak azok a témakörök, amelyek a portugál nyelvészeket foglalkoztatják, s átfogó vagy részeket kiemelő, részterületre fókuszáló kutatásaikról szóló előadásaikban és tanulmányaikban tárgyalnak. A két fő oszlop címéhez a nemzeti és nemzetközi nyelvpolitika tárgyköréhez rendeljük azokat a nyelvi konfliktusterületeket, amelyek nyelvpolitikai és nyelvtervezési szempontból relevánsak. Az alatta levő sorban konkrétan megnevezzük azokat a földrajzi régiókat, amelyek a szakirodalomban felmerült tárgykörökhöz tartoznak. Mindkét nyelvpolitikai beavatkozás esetében az alkalmazott nyelvészetben használt fogalmakkal nevesítjük azokat az alkalmazott nyelvészeti kérdéseket, amelyek a portugál nyelvészeket foglalkoztatják. Az összefoglaló táblázat összeállítása során egyúttal azt is igyekszünk érzékeltetni, hogy mennyire sokrétű és sokirányú a kérdéskör. A táblázat megjelent cikkek, tudományos értekezések tartalma alapján készült, amelyeknek egyenként történő, részletes bemutatása e dolgozatnak nem célja, a gyűjteményes kötetek, konferenciakiadványok, dokumentumok a bibliográfia megfelelő részében szerepelnek.

⁴ „*Consolidação do português, língua nacional e oficial; Restrições onomásticas ancentrais; Gestão desigual da diversidade linguística ; Sucessos e insucessos do ensino de línguas estrangeiras europeias; Estrutura institucional confusa instável e fragmentada; Influências externas: União Europeia e Lusofonia*”, In: *Eixos da política de língua do Portugal democrático*, In: Pinto, Paulo Feytor (2010): *O Essencial sobre a Política de Língua*. Imprensa Nacional-Casa Da Moeda, Lisboa, pp. 79-92.

1. táblázat: A portugál nyelvpolitika és nyelvtervezés kutatásának fő területei

	NEMZETI <i>nacional</i>	NEMZETKÖZI <i>internacional/transnacional</i>	
Nyelvpolitikai szempontból releváns terület	a portugál, mint anyanyelv	a „hivatalos” portugál nyelv	portugál, mint idegen nyelv (egy másik ország területén)
Földrajzi terület	Portugália	Angola, Brazília, Mozambik, Kelet-Timor, Bissau-Guinea, Zöld foki-szigetek, (Makaó, Egyenlítői-Guinea)	Andorra, Luxemburg, Franciaország, Namíbia, Paraguay
Beavatkozást és tervezést igénylő nyelvészeti terület	belső dialektusok	őshonos nyelvek megtartása/cseréje	oktatás, integráció
	galego	norma	norma
	mirandês	két- és többnyelvűség	két- és többnyelvűség
	analfabetizmus	analfabetizmus	analfabetizmus
A nyelv fejlődését és a nyelvi tervezést támogató és befolyásoló eszköztár	oktatási anyagok, új technológiák	oktatási anyagok, új technológiák	oktatási anyagok, új technológiák

Maria Helena Mira Mateus a *Revista Internacional de Língua Portuguesa* folyóirat bevezetőjében fogalmazta meg 1995-ben a felelősséget, a kérdéskör súlyát, miszerint politikai kötelességvállalásként kell értelmezni az explicit beavatkozást és a nyelv terjesztését (Revista 1995:7).

A nyelv használatával és terjesztésével kapcsolatban Mateus három fő területet különít el egymástól: az *anyanyelvet*, a személyiség fejlődésének formája és az egyén mindennapos kommunikációjának eszközeként. Második releváns területként tartja számon az *oktatás nyelvét* olyan közösségekben, ahol azt második nyelvként használják. *Idegen nyelvként* pedig a szocio-politikai és kulturális közeg meghatározó jellemzőjeként tartja számon. Cikkének végén leszögezi, hogy a nyelvpolitika tárgyát pszicho-szociális és kulturális okokból kellene definiálni, figyelembe véve azt a nemzetközi összefüggésrendszert, amelyben a gazdasági érdekek ezt még erősebben az előtérbe helyezik (Mateus 2002:7).

David Azevedo (2010:1) rövid cikkében többször idézve Mateus munkáit, a portugál állami iskolarendszert és a társadalmi kommunikáció eszközeit jelöli meg az ismeretek közvetítésére szolgáló médiumokként. Meglátása szerint ezek azok, amelyek, egy – az Európában beszélt –

változatot jelöltek ki közvetítő változatként (*português padrão*). Arra is figyelmeztet azonban, hogy egy nyelv fejlődése során, különféle változatok jönnek létre, s ez különösen akkor érvényes, amikor egy nyelv több nyelvvel együtt él kölcsönhatásban. Ha a portugál nyelv történetére gondolunk, kialakulásától kezdve tényként kezelhető az, hogy a portugál nyelvnek a történelem folyamán mindig más nyelvekkel együtt, más nyelvek mellett, és/vagy más nyelvek felett kellett meghatároznia önmagát. A másik, az átfogó politikai és tervezési tevékenységet erősen befolyásoló tényező a portugál nyelv többközpontúsága, több egymástól földrajzi térben jól elhatárolható különálló területen való jelenléte.

Egy egységes nyelvpolitikai és -tervezési struktúra felépítése és stratégiák kialakítása minden szóban forgó területen egyedülálló megközelítést feltételez. Az egyes portugál nyelvű országokat bemutató későbbi fejezetben specifikáljuk a helyi körülmények között kialakult, jellemző nyelvi helyzetet. Kiindulópontunk, hogy a bochmanni értelemben megvalósult nyelvi export során a gyarmatosítók által a gyarmatokra szállított nyelvi tőke mindenütt ugyanabban a formában jelent meg. E szimbolikus tőke megjelenése az adott területen a helyi körülmények között igencsak különféle módon került és kerül felhasználásra és befektetésre, az ezekre irányuló nyelvpolitikai és -tervezési törekvések összefoglalása és bemutatása fogja kiegészíteni a nyelvi helyzetek bemutatását. Bourdieu társadalmi és politikai értelmezéseinek egyik kulcskategóriája a fent használt szimbolikus tőke fogalma. A francia szociológus a kapcsolati, társadalmi, vagy tekintélytőke mellett a nyelvet is szimbolikus tőkének tartja, abból indul ki, hogy a nyelv is az anyagi javak működési logikáját követi: a nyelv rendelkezik a csere általános vonásaival, (be)szerezhető, felhalmozható, lecserélhető. S nem utolsósorban kitart amellett, hogy a nyelv birtoklása hatalmat épít. Bourdieu szerint a 20. században a szimbolikus tőkefajták politikai hatalomszerző- és megtartó eszközzé és ez által az egyik legfontosabb tőkévé váltak. Hangsúlyozza, hogy a tényleges nyelvi konfliktusok konkrét viszonyok között folynak, s a nyelvek küzdelmét a piaci folyamatokhoz hasonlítja. A nyelvet szimbolikus vagyontárgyként írja le, amely különböző értéket kaphat, attól a piactól függően, ahol áruba bocsátják. A nyelvi piacon kétféle mozgást állapít meg, amiket egyrészt az egységesítő törekvések összessége, másrészt a szelektivitás jellemez. Kitér a gyarmatosítók és gyarmatosítottak helyzetére, amely nemcsak politikai, hanem nyelvi szempontból is különbözik egymástól, mind hatalmi, piaci lehetőségeiket, mind az egyéni és állami érdekekre vonatkozóan (Bourdieu 1978). A politikai szintér és a nyelvi piac hasonlatát tovább mélyítve térünk vissza az 1.1 fejezetben tárgyalt gazdasági párhuzamra. A piac fogalma egyértelműen egy gazdasági szintér létezésére utal, amit Bourdieu fentiekben bemutatott gondolatsora is

megerősít, ahogyan azt a tényt is, hogy a nyelvi kapcsolatrendszer és annak változásai párhuzamba állíthatók a gazdasági folyamatok működési elveivel (Szabó 1998:77-85). A globalizáció egyik következménye, hogy a nyelvek és kultúrák védelme és terjesztése nemzetek közötti, nemzeteket átfogó összefogást igényel, és ennek egyik alapja az országok közötti gazdasági kapcsolatok alakulása (Salomão 2007).

Tekintsük a portugál nyelvet Bochmann és Bourdieu értelmezéseit összekapcsolva egy szimbolikus tőkét jelentő piaci exportcikknek, s nézzük meg a továbbiakban, hogy milyen tendenciák figyelhetők meg annak a gyarmatosítók és gyarmatosítottak nyelvi piacán zajló folyamatok háttérében. A piacon csere tárgyát képező termékek esetében a népszerűsítő intézkedések segítik a termék piaci bevezetését és „értékesítését”, amely utóbbi alatt ne csak azt értsük, hogy milyen módon tud egyre nagyobb körben hódítani, vagy használatba kerülni, hanem azt is, hogy az adott területen, a gyarmatosított területeken, miként tudott és tud szellemi, kulturális értéket képviselni, identitást formálni, illetve gazdasági tőkét kovácsolni. A hipotézishez kapcsolódva felmerül az a kérdés, hogy ezeknek a folyamatoknak vannak-e a portugál nyelv két normatív központjára/központjában közvetlenül vagy közvetetten ható következményei. Bourdieu szótárában⁵ a kulturális tőke fogalmának három megjelenési formája létezik. *Tárgyiasult* tőkének nevez minden olyan hasznos termelő eszközt, amelyben megtestesül a tudás, ez megfogható, továbbadható, sokszorosítható és értékesíthető, átruházható. *Intézményesült* tőkeként tart számon minden olyan okiratot, fokozatot, stb. amely igazolja a tudás birtoklásának tényét. A francia szociológus *inkorporált* jelzővel illeti a kulturális tőke megjelenésének azon formáját, amely csak személyes erőfeszítéssel szerezhető meg, tartós készség, ami a családon belüli elsajátítás, nevelés, valamint a további oktatás, képzés által válik az egyén szerves részévé. Emiatt is a legátláthatatlanabb és megfoghatatlanabb tőkefogalom, egészen egyszerűen például azért, mert a társadalmi egyenlőtlenségekből kifolyólag vannak olyanok, akik többet tudnak befektetni gyermekeik képzésébe és ezeknek a folyamatoknak elsősorú nyertesei ők lesznek, s ekként azok is, akik a játékszabályok kialakításával és rögzítésével járulnak hozzá a kultúra fogalmának kialakulásához. A nyelv pontosan ezen az elven működő inkorporált kulturális tőke. A következő fejezetben röviden bemutatjuk a portugál nyelvnek, mint szimbolikus tőkének az eredetét, fejlődésének és terjeszkedésének folyamatát.

⁵ Bourdieu, Pierre (2002): *Le Magazine de l'Homme Moderne et la liste Champs*. In: <http://www.homme-moderne.org/societe/socio/bourdieu/lexique/index2.html>, letöltés ideje: 2014.02.09.

3. A portugál nyelv történetének fejlődési korszakairól

Nagyon érdekes a portugál világ története, azonban a dolgozatnak nem célja annak bemutatása. Magyar nyelven is egyre több a hozzáférhető olvasmányos szakirodalom, amely kalandra hív az ország földrajzával, történelmével és kultúrájával történő ismerkedésre. Ennek egy szelete a területen beszélt nyelv kialakulásának története, ebben a fejezetben röviden bemutatjuk azokat a korszakokat, amelyek a portugál nyelv kialakulásában és területi terjeszkedésében mérföldkönek számítottak a teljesség azon igénye nélkül, hogy rávilágítanánk a nyelvet ért konkrét fonetikai, grammatikai és szókincsbeli változásokra. A kutatás kérdésfeltevését szem előtt tartva, az adott korszakban a portugál nyelv más nyelvekkel való kapcsolataira történő utalások igyekeznek alátámasztani azt a tényt, hogy a portugál nyelvnek a dolgozatban tárgyalt modern nyelvpolitikai kérdésköre milyen összetett és szerteágazó nyelvi kapcsolatrendszer gyökereiből nőtt ki. Ferdinand de Saussure-re vezethető vissza a nyelvtörténeti vizsgálatok két módszere, aki különbséget tett a nyelv belső folyamatainak, szerkezetének változásait, valamint a nyelvet érő külső hatásokat és más nyelvekkel való kölcsönhatásokat, a földrajzi elterjedéssel kapcsolatos kulturális befolyásokat vizsgáló ága között (Crystal 2003:506), e két irányzatot nevezi a német szakirodalom intern, azaz belső és extern, vagyis külső nyelvtudománynak (Endruschat-Schmidt Radtefeldt 2006:25). Ez utóbbit alkalmazzuk a fejezetben, hiszen ennek egyik fő irányvonala az adott nyelv fejlődési körülményeinek leírása más területeken, például az egykori gyarmatosítás idején meghódított területeken.

3.1. A szubsztrátumoktól a modern terjeszkedésig

3.1.1. Szubsztrátumok az Ibér-félszigeten

Az Ibér-félszigetet sokféle nép lakta történelme során, amelyeknek többsége egymás mellett élt, kultúráik, nyelveik keveredése és kölcsönös egymásra hatása alakította arculatát az évezredek folyamán. A félsziget keleti részének közepén éltek az ibérek, akik saját írásrendszerüket a föníciaiak írásrendszerének átvételével módosították. Feltehetőleg két változata létezett, de egyik sem mutat indo-európai eredetet. (Vincent-Stradling 1997:25). A nyugati régiókban indoeurópai keltibérek, a nyugati rész központjában a szintén kelta befolyású, és indoeurópai luzitánok, Észak-Nyugaton a kelta Gallaeci törzs, délen pedig az úgynevezett tartesszoszi civilizációval összefüggésbe hozott nem indoeurópai turdetánok éltek. A romanizáció előtti szubsztrátumok befolyását Ivo Castro, a portugál nyelvtörténet egyik

legmeghatározóbb szakértője részletesen bemutatja (Ivo Castro 1991:127-145). Az Ascoli által 1876-ban bevezetett szubsztrátum kifejezés a nyelvészetben a meghódított, nyelvüket elvesztő népek esetében arra az alsóbb nyelvi rétegjelenségre utal, miszerint a spontán nyelvcsere útján felvett új nyelvben még tetten érhetők az őslakosság eredeti nyelvének hatásai (Cseresnyési 2004:199). Majd, ahogy a következőkben látni fogjuk az Ibériai-félsziget őslakossága saját nyelveit feladva vette át a latin nyelvet, ugyanakkor saját nyelveik hatottak a latinra. Ivo Castro két csoportra osztja ezeket, pré-indoeurópai és indoeurópai szubsztrátumok között tesz különbséget és példákkal támasztja alá a később kialakuló portugál nyelv fejlődésére ható protobaszk, tartesszoszi, ibér és föníciai valamint kelta, pré-kelta, illír, keltibér, ligur befolyásokat.

3.1.2. A romanizáció

Ibérek, kelták, föníciaiak, görögök után a Krisztus előtti 218-201 közötti években, a II. pun háború idején kezdődik a római beavatkozás a félszigeten. A római hódítás csak a Kantábriai-hegység területére nem terjedt ki, ez a magyarázata annak, hogy ezen a vidéken baszkul, a romanizált Európa előtti időkből fennmaradt kevés nyelvek egyikén beszélnek. A római hadsereg saját nyelvét, a köznyelvi, vulgáris latint hozta magával, amelyből a többi újlatin nyelv is létrejött. A rómaiak az Ibéria elnevezés mellett új provinciájukat Hispániának is nevezték. Időszámításunk előtt 197-ben ezt a területet két részre osztották. A nagyobb *Hispania Citerior* (a későbbi Tarraconensis – Első Hispánia) és a kisebb *Hispania Ulterior* (Hátsó Hispánia) közigazgatási egységekre. Az időszámításunk előtti 1. században ez utóbbit további két részre bontották *Lusitania* (amely megfelel a mai Portugália területének) és *Baetica* területre. A romanizáció nem békés folyamata ötszáz éven keresztül tartott, a rómaiak jelentősen átalakították a félsziget gazdasági alapjait, a településtípusokat, a társadalom szerkezetét, a munkamódszereket, a szokásokat, a lakosság hitét, s nem utolsósorban a beszélt nyelvet is (Saraiva 2010:17). *Gallaecia* az időszámításunk előtti 7. században vált le Lusitaniáról, és Tarraconensishez csatolták. Ez a korai, közigazgatási szétválás vezetett ahhoz, hogy a 13. századra a galego-portugáltól elkülönült portugál önálló nyelvnek számított. A romanizáció a fenti adminisztratív változásokon kívül meglehetősen lassan ment végbe. Hispánia a Római Birodalom egyik legkorábban, már az i. e. 2. századra romanizálódott tartománya volt, amelybe beletartozott Portugália jelenlegi területének nagy része.

3.1.3. A gót uralom

A 4. században a Nyugat-Római Birodalom bukása után a Hispániában beszélt latin, a római iskola- és közigazgatási rendszer nélkül bizonyos mértékben elszigetelődött a latinság egészétől. A 4. és 8. század között, az Ibériai-félszigeten germán eredetű törzsek – vandálok (409), szvévek (409) és vizigótok (411) jelentek meg. Végül a terület ez utóbbiak fennhatósága alá került. A vizigótok római szövetségesként érkeztek, nem volt fejlett írásbeliségük, így nagymértékben hozzájárultak a latin nyelv és kultúra elmélyítéséhez. A történészek ezt az egész 7. század folyamán fennállt germán korszakot elenyészőnek tartják az azt megelőző római kultúra fél évezrede és az utána következő iszlám fél évezrede között. A germán örökség egyetlen nagyon fontos pillérét emelik ki, a megerősödött kereszténység fennmaradásának tényét. A tudás a templomokba szorult vissza, az egyház nyelve a latin volt (Saraiva 2010:23). A Római Birodalomban beszélt vulgáris latint az 5. századtól a romanizáció előtti időszak szubsztrátumai után szupersztrátum hatások érték. A szupersztrátum fogalmát Wartburg 1936-ban alkotta meg, azt a felsőbb nyelvi réteget jelölte vele, amely a kialakuló nyelvcsere során a magasabb kultúrájú vagy nagyobb számú lakosság nyelvének hatását jelenti a meghódított nép nyelvében, vagy annak teljes visszaszorítását (Cseresnyési 2004:199). Ivo Castro példákkal támasztja alá a frank, burgund, szvég és vizigót hatásokat a Római Birodalom nyugati területein (Ivo Castro 1991:127-145-151). Feltételezések szerint egészen a 6. századig – tehát még a gót uralom alatt is – egységes latin nyelvet beszéltek az Ibériai-félsziget lakosai, a ránk maradt feliratokból és dokumentumokból ugyanis nem lehet egyértelműen arra következtetni, hogy már megindult volna a nyelvjárási tagolódás.

3.1.4. Az arab hódítás

Az Ibériai-félsziget déli részére érkező arabok 711-ben jelentős történelmi fordulatot indítottak el a területen. A muzulmán invázió vetett véget a latin nyelvi egységnek, amely a keresztény kultúra központjainak megszűnésével elkezdett nyelvjárásokra bomlani, és felgyorsultak a nyelvben lappangó belső tendenciák. Az Ibériai-félsziget politikai határai is megváltoztak. Az egyes területek különböző mértékben kerültek mór befolyás alá. Míg a mai Portugália területén a Douro folyótól északra és a belső hegyvidéki területeken ez elhanyagolható volt, erősebb nyomot hagyott Estremadura és Beira tengerparti vidékein, a déli területeken viszont, főleg Algarvéban nagyon jelentős hatással bírt. Miközben rengeteg hispán áttért az iszlámra, voltak olyanok is, akik az arabokkal való együttműködés ellenére

megtartották keresztény hitüket. Őket nevezi a történelemtudomány mozaraboknak, akik vulgáris latin eredetű arab szavakkal kevert nyelven beszéltek, a többi újlatin nyelvvel ellentétben azonban az arab írást használták. Az arab befolyás a szókészletben hozott jelentős változást. Az északról induló *reconquista*, az arabok kiűzésének és az elveszett területek visszaszerzésének folyamata során alakultak ki először elsősorban Északon kulturális központok, majd később királyságok, amivel párhuzamosan elindult az új nyelvek kialakulásának folyamata. Ekkora tehetjük a későbbi nemzeti nyelvek, mint a galego-portugál, a kasztíliai és a katalán kialakulásának kiindulópontját. Az arabbal való együttélést az adsztrátum jelenségével azonosítja a német szerzőpáros a portugál nyelvészetet bemutató összefoglaló munkájában. A nyelvi kölcsönhatásokat kutató nyelvész, Valkhoff által 1932-ben bevezetett fogalom arra utal, hogy egy nyelv hatalmi vagy más történelmi okokból kifolyólag jelentősen hatással van egy másik nép nyelvére, anélkül, hogy azt kiszorítaná (Endruschat-Schmidt-Radefeldt 2006:27). A szubsztrátummal és szupersztrátummal ellentétben itt az egymásra ható nyelvek egyenrangúak. Az arabok kiűzése, a *reconquista* a déli régió Algarve visszaszerzéséig, 1250 körül tartott.

3.1.5. A hivatalos portugál nyelv és korszakai

A portugál függetlenség kivívása, az állam kialakulása hosszú, több lépésben zajló folyamat volt. Egyik kiindulópontjának Alfonz Henrik királyságának formális elismerését tekinthetjük (1140). A 12. századi portugál szellemiség kialakulását a katolikus, a muszlim és a zsidó kultúra hagyományainak ellentmondásai és ötvözete jellemezték (Saraiva 2010:63). 1290-ben Dénes király megalapította Lisszabonban az első portugál egyetemet – Lisszaboni Egyetemi Tanulmányok (*Estudo Geral de Lisboa*) néven. Az egyetemnek a középkori Portugáliát érintő társadalmi hatásait meglehetősen sok kérdőjellel fogalmazza meg a történetírás, mert a tanulni kívánó portugálok továbbra is külföldre mentek. Dénes király másik érdeme, hogy még ugyanebben, uralkodásának első évében elrendelte, hogy az addig csak vulgárisnak, közönségesnek titulált nyelvet portugál nyelvnek hívja mindenki, és hivatalos nyelvvé is tette. A portugál nyelvtörténetben meglehetősen sok elképzelés létezik az önálló nyelv születését illetően. A három fő korszak határainak megállapítása változik a szakirodalomban. Az irodalmi felosztás szerint az „ó-portugál” korszak az 1350. évig, a galego-portugál trubadúrköltészet hanyatlásáig és a portugál királyi udvar kulturális központjának kialakulásáig tartott (Vasconcellos 1901; Michaelis 1911; Silva Neto 1979). Mások szerint ez a korszak az Egyetemes Daloskönyv (*Cancioneiro Geral de Garcia de Resende*)

megjelenésekor, 1516-ban ért véget. Vannak olyan történétírók, akik szerint a Luís de Camões nemzeti eposzának, a *Luziádák* (*Os Lusíadas*) szintén 16. századi megjelenését, 1572. évet (Vásquez-Cuesta, Lindley Cintra), illetve vannak, akik Camões halálának időpontját tartják e korszak végének. Az ezután következő időszak az európai portugál nyelv kialakulási folyamatának klasszikus vagy modern korszaka a 16. századtól napjainkig (Teyssier 2001:40) tart.

A periodizáció (*periodização*) – korszakokra bontás – szerint az első korszak az óportugál nyelv időszakát (*período arcaico*) 1300-ig, a klasszikus portugál korszaka (*período clássico*) 1300 és 1550 között, majd 1550 és 1800 között a modern időszak (*período moderno*) követi (Endruschat-Schmidt-Radefeldt 2006:25). Az újlatin nyelvek nemzetközi kézikönyvében a szerzők bemutatják Dieter Messner nyelvi-strukturális szempontok alapján meghatározott kritériumokkal indokolt korszakfelosztását. Messner négy fő korszak elkülönítését javasolja a portugál nyelv fejlődésében. Az első három korszak időbeli eloszlása megfelel a klasszikus felbontásnak, az első periódust nyelvi polimorfikus jelzővel illeti, a kialakulóban levő galego és portugál nyelv, és ezek változatainak fejlődése miatt. Az első galego-portugál nyelvű dokumentumok megjelenése is erre az időszakra esik⁶. A második korszakban az előző időszak sokalakúságát analógia váltja fel, amikor már megjelenik az első két nyelvtan⁷, és a könyvnyomtatás megjelenése (1492) miatt az írásos dokumentumok már egy nagyobb közönséghez eljutnak. A lexikai és szintaktikai formák stabilizáló előkészítésének időszaka után, a harmadik periódusban megtörténik az írott forma stabilizációja. Több mint egy tucat, a portugál normát érintő mű születik⁸, s nem tekinthetünk el a nagy klasszikus irodalmi szerzők műveinek megjelenésétől sem. A negyedik korszakban a diarendszer diffúziója történik, amelynek során és következményeként kialakulnak a portugál nyelv változatai, kezd az iskolázottság egyre nagyobb teret nyerni, az anyaországban már a lakosság nagy részének adott a lehetőség a normateremtő klasszikus szerzők műveinek olvasására (Handbuch

⁶ *Notícia de Torto* entre 1210 e 1216, *Testamento de Afonso II* 1214

⁷ Oliveira, Fernão de (1536): *Gramática da lingoagem portuguesa*; Barros, João de (1540) : *Gramática/Diálogo em louvor de nossa linguaem*

⁸ Például: (a felsorolásban csak a szerzőt, a megjelenés évét és az eredeti címet adjuk meg): Leão, Duarte Nunes de (1576): *Ortografia da língua portuguesa*; Vera, Álvaro Ferreira de (1631): *Ortographia ou arte para escrever certo na língua portuguesa*, Barreto, João Franco (1671): *Ortografia da língua portuguesa*; Almeida, Manuel Carlos de (1710): *Arte de gramática abreviada*, Bluteau (1712): *Dicionário*, Argote, Jerônimo Contador de (1725): *Regras da língua portuguesa, espelho da língua latina*; Feijó, João de Morais Madueira (1734): *Ortografia*, Lima, Luís Caetano de (1736): *Ortografia da língua portuguesa*; Camelo, Luís de Monte (1767): *Compêndio de ortografia ... 1767*, Lobato, Antônio dos Reis (1770): *Arte da gramática da língua portuguesa*; Viterbo, Santa Rosa (1789): *Elucidário de palavras*; Pereira, Antônio das Neves (1792-1814): *Ensaio crítico sobre qual seja o uso prudente das palavras e Ensaio sobre a filologia portuguesa por meio de exame e comparação ...*; Figueiredo, Pedro José de (1799): *Arte da gramática da língua portuguesa*

2003:880). A nyelvet érintő intézkedések szempontjából kezdenek elkülönülni az egyes területeket jellemző nyelvpolitikák irányvonalai.

3.1.6. A modern kori terjeszkedés

A portugál nyelv világot meghódító körútjának kiindulópontja a portugál tengerészek 15. századtól induló felfedező útjainak kezdete. Kijelenthetjük, hogy a felfedezések és hódítások története gyakorlatilag a portugál nyelv terjeszkedésének története. A 14. és 16. századok közötti időszakban a portugál hódítással együtt a nyelv elterjedt Ázsia, Afrika és Amerika számtalan részén. A 16. században Ázsia és Afrika egyes területein már nem csak a gyarmati közigazgatásban és a kereskedelemben volt használatos, hanem a helyi kommunikációban is igen gyakran használták. A portugál felfedezéseket mozgató kereskedelmi érdekek mellett a kereszténység és a portugál nyelv terjesztése is két további célként szerepelt. A nyelv terjedését a kevert házasságok és a keresztény misszionáriusok is segítették.

A 15. század elején a portugál királyok stabilizálták az ország államrendjét, megszilárdították hatalmukat. A tengerhajózás fejlődésének eredményeként Portugália lett Európa legjelentősebb gyarmatosító hatalma. 1494-ben Portugália és Spanyolország a tordesillasi szerződésben megállapodott a világ felosztásáról: a világot két féltekére osztották, a két pólust összekötő vonallal, amely a Zöld-foki szigetektől nyugatra 370 mérföldre húzódott, minden, ami e vonaltól nyugatra helyezkedett el, Spanyolország fennhatósága alá került, mindenre, ami ettől keletre esett, Portugália terjesztette ki hatalmát. A 16. századtól Portugália hatalmas gyarmatbirodalmat épített ki és lakatlan szigetcsoportokat telepített be. 1415-ben elfoglalták Ceutát, amelynek jelentősége az volt, hogy egy gazdag gabonatermelő vidék központja volt. 1425-ben telepítették be a Madeira-szigeteket, 1430 körül elfoglalták La Gomerát, 1431 körül telepítették be az Azori-, majd 1461-ben a Zöld-foki szigeteket. Tanger 1471-es elfoglalása után, három év múlva Annobón betelepítésére került sor. 1482-ben felépítették a São Jorge da Mina erődöt az Aranyparton (*Rio do Ouro*). 1483- és 1485 között megalapították Cabinda gyarmatot, amely a későbbi Angola területén helyezkedett el. 1485-ben került sor São Tomé és Príncipe alapítására. 1495-ben Vasco e Gama vezetésével gyarmatosították Mozambikot. 1500-ban fedezték fel Brazíliát. Ceylon szigetén 1505-ben hozták létre Ceilão gyarmatot, 1510-ben gyarmatosították Goát, majd egy évvel később szintén Afonso de Albuquerque vezetésével Malakkát. 1515-ben újabb erődöt emeltek az Aranyparton (Fort Axim), még ugyanabban az évben foglalták el Ormuzt. 1557-ben vették „bérbe” Makaót, 1588-ban

Bissau-Guinea, majd Timor gyarmatosítása zárta a hatalmas gyarmatbirodalom kiépülésének folyamatát. A tengeri terjeszkedés mozgatórugóira irányuló miértekre számtalan válasszal szolgál a történetírás. Ami összefoglalóan egyértelműnek tűnik, hogy egy politikai függetlenség nyomán kialakult társadalmi feszültségek és gazdasági nehézségek által létrejött homogén közösségben felmerült a kifelé irányuló mozgás, a terjeszkedés igénye, ami az anyagi eszközök bővítésére irányult, megalapozta az anyagi jólétet, a politikai egységet. Máshonnan is indultak hajók felfedező körutakra, a Portugáliában a hajózás különleges jelentősége azzal volt magyarázható, hogy állami kezdeményezésre történt (Saraiva 2010:115). A különböző területeken történő terjeszkedés mérföldköveit és következményeit a következő fejezetben tárgyaljuk, bemutatjuk az egyes országokat jellemző nyelvi helyzetet, a portugál nyelv hivatalos státuszát érintő más nyelvek együttélésével kapcsolatos legfontosabb jellegzetességeket.

A modern korszakot meghatározó terjeszkedés óta Messner szerint ma az ötödik korszakát éli a portugál nyelv: és a globalizáció korában a technológia által uralt időszak kihívásaihoz igyekszik igazodni (Handbuch 2003:880). A Messner által megfogalmazott kihívások mellett a dolgozat kérdésfeltevésének kapcsán megfogalmazódik az ötödik korszakát élő portugál nyelvet érő további kihívás, mely szerint, ennek a globalizált világnak két pólusán legalább két központtal rendelkező újlatin nyelv hogyan alkot további egységet, hogyan tartja fenn normarendszerét, illetve milyen beavatkozások érik. Kirajzolódik-e, leírható-e egy hatodik korszak, amely kialakulásának jelenleg tanúi vagyunk?

4. A hivatalos portugál nyelvű országok nyelvi helyzetéről

4.1 A helyi hivatalos adatoktól a világ nyelveit feltáró adatbázisokig

Ebben a fejezetben bemutatjuk azon országok egy részét, ahol a portugál hivatalos nyelv. Azokat az országokat választottuk ki, amelyek tagjai a Portugál Nyelvű Országok Közösségének. A szervezet tevékenységét és a kiválasztás indoklását egy következő fejezetben tárgyaljuk. A bemutatás sorrendje a gyarmatosító Portugália után időrendben követi az egyes országok gyarmattá válásának kronológiáját. Minden egyes ország esetében nagyon röviden ismertetjük a gyarmattá válástól a gyarmati korszak végéig tartó történelmi folyamatot. Az ismertetés a rendelkezésre álló szakirodalom feldolgozásának eredménye. A bemutatás fókuszát egy történelmi összefoglaló – az adott ország felfedezéstől a gyarmati korszak végéig tartó áttekintés – után minden esetben a nyelvi helyzet leírása adja. Ennél a pontnál az egységesség érdekében olyan forrásokat választottunk, amelyek minden esetben rendelkezésre állnak és autentikusak. Két országtól eltekintve minden esetben találtunk az ország publikusan hozzáférhető alaptörvényében nyelvi kérdéseket érintő részt, részleteket, amelyben kitérnek a lakosság nyelvhasználati jogaira.

Elképzelésünk volt, hogy minden országban rendelkezésre állnak népszámlálási adatok. Úgy gondoltuk, hogy az adatfelvétel része általában a nyelvi kötődésre, az anyanyelvre vonatkozó kérdés. Ez esetünkben sajnos végül nem minden országra volt jellemző. Érdekes tanulmány alapja lehetne az adott országok népszámlálási adatainak elemzése, és a népszámlálások során felmért témakörök kiválasztási szempontjainak háttere, amelyre ebben a dolgozatban nem kerül sor. A népszámlálási adatokról szóló összegzéseket az adott ország nemzeti statisztikai hivatala teszi közzé a világhálón, ezeken az oldalakon felvettük a kapcsolatot a hivatallal abban az esetben, ha nem volt hozzáférhető nyelvi kötődésre, nyelvhasználatra vonatkozó statisztikai adat. Ha létezett ilyen, segítségünkre voltak és rendelkezésünkre bocsátották azokat. Minden ország esetében hivatalos, autentikus forrásnak tűnt átfésülni az adott ország kormányának hivatalos weboldalát is, ahol a nyelvi helyzet leírása mindenütt röviden, tényszerűen szerepel.

Ezek az elektronikus úton hozzáférhető, a legfrissebb hivatalos dokumentumok és adatok, amelyek jól tükrözik az adott területen uralkodó nyelvi helyzetet. S nem utolsósorban igyekeztünk feltárni a nyelvi kérdéseket vizsgáló tudományos és összefoglaló műveket.

Rendelkezésünkre áll még az 1992-ben kiadott *A portugál nyelv atlasza*, amelyben az *A portugál nyelv misszionárius atlasza*⁹ kiadvány térképei szerepelnek 1964-ből, s gyakran történik utalás a következőkben bemutatásra kerülő, már akkor is folyamatosan fejlesztés alatt álló, ma már interneten elérhető adatbázisra. Az egységesen kezelhető statisztikai adatoknak és a helyi nyelvek státuszának bemutatásához másik forrásul ezt az elektronikusan elérhető, a világ nyelveit és a nyelvek régióit részletesen leíró, a világ minden részéből származó nyelvészek és kutatók által összeállított katalógust választottuk. Az adatbázisban a világ minden régiójából, az egyes országokra vonatkozóan a helyi nyelvhasználatot, a beszélt nyelvek státuszait nyelvcsaládokra bontva leíró statisztikai adatok állnak rendelkezésre, továbbá terjedelmes bibliográfia és több mint 200 színes térkép segíti az áttekinthetőséget. Az *Ethnologue: Languages of the World* az 1934-ben alapított SIL International – Summer Institute of Linguistics - publikációja, amely egy nonprofit szervezetként a kevésbé ismert nyelvek felkutatása, tanulmányozása, fejlődésének elősegítése, támogatása mellett nyelvészeti kutatások, fordítások, tréningek és anyagok fejlesztésével foglalkozik. Missziója, hogy az adott nyelv beszélőivel együttműködve a nyelv beszélőit saját nyelvükre lefordított Bibliával lássa el. A világ nyelveit bemutató adatbázist 1951-ben adta ki először Richard Saunders Pittman, aki 46 nyelvet és azok nyelvcsaládjait mutatta be. Könyv formájában 1958-ban jelent meg az 5. kiadás, a katalógus 14. kiadása óta hozzáférhető az interneten és folyamatosan bővül. A 2009-ben kibocsájtott 16. kiadás már 7358 nyelv adatait tartalmazza. Megadja a beszélők számát, földrajzi területét, dialektusait, a nyelvek neveit – az adott nyelv elsődleges nevén kívül felsorolja a nyelvnek a beszélői által, a hivatalos kormányzati szervek, a külföldiek és a szomszédos népek által használt nyelvek neveit, valamint a történelem során használt különféle elnevezéseit is – továbbá egyéb részletes információkat olvashatunk a nyelvekkel kapcsolatban. A szervezet szorosán együttműködik az UNESCO¹⁰-val és az ECOSOC¹¹-kal. 1984-ben hárombetűs kódrendszert vezettek be az egyes nyelvek azonosítására, az úgynevezett SIL-kódot. A korábbi ISO 639-1 szabványnál ez az új kódrendszer jóval átfogóbb volt. A 14. kiadás már 7148 nyelv kódjait tartalmazta, amelyek általában nem egyeztek meg az újabb nemzetközi szabvány, az ISO 639-2 kódjaival. 2002-ben az *Ethnologue*-ot felkérték, hogy az ISO-val (*International Organization for Standardization*), a nemzetközi standardok kialakítására létrehozott szervezettel együtt

⁹ Rêgo, António da Silva- Santos, Eduardo dos (1964): *Atlas missionário português*. Lisboa: Junta de Investigações do Ultramar

¹⁰ *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization* (az Egyesült Nemzetek Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete)

¹¹ *United Nations Economic and Social Council* (az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa)

hozzanak létre egy egységes kódrendszert. Az *Ethnologue* ezt a kódrendszert, az ISO 639-3-at használja. Ebből az adatbázisából használjuk a régiót bemutató nyelvi helyzetet ábrázoló térképet, a nyelvek státuszait bemutató grafikát és a státuszra vonatkozó rövid leírást.

Kutatásaink során nem találtunk magyar terminológiát az *Ethnologue* kategóriáinak leírására, a dolgozat e részén magyarázzuk a nyelvi státuszt bemutató grafikákat és magyar terminológiát kísérünk meg létrehozni a kódrendszer bemutatása során. Minden bemutatott országnál szerepel egy grafikon, amelynek vízszintes tengelyén jelölik a nyelv fejlettségi (*development*) vagy veszélyeztetettségi (*endangerment*) fokát az EGIDS (*Expanded Graded Intergenerational Disruption Scale*) skálának megfelelően. Az EGIDS skála létrejöttének történetét és részletes magyarázatát Paul Lewis a 17. kiadás (2013) után elindított blogban tette közzé. A grafikon függőleges tengelye az adott fejlettségi szinten álló nyelvek számát jelöli, amelyeket szöveges leírásban be is mutatnak. A dolgozatban nem térünk ki részletesen az összes helyi nyelv bemutatására. Kifejtésünk szempontjából ez annyiban érdekes, hogy a portugál az adott területen hány és milyen nyelvvel kerül kölcsönhatásba, és természetesen kitérünk azok egyéni, vagy csoportos státuszára. Az adatbázisból a grafikonokat, a nyelvek használóinak számát és a teljes lakossághoz és egymáshoz viszonyítható arányait leíró statisztikai adatokat mellékletben csatoljuk a dolgozathoz.

Az egyes országok leírása előtt röviden bemutatjuk az *Ethnologue* által létrehozott kategóriákat, amelyek magyar terminológiájának rögzítésében Varga György, az *Angol-Magyar Egyetemes Kéziszótár*¹² szerzőpárosának tagja és Dr. Veljanovszki Dávid, alkalmazott nyelvész és szakfordító¹³ is részt vállalt. Zárójelben minden esetben szerepel az eredeti angol szakkifejezés. A katalógusban egységesen mindig ugyanazzal a színnel jelölik a nyelvek fejlettségét bemutató skálafokozatokat.

A nyelvek státuszára vonatkozó táblázatok kétféle típusú információt tartalmaznak. Az első az adott nyelv általános fejlődését vs. veszélyeztetettségi fokát jelöli az EGIDS skála alapján. A második az adott nyelv országon belüli kategóriája. Az alábbi táblázatban mindkét fajta adat szerepel.

¹² Lázár A. Péter-Varga György: *Angol-Magyar Egyetemes Kéziszótár*, Grimm Kiadó, Szeged 2012

¹³ Dr. Veljanovszki Dávid PhD, alkalmazott nyelvész, szakfordító, 2013

2. táblázat. A generációk közti nyelvátadást érintő zavaró tényezők bővített fokozatú skálája (EGIDS=*Expanded Graded Intergenerational Disruption Scale*)

Szint	Megjelölés	Leírás
0.	Nemzetközi nyelv (<i>International</i>)	A nyelvet széles körben használják a nemzetközi kereskedelemben és tapasztalatcserében, valamint a külpolitika területén.
1.	Országos nyelv (<i>National</i>)	A nyelvet az oktatásban, a munka világában, a tömegtájékoztatásban és az államigazgatásban országos szinten használják.
2.	Regionális nyelv (<i>Provincial</i>)	A nyelvet az adott ország nagyobb közigazgatási egységein belül az oktatáshoz, a munka világához, a tömegtájékoztatáshoz és az államigazgatáshoz kapcsolódóan használják.
3.	A szélesebb körű megértés érdekében használt nyelv (<i>Wider Communication</i>)	A hivatalos státusszal nem rendelkező nyelvet a munka világában és a tömegtájékoztatásban egy tájegységben belüli nyelvi különbségek leküzdése érdekében használják.
4.	Oktatási nyelv (<i>Educational</i>)	A nyelvet aktívan használják az intézményesített oktatás kiterjedt rendszerének köszönhető standard és irodalmi nyelvhasználati kereteken belül.
5.	Fejlődő nyelv (<i>Developing</i>)	A nyelvet aktívan használják szűkebb csoportokat érintő standardizált irodalmi keretek között; azonban ez a fajta használat egyelőre még nem nagyon elterjedt és nem önfenntartó/fenntartható.
6.a	Aktív nyelv (<i>Vigorous</i>)	A nyelvet a mindennapi közvetlen kommunikáció eszközeként használja minden generáció, és ez az állapot önfenntartó/fenntartható.
6.b	Veszélyeztetett nyelv (<i>Threatened</i>)	A nyelvet a mindennapi közvetlen kommunikáció eszközeként használja minden generáció, de a nyelvhasználók száma csökken.
7.	Változásban lévő nyelv (<i>Shifting</i>)	A szülőképes generáció tagjai képesek arra, hogy a nyelvet egymás között használják, de gyermekeiknek már nem adják át.
8.a	Haldokló nyelv (<i>Moribund</i>)	A nyelv egyedüli még aktív használói a nagyszülői, illetve annál idősebb generációkhoz tartoznak.
8.b	Kihalófélben lévő nyelv (<i>Nearly Extinct</i>)	A nyelv egyedüli még aktív használói a nagyszülői, illetve annál idősebb generációhoz tartoznak, és kevés

Szint	Megjelölés	Leírás
		lehetőségük van a nyelvhasználatra.
9.	Szunnyadó nyelv (<i>Dormant</i>)	A nyelv egy adott népcsoport történelmi-kulturális önazonosságának mementőjeként szolgál, de senki nem rendelkezik már a szimbolikus funkciókat betöltő nyelvismereten túli nyelvtudással.
10.	Kihalt nyelv (<i>Extinct</i>)	A nyelvet már nem használják, és már senki nem rendelkezik a nyelvhez kapcsolódó etnikai azonosságtudattal.

Az EGIDS modell figyelembe veszi azt a tényt, hogy egyre nő az olyan, a skála negatív vége felé található nyelvek száma, melyek esetében az újjáéledés folyamata megkezdődött. A 6.b (Veszélyezett) és 9. (Szunnyadó) szint közti alapértelmezett megjelölések elsődlegesen olyan esetekre értendők, amikor az adott nyelv életképessége csökkenő tendenciát mutat. Ezeket a megjelöléseket olyan megfontolásból használják alapértelmezettként, hogy rámutassanak a nyelv veszélyeztetettsége által okozott válsághelyzetre. Azokban az esetekben, ahol a nyelv felélesztésére irányuló erőfeszítések már folyamatban vannak, az újjáéledés a 3. táblázatban szereplő, bizonyos mértékig módosított definíciókon alapuló alternatív jelölésrendszer segítségével jellemezhető.

3. táblázat. Alternatív megjelölések az életképesség javulása esetén

Szint	Megjelölés	Leírás
6.b	Helyreállított (<i>Re-established</i>)	Harmadik generációs gyermekek egy része otthoni környezetben elsajátítja a nyelvet oly módon, hogy a nyelvátadás generációk közti megszakításmentes láncolata helyreáll minden élő nemzedék vonatkozásában.
7.	Újraaktivált (<i>Revitalized</i>)	Második generációs gyermekek olyan szülőktől sajátítják el a nyelvet, akik maguk is otthoni környezetben sajátították el azt. A nyelvátadás otthon illetve közösségben történik.
8.a	Újraélesztett (<i>Reawakened</i>)	A gyermekek közösségben és esetenként otthoni környezetben sajátítják el a nyelvet és egyre inkább képesek arra, hogy a nyelvet a mindennapi közvetlen kommunikációhoz kapcsolódó szükségletek kielégítésére használják.
8.b	Újra használatba hozott	A szülői nemzedékhez tartozó felnőttek rekonstruálják, és újra használatba hozzák nyelvüket a mindennapi társas érintkezés

Szint	Megjelölés	Leírás
	<i>(Reintroduced)</i>	céljával.
9.	Újra-felfedezett <i>(Rediscovered)</i>	A felnőttek újra felfedezik nyelvüket szimbolikus és önazonosságukhoz kapcsolódó célok érdekében.

Vannak további esetek is, melyek esetében az adott szintre vonatkozó alapértelmezett megjelölés nem a legmegfelelőbb a kapcsolódó szituáció jellemzése szempontjából. A 4. táblázat azoknak az alternatív megjelöléseknek a listáját tartalmazza, amelyek az ilyen esetekben használatosak.

4. táblázat. Alternatív megjelölések további sajátos helyzetek esetén

Szint	Megjelölés	Leírás
5.	Diaszpóra-jellegű nyelv <i>(Dispersed)</i>	A nyelv használata teljes körű az anyaországban, melynek köszönhetően más országban élő nyelvhasználó közösségek hozzá tudnak jutni a standard és irodalmi nyelvváltozathoz, azonban ezt az érintett országok intézményesített oktatáson keresztül nem segítik elő.
9.	Kizárólag második nyelv <i>(Second language only)</i>	A nyelv eredetileg közvetítő szerepet töltött be, azonban az adott népcsoport számára a nyelv nem része a történelmi-kulturális örökségnek, és már nem használják annyian, hogy jelentős mértékben közvetítő funkciót töltsen be.

A nyelvek életképességének szempontjait bemutató skála többdimenziós. Fishman GIDS-jéhez hasonlóan a használatot érintő zavaró tényezőket mutatja be. 9-10. szint: a leggyengébb (magyarázatokot lásd a táblázatban). A 6., 6.b, 7., 8.a és 8.b szint esetében a generációk közötti nyelvátadáson van a fő hangsúly. Ahogy haladunk a gyengébb szintek felé, úgy hanyatlik a nyelvhasználat. A 4. és 5. szint a nyelvhasználatnak az oktatásban történő folyamatos előmozdításának és megszilárdításának a mértékét helyezi előtérbe. A 3. szint a közvetítő szerepet hangsúlyozza. Ha egy nyelvet második nyelvként is használnak, az életképesség foka nagyobb és a külvilág is hasznosabbnak fogja ítélni. A 2. és 1. szintek a nyelv államigazgatásban betöltött szerepére és elismertségének mértékére összpontosítanak. A 0. szint arra a néhány nyelvre vonatkozik, melyeket a diplomáciában és a nemzetközi kereskedelemben használnak. Mivel az Ethnologue a nyelveket országokként csoportosítja, a legerősebb szint az 1. A szintek hierarchikusan épülnek egymásra. Egy kivétellel - a 3.

szinten: a közvetítő szerep nagyobb súllyal szerepel, mint a helyesírási szabályok megléte és az oktatásban történő használat –, az erősebb szint mindig feltételezi az alatta lévő szintekre jellemző vonások meglétét. Bizonyos népcsoportok közötti kommunikációra használt, de az oktatásban nem jelenlévő és írott anyagokkal nem rendelkező nyelvek a 6.a szintre zuhanhatnak vissza, ha esetleg elveszítenék közvetítő szerepüket.

Hozzá kell tennünk, hogy a bemutatott adatbázist több kritika is érte, éri, többen megkérdőjelezi a használhatóságát, elemzéseket találunk olyan esetekre, amelyekben egy adott ország nyelvészei nem értenek egyet sem a fent bemutatott kategóriarendszerrel, sem az adott régióban fellelhető nyelvek meghatározásaival. Le kell szögeznünk azonban, hogy a világ nyelveinek teljes körű feltárása valóban hatalmas vállalkozás. Missziójának érdekében a SIL akkora számú nyelvészt mozgatott meg, és olyan mértékű kutató munkát végzett, amely a mi esetünkben segíti a kiválasztott régiók részletesebb bemutatását. E dolgozatnak nem célja a SIL munkájának részletes értékelése. Szűrőpróbaszerűen megnéztük Magyarországot, Németországot és az összes hivatalosan portugál nyelvű ország statisztikáit, és arra a következtetésre jutottunk, hogy az adatbázis tényszerű és óvatos felhasználása segíti kutatásunkat, hiszen mint láttuk, egyik bemutatott ország hivatalos dokumentációjában és tudományos irataiban sem találtunk ilyen mélyreható, a nyelvi helyzetet teljes körűen feltárni kívánó elemzést. Az óvatosság ebben az esetben azt jelenti, hogy miután fent bemutattuk tényszerűen a kategóriákat, a kifejtés során a helyi nyelveket tükröző felsorolásokban nem kérdőjelezzük meg az adott nyelv létezését, de nem is térünk ki a fenntarthatósággal kapcsolatos Ethnologue-elemzésre, hiszen tudjuk, hogy a nyelvi helyzet adott területen történő kezelése, a fenntarthatóságra irányuló törekvések kérdése a helyi nyelvpolitikai és nyelvtervezési intézkedések függvénye. A dolgozat egyik célja éppen ezek átfogó bemutatása és összehasonlítása a portugál nyelv esetében.

Hozzáférhető a világhálón még egy, a világ nyelveit bemutató összefoglalás, a Francia Intézet támogatásával létrehozott, két nyelven (francia és angol) közzétett *L'observatoire linguistique*¹⁴, amelynek célja szintén a világ nyelveinek és azok fejlettségi szintjének összefoglaló tanulmányozása. Az *Ethnologue*-ot választottuk az oldal könnyebb kezelhetősége és az egységes, egyes országokra lebontott térképtár hasznossága miatt is. Az egyes portugál nyelvű országokat kulturálisan összefogó közösség – a *Comunidade dos*

¹⁴ <http://www.linguasphere.info/lcontao/bienvenue-welcome.html>

Países de Língua Portuguesa (CPLP)¹⁵ – honlapja és dokumentumtára nem tartalmaz részletes nyelvi áttekintéseket, összefoglalókat és ábrákat. A Portugál Nyelv Nemzetközi Intézetének (*Instituto Internacional da Língua Portuguesa – IILP*) fenti oldalról nem mindig elérhető honlapjáról¹⁶ az egyes országokat bemutató linkek pedig a legtöbb esetben a Wikipediára vezetnek.

A nyelv használatának egyik legfontosabb, és a nyelvpolitikai beavatkozások fő színtere az oktatás, hiszen intézményes keretek között ezen a szintéren biztosítható a nyelv hagyományainak őrzése és továbbfejlesztése. Minden egyes ország esetében a történelmi és a nyelvi helyzetet leíró bemutatás után kis kitekintőt tettünk egy, az oktatással kapcsolatos történelmi, vagy aktuális kérdésre, adott esetben az oktatás, illetve az oktatás nyelvének jövőjével kapcsolatban megfogalmazott célkitűzésekre, amelyek teljes körű bemutatásra nem vállalkoztunk. A dolgozatnak nem célja a bemutatott országok oktatási rendszerének vizsgálata. Ha ez nem állt rendelkezésre, igyekeztünk a dolgozat egységének fenntartása mellett minden ország lezárásához találni egy-egy olyan területet, ami a különbözőségek, helyi jellegzetességek ellenére egységes irányban mutat a jövő felé. Minden esetben igyekeztünk kitérni arra, hogy az egyes országokban hogyan látják az ott használt nyelv/nyelvek jövőjét. A feltárt törekvések és a jövőt előrevetítő intézkedések érdekességükkel hozzájárulnak a nyelvi helyzet tényszerűségének bemutatásán túl a portugál és a vele párhuzamosan élő nyelvek kapcsolatrendszerének megértéséhez, vagy gondolatébresztők lehetnek a problémakörök gyökereinek mélyebb feltárásában és továbbgondolásában.

¹⁵ Portugál Nyelvű Országok Közössége, <http://www.cplp.org>

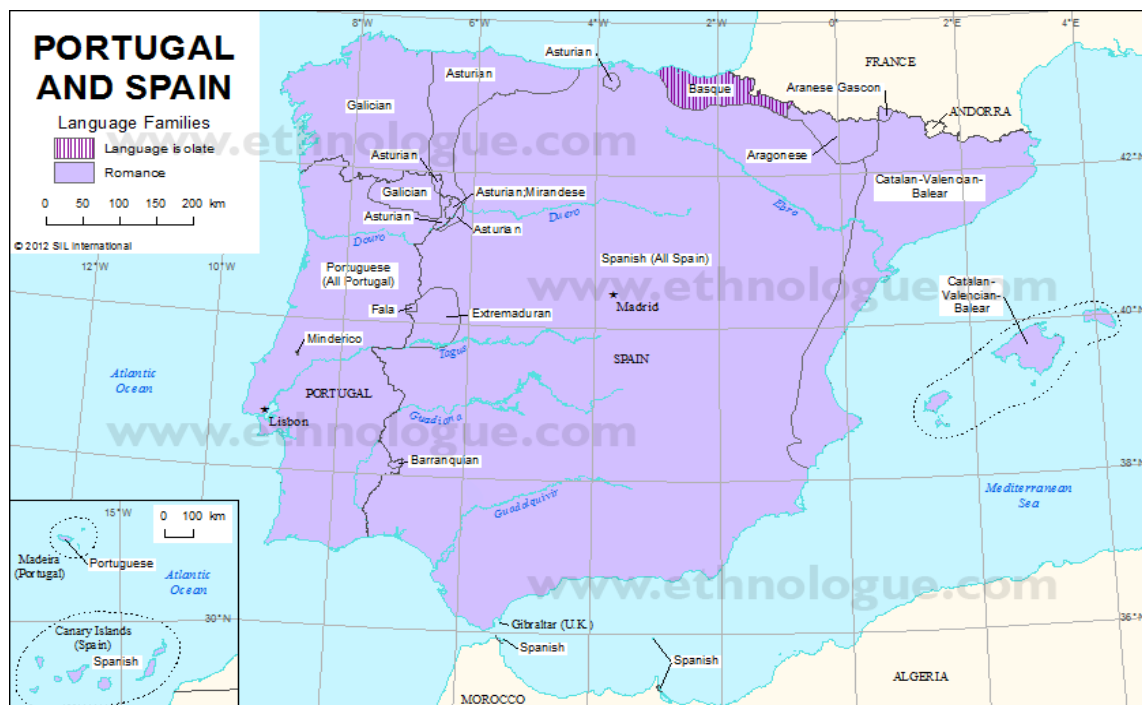
¹⁶ <http://www.iilp.org.cv/index.php/paises-membros>

4.2. Nyelvi helyzetek Portugáliától Kelet-Timorigig

4.2.1. Portugália

Az ország történetét a portugál nyelv kialakulásának szempontjából korábban – a 3. fejezetben – tárgyaltuk. Ebben az alfejezetben a nyelvi helyzetet jellemző hivatalos statisztikai adatokat mutatjuk be. A 2. fejezetben tárgyaltuk a portugál nyelvészek nyelvpolitika területén aktuális témaköreit, ott már utaltunk a portugál nyelv – akár az ország területén, akár az európai kontinensen kívül kölcsönhatásban élő nyelvekhez fűződő kapcsolatrendszerére. E statisztikák és tények alapján tárjuk fel az ország nyelvi helyzetét. Portugáliában – az Alkotmány 11. cikkének 3. pontja alapján – hivatalos nyelv a portugál. A 2011. évi népszámlálás mutatója¹⁷ szerint a lakosság száma 10.562.178, amelyből a Portugál Nyelvű Országok Közössége mellett párhuzamosan működő, és a nyelvi kérdésekre fókuszáló *Observatório da Língua Portuguesa* adatai szerint a lakosság 100 százaléka beszél portugálul¹⁸. Az utolsó népszámlálás egyik pontja sem tér ki nyelvhasználatot részletesebben vizsgáló kérdésekre.

1. térkép: Portugália (és Spanyolország) nyelvi helyzetét bemutató térkép

<http://www.ethnologue.com/map/PTES>

¹⁷http://censos.ine.pt/xportal/xmain?xpid=CENSOS&xpgid=censos2011_apresentacao, letöltés ideje: 2014.02.02.

¹⁸<http://observatorio-lp.sapo.pt/pt/dados-estatisticos/falantes-de-portugues-literacia>, letöltés ideje: 2014.02.11.

Regionális nyelv Észak-Portugália keleti részén Miranda de Douro tartományban és a szomszédos tartományok egyes településein beszélt mirandai nyelv, amelyet 1999. január 29-én – a 7/99. számú törvény életbe lépésével – az ország második hivatalos nyelveként ismertek el¹⁹. Körülbelül 15.000 beszélője van. Az *Ethnologue* alapján Portugália nyelvi térképén a hivatalos portugál nyelv mellett él 1 hivatalos státuszú regionális, 5 fejlődő, 1 aktív, 2 veszélyeztetett és 1 kihalt nyelv tartanak számon.

Portugáliában 2010-es adatok alapján az írástudatlanság 4,8 százalék²⁰. Az Oktatási és Tudományügyi Minisztériuma (*Ministério da Educação e Ciência*) rendeletekben szabályozza a nyelvtanulást; a portugál nyelv oktatását az ország területén a következő kategóriákba sorolja: a 266/2011 számú rendelet szabályozza a portugál, mint anyanyelv oktatásának rendszerét az alapfokú oktatásban (*Implementação do Programa de Português do Ensino Básico*). A minisztérium külön rendelkezik a portugál, mint nem anyanyelv (*Português Língua Não Materna – PLNM*) oktatásáról: a 91/2013. számú a korábbi 139/2012. számú rendelet 10. és 18. megváltozott cikkelye alapján ezt a tantárgyat A1, A2 és B1 szinten a 6. és a 9. osztályban kínálják fel a tanulóknak, a 12. iskolaév végén záróvizsgát kell belőle tenni, és a portugál nyelv tantárgy helyett számítják a tanulmányokba. A minisztérium PLNM-ét leíró oldalán a 7. pontban emelik ki azt a tényt, hogy a brazil állampolgárságú tanulóknak, nem kell bekapcsolódnia a portugál, mint nem anyanyelv tanulmányokba²¹. Ugyanezen az oldalon teszik közzé az Olvasás Nemzeti Tervét (*Plano Nacional de Leitura – PNL*)²², az állampolgárság megszerzésének részét képező portugál nyelvi vizsga (*Prova de Língua Portuguesa para Aquisição de Nacionalidade*) teljesítésének feltételeit²³, és kitérnek az országba bevándorló, más nyelveken beszélők portugál oktatására (*Português para Falantes*

¹⁹ <http://dre.pt/pdf1sdip/1999/01/024A00/05740574.pdf>, letöltés ideje: 2014.02.02.

²⁰ *Estatísticas da CPLP 2012*, Instituto Nacional de Estatística, I.P., Lisboa, file:///C:/Users/Babos%20Krisztina/Downloads/ECPLP_2012_1.pdf, letöltés ideje: 2014.02.02.

²¹ *Princípios orientadores do funcionamento do PLNM* „Salienta-se o facto de que os alunos de nacionalidade brasileira, tendo o português como língua materna, não devem ser inseridos em PLNM.”, <http://www.dge.mec.pt/outrosprojetos/index.php?s=directorio&pid=233#i>, letöltés ideje: 2014.06.27.

²² <http://www.planonacionaldeleitura.gov.pt/>, letöltés ideje: 2014.06.21.

²³ A portugál állampolgársághoz a Portugál Köztársaság kétféle vizsgát fogad el: az egyik az Az Emigráció és az Interkulturális Párbeszéd Főbizottság (*Alto Comissariado para a Imigração e Diálogo Intercultural I.P. – ACIDI*) gondozása alatt levő, erre a célra létrehozott vizsga: <http://www.acidi.gov.pt/es-imigrante/servicos/portugues-para-todos/cursos-de-portugues---lingua-portuguesa>, letöltés ideje: 2014.06.30. vagy az *Association of Language Testers in Europe – ALTE* tagjaként, a Lisszaboni Egyetem Bölcsészettudományi Karán (*Faculdade de Letras da Universidade de Lisboa*) működő *Centro de Avaliação de Português Língua Estrangeira*, a Külügyminisztérium (*Ministério dos Negócios Estrangeiros*), az Oktatási Minisztérium (*Ministério da Educação*) és a Camões Intézet által is elismert nemzetközi portugál egynyelvű vizsgarendszerét (*Sistema de Avaliação e Certificação de Português Língua Estrangeira*): <http://ww3.fl.ul.pt/caple/>, letöltés ideje: 2014.07.01.

de outras Línguas)²⁴. Az idegen nyelvek (*Línguas Estrangeiras*) oktatásával kapcsolatos, 2008-ban megfogalmazott 14460/2008. számú rendelet alapján, az alapfokú oktatás 1. ciklusában kezdhetnek el a portugálok a „kiegészítő” tanmeneti tevékenységek (*Actividades de Enriquecimento Curricular – AEC*) keretében egy idegen nyelvet tanulni. Továbbá a fenti rendelet értelmében a portugál oktatási rendszer minden tanuló számára két idegen nyelv tanulásának lehetőségét kívánja biztosítani, az első idegen nyelv (*Língua Estrangeira I – LE I*) tanulását az 5. osztálytól, a második idegen nyelvét (*Língua Estrangeira II – LE II*) a 7. osztálytól írja elő a tanterv kötelező tantárgyként, és mindkettőt a tankötelezettség 9. osztályáig kell tanulni. Az iskolarendszer négy idegen nyelv tanulását ajánlja: az angol, a francia, a német, és a spanyol nyelvekét, ha az adott oktatási intézmény, vagy a Területi Oktatási Igazgatóság (*Direcção Regional de Educação*) csoportok összeszervezésével ezt biztosítani tudja.

Az idegen nyelvek tanulásának terén az állam a Közös Európai Referenciakeret (*Quadro Europeu Comum de Referência para as Línguas: Aprendizagem, ensino, avaliação – QECR*) ajánlásait, továbbá a Nemzeti Alapfokú Tanterv (*Currículo Nacional do Ensino Básico – CNEB*)²⁵ általános idegennyelvi készségekre vonatkozó, programorientációs részeit tartja mérvadónak.

Mint láttuk a fejezet elején, az országban elsősorban a portugál nyelv használata elterjedt, ami egyben az oktatás nyelve is. Az idegen nyelvek tanulása részét alkotja az oktatási rendszer alapidokumentumainak, az idegen nyelvek oktatásában az ország a nemzetközi, de elsősorban az európai tendenciákat tartja mérvadónak és azzal harmonizálva építette tantervbe azok oktatását. Kitér a migrációból fakadó nyelvtanulás és nyelvtudás értékelésére, a régi gyarmatokról Portugáliába vándorlók közül (csak) a brazil állampolgárságúakat tekinti az európai portugálokkal egyenértékű portugál nyelvtudással rendelkező személynek, nem tér ki a többi gyarmatról érkező állampolgárok nyelvi kompetenciájára, illetve ők a portugált, mint nem anyanyelvet beszélők és a más nyelveken beszélők kategóriájába kerülnek, ha Portugália területén látogatnak oktatási intézményt. Érdekes tanulmány lenne ezeknek a portugál nyelv tanulására, tanítására és értékelésére használt szakanyagoknak (*Português Língua Não*

²⁴ *O Português para Falantes de Outras Línguas: O Utilizador Independente no País de Acolhimento*, Agência Nacional para a Qualificação, I.P. Dezembro 2009, In: file:///C:/Users/Babos%20Krisztina/Downloads/referencial_independente.pdf, letöltés ideje: 2014.06.20.

²⁵ *Competências Essenciais – Línguas Estrangeiras do Currículo Nacional do Ensino Básico*, Ministério da Educação, Departamento da Educação Básica, <http://www.slideshare.net/portefolio1ceb/cneb-competencias-essenciais>, letöltés ideje: 2014.02.27.

Materna, Prova de Língua Portuguesa para Aquisição de Nacionalidade, Português para Falantes de outras Línguas) az összehasonlítása és tanulmányozása.

Az ország rövid nyelvtörténetét bemutattuk a 2. fejezetben, tudjuk, hogy a gyarmatosítás egészen széles körű és sajátos külpolitikai kapcsolatrendszer hozott Portugália számára. Ebben a fejezetben kitérünk röviden a Portugál Külügyminisztérium (*Ministério dos Negócios Estrangeiros*) égisze alatt működő Camões Intézet, a Nyelvi Együtműködés Intézetének (*Camões - Instituto da Cooperação e da Língua, I. P.*) tevékenységére. Az intézet küldetése a portugál külpolitikai együttműködésekben való részvétel, tevékenységének fókuszában a portugál nyelv és kultúra külföldi terjesztése áll, külföldi egyetemeken portugál lektorok jelenlétét biztosítja, irányítja a külföldön folyó portugál nyelvoktatást az alap- és középfokú oktatási intézményekben. Támogatja Portugália és a portugál nyelvű országok kultúrájának, történelmének, irodalmának, és nyelvének mélyebb megismerését nem csak tanárok, diákok, kutatók, hanem az ezek iránt a témák iránt érdeklődő laikusok számára is. Az Intézet külföldön működtetett Nyelvi Központjai kulturális programokkal teszik szorosabbá a luzofón világ és az adott ország kapcsolatait. Lehetőség szerint a portugál nyelv és kultúra tanulását, megismerését szolgáló segédanyagokat - könyveket, tankönyveket, folyóiratokat, multimédiás anyagokat - bocsájtanak rendelkezésre, segítik a portugál nyelv és kultúra témakörében a tanárok, a diákok, az ösztöndíjasok és a kutatók munkáját; a portugál nyelv és kultúra megismerését és népszerűsítését szolgáló programokat, eseményeket szerveznek. A központok az Intézet által létrehozott és támogatott képzésekre, oktatási-, valamint ösztöndíjprogramokra (e-learning tanfolyamok, nyári kurzusok, ösztöndíjak, kutatási programok) egy költségvetéssel ellátott – korábban betervezett és elfogadott csomagból gazdálkodnak. A Camões Intézet a legtöbb országban nyelvvizsgaközpontként is működik, ahol az Európai Közös Referenciakeretnek megfelelő portugál egynyelvű vizsgát lehet tenni. 20 helyen – 15 országban – működik Portugál Kulturális Központ (*Centro Cultural Português*)²⁶. A dolgozatban tárgyalásra kerülő hivatalos portugál nyelvű országok közül a Zöld-foki Szigeteken 2, Angolában 1, São Tomé és Príncipe 2, Mozambikban 2, Bissau Guineában 1, Kelet-Timorban 1 és Brazíliában is 1 kulturális központ terjeszti a portugál kultúrát, mutatja be különböző aspektusokból Portugáliát az interkulturalitás jegyében. A portugál nyelvre inkább fókuszáló, többnyire más országok egyetemeken vagy oktatási intézményében működő Portugál Nyelvi Központ (*Centro de Língua Portuguesa*) a világ 39

²⁶ *Centros Culturais Portugueses*, <http://www.instituto-camoes.pt/centros-culturais/root/cultura-externa/centros-culturais>, letöltés ideje: 2014.06.02.

országában várja a portugál nyelv iránt érdeklődőket²⁷. Brazília kivételével minden olyan országban működik Nyelvi Központ, ahol korábban volt, vagy jelenleg is a portugál hivatalos nyelv. Ebben az értekezésben nem térünk ki a nagyon sokrétű, gazdag és komplex programmal rendelkező, több nemzetközi összefogással és szervezettel is széleskörűen együttműködő Intézet konkrét célkitűzéseinek, projektjeinek vagy a feladatainak bemutatására, kivéve, ha a nyelvi helyzet bemutatásában szükségesnek látjuk a fentiekén túli, jelentős szerepét megemlíteni, akkor az adott országnál utalunk jelenlétére vagy konkrét helyi tevékenységére.

4.2.2. A Zöld-foki szigetek

A lakatlan szigetcsoportot Álvaro Fernandes hajózta körbe először 1445-ben, majd a portugál színekben hajózó velencei Alvise Cadamosto fedezte fel és lépett először a Boa Vista sziget földjére, ami napjainkban a Zöld-foki Szigeteki Köztársaság legkeletibb tagja, s területe alapján az ország harmadik legnagyobb szigete. Később, szintén portugál megbízásból, Tengerész Henrik felügyelete alatt Antonio da Noli 1458-tól Diogo Gomes együttműködésével folytatta a szigetcsoport felfedezését. Felderítették a még ismeretlen, keletre eső szigeteket. A régió *Ilhas de Cabo Verde* hivatalos néven 1461-től került a portugál korona fennhatósága alá és akkor kezdték benépesíteni a területeket. A két hajóskapitány Diogo Gomes és Antonio Noli a sziget felfedezéséért járó dicsőségért folytatott harcát részletesen bemutatja a történetírás. A portugálok hivatalosan az Afrika nyugati partjainál fekvő Zöld-fok után Cabo Verde néven írták be a történelembe a szigetcsoport nevét. A benépesítés első szakasza a Santiago főszigeten és Fogo szigetén létrehozott portugál katonai állomás felállításával kezdődött. 1532-ben önálló püspökséget hoztak létre és egy főkormányzó kihelyezésével kapott Cabo Verde hivatalos portugál gyarmati státuszt. Gazdaságtörténeti szempontból, mint portugál katonai stratégiai pont kapott szerepet. 1500 és 1620 között Santiago szigete jelentős szerepet játszott a tengerentúli rabszolga kereskedelem fő elosztó központjaként. 1850-ig, az angol ellenőrzés idején felvirágzott a sókereskedelem, majd a gőzhajózást szolgáló negyedik legnagyobb szénkikötőjévé nőtte ki magát. A szénkereskedelem hanyatlása után a tranzatlanti tengeralatti vezetékek csomópontja lett. A portugáliai „Új Állam” (*Estado Novo*) idején António de Oliveira Salazar diktatórikus

²⁷ *Centros da Língua Portuguesa*, <http://www.instituto-camoes.pt/centros-de-lingua-portuguesa/root/lingua-e-ensino/centros-de-lingua>, letöltés ideje: 2014.06.02.

kormányzásának időszakában²⁸, a Santiago szigeten berendezett Tarrafal koncentrációs tábor a sziget szomorú hírnevét erősítette. Mint minden tengeren túli portugál gyarmaton, itt is a 1974. április 25-én lezajlott szegfűs forradalom²⁹ vezetett a szabad demokratikus választások, az alkotmányozó nagygyűlés és a szigetcsoport függetlenségének előkészítéséhez. A Zöld-foki szigetek Köztársaságban 1975. július 5. napján hirdették ki a függetlenségét.

Az Afrika nyugati partjától 455 kilométerre, az Atlanti-óceán középső részén elhelyezkedő szigetcsoport összesen 15 – 9 lakott és 6 lakatlan – szigetből áll. Területe 4033 km² és 423.263 lakosa van³⁰, nagyon nagymértékű az elvándorlás, a kormány honlapjának adatai szerint több zöld-foki szigetekre él külföldön, mint hazájában. A szigetköztársaság fővárosa Praia. A kiválasztott adatbázisban ez az egyetlen vizsgált ország, amelyhez nem tartozik térkép. Az illusztrációként szolgáló térképet a többi országgal ellentétben egy nemzeteket bemutató oldalról kölcsönöztük.

2. térkép: A Zöld-foki szigetek nyelvi helyzetét bemutató térkép

<http://www.nationsonline.org/oneworld/map/cape-verde-map.htm>

²⁸ António de Oliveira Salazar 1932-től 1968-ig volt az ország miniszterelnöke.

²⁹ 1974. április 25-én Lisszabonban a Portugál Fegyveres Erők Mozgalma vetett véget a mintegy fél évszázados fasiszta korporativista rendszernek. Ez a fordulat nem csak helyi jelentőségű volt, ez a történelmi esemény a portugál gyarmatbirodalom felbomlásának kezdetét jelentette.

³⁰ <http://www.governo.cv/> - a Zöld-foki szigetek Köztársaság kormányának hivatalos honlapja, letöltés ideje: 2014. 02. 12.

A 2010-ben megújult Alkotmány hivatalos nyelvekről szóló 9. cikkelyének 1. pontjában leszögezik, hogy a köztársaság hivatalos nyelve a portugál, 2. pontjában kitérnek arra, hogy a zöld-foki szigetek nyelvet olyan mértékben kívánják támogatni, hogy az a portugál mellett szintén hivatalossá váljon. A cikkely 3. pontja arról szól, hogy minden állampolgárnak kötelessége ismerni a hivatalos nyelveket és joga van azokat használni³¹. Az alkotmány a 63-64. oldalon tér ki az iskolázottsághoz kapcsolódó jogokra.

A Zöld-foki szigeteken kialakult kreol nyelv 90 százalékában a portugál nyelv és 10 százalékában a nyugat-afrikai nyelvek szókincsre épül (Köster 2011:1). A zöld-foki szigetek kreol nyelve az ország hivatalos nyelve mellett nemzeti nyelv státuszt kapott. A 2010-es népszámlálás kérdőívében nem fogalmazódik meg a nyelvi kötődésre vonatkozó kérdés. A 18. pontban: „Adódik-e nehézsége, megérteni másokat illetve megértetni magát?”, és a 24. „Tud olvasni és írni?, vagy az utolsó, az 57. pontban – „Ki szolgáltatott információkat az adott személyről?”³² – szereplő kérdések utalnak a nyelvhasználattal kapcsolatos problémakörre: egyrészt rákérdeznek arra, hogy az állampolgárnak kommunikációja során adódnak-e nehézségei, itt feltételezzük, hogy a nyelvvel kapcsolatos percepciók és produkciók gátak létezésére kérdeznek rá. Másrészt a 24. pont kérdéséből egyértelművé válik az a tény, hogy a köztársaságban szokatlanul magas az analfabetizmus aránya: „(...) a 2000. évi népszámlálás adatai szerint minden száz 15 éves, vagy annál idősebb zöld-foki szigetek állampolgárból 25 fő nem tud sem írni, sem olvasni”³³.

A Zöld-foki szigeteken két nyelvet használnak: a zöld-foki szigetek nyelvet és a portugál nyelvet. Az *Ethnologue* státuszleírásában a fentiekkel megegyező információkat kapunk: a portugál a hivatalos nyelv, a zöld-foki szigetek nyelve pedig a 4. kategóriába tartozik, intézményesült, oktatási nyelvenek számít, az ország területén az adatbázis adatai szerint a hivatalos nyelvet nagyon kevesen beszélik első nyelvként – csupán csak a szigeteken élő portugál vagy brazil

³¹ „1. É língua oficial o Português. 2. O Estado promove as condições para a oficialização da língua materna cabo-verdiana, em paridade com a língua portuguesa. 3. Todos os cidadãos nacionais têm o dever de conhecer as línguas oficiais e o direito de usá-las.”, In: http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=181070, 28. oldal, letöltés ideje: 2014.03.02., *Constituição da República de Cabo Verde, 2ª Revisão Ordinária – 2010, 4ª Edição, Praia 2010, (Línguas oficiais)*, <http://www.parlamento.cv/GDLeisRepublica.aspx?IdDoc=1>, letöltés ideje: 2013.06.25

³² <http://www.ine.cv/censo/files/QUESTION%C3%81RIO%20INDIVIDUO%20RGPH%202010.pdf>, letöltés ideje: 2013.03.25

³³ „A taxa de analfabetismo, longe de ser 13% e ou 16% como algures se propagou, é de 25%. Segundo os dados do Censo 2000, de cada 100 cabo-verdianos de idade igual ou superior a 15 anos, 25 não sabem ler nem escrever.” In: http://www.ine.cv/actualise/artigos/files/Artigo_%20Analfabetismo.pdf, letöltés ideje: 2013.03.25, A 2010-es népszámlálási adatainak összesített táblázata: 95. sortól: *Educação*, <http://www.ine.cv/censo/files/Resumo%20indicadores.xls>, letöltés ideje: 2013.03.25

származású állampolgárok – a zöld-foki szigeteket pedig 2010-es adatok alapján 492.000-en³⁴, ami – a 2014-es statisztikák alapján – több, mint az ország lakossága. Ez az adat is igazolja a fentebb említett, nagyon nagy elvándorlás tényét.

A szigetcsoport lakossága a 15. századtól kezdve afrikai rabszolgákból és európai – portugál, olasz - gyarmatosítókból állt, akik különböző, egymástól távol eső etnikai csoportokból származtak, különböző nyelveket beszéltek, más szokásokkal és hagyományokkal, vagy egészen egyszerűen más ösztönökkel kezelték az együttélés szabályait, akár rabszolgák voltak, akár urak. Ebből az együttélésekből alakult ki a helyi mesztic társadalom és elkerülhetetlenül megjelent egy új nyelv, a kreol, amelynek szükségét az adta, hogy az itt élők kommunikálni tudjanak, megértsék egymást és meg tudják értetni magukat, miután a betelepítettek és a betelepülők körében nem emelkedett ki természetes folyamattal egyik importált nyelv sem.

A szakirodalom egy része azt állítja, hogy a szigeteken használt kreol nyelv Guineában alakult ki, és onnan került át erre a szigetcsoportra, egyetértenek abban, hogy ez a kreol a nyelvek interpenetrációjának dialektikájából fejlődött ki a gyarmaton, az 1500-as években beszélt portugál alapján. Még pontosabban fogalmazzunk egy a zöld-foki szigetek nyelvi helyzetet bemutató tanulmányban, miszerint a zöld-foki szigetek nyelve az európai jelenlét szupersztrátumának, a portugál nyelvnek lexikai elemeiből álló, az afrikai nyugati partján élő etnikumok nyelveinek struktúráját tükröző új nyelv, amelynek létrejöttét a szigeteken élők identitásá és kultúrájává fejlődése indokolta, hogy találjanak egy olyan kommunikációs eszközt, amely nem csak gondolataikban jelenik meg, hanem az adott világ megértését és az abban való működést szolgálja. Kialakulása három szakaszra bontható: az először megjelent pidzsin nyelv a szigetek gyarmati korának első évtizedeiben a társadalmi kommunikációt segítette elő mintegy vulgáris nyelvként, majd a proto-kreol időszaka következett, ami gyakorlatilag a pidzsin szókincs bővülésével és egy strukturáltabb nyelvtani rendszerével az előző tökéletesítését jelentette, és a zöld-foki szigetek nyelve kialakulásához vezetett. (Enquadramento 2010:19).

A Zöld-foki szigetek kormányának hivatalos oldalán érhető el a nyelvi kötődést és a nyelvi helyzetet részletesen bemutató tanulmány³⁵, amelynek preambulumban megfogalmazták azt

³⁴ <http://www.ethnologue.com/country/CV/status>, letöltés ideje: 2013.03.25

a tény, hogy ezzel a hiánypótló kutatással igyekeznek rögzíteni a szigetek nyelvi helyzetének bemutatását. A cikk portugál és zöld-foki szigetek közötti együttműködés keretében született, elsődleges célja a Zöld-foki szigetek beszélt portugál nyelv jellemzőinek bemutatása. A kutatás három témakörből indul ki, amelyeket részletesen ki is fejtenek: Mi jellemzi a Zöld-foki szigetek nyelvi helyzetét? Milyen interferenciák fedezhetők fel a Zöld-foki szigetek beszélt portugál nyelvben? A zöld-foki szigetek és a portugál nyelvek közötti hasonlóságok hogyan nehezítik vagy könnyítik a Zöld-foki szigetek beszélt portugál kiejtését? Több generáció körében végzett adatgyűjtés előzte meg a fonológiai és fonetikai elemzést. A mi témánk szempontjából érdekes a téma bevezetésében a nyelvi helyzet bemutatása, a kutatás bevezetőjében megfogalmazott kérdésre adott válasz a portugál nyelv zöld-foki szigetek változatának létezésének kérdéséről.

A tanulmány szerint a köztársaság területén leggyakrabban használt nyelvet, a zöld-foki szigetek nyelvet diglosszia jellemzi, amelynek földrajzi megoszlás szerint két teljesen elkülönült dialektusa ismert. A szélén túli, vagy másképp szél felőli (*Ilhas de Barlavento* – Santo Antão, São Vicente, São Nicolau, Sal, Boa Vista - *Caboverdiano-Barlavento*) és a szélén inneni, vagy szélcsendes (*Ilhas de Sotavento* - Maio, Santiago, Fogo, Brava, Ilhéus do Rombo - *Caboverdiano-Sotavento*) szigetek népcsoportjai más-más nyelvváltozatot használnak. A zöld-foki szigetek nyelvének szinte a teljes népesség anyanyelve, a portugál nyelvet hivatalosan irodalmi kiadványokban, a közéletben, az oktatásban, a közügyek intézése során, a politikai és társadalmi kommunikáció színterein és az ország nemzetközi kapcsolataiban használják. A sajtó, a rádió, a televízió is portugál nyelvű, az állami rádió naponta egy hírműsort sugároz kreol nyelven. A zöld-foki szigetek nyelvének a portugál nyelven alapul, de a két nyelv közötti transzferenciák és interferenciák miatt egészen más jellegében, ezekre a különbségekre ebben a dolgozatban nem térünk ki. A lakosság anyanyelve tehát nem az ország hivatalos nyelve. Sok zöld-foki szigetek lakos nem ismeri a két nyelv közötti határokat. A szerzők sürgetik, hogy a portugál nyelv tanítása által tudatosuljanak azok a különbségek, amelyek a hivatalos, formális használatban levő formát meghatározzák és kiegészítsék a szóbeli használat informális karakterével. El kellene érni, hogy a portugál nyelv informális használata is elterjedt legyen, a zöld-foki szigetek nyelvével párhuzamosan. (Enquadramento 2010: 17)

³⁵ *A situação linguística em Cabo Verde: Enquadramento*, In: <http://portaldocnhhecimento.gov.cv/bitstream/10961/1642/5/Enquadramento.pdf> , letöltés ideje: 2013.02.07

Bea Gomes a luzofón világ feltalálásáról szóló cikkében utal arra, hogy a Zöld-foki szigetek és a majd egy későbbi alfejezetünkben tárgyalásra kerülő São Tomé és Príncipe esetében is a kulturális és nyelvi kontaktusban jól tükröződik a domináló és dominált kapcsolatában létező asszimetria. A kialakult helyi kreolt kutatásai alapján már egészen a kezdetekkor a források alapján a domináló nyelv, ebben az esetben a portugál egyszerűsített változataként tartják számon, és az újlatin nyelvek közé sorolják. Ezeknek a társadalmaknak az önmeghatározásában szerinte a kulturális hovatartozás kérdésének kellene a meghatározónak lennie. Szerinte az a kérdés, hogy „Afrikai vagyok, vagy portugál?” határozhatná meg az identitást, vagyis az hogy a kreol nyelvet – itt és akár máshol is – afrikaiként vagy újlatinaként kezelik, szerinte egy politikai nyilatkozat. Egy zöld-foki szigeteki interjúalanya, arra a kérdésre, hogy: „A kreol egy afrikai nyelv?”, úgy válaszolt, „Akkor nem vagyok a PAICV³⁶ tagja!”, amit úgy értelmezhetünk, hogy ha elfogadott lenne a kreol, mint független afrikai nyelv teljeskörű használata, az interjúalany nem küzdene tovább Afrika függetlenségéért sem.

A tanulmány szerzője Manuel Veigát, a zöld-foki szigeteki nyelvészt idézi, aki szerint, helytelen a portugál nyelvről azt állítani, hogy népének minden kommunikatív szükségletét kielégíti. A Zöld-foki szigetekeken még mindig jelentős az analfabéták száma és elképzelhetetlen, hogy hagyományos kulturális örökséget annak minden emocionális és szemantikai tartalmával együtt egy olyan nyelven fejezzék ki, amely jóllehet nem idegen, de számukra mégis csak egy idegen nyelv (Gomes 2001:27-43).

Mário Vilela, a Portói Egyetem professzora, a zöld-foki szigeteki lakosság körében végzett kutatását bemutató cikkének összefoglalójában szintén kitér az egyértelműen létező diglosszia és a kétnyelvűség kérdéskörére, s ahogy a korábbi szerző, ő is sürgeti a kétnyelvűség megvalósulásának intézményesítését (Vilela 2005:650), egyértelmű interjúrészletekkel utal arra a szituációra, hogy az iskolában a tanulók az órán portugálul beszélnek, a szünetekben pedig a zöld-foki szigeteki nyelvek valamelyik változatában. Tovább nehezítheti a helyzetet, hogy egy ilyen diglossziás helyzetben melyik nyelvváltozatra esik majd a nyelvpolitikusok választása, s ez a döntés gyakorlatilag ahhoz vezethet, hogy a jelenleg két egymás mellett élő változat közül az egyik vagy a másik teljesen háttérbe szorulhat. Továbbá felmerül az a kérdés is, hogy a gazdasági fejlődés, a főváros munkalehetőséggel kecsegtető attraktivitása, és az ezzel járó fluktuáció, jelentős mértékben fogja ezt befolyásolni. Rálátása alapján a szerző

³⁶ *Partido Africano da Independência do Cabo Verde* (A Zöld-foki szigeteki Függetlenségének Afrikai Pártja)

egyértelműsíti, hogy a Santiago szigetén a lakosság körében nagyobb arányban (66%) használt sotavento változat kerülhet előnyösebb pozícióba. Egy további a zöld-foki szigetek nyelveket nyelvpolitikai szempontból tárgyaló dolgozat összefoglalójában a szerző szintén a két- vagy többnyelvűség teljes körű megvalósulásában látja a zöld-foki szigetek kommunikáció jövőjét (Castello Branco 2003).

4.2.3. Angola

A mai Angola területén eredetileg khoiszán népek, majd később bantuk éltek. Első európaiként a portugál tengerész Diogo Cão, 1483-ban érkezett először a területre. Ennek két jelentős következménye volt: a portugálok egyrészt hivatalos kapcsolatokat kezdtek kialakítani Kongó királyság államaival. Az egykori és a mai M'Banza Kongo területén portugál, olasz és spanyol misszionáriusok terjesztették az európai tudást, kultúrát és katolicizmust. A portugálok támaszpontot létesítettek a Kongó folyón, 1575-ben megalapították az akkoriban a rabszolgakereskedelem bázisául szolgáló Cabinda gyarmatot, majd egy évvel később, 1576-ban Paolo Dias bázist alapított Luanda területén. A portugálok fokozatosan kiterjesztették ellenőrzésüket a partszakaszra. A 16. században három szakaszban, szerződések és háborúk sorával létrehozták Angolát. Az első harminc évben az ásványkincsek megszerzése, birtokok létrehozása, majd 1605 után a rabszolgakereskedelem biztosítása volt a fő céljuk. Az utolsó szakaszban katonai akcióik során minél több fogoly ejtésére törekedtek. Ennek esett áldozatául a Ndongo Királyság, amit megpróbáltak átszervezni és kereskedelmi partnerüké is tenni. A 16. század második felére a portugálok rabszolgáik egyharmad részét a Kongó vidékéről szerezték be, brazíliai ültetvényeikre és bányáikba vitték őket, vagy arra használták őket, hogy felvirágoztassák velük Dél-Portugália néptelen vidékeit vagy az atlanti-óceáni szigeteket. A hollandok 1641-ben rövid időre elfoglalták Luandát. Miután Portugália 1648-ban visszaszerezte a várost, megkezdte az elvesztett területek visszahódítását, 1650-re helyreállította a holland megszállás előtti angolai birtokait. 1649-től szerződés szabályozta a kapcsolatokat Kongóval, és 1656-tól a matambai Njinga királyságával, valamint Ndongóval. Itt a helyi uralkodó elnevezése *ngola* volt – innen ered az ország neve (Fage-Tordoff 2004:207). Pungo Andongo meghódítása 1671-ben volt az utolsó nagyobb portugál terjeszkedés. Kongó 1670-es és Matamba 1681-es megrohanási kísérlete kudarcba fulladt. Később Portugália kiterjesztette hatalmát Benguela mögöttes területeire a 18. században, és a 19. század közepén megkezdte más területek megszállását.

1951-ben Angolát Portugál Nyugat-Afrika néven tengerentúli tartománynak nyilvánították.. A portugál dekolonizáció történetében a majdnem ötszáz évig tartó portugál jelenlét után Angola függetlenségét folyamatos belpolitikai harcok kísérték. Amikor a portugál kormány és három angolai mozgalom – a konzervatív Angola Felszabadításának Nemzeti Frontja (*Frente Nacional de Libertação de Angola – FNLA*)³⁷ jobboldali angolai politikai párt, a marxista-leninista vonalhoz tartozó Angolai Népi Felszabadítási Mozgalom (*Movimento Popular de Libertação de Angola - MPLA*)³⁸ nevű baloldali politikai szerveződés, és a másik jobboldali angolai politikai párt, a Nemzeti Szövetség Angola Teljes Függetlenségéért (*União Nacional para a Independência Total de Angola – UNITA*)³⁹ aláírta az ideiglenes kormány megalakításáról szóló megállapodást kitűzték a függetlenség kikiáltásának napját. Az MPLA legyőzte riválisait és egyedül vette át az ország irányítását. A gyarmati korszak végétől gyakorlatilag 1998-ig tartó állandó polgárháborúk időszaka következett. Amikor az állandó ellenfél, az UNITA vezetője, Jonas Savimbi 2002. február 22-én életét vesztette a kormányerőkkel vívott harcban, fegyverszünet jött létre a két frakció között. Az UNITA leszerelte fegyveres szárnyát, és belenyugodott a nagy ellenzéki párt szerepébe. Bár az ország politikai helyzete stabilizálódni kezdett, az akkori elnök elutasította a demokratikus folyamat intézményeit.

A kormány honlapján elérhető az „Angola számokban” című, az országot bemutató kiadványban közzétett 2012. évi felmérés⁴⁰ adatai alapján Angolában 18.576.568 ember él. A 26. oldalon az anyanyelv eloszlását mutató grafikon szerint a lakosság 39 százalékának anyanyelve a portugál, a lakosság 26 százaléka umbundo, 14 százaléka kikongo, 8 százaléka kimbundo, 7 százaléka chokwe, 6 százaléka más anyanyelvű. A Nemzeti Statisztikai Hivatal 2013. évi kiadványa nem tér ki a lakosság nyelvi eloszlására, viszont új adat jelenik meg benne, miszerint a lakosság 85 százaléka beszél portugálul. Az Angolai Köztársaság alkotmányának 19. cikkelyének első pontjában szerepel, hogy az ország hivatalos nyelve a portugál, a 2. pont szerint az állam értékeli és támogatja a többi nyelven történő tanulást, oktatást, mind Angola többi nyelvén mind a nemzetközi kommunikáció elsődleges nyelvein. Az *Ethnologue*, a világ nyelveit bemutató katalógusa szerint ezen kívül az ország lakossága 21.472.000, a hivatalos nyelv a portugál. Az országban feltérképezett élő nyelvek sorában 5 a

³⁷ Politikai párt Angolában 1954 óta. <http://www.fnla.net/statuts.html>, letöltés ideje: 2014.04.28.

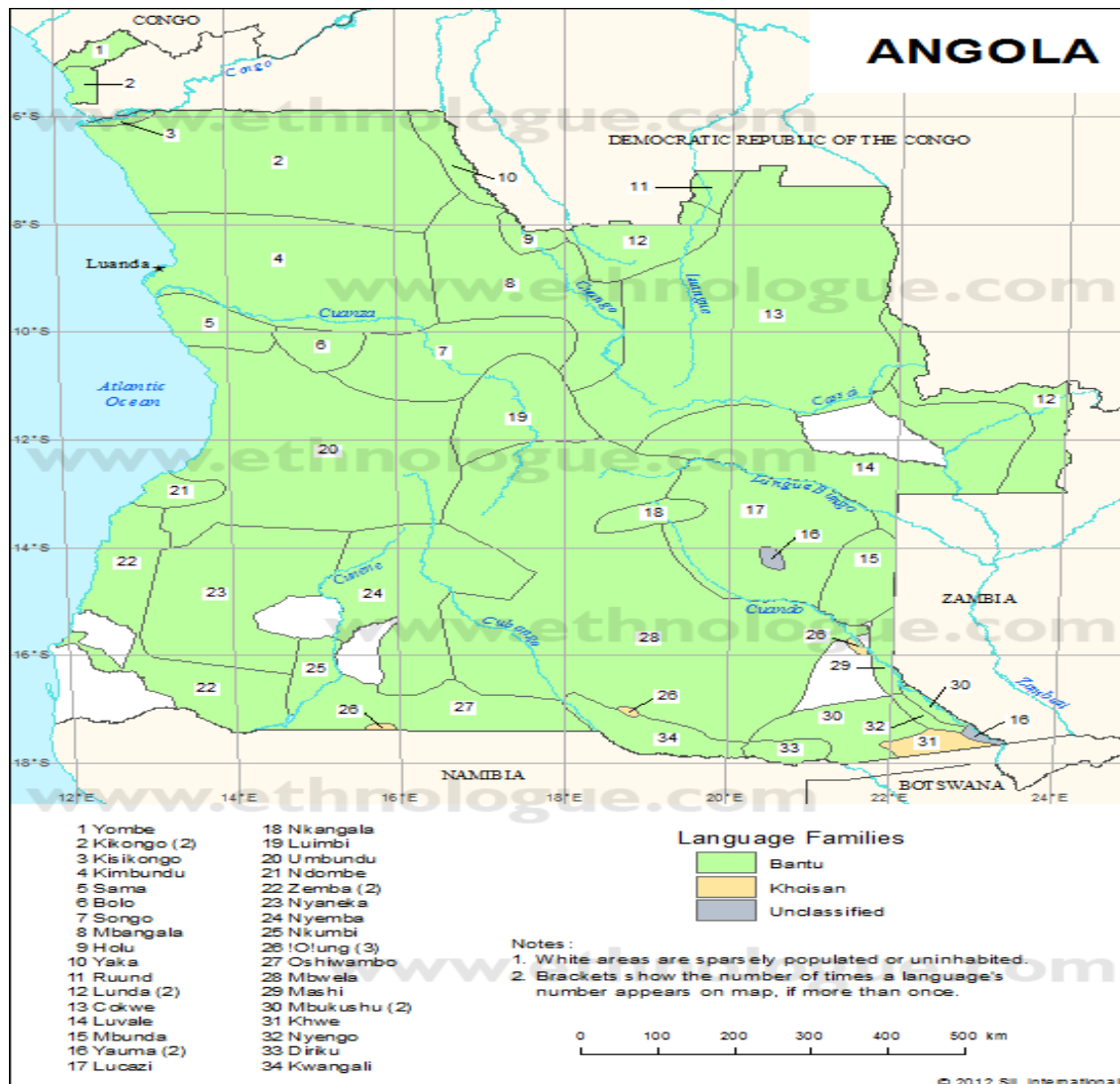
³⁸ Politikai párt Angolában 1956 óta. <http://www.mpla.ao/>, letöltés ideje: 2014.04.28.

³⁹ Politikai párt Angolában 1966 óta. <http://www.unitaangola.com/PT/PrincipNouvP0.awp>, letöltés ideje: 2014.04.28.

⁴⁰ *Inquérito Integrado sobre o Bem-Estar da População – IBEP*

szélesebb körű megértés érdekében, 16 fejlődő, 11 aktív, 1 veszélyeztetett és 2 változásban levő nyelvet különböztetnek meg, ezeken kívül 1 kihalt nyelvet tartanak számon.

3. térkép: Angola nyelvi helyzetét bemutató térkép

<https://www.ethnologue.com/country/ao/maps>

A 17. és 18. században a jezsuiták szervezték meg az oktatást elsősorban Luandában és a Kwanza folyó partján. A jezsuiták kiűzése, Marquês de Pombal rendelete után az oktatás hosszú időszakon át jelentősen háttérbe szorult. A közoktatás José Falcão de Joaquim, valamint Rebelo da Silva irányításával 1845 és 1869 között szerveződött át. Az ezeket követő években gyakorlatilag nem történt változás ezen a területen. 1912-ben, a korábban Goában, a gyarmati kormányzat földmérési tisztjeként tevékenykedő José Maria Mendes Ribeiro Norton de Matost nevezték ki Angola generális kormányzójának, akinek három évig tartó ciklusában a gyarmat katonai védelme volt a feladata. Visszatérése után egy miniszterelnöki

tanácsstagként tagja az alkotmányhozó gyűlésnek, 1915 és 1917 között gyarmati és hadügyi miniszter. Az Új Köztársaság 1917. december 2. napján történt megalakulása után nézeteltérések miatt Londonba vonult vissza. Visszatérése után tagja volt a Párizsi Békekonferencia delegációjának, majd 1921 és 1923 között újra Angola fő kormányzója. A tevékenységeiért többszörösen kitüntetett tábornok a szerzője annak az 1921. december 9-én kiadott 77. számú dekrétumnak⁴¹, amely szerint, a portugál nemzeti egység érdekében olyan törvény született Angolában, miszerint a misszionáriusok kötelesek voltak portugál nyelven oktatni és megtiltotta az oktatást minden más európai valamint afrikai nyelven, továbbá azt is, hogy bármilyen más nyelv, oktatás tárgya legyen. Szerinte „(...) az őshonos nyelvekből és olyan transzcendens dolgokból származó elnevezések miatt, amelyek soha nem léteztek a feketék elméjében a bennszülött lakosság gondolataiban csak állandó káosz keletkezik. (...) A legjobb, ha a dolgokat a portugál nevükön nevezzük. Egyébként pedig nem hiszek abban, hogy az afrikai őslakosságot akár nagyobb akár kisebb mértékben meg lehetne változtatni, nevelni vagy oktatni. (...) Afrika földjét egy módon tudjuk megtisztítani: ha lemoszuk róla az eredeti bűnök foltjait.”⁴² (Matos 2004:283-284)

A generálisról szóló dolgozatában Armando B. Malheiro da Silva is feleleveníti azokat a gondolatokat, amelyek erősen rányomták bélyegüket az afrikai ország kulturális fejlődésének viszontagságára, miszerint Norton de Matos egyetlen célkitűzése egy a portugál nemzet szokásaihoz és hagyományaihoz asszimilálódó és igazodó, ugyanazon egy nemzeti identitással és egyetlen nyelvvel rendelkező civilizáció létrehozása volt (Silva 2003:191-192). Több évtizeden keresztül csend uralkodott az angolai oktatás és nevelés körülményeivel és fejlődésével kapcsolatban. 1919 áprilisában kezdték felépíteni a Liceu Central de Salvador Correia-t, az első középfokú oktatási intézményt Angolában, 1942-ben fejezték be, célja a kolonizálók oktatása volt. 1963-ban Angola kormányzója egy hivatalos nyilatkozatban a Luziádák-at az ország Bibliájának nyilvánította. 1944-ben nyitotta meg Angolában kapuit az

⁴¹ „Uma das primeiras medidas de Norton de Matos foi a aplicação do celeberrimo decreto n° 77 que proibia terminantemente o ensino de línguas angolanas nas escolas. Este Alto-comissário de Angola, Norton de Matos, fazendo uso deste decreto (77) de 1921, proíbe inclusive o mesmo uso de línguas africanas em escolas missionárias. Aí o uso estava generalizado, mormente nas escolas protestantes (que recusavam pô-la de lado) que vêm a ser encerradas no norte de Angola.”, <http://www.paginasdouradas.blogspot.hu/2010/07/educacao-e-o-ensino-em-angola-no.html>, letöltés ideje: 2014.02.08.

⁴² „... dão-se nomes tirados das línguas indígenas e coisas transcendentales que nunca existiram na mente dos pretos; e de tudo isto nasce uma confusão constante no pensar dos indígenas, ... Melhor será chamar as coisas pelos seus nomes portugueses. De resto não creio que se possam converter, educar e instruir os indígenas de África em maior [ou] em menor extensão (...) A única maneira de purificar as terras de África, de as lavar inteiramente das nódoas que nelas deixaram os pecados originaes. (...)”, In: Matos (2004:283-284) https://pombalina.uc.pt/files/previews/56750_preview.pdf, 283-284. oldal, letöltés ideje: 2014.02.08.

első szakiskola. 1964 és 1969 között csak 100 általános iskolai tanárt képeztek ki összesen. Az ország keleti részében a lakosság 99 százaléka az alapfokú intézmény befejezése után nem tudta folytatni tanulmányait középfokú iskolában, mert a 60-as évek közepén ebben a régióban még csak egy intézmény működött és azt elsősorban európaiak látogatták.

A Benguelai Egyetem diákjai egy, a gyarmati időszak oktatási és nevelési kérdéseiről szóló kutatómunka összefoglalójában, rövid pontokban szedtek össze a gyarmati korból örökölt, az ország kultúráját a mai napig meghatározó tényezőket. Ők az alábbi öt dolgot nevezték meg: a portugál nyelvet; egy olyan oktatási rendszert, ami teljesen szétzilálta a gyarmaton élők személyiségét, hagyományait, kultúráját és identitását; a portugál valóságról történő oktatást; a fiatalok körében a 10%-os iskolázottságot; és a még magasabb írástudatlanság rátát⁴³.

A CPLP adatai szerint 2009-ben Angolában⁴⁴ a lakosság 34,4 százaléka nem tudott írni és olvasni⁴⁵. Az iskolázottság aránya 2011-ben már 68,6 százalék⁴⁶ volt, későbbi 2013-ban megjelent cikkek hivatkozása szerint Angolában a körülbelül 20 millió lakos 29,9 százaléka analfabéta⁴⁷. Az arányok javuló tendenciát mutatnak és a törekvések is arra irányulnak, hogy ezek a mutatók megváltozzanak. A kormány 2012-ben indította el a Stratégiai Terv az Iskolázottság Újjáélesztése Érdekében (*Plano Estratégico para Revitalização da Alfabetização*)⁴⁸ programot. Az angolai Oktatási Minisztérium Felnőttoktatási (*Ensino de Adultos do Ministério da Educação de Angola*) igazgatója, Makulo Valentim Afonso megfogalmazta, hogy a program keretében 2017-ig 10 százalékkal igyekeznek csökkenteni az írástudatlanok számát. Körülbelül 15.600 szakember vesz részt az oktatói munkában, a végzetek állami bizonyítványt kapnak. A projekt a 15 éven felüliek képzését tűzte ki célul, akik három modul keretében két és fél év alatt sajátítják el az alapfokú képzés elsőtől hatodik

⁴³ „HERANÇA COLONIAL: Língua portuguesa; A escola tudo fazia para destruir a personalidade dos colonizados, sua tradição, cultura e identidade; Ensino era sobre a realidade portuguesa; Cerca de 10% de jovens formados; Maior índice de analfabetismo.”, In: Trabalho (2010)

⁴⁴ *Estatísticas da CPLP 2012*, Instituto Nacional de Estatística, I.P., Portugal, ISBN 978-989-25-0110-9, file:///C:/Users/Babos%20Krisztina/Downloads/ECPLP_2012_1%20(2).pdf, pp. 100., letöltés ideje: 2014.06.18.

⁴⁵ Nagyon érdekes szociolingvisztikai kutatás témája lehetne a férfiak és a nők közötti arányok összehasonlítása, a táblázat alapján a férfiak esetében ez az adat 19,1, a nők esetében 48,1 százalék.

⁴⁶ *Quadro C12 - População com 15 ou mais anos de idade que sabe ler e escrever, segundo o sexo*, INE. Luanda, Angola – 2013 In: file:///C:/Users/Babos%20Krisztina/Downloads/QUIBB_Tabelas%20Final.pdf, 70. oldal, letöltés ideje: 2014.05.28.

⁴⁷ <http://www.africargente.org/combate-ao-analfabetismo-na-angola-informacoes/>, letöltés ideje: 2014.01.12, <http://brazilafrika.com/educacao/angola-combate-o-analfabetismo/>, letöltés ideje: 2014.01.12.

⁴⁸ “O Presidente da República exarou o Decreto Presidencial 86/12, de 16 de Maio, que aprova o Plano Estratégico de Revitalização da Alfabetização, sendo este o instrumento orientador das acções relativas à política do Executivo para a erradicação do analfabetismo(...)” In: <http://www.med.gov.ao/VerNoticia.aspx?id=19514>, letöltés ideje: 2014.06.02.

osztályig sűrített tananyagát⁴⁹. Az analfabétizmus elleni küzdelem elindult, érdekesnek tartjuk megjegyezni, hogy egy dokumentumban sem esik szó arról, hogy melyik nyelven folyik az oktatás.

A fejezet elején szereplő adatokban utaltunk arra, hogy az ország lakosságának viszonylag nagy százaléka nem beszél portugálul. Ennek a hiátusnak a felszámolása, és a nemzeti nyelvek valamilyen szintű – a lakosság csak ezeken a nyelveken beszélő rétegek szükséglet-fókuszának – előtérbe kerülése is napirenden van, hiszen nem is annyira újkeletű az a 3/87. számú 1987. május 23. dátummal született határozat, amely szerint az ország kulturális örökségének hordozói és közvetítői, a nemzeti nyelvek különleges bánásmódot igényelnek. Megfogalmazódott az igény a nemzeti nyelvek folyamatosságának fenntartására, tudományos tanulmányozására, ami fejlődésük alapjául szolgálhat és garanciát nyújt megőrzésükre és előmozdításukra. A rendelet kapcsán leszögezik a nemzeti nyelvek egységes írásbeliségének szükségességét. Miután már kísérleti projekt van folyamatban a nemzeti nyelvek betűkészletének rögzítésére, a cikk kitér a már létező – kikongo, kimbundú, cokwé, umbundu, mbunda és oxikwanyama – ábécékre és az egyes nyelvek közötti átírás szabályaira⁵⁰.

2004. és 2010. között az ország több iskolájában kísérletet tettek, a hét nemzeti nyelv bevezetésére. Az Oktatási Minisztérium 2013. év szeptemberében nyilvánosságra hozta, hogy tervei között szerepel a nemzeti nyelvek oktatásának bevezetése az alapfokú oktatásban. 2013 decemberében egy fórumon olvashattuk az angolai Kulturális Minisztérium (*Ministério da Cultura*) keretei között működő, Nemzeti Nyelvek Intézetének (*Instituto de Línguas Nacionais – ILN*) igazgatójával, José Domingos Pedróval készült riportban, hogy sürgeti az Angolai Nemzeti Nyelveinek Státuszáról szóló törvénytervezet (*um projecto lei sobre o Estatuto das Línguas Nacionais de Angola*) elfogadtatását, amely megszületésének hátterében a társadalmi összefogás erősítésére és az etnolingvisztikai sokféleségben az egység megteremtésére való törekvés áll (Lopes 2013). 2011. február és 2012. június között az ILN egy dél-afrikai akadémiai szervvel⁵¹ közösen szemináriumokat tartott, és az ezek keretében folyó munka végeredményeként megszületett az Angola Nemzeti Nyelveinek Helyesírási Harmonizációja (*Harmonização Ortográfica das Línguas Nacionais de Angola*) dokumentum.

⁴⁹ <http://www.africaurgente.org/combate-ao-analfabetismo-na-angola-informacoes/>, letöltés ideje: 2014.01.12,

⁵⁰ http://www.embaixadadeangola.org/cultura/linguas/set_inac.html, letöltés ideje: 2013.08.25.

⁵¹ Centro de Estudos Avançados para a Sociedade Africana (CASAS)

4.2.4. São Tomé és Príncipe

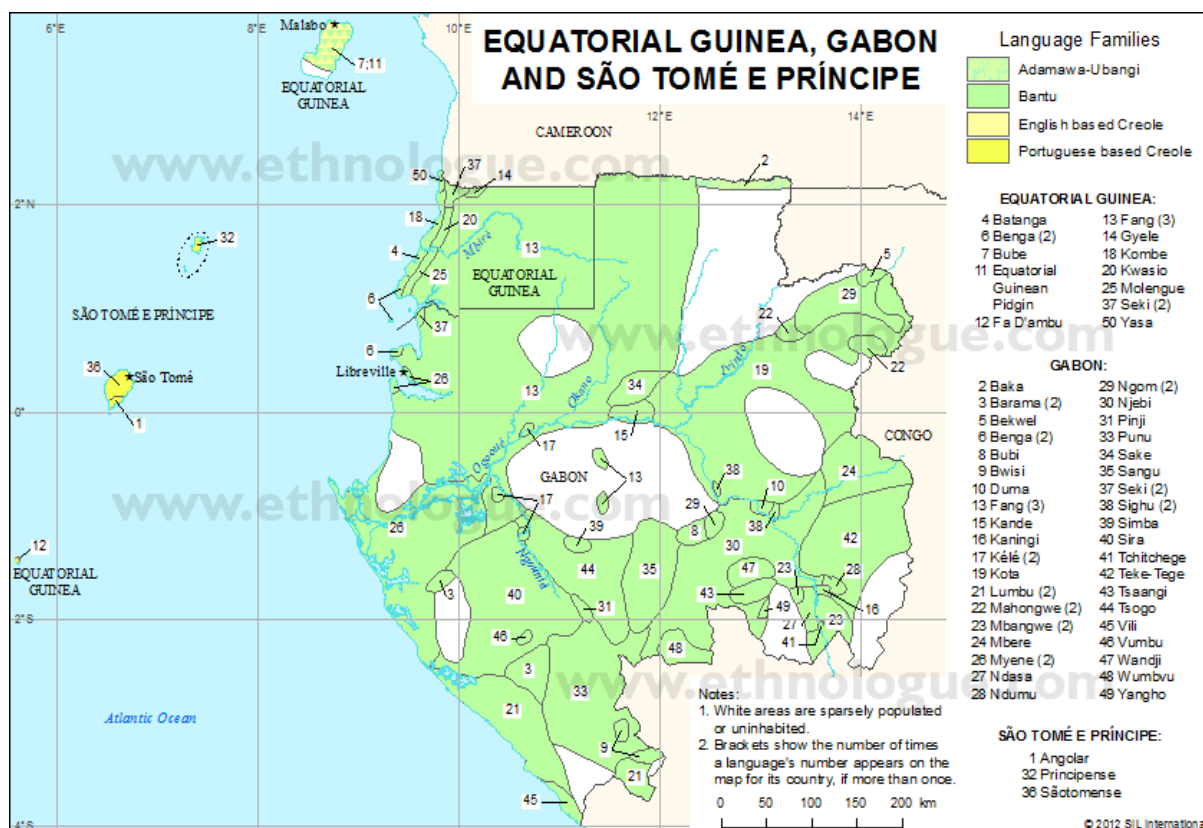
A portugál tengerész, Fernão Gomes hajóskapitánya João de Santarém a lakatlan szigetcsoportot feltehetően 1471 decemberében fedezte fel. A következő év januárjában bukkant Santo António szigetre, amelyet később, az 1500-as évek elején neveztek el Príncipenek. A portugálok 1485-ben vették birtokba São Tomé szigetét, ahová az anyaországból elűzött zsidókat és fegyenceket deportáltak, majd később az Afrikából Portugáliába, Brazíliába és a Karib- szigetekre irányuló rabszolgakereskedelem egyik fontos állomása lett. 1572-ben került a két sziget a portugál korona irányítása alá. A 16. század közepétől megindult a cukornád, a 18. századtól a kávé, majd a 19. század közepén a kakaóbab termelése. A 20. század elején a szigetek a világ legnagyobb kakaóbab-termelőjeként voltak nyilvántartva (Henriques: 2000). A fehér ültetvényesek mellett nagyszámú fekete rabszolga került a szigetre, valamint kialakult egy szabad kreol réteg. Príncipe szigetét 1735-ben csatolták São Toméhoz. 1875-ben a rabszolgákat felszabadították, s az ültetvényekre munkásokat szerződtettek más afrikai portugál gyarmatokról, főleg Angolából. Miután São Tomé és Príncipe 1951-ben Portugália tengerentúli tartománya lett, a szerződéses munkások és a középréteget alkotó kreolok gyakran fellázadtak a gyarmati fennhatóság ellen. A szigetek függetlenségéért harcoló emigráns são tomé-iak 1960-ban bizottságot alapítottak São Tomé és Príncipe Felszabadítási Tanács (*Comité de Libertação de São Tomé e Príncipe - CLSTP*) néven, de az emigrációból nem tudták hatékonyan érvényesíteni politikai akaratukat. Az 1974. április 25. napi szegfűk forradalma kedvező feltételeket teremtett itt is a gyarmati függetlenségi törekvéseknek, s az emigránsok – már São Tomé és Príncipe Felszabadítási Mozgalma (*Movimento de Libertação de São Tomé e Príncipe, MLSTP*)⁵² néven – szervezkedésére országszerte tiltakozások törtek ki. Mintegy 2000 portugál telepes hagyta el a szigetországot. 1974. november 26-án Portugália és São Tomé és Príncipe képviselői aláírták az algéri egyezményt, amelynek értelmében 1975. július 12-én kikiáltották az ország függetlenségét. Az új köztársaságot 1975–1991 közötti első elnöki időszakban egypártrendszeren alapuló, marxista-leninista politika jellemezte. A külkapcsolatok a szocialista blokk országaira korlátozódtak, bevezették a tervgazdaságot, államosították a nagyobb vállalatokat és bankokat, betiltották a társadalmi érdekérvényesítés minden formáját. Az ország demokratizálódása felé a fordulat az 1980-as évek második felében következett be, amikor diplomáciai kapcsolatokat kezdeményeztek a nyugati világ nagyhatalmaival,

⁵² <http://web.archive.org/web/20110121231623/http://www.mlstp.st/index.htm>, letöltés ideje: 2014.06.30.

fokozatosan liberalizálták a gazdaságot, s lassan megindult a politikai nyitás. 1990 szeptemberében lépett először hatályba az ország demokratikus alkotmánya.

Az alkotmány szövegében (2003) nem szerepel a nyelvhasználatra vonatkozó cikkely. A 2012. évi népszámlálás adatai⁵³ alapján az ország lakossága 187.356 fő. Az *Ethnologue* adatai szerint a hivatalos nyelvet (1), a portugált 2.580-an beszélik, 1 aktív, 1 veszélyeztetett és 1 haldokló nyelvet regisztráltak. A hivatalos nyelvet a Portugál Nyelv Obszervatóriumának (*Observatório da Língua Portuguesa*) statisztikái alapján a lakosság 91 százaléka használja⁵⁴, az itt szereplő adatok szerint Portugália és Brazília után itt találjuk a legmagasabb arányú portugál nyelvet beszélőt.

4. térkép: São Tomé és Príncipe (E-Guinea és Gabon) nyelvi helyzetét bemutató térkép

<https://www.ethnologue.com/country/ST/maps>

A két sziget nyelvi univerzumáról szóló írásokban a szerzők mindig kitérnek a betelepítettek nyelvi származására, kiemelik a Bissau-Guineából, Gabonból és Angolából érkezőket, akiknek a portugál gyarmattartókkal fennálló kapcsolatából jött létre egy pidzsin nyelv, és az

⁵³ <http://www.telanon.info/sociedade/2012/06/29/10732/sao-tome-e-principe-tem-187-356-habitantes/>, letöltés ideje: 2014.02.24.

⁵⁴ <http://observatorio-lp.sapo.pt/pt/dados-estatisticos/falantes-de-portugues-literacia>, letöltés ideje: 2014.02.28

ebből kialakult kreol nyelvek maradandóvá, strukturálttá és szisztematikussá váltak. A szupersztrátummal, a portugál nyelvvel való állandó kapcsolat miatt megőrződött annak presztízsértéke, és egy teljesen egyszerű formája egy limitált kommunikáció eszköze tudott maradni a társadalmi élet színterein, viszont természetesen befolyással volt a szubsztrátumok nyelveire, nevezetesen a kwa és a bantu nyelvekre. A szigeteken beszélt são toméi, vagy más néven a köztudatban még forro néven ismert, és a moncó nyelvek szókészletének 93 százaléka portugál és csak 7 százaléka afrikai eredetű. A szigeten használt angol nyelv alapja egy bantu nyelv, az Angola belső részein használt umbundo egyik dialektusa, amelyben szintén jelentős a portugál jövevényszavak száma (Pontes 2008). A standard portugál mellett létezik még a portugál nyelv santomense (são toméi) változata. A szigetországban sokkal nagyobb volt a presztízse a portugál nyelvnek a helyi nyelvekkel szemben. A portugált mindig a „jó” nyelvként definiálták, amelyet a tanult emberek beszéltek. A kreol nyelvek használóit analfabétának tartották, alacsony műveltségi szinttel (Universo).

Az analfabéták aránya a két szigetet magában foglaló köztársaságban 2009-ben 8,2 százalék volt (Estatísticas 2012). A CPLP országainak fejlődését bemutató 2010-ben nyilvánosságra hozott tanulmány részletesen bemutatja a tagországok által 2000 szeptemberében, New Yorkban a Milleniumi Csúcsértekezleten (*Cimeira do Milénio*) megfogalmazott milleneumi fejlődési céljainak (*Objetivos de Desenvolvimento do Milénio – ODM*) teljesülésének fokát. Az ezzel kapcsolatos alapidokumentumot 2009. év augusztusában a CPLP konferenciáján vitatták meg először, éppen São Tomé e Príncipe. Ebben rögzítették, hogy a fejlődési célok között az oktatás prioritást élvez, javítását, további fejlesztésének elterjesztését és a még jobb mutatók elérését szolgálja az ország Nevelési és Képzési Stratégiája 2007-2017 (*Estratégia para a Educação e Formação 2007-2017*)⁵⁵.

Gabriel Antunes de Araujo és Ana Livia dos Santos Agostinho „*A São Tomé e Príncipe nemzeti nyelveinek standardizálása*” című tanulmányukban bemutatják a két sziget nyelvi helyzetét és leírják az írásbeliség szükségességét, illetve egy egységes helyesírás létrejöttének tényezőit. Részletesen bemutatják és elemzik a kormány által tervezett São Tomé e Príncipe helyi nyelveinek egységes íráskészletének (*Alfabeto Unificado para a escrita das Línguas Nativas de S. Tomé e Príncipe – ALUSTP*) projekttervezetét, amely a három kreol nyelv: a

⁵⁵ *Estudo sobre as metas do desenvolvimento do Milénio nos países da CPLP 2010*, In: file:///C:/Users/Babos%20Krisztina/Downloads/Relatorio_de_Progresso_dos_ODM_na_CPLP_2011.pdf, pp. 79., letöltés ideje: 2014.0610.

santomé, a principense és az angolár közös egységes alfabetizációját tűzte ki célul. Kitérnek egy negyedik, a kreol ibér alapú papiamento nyelv jelentőségére. A mai Venezuela partjainál található Aruba, Curaçao és Bonaire szigetei még a 17. században kerültek a Holland Nyugat-Indiai Kereskedelmi Társaság tulajdonába. Jelenlegi lakosságuk többsége a papiamento nevű kreol nyelvet beszéli anyanyelveként. A Holland Antilláknak is nevezett szigeteken az angol és a holland mellett csak 2007 óta hivatalos a helyi kreol nyelv, de az újságok, a rádióadók és a helyi irodalom nyelve is többnyire a papiamento. A lakosok jelentős része mindhárom hivatalos nyelvet beszéli, gyakran a spanyollal együtt. A papiamento érdekessége, hogy annak ellenére, hogy egy Hollandiához tartozó területen alakult ki, írásban a holland ortográfiát követi, de alapszóincse portugál és spanyol alapú. A brazil szerzők kutatásai alapján a papiamento jelen van úgy a társadalom magasabb, mint az alacsonyabb rétegeinek körében, hivatalos fórumokon még a luzofón elit is használja. A papiamento eredetének kérdését viták övezik, három elmélet létezik, vannak nyelvészek, akik szerint egy afro-portugál protokreol nyelv újalexifikációja, a második elmélet alapján portugál alapú kreol nyelv, s a harmadik csoport szerint egyértelműen spanyol alapú, amelybe portugál elemek a szefárd zsidókon keresztül kerültek. A nyelv mindenesetre szerves része a médiának, vannak rádióadók, amelyek csak papiamento nyelven sugároznak.

A szerzők sürgetik a papiamento hivatalos elismerését a két szigeten, ehhez vezető lépésekként a következőket adják meg: hivatalos státuszt kellene kapnia a két szigeten beszélt összes nyelvnek. A szerzők szerint el kellene rendelni az ALUSTP hivatalos használatát; létre kellene hozni olyan szervezeteket, amelyek a nyelvpolitiká(ka)t előmozdítanák; közzé kellene tenni nyelvi eszközöket, és támogatni kellene az oktatási és paradidaktikus anyagok kiadását. A nemzeti nyelvek összefogásának belső koherenciája miatt mindenképpen előrelépésként értékeli az egységes íráskészletet, persze annak teljeskörű megvalósulása több problémát vet fel a hangtani különbözőségek miatt, de azt gondolják, hogy a helyesírás törvénybe iktatása és használata hosszú távon kiküszöbölné a kisebb eltérésekből adódó bizonytalanságokat (Araujo-Agostinho 2012). Egyben leszögezik, hogy a portugál alapú kreol nyelvekre irányuló és azokat támogató nyelvpolitika São Tomé e Príncipe garantálná a mostani gyerekeknek és a jövő generációinak azt az alapvető jogot, hogy saját anyanyelvükön tanuljanak meg írni és olvasni, továbbá hozzáruhatna a két sziget azon kulturális örökségének megóvásához, ami kizárólag a nemzeti nyelvek használatban tükröződik.

4.2.5. Mozambik

Az európaiak nagy felfedezései előtt évszázadokra visszamenőleg arabok uralták Afrika partvidékeit. A fekete kontinens és Kelet közötti arany-, elefántcsont- s afrikai rabszolgakereskedelem virágzott. Pedro da Covilhão volt az első portugál, aki a király megbízásából, Arábiából Kelet-Afrikába vezető útja során 1497-ben felfedezte Sofalát, a portugálok 1505-ben erődítményt is emeltek a mai Mozambik területén fekvő városban. Vasco da Gama Indiába vezető útja során 1498-ban találkozott Mozambik szigetén Moussa Ben Mbiki sejjkel, akinek nevéből ered az ország neve. A portugálok arany után kutatva hatoltak később a Zambézi folyó mentén az ország belseje felé, és évszázadokon keresztül gyakorlatilag elégedettek voltak a rabszolgakereskedelemmel, így nem is fordítottak nagyobb gondot az itt élő népeiségre. A 20. századig tartó uralmuk következményei a kényszermunka, a kizsákmányoló munkaszerződések és a tekintet nélküli bánásmód itt is romokba döntötték az életkörülményeket. 1898-ig a főváros Mozambik szigete *Ilha de Moçambique* volt. A már működő kereskedelmi hálózatokat és helyi politikai rendszereket igyekeztek a saját hasznukra fordítani. A portugál gyarmatok esetleges további felosztásának kérdésében két – az első 1898-ban, majd a második 1913-ban – britekkel kötött szerződés rendelkezett volna Portugália folyamatosan napirenden levő csődbemenetele esetén Mozambik és Angola, illetve Kelet-Timor felosztásáról. Az 1898-as szerződés szerint a németek kapták volna Mozambik északi, illetve Angola déli részét, míg az 1913-as szerződés már majdnem egész Angolát a németek kezébe adta volna. 1913-ban ugyanakkor Belga Kongó esetleges felosztásáról is tárgyaltak, de nem született konkrét megállapodás. Az 1913-as szerződés brit ratifikálására már nem került sor. Ezeknek az egyezményeknek kevés tényleges alapjuk volt, inkább az angolokkal való kiegyezést, illetve a békés gazdasági behatolás biztosítását célozták meg. Az 1898-as szerződés egyértelműen a búr kérdés kapcsán fennálló nézeteltérés lezárása volt. A szerződés tényleges kivitelezését Portugália csődbemenetele esetén kérdésessé tette volna az egy évre rá kötött Windsor-szerződés, amelyben a britek garantálták a portugál gyarmatok sértetlenségét (Bajkó 2011:52).

Az angol-német szövetség soha nem jött létre, Nagy-Britannia 1912 és 14 között megpróbált véglegesen szakítani az akkori császársággal. A brit király 1913. évi berlini látogatása során az 1899-es szerződést újra előhúzták és Németország javára változtatták meg a tartalmát. A britek 1914 júliusáig húzták az aláírást, amikor a sarajevói merénylet és az I. világháború kitörése gyakorlatilag teljesen ellehetetlenítették annak megvalósulását. Így Angola és

Mozambik Portugáliáé maradt. A háború során Dél-Afrika is célul tűzte ki Mozambik meghódítását. A német csapatok 1917-től Német-Kelet-Afrikából egészen Mozambikig jutottak, és az északi részén ideiglenesen több területet elfoglaltak. Majd 1919-ben lett az ország területe újra portugál gyarmat, 1951 júliusában már Portugália tengerentúli tartományaként igazgatták. 1962-ben indult el a Mozambiki Felszabadítási Front (*Frente de Libertação de Moçambique –FRELIMO*)⁵⁶ szabadságért folytatott harca, a portugálok minél erősebben ragaszkodtak gyarmatukhoz, annál radikálisabb ellenállásba ütköztek. 1964-ben már fegyveres harcok folytak a szabadságért, amelyek első sikerei az ország északi területein valósultak meg. 1973-ban megalakult egy, az országot irányító portugál-mozambiki kormány. Mozambik számára is a szegfűs forradalom hozta el az 500 év gyarmati lét után az 1975. június 5-én kikiáltott függetlenséget. A FRELIMO képviselőjében, nem szabad választások keretében megválasztott Samora Machel irányította az országot. Kormányzása idején a marxista erők vették át az irányítást, az egész ország felett ő és az emberei uralkodtak, államosították az ipart és mezőgazdasági termelőszövetkezeteket alapítottak. Már a 70-es évek közepén, az ország függetlenségének kikiáltása után létrejött egy új ellenzéki mozgalom, amely Dél-Afrika és az akkori Rhodesia (ma Zimbabwe) titkosszolgálatának támogatásával kezdett felkelést, ez volt a Mozambiki Nemzeti Ellenállás (*Resistência Nacional Moçambicana - RENAMO*)⁵⁷. A RENAMO-t a marxista FRELIMO és a zimbabwei ZANU ellen hozták létre. A vezető és a két erősen jobboldali párt 16 évig tartó polgárháborúja nem járult hozzá az ország fejlődéséhez, stabilitásának kialakulásához, ahogy az állandó szárazság, a Dél-Afrikától való erős gazdasági függőség és a fehéreknek az országból való kivándorlása sem. A FRELIMO elnöke 1986-ban egy repülőgép-szerencsétlenség áldozata lett. Az ország demokratizálódásának kezdete, a többpártrendszer támogató alkotmány kidolgozása a Machel követő, két kormányzati időszakot végigvezető Joaquim Alberto Chissano érdeme⁵⁸. Az ország jelenlegi kormányának honlapján szereplő információk szerint a Mozambiki Köztársaság hivatalos nyelve a portugál. A portugál mellett elismernek 15 nemzeti státusszal rendelkező nyelvet⁵⁹.

⁵⁶ <http://www.frelimo.org.mz/>

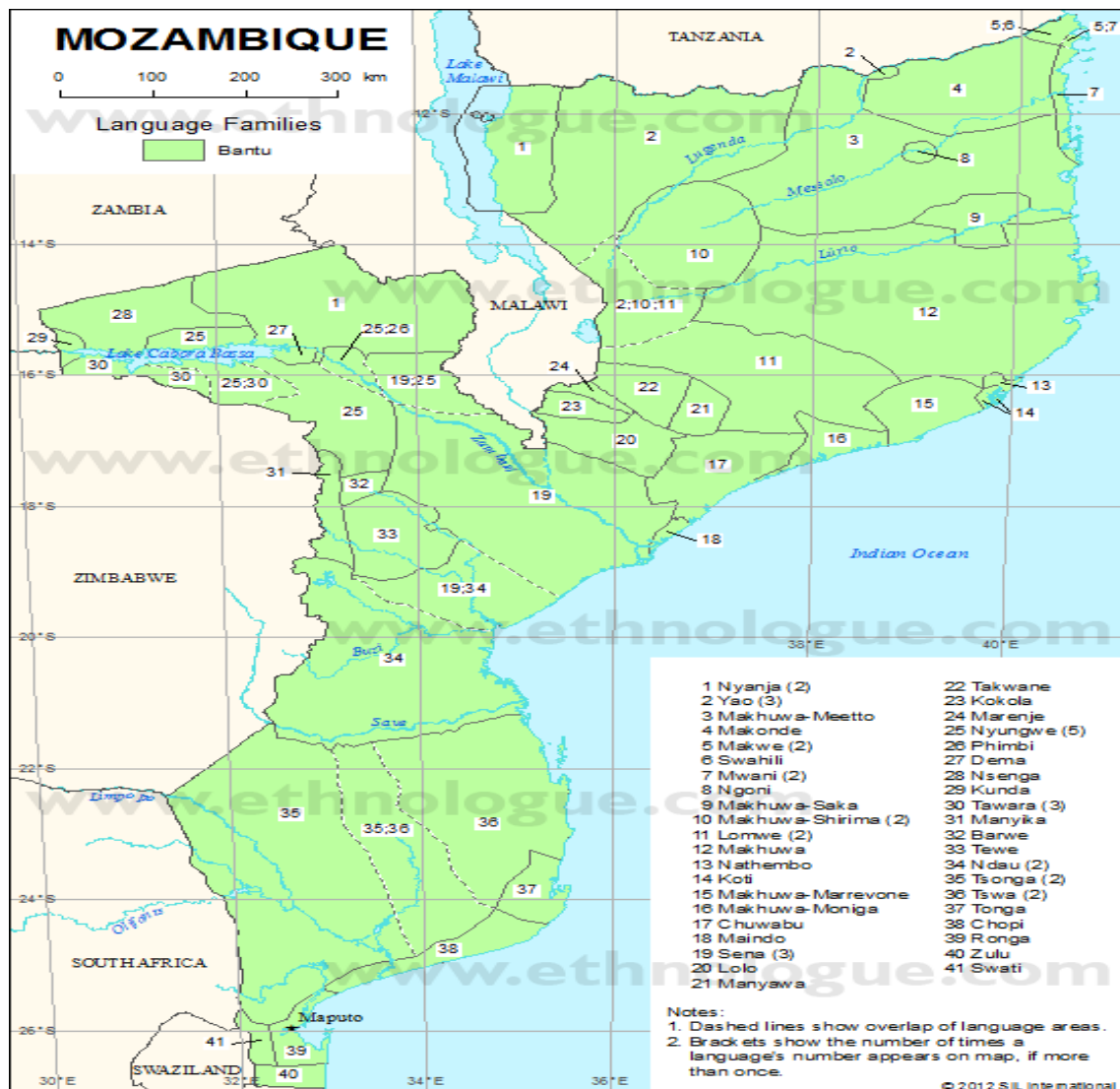
⁵⁷ <http://www.renamo.org.mz/>

⁵⁸ Mozambik kormányának honlapja: <http://www.portaldogoverno.gov.mz/Mozambique/resHistorico>, letöltés ideje: 2014.03.28.

⁵⁹ az acicopi, a cinyanja, a cinyungwe, a cisenga, a cishona, a ciyao, az echuwabo, az ekoti, az elomwe, a gitonga, a maconde (vagy shimakonde), a kimwani, a macua (vagy emakhuwa), a memane, a suaíli (vagy kiswahili), a suazi (vagy swazi), a xichanga, a xironga, a xitswa és a zulu nyelveket, In: <http://www.portaldogoverno.gov.mz/Mozambique>, letöltés ideje: 2014.03.28.

A Mozambiki Köztársaság Alkotmányának 9. cikkelyében a nemzeti nyelvekre történő utalás szerint az állam a nemzeti nyelveket kulturális és oktatási örökségként értékeli, és támogatja azok fejlődését, amelyek az azokat használók identitását közvetítik⁶⁰. A 10. cikkely értelmében a Mozambiki Köztársaság hivatalos nyelve a portugál.

5. térkép: Mozambik nyelvi helyzetét bemutató térkép

<https://www.ethnologue.com/map/MZ>

Az ország hivatalos nyelvét, a portugált a 20.533.000 fős lakosságból 1.340.000 ember használja első nyelvként Mozambikban, második nyelvként pedig 6.300.000 regisztrált

⁶⁰ O artigo 9 (sobre as línguas nacionais) refere que: „o Estado valoriza as línguas nacionais como património cultural e educacional e promove o seu desenvolvimento e utilização crescente como línguas veiculares da nossa identidade.

beszélője van. 1 a szélesebb körű megértés érdekében használt nyelvet, 4 diaszpóra jellegű nyelvet, további 20 fejlődő nyelvet és 18 aktív nyelvet tartanak nyilván.

Fernando Ganhão Maputóban, a portugál nyelv oktatásáról szóló I. szeminárium keretében elhangzott előadásában rávilágított arra, hogy az alacsony számú beszélő ellenére a portugál nyelv hivatalos státusza melletti döntés szerinte nem kulturális vagy adminisztratív determinizmus, hanem egy jól megfontolt, taktikai, politikai döntés volt. Összefogás „a kívülről esetleg fenyegető” ellenség ellen, amelynek értelmében az ország képes lehet arra, hogy elérje azt a régóta kitűzött célját, miszerint egy éhínség, nyomor, tudatlanság nélküli, virágzó, erős és egységes országgá fejlődjön, amely egyben egy nemzetet alkot (Ganhão 1979:6). Az ország területén uralkodó többnyelvűség az integráció elengedhetetlen részét alkotja, s minden egyes nyelv a nép és az emberiség kulturális öröksége, amely megmutatja a mozambikiak személyiségének eredeti gyökereit, és ez a nyelvi sokszínűség hozzájárul a nemzeti tudat még eredetibb megfogalmazódásához. Ezt az örökséget nem lehet eladni, s nem csak őrizni szabad, hanem tanulni kell, fejleszteni és terjeszteni. A portugál nyelv hivatalos státusza nem a többi nyelv elnyomását jelenti, a két- vagy többnyelvűség szükségszerűség és elkerülhetetlen jelenség. Egy nemzet létrejöttének alapvető, de nem determináns eleme a közös nyelv.

Isabel Leiria, a már a címében is sokat ígérő – *A portugál Afrikában/Az afrikai portugál* - nyelvteni és nyelvpolitikai kérdéseket tárgyaló cikkének bevezetőjében szintén hosszasan elmélkedik arról a nyelvpolitikai szempontból érdekes kérdéstről, hogy a régi kolóniák miért döntöttek a portugál – azaz a korábbi elnyomó gyarmatosítók nyelve – mint hivatalos nyelv mellett. Mozambikkal kapcsolatban arra is kitér, hogy a portugál nyelv használatának ellenzőit reakciósnak tartották, a kialakulóban levő nemzeti egység ellenzőinek, nacionalista érzelmű áruolóknak. Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy ha valaki a portugál nyelvtől, mint egyetlen hivatalos nyelvtől való távolodást hirdette, az állam biztonsága ellen konspirált. Természetesnek tartották a portugál nyelv hivatalos használatát az oktatásban, az információnyújtásban, a bírósági és jogi rendszerben, és egy olyan vívmánynak értékelték, amit a portugáloknak a gyarmati korszakban nem volt bátorságuk megtenni, így fellépni a Frelimo mozgalomával szemben (Leiria 2007:3). Dolgozatában Samora Machelt⁶¹, a Mozambiki Népköztársaság első elnökének szavait idézi, aki szerint „a portugál a nemzeti

⁶¹ A Mozambiki Népköztársaság első elnöke 1975 és 1986 között.

egység nyelve. És mindenféle gátlás nélkül állíthatjuk (...), hogy gazdagítjuk a portugál nyelvet, nem csak beszéljük, hanem gazdagítjuk azt. (...) Többen azt fogják állítani, hogy az írástudatlanság elleni küzdelem a portugál nyelv értékének növeléséhez vezet. De melyik nyelven szeretnék, hogy elindítsuk a kampányt? Macua, amconde, nyanja, changane, rongga, ndau vagy chuabo nyelven? (...)”⁶² Ennek a megkérdőjelezhetetlen lépésnek – a portugál nyelv egyedüli hivatalos státuszának – következményeként vezették be Mozambikban a nemzeti nyelv státuszt⁶³.

Sara Joana a Portugál Nyelv V. Nemzetközi Szimpóziumán elhangzott *„Észrevételek a mozambiki interkulturális nevelésről: a nyelvi (in)tolerancia és a különbözőséggel való együttélés – egy elnapolt álom vagy egy lehetséges valóság?”* (REFLEXÕES SOBRE EDUCAÇÃO INTERCULTURAL EM MOÇAMBIQUE: da (in)tolerância linguística à coabitação com a diferença - um sonho adiado ou uma realidade possível?) című előadásában röviden kitér a portugál nyelv hivatalos státuszának kialakulási körülményeire. Már cikkének címéből is áradó kétségeit fejt ki, amelyek szerint ez az egységesítő kísérlet nem érte el a várt hatást, mert a mozambiki nyelvek így a háttérbe szorultak, s hangsúlyozza, hogy ezzel a lépéssel a mozambiki nép nagy részét kizárták a társadalmi kommunikáció színtereiről, érti ezek alatt a munkavállalás, az oktatás, a tudomány, a közigazgatás területeit. Ennek az a következménye, hogy a kiválasztott hivatalos nyelv a társadalmi kirekesztés nyelvévé vált.

Ebből a sötétnek tűnő alagútból történő kitörés elősegítésére rajzolódott ki a 2003-ban nyilvánosságra hozott és a megvalósulás folyamatában levő Nemzeti Program 2025 (*Agenda Nacional 2025*). A dokumentum 127. oldalán megfogalmazódik, hogy a mozambikiaknak tudniuk kell létezni, megismerni másokat és megtanulni, együtt élni velük. Az *Agenda* azt hozza nyilvánosságra, hogy a mozambikiak anyagi és szellemi jóléte többek között abban rejlik, ha ebből kiindulva indítják el az országot a fejlődés útján. Összevetve a korábban idézett mozambiki alkotmány 9. és 10. cikkelyét és az *Agenda* programját a nyelvek együttélésének szemszögéből, akkor mindenképpen kitűnik a nyelvhez való jog tiszteletben tartása és elismerése. Mozambik arra törekszik, hogy az oktatás és a nevelés útján

⁶² “Alguns vão dizer que a Campanha Nacional de Alfabetização é para valorizar a Língua Portuguesa. Em que língua é que vocês gostariam que nós desencadeássemos a Campanha de Alfabetização? Em Macua, em Maconde, em Nyanja, em Changane, em Ronga, Ndau, em Chuabo?”

⁶³ Firmino, Gregório (1998): *Língua e educação em Moçambique*. In: Stroud & Tusine(org.) *Uso de Línguas Africanas no Ensino: Problemas e Perspectivas*. Cadernos de Pesquisa nº26. Moçambique. INDE. Cap.9: 247-278.)

előmozdítsa, hogy kifejlődjön ennek a jognak a tiszteletben tartása és tényleges alkalmazása. A nyelvek között kialakuló hierarchia egyes emberek marginalizálódásához és társadalmi folyamatokból történő kirekesztődéséhez vezethet. Ha a különböző nyelvek szimultenaitását nem optimalizálják, nem járulnak hozzá az ország fejlődéséhez, a társadalmi kohéziójához.

Mozambikban a 2003-ban megújult Alapfokú Oktatás Tantervének (*Plano Curricular do Ensino Básico- PCEB*) egyik legnagyobb újítása – a kormány kezdeményezésére – a kétnyelvű oktatás bevezetése volt⁶⁴. Leticia Cao Ponso „*Aktuális nyelvpolitikák Angolában és Mozambikban*” című írásában egy bármelyik európai ország egynyelvű és az afrikai országok többnyelvű oktatási modelljét állítja szemben. Leírásában részletesen kitér arra, hogy mely tartományban melyik mozambiki nyelv oktatását vezették be a portugállal párhuzamosan⁶⁵. Ezeknek a nyelveknek már létezik normája és készültek írott oktatási anyagok. Továbbra is egynyelvű oktatásban vesznek részt a többnyire a fővárosban élő, portugál anyanyelvű gyerekek, kétnyelvű – egy mozambiki és portugál nyelven folyó – oktatásban vesznek részt általában a vidéki és nem a portugál anyanyelvű iskolások (Ponso 2011).

A kormány honlapján, konferenciakötetekben több értékelő tanulmányt olvashatunk a rendszer hatékonyságáról. Vannak olyan régiók, ahol súrlódásmentesen működik tovább az oktatás, egy 2013. év októberében közzétett beszámolóéból azonban az is kiderül, hogy vannak olyan területek, ahol a lakosság kizárólag csak a helyi nyelven beszél, és leküzdhetetlen nehézségek adódtak a tanárokkal történő kommunikációban (Portal 2013). Ennek az lett a következménye, hogy a kétnyelvű oktatás bevezetése gyakorlatilag csökkentette az alapfokú oktatásban részt vevők számát.

⁶⁴ A tanulási és tanítási folyamatokat részletesen leíró 103 oldalas dokumentum a Nemzeti Oktatásfejlesztési Intézet (*Instituto Nacional do Desenvolvimento da Educação - INDE*) gondozásában az UNESCO és Hollandia! támogatásával jelent meg 2003-ban, letöltés ideje: 2014.06.12.

⁶⁵ Cabo-Delgado (Emakhuwa, Shimakonde, Kimwani) Niassa (Emakhuwa, Cinyanja, Ciyao), Nampula (emakhuwa do interior e do litoral), Zambézia (Elomwé, Echuwabo), Tete (Cinyungwe, Cinyanja), Sofala (Cisena, Cindau), Manica (Cindau, Citewe), Inhambane (Citshwa, Citonga, Cicopi), Gaza (Xichangana, Ciopi), Maputo (Xirhonga, Xichangana), In: Ponso 2011

4.2.6. Bissau-Guinea

Az ország területén élő lakosságot a 7. században érte arab-iszlám hatás. A vidék a 8. századtól a 13. századig Ghána, majd a 18. századig a Mali Császársághoz tartozó Gabu Királyság részét alkotta. Nuno Tristão volt az első portugál tengerész és felfedező, aki 1446-ban elérte az ország területét. 1450-től virágzott a rabszolga-, az arany-, az elefántcsont és a fűszerkereskedelem. A gyarmatosítás kezdeteként a portugál telep Cacheu telep megalapítását tartják számon. Bissau települést 1697-ben, mint katonai támaszpontot és a rabszolgakereskedelem egyik központját hozták létre, majd később, városi rangra emelése után, 1942-ben lett az ország fővárosa, s ezt a címet a függetlenség után is megőrizte. A portugálok egyeduralmát a 17. század végén angol, holland és francia kereskedők rabszolgák utáni kereslete számolta fel. A portugálok tevékenysége csak kis térségre – Cacheu és Bissau illetve más, a Zöld-foki szigetekről érkezett bevándorlók által alapított kisebb településekre korlátozódott. 1880 után, amikor az európai gyarmatosító hatalmak osztozkodni kezdtek az afrikai kontinens országain – 1884-85 Berlini Konferencia záróhatározatával, amit 1885. február 26-án írtak alá – az európai nagyhatalmak felosztották maguk között egész Afrikát. A kakukktójság Kongó volt. Míg a Berlinben vonalzóval meghúzott – nyelvi, kulturális és etnikai szempontokat figyelmen kívül hagyó – határokkal létrejött gyarmatok többsége az európai nagy- és középhatalmak birtokába került. Az ország Portugál Guinea néven 1879-ben lett hivatalosan portugál gyarmat. Amikor a 19. század végén betiltották a rabszolgakereskedelmet, az 1915-ig tartó időszakig a portugálok a mezőgazdasági termelésre helyezve a hangsúlyt újra a belső területek felé merészkedtek, s néhány helyi viszályt elnyomó belső kisebb harc után újra uralkodtak az egész terület felett. A rabszolga-kereskedelmen kívül földimogyoró, pálmaolaj- és rizstermelés volt a gazdaság alapja (Fage-Tordoff 2004:280). Bissau-Guinea kormányának hivatalos honlapján az szerepel, hogy más gyarmatosító hatalmakkal szemben a portugálok nem fordítottak figyelmet sem az infrastruktúra, sem a közoktatás fejlesztésére, kényszermunkát alkalmaztak és a területet gyakorlatilag a zöld-foki szigetekről irányították. A rezsím elnyomó volt, s különösen jellemzővé vált ez a helyzet Salazar portugáliai hatalomra kerülése után, 1926-tól. A népesség 1936-tól tiltakozásba kezdett. Bissau-Guinea 1951-ben lett Portugália tengerentúli tartománya. 1956-ban Amílcar Cabral megalapította a Guinea és a Zöld-foki-szigetek Afrikai Függetlenségi Pártját (*PAIGC - Partido Africano da Independência da Guiné e Cabo*

Verde)⁶⁶. 1963-tól folyamatos harcok folytak a függetlenségért. 1969-ben a Szovjetunió és Kuba segítségével az ország területének kétharmad része a PAIGC ellenőrzése alá került, majd még Kína is segítséget nyújtott. Miután 1973. januárjában Cabralt meggyilkolták, a népgyűlés 1973. szeptember 24-én egyoldalúan függetlenné nyilvánította az országot, az ENSZ tagországai után maga Portugália csak 1974. szeptember 10-én ismerte el függetlenségét. Az ország első elnöke a meggyilkolt Cabral öccse, Luís Cabral lett. A PAIGC öt éven keresztül volt vezető közös pártja az 1975-ben függetlenné vált Zöld-foki szigeteknek és Bissau-Guineának. 1980-ban a Bissau kormányválság hatására a PAIGC másik párttá alakult (PAIGV), aminek következtében megszűntek a két ország egységesítésére irányuló törekvések. Az 1970-es évek második felében a gazdaság összeomlott, s burjánzott a közéletet a mai napig uraló korrupció. 1980-ban egy a Zöld-foki szigetekkel történt sikertelen egyesülési kísérlet után, katonai puccsal, az akkori miniszterelnök, João Bernardo Vieira dandártábornok lett az ország elnöke. Az első törvényes választásokra csak 1994-ben került sor, s a PAIGC győzelmet aratott. 1998-ban polgárháború sújtotta az országot. Vieira Portugáliába menekült. 2000-ben ideiglenes kormány alakult. 2005-től újra Vieira állt az ország élén, aki a hadsereg vezérkari főnökével együtt 2009 márciusában fegyveres harcok áldozata lett. Az elmúlt évek több puccskísérlettel és a katonai vezetésben uralkodó állandó feszültségekkel teltek. 2010. április 1-jén egy lázadó katonai csoport Antonio Indjai tábornok, vezérkarifőnök-helyettes parancsára letartóztatta José Zamora Induta vezérkari főnököt és Bissau-Guinea miniszterelnökét, Gomes Juniort. A zendülést követően Indjai tábornok *de facto* vezérkari főnök lett, majd 2010. június 25-én Bacai Sanha elnök a kormány javaslata alapján hivatalos rendelettel is kinevezte erre a tisztségre⁶⁷. 2012. március 18-án elnökválasztást rendeztek, de csak az első fordulóját sikerült megtartani. Április 13-án a hatalmat katonák vették át, megfosztották tisztségétől Raimundo Pereira ügyvezető államfőt, Carlos Gomes Junior miniszterelnököt és Antonio Indjai vezérkari főnököt, mindhármukat őrizetbe vették. Az államcsínnyel hatalomra kerülő katonai vezetés és a főbb ellenzéki pártok

⁶⁶ <http://www.anpguinebissau.org/historia/historia-guine-bissau/historia-da-guine-bissau/>, letöltés ideje: 2014.04.27.

⁶⁷ Az Európai Unió véleménye szerint a 2010. április 1-jei zendülés, valamint a legfőbb felbujtóknak a katonai hierarchia magas pozícióiba történő kinevezése a Cotonoui Megállapodás 9. cikkében megállapított lényeges elemek (a demokratikus elvek tiszteletben tartása) különösen súlyos és nyilvánvaló megsértésének, valamint a 96. cikk 2. bekezdésének b) pontja szerint különösen sürgős esetnek minősül. Ezért a Bizottság 2011. február 2-án kelt levelében konzultációra kérte fel a bissau-guineai hatóságokat. A konzultáció nyitóértekezletére 2011. március 29-én Brüsszelben került sor., In: *A Tanács határozata a 2011/492/EU határozat alkalmazási időszakának meghosszabításáról, és megfelelő intézkedéseinek felfüggesztéséről*, Európai Bizottság, 2014/0186 (NLE), In: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:JjUkQbyxya8J:www.ipex.eu/IPEXL-WEB/dossier/files/download/082dbcc54653729e0146dec5f6cf5bfb.do+&cd=8&hl=hu&ct=clnk&gl=hu>, letöltés ideje: 2014.07.10.

képviselői akkor megállapodást írtak alá egy kétéves politikai átmenetről, amelynek a végére parlamenti és elnökválasztást tűztek ki, az ideiglenes köztársasági elnök Manuel Serifo Nhamadjo lett. A Bissau-Guineai Emberjogi Liga (*Liga Guineense dos Direitos Humanos - LGDH*) 2013-ban *Jelentés az emberi jogok helyzetéről Bissau-Guineában* címmel egy 154 oldalas tanulmányt publikált az országban lévő tarthatatlan emberi jogi helyzetről⁶⁸. Mivel a nagyobb nemzetközi, emberi jogokat vizsgáló szervezetek keveset foglalkoznak Bissau-Guineával – a *Human Rights Watch* 2012-es riportja⁶⁹ sem tesz említést az országról –, ez a jelentés különös fontosságú. A dokumentum gazdasági és szociális jogokkal kapcsolatos visszaélésekről, valamint nők és gyerekek jogainak megsértéséről is említést tesz, a legsürgetőbb témák azonban azok, amelyek a büntetlenség jelenségét, az igazságszolgáltatási rendszert, valamint a fegyveres erőket érintik. Az alapvető jogok, mint például a szólásszabadság és a gyülekezési jog továbbra is tiltottak voltak az országban, ami ellentétes az alkotmánnyal. 2012. év októberében egy, a főváros közelében található katonai légitámaszpont elleni támadás kapcsán az első hírek Portugáliát sejtették az akció mögött, a bissau-guineai vezetés ezt arra használta fel, hogy leszámoljon ellenfeleivel: két ellenzéki politikust elrabolt és megvert. Érkeztek azonban még hírek fiatalok lemészárlásáról és a kormánnyal szemben kritikus aktivisták bántalmazásáról is. Két évvel a katonai államcsíny után, 2014 áprilisában parlamenti és elnökválasztásra került sor Bissau-Guineában. Ennek eredményeként polgári kormány alakult, amely többek között arra hivatott, hogy kihozza a nyugat-afrikai országot a nemzetközi elszigeteltségből. A választások megszervezése érdekében az ENSZ, az Egyesült Államok, az Európai Unió és a Nyugat-afrikai Államok Gazdasági Közössége (ECOWAS) gyakorolt nyomást az ország átmeneti kormányára. Nemzetközi téren ezeket a választásokat utolsó esélynek tekintik Bissau-Guinea számára, hogy felszámolja az országban uralkodó tarthatatlan helyzetet.

Egy száműzetésben élő, bissau-guineai újságíró, António Aly Silva, nemzetközi szervezetek segítségét is kérte 2014. év februárjában hazájába való visszatéréséhez⁷⁰. 2013. év augusztusában egy portugál közéleti lap, a szigetek életéről riportokat közlő hasábjain megjelent soraiban arról ír, hogy „Bissau-Guineát sajnos analfabéták irányítják, mi másról

⁶⁸ *Relatório sobre a situação dos direitos Humanos na Guiné-bissau 2010/2012*, Liga Guineense dos Direitos Humanos, <http://www.lgdh.org/p/relatorios.html>, letöltés ideje: 2014.05.29.

⁶⁹ *World Report 2012*, Human Rights Watch, <http://www.hrw.org/sites/default/files/reports/wr2012.pdf>, letöltés ideje: 2014.05.29.

⁷⁰ *Carta jornalista de António Aly Silva editor blog D.C. à LGDH, a solicitar regresso ao país*, <http://novasdaguinebissau.blogspot.hu/2014/02/carta-jornalista-de-antonio-aly-silva.html>, letöltés ideje: 2014.07.02.

lenne szó, ha miniszterek aláírás helyett pecsétet használnak; és olyanok irányítanak bennünket, akik meg sem közelítették az iskolapadot. Egy ilyen helyzetben már nem lehet demokráciáról beszélni, ez anarchia (...) egy olyan országban, ahol a hadsereg megtámadja a bűnügyi rendőrséget, kihoz az utcára onnan egy nyomozót, lelövi és hagyja ott heverni az utcán. (...) Bissau-Guineának, mint egy intenzív osztályon fekvő betegnek, valamiféle sokkszerű beavatkozásra van szüksége, hogy kitörjön ebből a vegetatív létből, hogy a guineaiak nyugodtan alhassanak, békében ébredjenek, legyen munkájuk, részesüljenek oktatásban és egészségügyi ellátásban.”⁷¹ A belpolitikai bizonytalanságot jól tükrözi az a tény is, hogy az elmúlt négy évtizedben – amióta az ország 1976-ban elnyerte függetlenségét Portugáliától – még egyetlen választott elnök sem töltötte ki az ötéves mandátumot. José Mario Vaz, Guinea (Bissau) és a Zöld-foki-szigetek Afrikai Függetlenségi Pártjának (PAIGC) jelöltje, korábbi pénzügyminiszter a szavazatok 61,9%-val megnyerte az elnökválasztás második fordulóját. Legerősebb kihívója az ország második legnagyobb politikai erejét jelentő Párt a Társadalmi Megújulásért (*Partido da Renovação Social – PRS*)⁷² színeiben induló Abel Incada vállalkozó, a kereskedelmi kamara elnöke volt, aki a választások után rögtön jelezte, hogy nem hajlandó elfogadni a végeredményt, mert szerinte súlyos csalások történtek a szavazás, illetve a szavazatok összeszámlálása során. Mindenesetre a portugál nemzeti légitársaság, a TAP (*Transportes Aéreos Portugueses, SGPS, S.A.*) a választások eredményének bejelentése után újra járatokat indított 2014 nyarán az országba, mert 2013. decemberében leállították a két ország közötti légi forgalmat⁷³.

A Bissau-Guineai Köztársaság alkotmányában nem szerepel a nyelvre történő hivatkozás. A kormány hivatalos(nak tűnő) oldalán⁷⁴ szerepel, hogy a portugál az ország hivatalos nyelve és felsorolnak még hét (crioulo, manjaco, fula, mandinga, balanta, pepel, mancanha....) másik nyelvet, mint nemzeti nyelveket, a felsorolás végén a három pontos központosítás is arra utal, hogy a nyelvek számával kapcsolatban bizonytalanság uralkodik.

⁷¹ „Na Guiné-Bissau, infelizmente, os analfabetos é que mandam. Quando se tem ministros que assinam com um carimbo e onde temos directores gerais que não passaram sequer pelos bancos de escola. Quando temos tudo isso a acontecer já não falamos em democracia, falamos em anarquia ... Não podemos ter um país onde a tropa invade a polícia judiciária, tira de lá um agente, leva-o para a rua dá-lhe um tiro e depois deixa-o lá. ... A Guiné precisa, como um doente nos cuidados intensivos, de um tratamento de choque para sair do estado vegetativo em que se encontra para que os guineenses durmam em paz, acordem em paz, tenham emprego, educação e saúde., António Aly Silva “Na Guiné-Bissau os analfabetos é que mandam”, sábado, 24 agosto 2013 00:08, <http://www.expressodasilhas.sapo.cv/exclusivo/item/39386-antonio-aly-silva-na-guine-bissau-os-analfabetos-e-que-mandam>, letöltés ideje: 2014.05.29.

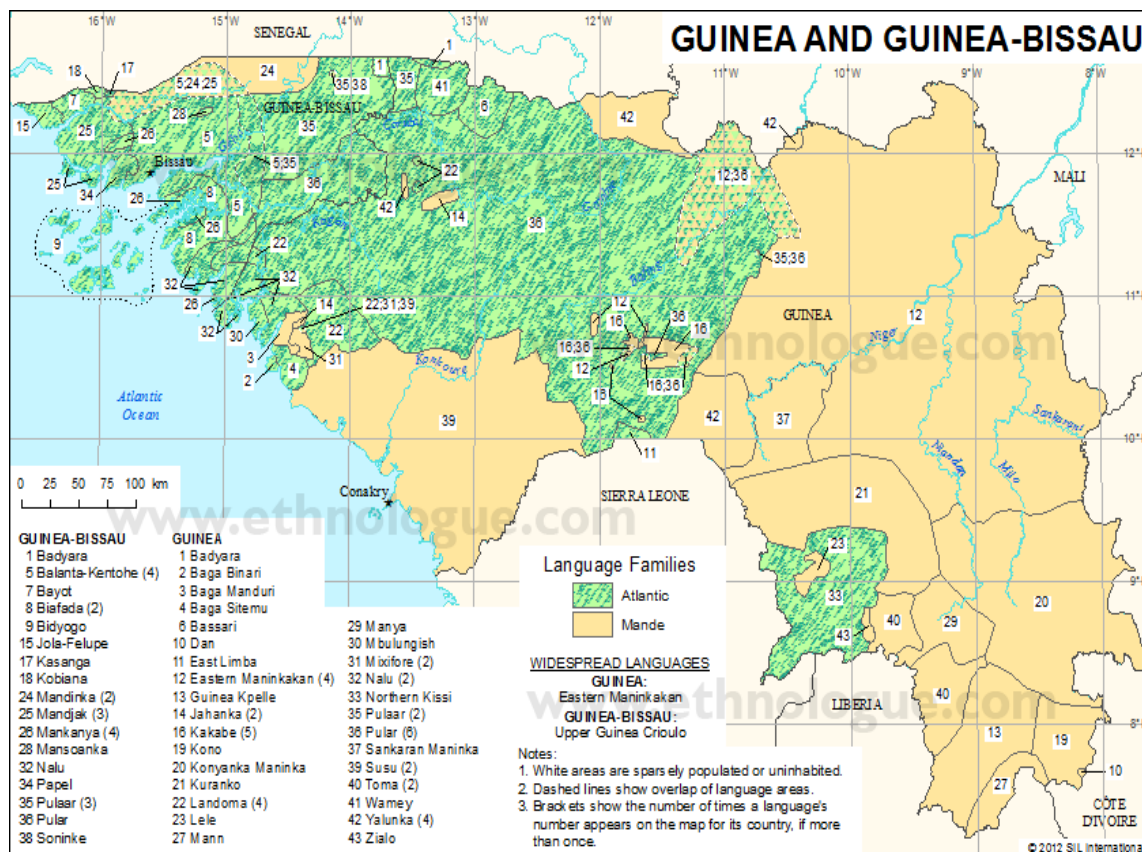
⁷² <http://prsgw.webnode.pt/partido/historia/>, letöltés ideje: 2014.06.30.

⁷³ <http://novasdaguinebissau.blogspot.hu/>, letöltés ideje: 2014.07.01.

⁷⁴ http://www.stat-guinebissau.com/pais/informacao_pratica.htm, letöltés ideje: 2014.07.01.

Az ország lakossága a Statisztikai Hivatal 2010. évi becslése alapján, 1.558.090, a The World Factbook legutolsó, 2014. július havi becslése alapján 1.693.398⁷⁵

6. térkép: Bissau-Guinea nyelvi helyzetét bemutató térkép

<https://www.ethnologue.com/map/GNGW>

Az adatbázis adatai szerint a hivatalos státuszú portugál nyelv 167.000 beszélővel rendelkezik Bissau-Guineában, további 4 fejlődő, 9 aktív, 3 veszélyeztetett, 1 haldokló és 1 kihalt nyelvben levő nyelvet tartanak számon.

A CPLP 2012. évben közzétett statisztikái alapján Bissau-Guineában 2010-ben a lakosság 45,8 százaléka nem tudott sem írni sem olvasni (Estatísticas da CPLP 2012). A 4.2.4. alfejezetben már felhasznált forrás, a Milleniumi fejlődési célok (*Objectivos de Desenvolvimento do Milénio – ODM*) teljesülésének fokát bemutató részben Bissau-Guinea elsődleges kihívásainak és általános következtetései leírásában is szerepel az a tény, hogy az országban elsősorban a politikai stabilitás és a törekeny állami intézmények megszilárdítása a cél, amely alapja lehetne a nagyon nagy arányú szegénység és az éhínség

⁷⁵ <https://www.ia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/pu.html>, letöltés ideje: 2014.06.30.

elleni küzdelem sikerességének. A beszámolóban kitérnek arra, hogy a vizsgálat öt évében, egy 2011. évi Szegénységelemző Felmérés (*Inquérito Ligeiro para Avaliação da Pobreza – ILAP2*) alapján a helyzet súlyosbodott, s felhívják a figyelmet arra, hogy a stabilitás elérésének érdekében az ország számíthat a nemzetközi szervezetek beavatkozására, valamint a CPLP, Angola, Brazília és Portugália nagyobb –már korábban is előfordult – hozzájárulására.⁷⁶

A UNESCO 2000. áprilisában Dakarban megtartott Oktatási Világkonferencián kihirdetett, az "Oktatást mindenkinek" nemzetközi program akcióprogram – az UNESCO 2000-2015-ös időszakra szóló oktatáspolitikával kapcsolatos állásfoglalásának – egyes részei szerint, valamennyi gyermeknek, fiatalnak és felnőttnek emberi joga, hogy olyan képzésben részesüljön, amely megfelel alapfokú oktatási szükségleteinek. Az UNESCO ezen időszakra szóló oktatáspolitikájának fő célkitűzései között szerepel, hogy „... emelni kell a kora gyermekkortól kezdődő gondozás és nevelés színvonalát, különösképpen a legveszélyeztetettebb és leghátrányosabb helyzetű gyermekek körében; biztosítani kell, hogy 2015-re minden gyermek – mindenekelőtt a lányok, a hátrányos helyzetű és az etnikai kisebbségekhez tartozó gyermekek – ingyenes, kötelező és színvonalas alapfokú képzésben részesüljön, és az általános iskolai tanulmányait be is tudja fejezni; a mindennapi élethez szükséges ismeretek és képességek folyamatos elsajátítását célzó megfelelő programok segítségével biztosítani kell, hogy valamennyi fiatal és felnőtt igénye szerinti képzésben részesülhessen; 2015-re 50 százalékos javulást kell elérni a felnőtt analfabétizmus visszaszorításában, különösen a nők esetében, s biztosítani kell, hogy az alapfokú, illetve a folyamatos felnőttoktatáshoz mindenki egyenlő arányban hozzáférjen; az általános és középiskolai képzés terén minden szempontból javítani kell az oktatás színvonalát, hogy az oktatásban részt vevők kellő mennyiségű és minőségű tudást szerezhessenek elsősorban az olvasás, az írás, a számolás és a mindennapi élethez szükséges alapjártasságok terén...”⁷⁷

Az akcióprogram keretében rendszeresen jelentés készül az országok fenti célkitűzésekkel kapcsolatos teljesítéseiről. Bissau-Guinea különösen veszélyeztetett területként van feltüntetve a programban, a 2012. évi beszámoló szerint elfogadható szinten (1,4%)

⁷⁶ estudo sobre as metas do desenvolvimento do milénio nos países da CPLP, 2010, IV.4 .*República da Guiné-Bissau, Principais Desafios e Conclusões Gerais*, In: file:///C:/Users/Babos%20Krisztina/Downloads/Relatorio_de_Progresso_dos_ODM_na_CPLP_2011.pdf, pp. 54., letöltés ideje: 2014.06.30.

⁷⁷<http://www.unesco.hu/archivum-2009-vegeig/nevelesugy/oktatast-mindenkinek-091208>, letöltés ideje: 2014.06.02.

növekedett a megfelelő korban történő beiskolázás aránya, az alapfokú tanulmányokat befejezők száma – 2000. év 26 százalékról – 62%-ra nőtt. Ha a régióknak az oktatásra szánt kiadásait vesszük figyelembe, az ország átlag alatti értékekkel bír. Bissau-Guinea még nagyon távol áll attól, hogy mindenki számára biztosítsa az alapfokú oktatást, és az ebből a hiányosságból fakadó, az írás- és olvasástudatlanok számát mutató érték rendkívül magas⁷⁸.

Maputóban rendezték meg 2014. április 17-én a CPLP tagországok oktatási minisztereinek VIII. találkozóját. A záródokumentum szerint a megbeszélések egyik fókuszpontja többek között a fenti célok elérésében nyújtott lépések végigtárgyalása, összességében az oktatás terén kitűzött minőségi változtatások finomítása volt. Bissau-Guinea a közzétett dokumentumok és híradások alapján a nagy politikai változások miatt nem vett részt a tanácskozáson⁷⁹. A Camões Intézet 2014. május-júniusi kiadványában a bissau-guineai projektekről szóló beszámolójában idézi az országba látogató portugál külügyminiszternek az új államfőt üdvözlő szavait, aki szerint egy új korszak, a stabilitás kiépülésének, a demokrácia, az emberi jogok és a jogállam kialakulásának a korszaka kezdődik az ország történetében. A kiadványban olvashatunk még a 2014. június 10. napi, a Portugália, Camões és a Portugál Nyelvű Közösségek napjának megünnepléséről, új iskola avatásáról, a Gyermekek Oktatásáról tartott szemináriumról, és a „Jogok Házának” 2. születésnapjának megünnepléséről (Boletim 2014).

Az ország elindult a demokratizálódás útján, a nyelvi kérdések előreláthatólag egy következő korszakban, egy következő társadalmi és politikai szinten merülnek majd fel, a létező és gyakorolható emberi jogok stabilizálódása után. Addig a portugál nyelv hivatalos státusza stabil maradhat, a demokratizálódási folyamatok és az iskolázottsági mutatók javításának érdekében a jövőben kitűzendő célok teljesítése során kétségtelenül fel fognak merülni, az ország területén fejlődő és aktív használatban levő nyelvek státuszára és azok használati tereire vonatkozó kérdések.

⁷⁸ <http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/FIELD/Dakar/pdf/GuineaBissauPerfilEPTOct2012.pdf>, letöltés ideje: 2014.06.20.

⁷⁹CPLP aposta na melhoria da qualidade da educação, 17-04-2014, <http://noticias.sapo.mz/aim/artigo/10105717042014191534.html>, letöltés ideje: 2014.07.01.

4.2.7. Kelet-Timor

A nyugati és északi irányból érkező első lakók több mint 20 000 évvel ezelőtt érkeztek a szigetre. Egy következő bevándorlási hullám 5000 évvel ezelőtt indult meg, amikor melanéziaiak érkeztek. A timoriak a többi szigettől elszigeteltségben éltek, nem lettek hajós nép. A meglévő kismértékű kereskedelemben fémcikkéért élelmet és fűszereket cseréltek. Az első, a 16. században Európából érkező felfedezők tapasztalata az volt, hogy a területet sok apró fejedelemség és hercegség ellenőrzi. A legjelentősebb ezek közül a Wehale Királyság volt. Az első portugál felfedezők Punta Mecassarban szálltak partra, ahol 1556-ban domonkos rendi szerzetesek megalapították Lifau falut. Lisszabonból ide küldtek kormányzót 1702-ben, és inentől kezdve tartják Timort portugál gyarmatként számon. A belső, hegyvidéki területeken a portugálok csak később tudták megszilárdítani a hatalmukat. A gyakori holland betörések, valamint a domonkos szerzetesek befolyásának növekedése miatt a portugál vezetésnek szövetséget kellett kötnie a helyi törzsfőnökökkel. A késő 19. századig a portugálok csak kereskedelmi bázisként tekintettek Kelet-Timorra, az infrastruktúra, az egészségügy és az oktatás fejlesztését elhanyagolták. Az egyre fokozódó holland betörések miatt az adminisztráció központját 1767-ben Dilibe helyezték át. A következő években Hollandia gyarmatosította a sziget többi részét valamint a környező szigeteket, amelyeket Kelet-India részévé nyilvánított. A két gyarmat közötti határvonalat hivatalosan az 1859-es lisszaboni szerződésben rögzítették. A végleges határvonalban 1916-ban Hágában egyeztek meg, ez ma a hivatalos államhatár Indonézia és Kelet-Timor között.

Portugália hivatalosan a második világháborúban semleges volt, egy egyesített ausztrál-holland sereg, számítva a japán invázióra 1941 decemberében elfoglalta az ország területét. Az ausztrál-holland egység, és a jelentős számú timori önkéntes egészen két hónapon keresztül állt ellen a japánok támadásának. Az ellenséggel együttműködő timoriakat a japánok kivégezték. A megszállás alatt körülbelül 40-70.000 timori halt meg. A háború után Portugál Timor visszakerült az anyaországhoz, ám az mégsem hajtott végre jelentős befektetéseket. A gyarmatot 1955-ben a Portugál Köztársaság egy tartományává nyilvánították. Ebben az időben Indonézia nem tanúsított jelentősebb érdeklődést Kelet-Timor iránt. A portugál katonai diktatúra 1974-es összeomlása után az új portugál kormány támogatta a gyarmati területek függetlenségét. Ennek első lépéseként 1974. november 18-án kineveztek egy új kormányzót, Mário Lemos Pirest Kelet-Timor élére, aki a terület utolsó portugál kormányzója volt. Pires első lépésként engedélyezte a politikai pártok működését, és megkezdte az első,

1976-os demokratikus választások előkészítését. Három jelentős politikai párt alakult meg: a Timori Demokratikus Unió (*União Democrática Timorese – UDT*), a Timori Szociáldemokrata Szövetség (*Associação Social Democrática Timorese – ASDT*) és a Timori Népi Demokratikus Szövetség (*Associação Popular Democrática Timorese – Apodeti*). A változásokat figyelemmel kísérte mind Ausztrália, mind Indonézia, ez utóbbinak nem volt érdeke a Független Timor létrejötte, mert ez fellázíthatta volna bizonyos tartományait. Az 1975. március 13-án megtartott helyhatósági választásokon az UDT és Forradalmi Front a független Kelet-Timorért (*Frente Revolucionária do Timor-Leste Independente – FRETILIN*) alkotta pártkoalíció nyert, amelynek célja a függetlenség elnyerése volt. Az indonéz katonai elhárítás megpróbálta aláásni a függetlenségért harcoló pártok szövetségét. 1975 folyamán Portugália ugyan politikailag demokratizálta az országot, azonban nem szentelt figyelmet a belső társadalmi és politikai feszültségeknek. Sok helyi vezető a függetlenséget nem látta megvalósíthatónak, és inkább az Indonéziába való beolvadás mellett kampányolt. A FRETILIN egyre növekvő népszerűsége miatt az UDT puccsot hajtott végre 1975-ben. Pires a Dilitől északra fekvő Atauro szigetére menekült, onnan próbált közvetíteni a két fél között. A kormányzót a párt a dekolonizáció folytatására ösztönözte, ő lisszaboni utasításra várt. A portugál kormány azonban egyre közönyösebben viselkedett a kialakult helyzettel kapcsolatban. Indonézia célja a helyzet polgárháborúként való elismertetése volt, hogy így destabilizálja és káoszba taszítsa Timort.

1975. november 28-án a FRETILIN kinyilvánította a Kelet-timori Demokratikus Köztársaság egyoldalú függetlenségét, amelyet nem ismert el sem Portugália, sem Indonézia. Az indonéz invázió 1975. december 7-én kezdődött és Seroja művelet néven vonult be a történelembe. A támadásban mind szárazföldi, mind légi, mind tengeri erők részt vettek. A 24 éves megszállás alatt 100 000 ember halt meg a gyilkosságok, valamint a kialakult járványok miatt. Az 1990-es évek elejétől újra felélénkültek a függetlenség iránti mozgalmak. Az érintett hatalmak 1999-ben megszüntettek minden kapcsolatot az indonéz hadsereggel, annak támogatását elvágták. 1999-ben erős külföldi nyomásra az indonéz kormány beleegyezett, hogy tartsanak népszavazást a terület jövőjéről. Az augusztus 30-án megtartott szavazáson a választók többsége, 78,5 százaléka a függetlenség mellett döntött, és visszautasították az indonéz javaslatot az autonómia bevezetéséről. A választások eredményének kihirdetése után az indonéz hadsereg által támogatott helyi katonai erők bosszúhadjáratot indítottak, támadásokat kezdtek a helyi lakosság ellen, ennek során 1.400 fő meghalt, 300.000 fő elmenekült

otthonából és Kelet-Timor infrastruktúrájának 75, az ország elektromos hálózatának közel 100 százalékát lerombolták⁸⁰.

Az erőszaknak az ENSZ által létrehozott multinacionális erőkből álló békefenntartó alakulat (*International Force East Timor - INTERFET*)⁸¹ vetett véget, amelyet Ausztrália vezetett. 1999. szeptember 20-án megérkezett a 17 országból és 9.900 békefenntartóból álló katonai misszió első egysége Kelet-Timorba. A kelet-timori adminisztrációt ideiglenesen az ENSZ vette át az indonéz kormánytól a függetlenség kikiáltásáig. Az ENSZ kelet-timori missziója *United Nations Mission in East Timor - UNAMET* misszió keretében a kelet-timori átmeneti ENSZ-igazgatás⁸² (*United Nations Transitional Administration in East Timor – UNTAET*)⁸³ 1999. október 25-én kezdte meg működését az ország területén. A május 5-én New Yorkban aláírt egyezmény értelmében a szigetfél lakosságának a sorsát eldöntő, augusztus 30-án megtartott népszavazás előkészítését az UNAMET végezte, a 451.792 főnyi szavazásra jogosult kelet-timori 98,6 százaléka adta le a voksát, és a szavazók 78,5 százaléka elutasította a Dzsakarta által felkínált autonómiát (Igaz 2004). Kelet-Timor függetlenségét formálisan 2002. május 20-án kiáltották ki, majd szeptember 27-én felvették az ENSZ-be.

2000-ben a Kelet-Timori Nemzeti Tanács (*Conselho Nacional de Timor Leste – CNRT*) 1. kongresszusán egyöntetű döntés született arról, hogy a tétum mellett a portugál nyelv hivatalos státuszt kapjon és az oktatás is portugál nyelven történjen. A Kelet-timori Demokratikus Köztársaság 2002. március 22. napján elfogadott alkotmányának 13. cikkelye is leszögezi, hogy az ország két hivatalos nyelve a portugál és a tétum. A 14. cikkely szerint az állam a tétum nyelvet és az egyéb nemzeti nyelveket elismeri és fejleszti. Az ország kormányának honlapján⁸⁴, hivatalos nyelvként megjelölik a portugált és a tétumot, továbbá még – felsorolás nélkül – körülbelül 15 nemzeti nyelvet. Az országban hivatalosan elismert munkanyelvként nevezik meg az angol és az indonéz nyelveket.

2004-ben a CPLP statisztikái alapján az országban az analfabétizmus aránya 54,2 százalék volt (Estatísticas 2012:100). A UNESCO 2010. évi felmérései szerint ez a szám már 47

⁸⁰ *História*, Kelet-Timor kormányának honlapja, <http://timor-leste.gov.tl/?p=29&lang=pt>, letöltés ideje: 2014.05.30.

⁸¹ <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/unmiset/background.html>, letöltés ideje: 2014.05.30.

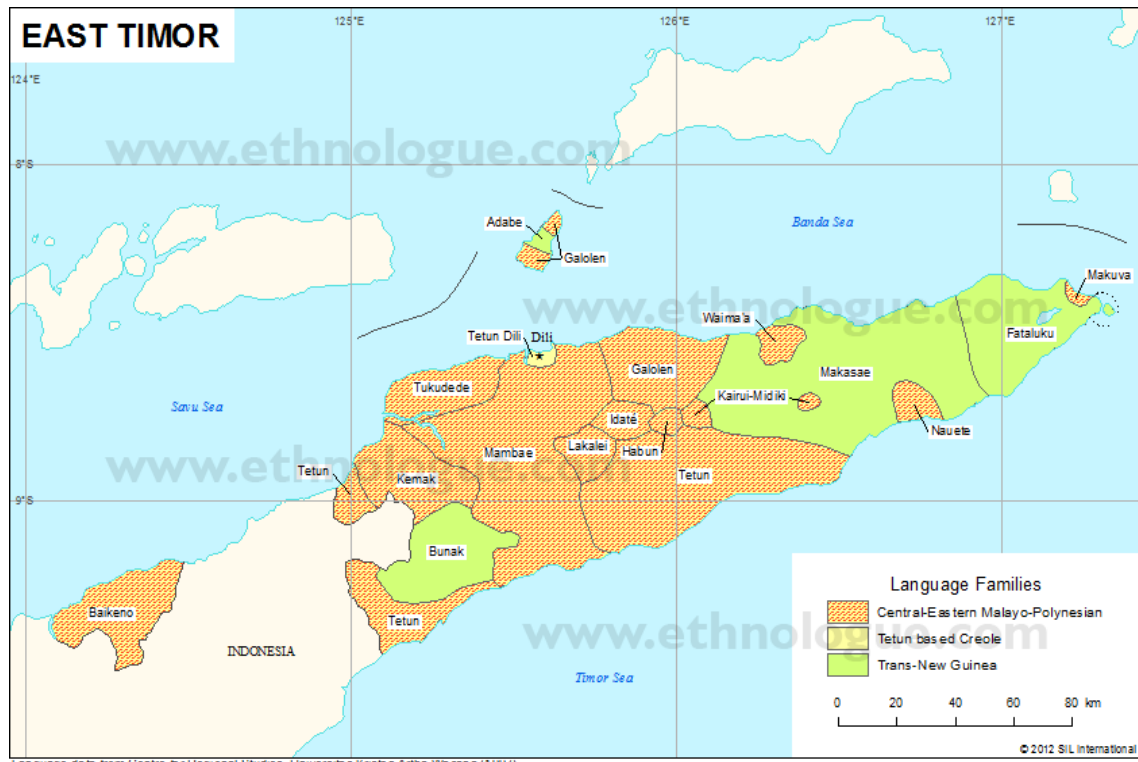
⁸² <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/etimor/etimor.htm>, letöltés ideje: 2014.05.30.

⁸³ <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/past/etimor/UntaetB.htm>, letöltés ideje: 2014.05.30.

⁸⁴ *Sobre*, <http://timor-leste.gov.tl/?p=547&lang=pt>, letöltés ideje: 2014.05.31.

százalékra csökkent⁸⁵. A 2010-es népszámlálás adatai szerint az ország lakossága 1.066.409 fő⁸⁶.

7. térkép: Kelet-Timor nyelvi helyzetét bemutató térkép

<https://www.ethnologue.com/map/TL>

A Ethnologue munkatársai Kelet-Timorban a hivatalos portugál és tétum mellett, fejlődő nyelvként tartják számon a tétum díli nyelvet, és további 10 aktív, 5 veszélyeztetett és 1 kihalófélben levő nyelvet tartanak számon, kihalt nyelv a timori pidzsin nyelv.

Kelet-Timor a világ legfiatalabb állama, minden nyelvet érintő problémakörben is nagyon aktuális adatok állnak rendelkezésre. 2010-ben 98 százalékos lefedettséggel népszámlálás történt, és több területen – egészségügy, lakáskörülmények, iskolázottság, gazdasági mutatók, stb. – készültek különböző felmérések. A népszámlálás, és az egyes területeken uralkodó helyzet felméréseire szolgáló kérdőívek nyelvének kategóriái: 1=tetum, 2=indonéz, 3=portugál, 4=egyéb⁸⁷. Minden kérdőívben rákérdeznek a kitöltő anyanyelvére, és arra, hogy

⁸⁵ ADULT AND YOUTH LITERACY National, regional and global trends, 1985-2015, UNESCO Institute for Statistics, 2013, <http://www.uis.unesco.org/Education/Documents/literacy-statistics-trends-1985-2015.pdf>, 44. old., letöltés ideje: 2014.07.01.

⁸⁶ http://www.statistics.gov.tl/wp-content/uploads/2014/03/English_Census_Summary_2010_2.pdf, letöltés ideje: 2014.07.01.

⁸⁷ Például: LANGUAGE OF QUESTIONNAIRE RESPONDENT, TO HOUSEHOLD LANGUAGE OF INTERVIEW QUESTIONNAIRE NATIVE LANGUAGE OF RESPONDENT TRANSLATOR USED

szükség volt-e a kitöltéshez tolmácsra. A 2010. évi népszámlálás kérdőívében a megkérdezettek az anyanyelvükre vonatkozó kérdésre adható válasz esetében a válaszadók 37 nyelv közül választhatnak és 38. kódként meg van adva az egyéb kategória⁸⁸). Az iskolázottságra vonatkozó – a népszámlálás 9. fejezetéről szóló összefoglaló monográfia adatai⁸⁹ szerint az 5 évesnél idősebb társadalom 84,9 százaléka beszél tétum, 44,2 százaléka indonéz, 30 százaléka portugál és 15 százaléka angol nyelven. A monográfia arra is kitér, hogy a 2004. évi állapotokhoz képest, az írás-olvasás tudása a két mérés közti időszakban – 6 év alatt – az indonéz nyelven kívül minden nyelven emelkedett. A legnagyobb mértékben, 12 százalékkal nőtt a tétum és portugál nyelven olvasni-írni tudók száma. A 15 év feletti korosztályban a tétum, indonéz, portugál vagy angolul beszélni, olvasni és írni tudók aránya 63,1 százalék.

A Camões Intézet 2001. július-szeptemberi Kelet-Timornak szentelt – egy új ország identitáskeresésének körülményeit több szempontból vizsgáló – kiadványa egyértelműen üdvözli, történelmi háttérrel alátámasztja és támogatja a portugál nyelv hivatalos státuszát az országban. Az egyik, a portugál nyelv fontosságáról szóló cikk szerzője három kulcsfontosságú tényezőt emel ki a portugál hivatalos státusza mellett: az országban élő értelmiséget, amelyik használja a portugált, azon timoriak nagy részét, akik tudnak portugálul olvasni, és harmadikként azt a tényt emeli ki, hogy a szigeten a portugál nyelv rendelkezik a legfejlettebb írásbeliséggel. Még ugyanennek az írásnak a második részében, ahol a Fegyveres Front és a portugál nyelv közötti kapcsolatot részletezi tovább, négy nyomós érvként sorolja fel a szerző, hogy az ország vezetői luzofón származásúak, még egyszer megemlíti, hogy ez az egyetlen fejlett írásbeliséggel rendelkező nyelv, és hogy mindig hivatalos nyelv volt az országban – az indonéz megszállás előtt – a kulturális harcokban is fegyverként használták a maláj nyelvvel szemben. Kitér arra, hogy a timoriak soha nem veszítették kedvüket a portugál nyelv ápolásának lehetőségéért vívott harcokban. Írását azzal zárja, hogy megérte ezt a harcot folytatni (Ruak 2001:43).

(YES=1; NO=2), LANGUAGE CODES: TETUM=1; BAHASA=2; PORTUGESE=3; OTHER=4, http://dne.mof.gov.tl/socio_demographic_surveys/documents/DHS%202009-10/Final%20Report%20TLDHS%202010.pdf, 295., 311., 373. old. letöltés ideje: 2014.07.01.

⁸⁸ A felsorolt nyelvek: *tétum prasa, tétum terik, adabe, atauran, baikenu, bekais, bunak, dadu'a, fataluku, galoli, habun, idalaka, idate, isni, kairui, kawaimina, kemak, lakalei, lolein, makalero, sa'ani, makasai, makuva, mambai, midiki, nanaek, naueti, rahasuk, raklungu, resuk, tokodede, waima'a, portugál, indonéz, angol, maláj, kinai, egyéb*. In: Recenseamento 2010

⁸⁹ *Timor-Leste 2010 Population and Housing Census, Volume 9 - Analytical Report on Education*, http://www.statistics.gov.tl/wp-content/uploads/2013/12/Education_Monograph.pdf, letöltés ideje: 2014.07.01.

Sok timori nyelvész számára, kutassanak bár Kelet-Timorban, vagy Portugáliában, ez a vívmány nem egyértelműen jelent egy letisztult nyelvi helyzetet. Luís Filipe F. R. Thomaz először 1975-ben, majd második kiadásban 2002-ben megjelent „*Babel Loro Sa'e*” című könyve 153-154. oldalán kifejti, – a fenti statisztikák alapján is bizonyított tény – hogy a portugál nem első nyelve a timoriak nagy részének. A népesség egy nagyon kicsi részének második nyelve, de többnyire egy helyi nyelv és a tétum után csak harmadik nyelvként használják. Szerinte a portugál nyelv jövője Kelet-Timorban az ország politikájának jövőjétől függ. A portugál nyelv egy fél évezred óta egy kulturális jelenlét eszköze, ami a timori terület külpolitikai kapcsolatainak és etnikai individualitásának feltételeit szabályozta. „Nem feltételezhetjük, hogy bármelyik, Timor népét autentikusan képviselő politikus könnyelműen megszabadul tőle. De, ahogy népünk közismerten mondja, a jövő Isten kezében van...”⁹⁰

Ezt rejtett utalásként értelmezzük arra a lehetséges tényre, hogy a portugál nyelv a jövőben egyszer majd nem él olyan erős jogi státusszal a szigeten, ahogy jelen pillanatban. Minden, a téma feldolgozása során felhasznált, Kelet-Timor nyelvi helyzetét taglaló mű a hivatalos portugál nyelv történelmi jelenlétének igazolása mellett hosszan listázza azokat az okokat, amelyekből a fenti következtetés beigazolódására következtethetünk. Valente de Araújo, a Kelet-Timori Nemzeti Egyetem, Neveléstudományi Karának (*Faculdade de Ciências da Educação da Universidade Nacional Timor Lorosa'e – UNTL*) portugál nyelv oktatója, egészen egyszerűen logikátlan, értelmetlen döntésnek nevezi a portugál nyelv hivatalos stáusza mellett hozott döntést, szerinte Kelet-Timor egy luzofón fikció, ahol a portugál nyelv egy kulturálisan Indonéziába integrált generációval szemben hajózik, szemben az ország földrajzi adottságaival, szemben a belpolitikai manipulációkkal és szemben a különféle nemzetközi szervezetek szabotázsáival. Kifejti, hogy az ország két olyan meghatározó, fejlett ország szomszédságában fekszik, mint Ausztrália és Új-Zéland, amelyek fontos gazdasági és egy jövőbeni turisztikai fellendülés partnerei az ország számára, a velük összekötő kapocsként és a szomszédságra való nyitás kulcsaként az angol nyelv szerepét hangsúlyozza, másrészt kiemeli Indonézia szerepét a timori fogyasztói társadalom elsődleges, s elengedhetetlen piaci forrásaként (Araújo 2009).

⁹⁰ „*O português... não é de presumir que possa vir a ser levemente alijado por qualquer político autenticamente representativo do povo de Timor. Mas, como diz sabiamente o nosso povo, o futuro a Deus pertence...*” Thomaz: 2002:154

A nyelvi helyzetről a Nemzetgyűlés által elfogadott döntés ellentmondásosságát alátámasztón, és a portugál nyelvet használók alacsony számának ismeretében, további érvei között szerepel, az a tény, hogy a kevés beszélőből még kevesebben beszélnek helyesen a nyelvet. A portugál nyelv melletti döntést nem tartja másnak, mint a gyarmatosítók régi generációjának visszavagyódásának és portugál kulturális újragyarmatosításnak. A portugál nyelv melletti döntés a politikai hatalom monopóliumának megnyilvánulása. Az új generáció nem beszél és nem is ért portugálul, ami egy idegen nyelv az ország területén és nem tükrözi a kelet-timori kultúrát, s mégcsak a munkanyelvként sem tartják számon. A CPLP tagországai messze fekszenek Kelet-Timortól és nem jelentenek semmiféle gazdasági támaszt sem. A portugál szerinte egy nehéz nyelv, továbbá a timoriaknak a saját nyelvük csak a gyerekeik instruálására szolgál, viszont a gyerekek ezt a nyelvet, a saját őshonos nyelvet, fogják jobban elsajátítani előbb és sokkal hatékonyabban. Hozzáteszi még azt is, hogy minden dokumentumot le kell tétum, indonéz és angol nyelvre fordítani. Úgy véli, hogy nem áll az országban megfelelő mennyiségű portugál nyelvtanár rendelkezésre, valamint a portugál nyelvet, mint idegen nyelvet tanítják, tehát az ország területén használt oktatási anyagok minimálisan sem tükrözik a timori kultúrát. A Portugáliából, Brazíliából érkezett tanárok általában más nyelvváltozatot használnak, ami még jobban megnehezíti az egységes oktatást. A sajtó, a tömegkommunikáció nyelve sem a portugál, ami még jobban akadályoztatja annak fejlődését, fenntartását. Utal arra a nagyszámú orvosra az egészségügyi ellátásban, akik Kubában tanultak, s a szakmájukban, tudományágukban nem a portugál nyelvet használják. Utal a korábban idézett bábeli zűrzavarra, amelynek talaján egy a portugál nyelv grammatikai útvesztőjében levő és alacsony szókinésű hivatalos nyelvet beszélő fiatal felnőtt generáció érkezik a munkaerőpiacra. Egyetértünk azzal a gondolatával, hogy „nem elég, ha egy nyelv törvénybe van iktatva; annak ki kell elégíteni a kommunikáció minden szükségletét, az információáramlásnak, a tudományoknak, az összes technológiának az eszköze kell, hogy legyen, képesnek kell lennie megválaszolni minden gazdasági szükségletet, társadalmi és szociálpolitikai kérdést. Hogy lesz-e így jövője a portugál nyelvnek Kelet-Timor területén? Ezt a kérdést, nekünk timoriaknak és irányítóinknak, elsősorban az oktatási minisztériumnak kell majd megválaszolni, ezen elgondolkodni és olyan módon eljárni, hogy ezt a kérdést megválaszoljuk.”⁹¹

⁹¹ „Mas não basta que tal fique determinado na lei; ela tem que ser capaz de responder a todas as necessidades de comunicação: tem de ser o veículo de toda a informação, de toda a ciência de toda a tecnologia, ser língua de ensino, tem que ser capaz de responder a todas as necessidades económicas, sociais e políticas da sociedade. Terá o seu futuro? Essa questão cabe a nós, todos os timorenses em geral e os governantes, especialmente o ministério da educação, em reflectir e agir de forma a responder a questão colocada.”, Valente

Ebben a fejezetben igyekeztünk lényegre törően bemutatni a Portugál Nyelvű Országok Közösségének tagországáiban uralkodó nyelvi helyzetet, zárásaként összefoglaljuk röviden a portugál nyelv más nyelvekkel való együttélésének fő tendenciáit:

Az európai kontinensen a portugál nyelv anyaországában, Portugáliában a lakosság 100 százaléka használja portugál nyelvet. Az ország nyelvpolitikája egyrészt igazodik az európai integrációs törekvések nyelvi összefogásához, és az idegen nyelvek tanulása terén is az európai és nemzetközi tendenciákat követi, másrészt igyekszik a luzofón országokra koncentrálni, ahova a gyarmatosítás korában exportálta e nyelvi tőkét. A portugál nyelv terjesztésére, fenntarthatóságának megőrzésére törekszik, kultúrát közvetít párhuzamosan az adott régió illetve ország nyelvpolitikájának és kialakulóban levő nyelvi helyzetében történő változások tendenciái mellett.

A többi bemutatott országban a hivatalos nyelv, a portugál – a bemutatott helyzetek alapján egyértelműen – nem jelentős arányban a lakosság anyanyelve és nem elégíti ki teljes körűen a helyi lakosság minden kommunikációs szükségletét. A fejlődő és aktív nyelvek beszélőinek száma az Ethnologue, a világ nyelveit feltáró adatbázis adatai alapján mindenütt meghaladja a hivatalos nyelv beszélőinek számát.

A Zöld-foki szigetek Köztársaságban az írástudatlanság leküzdésével párhuzamosan a két- és többnyelvűség jellemző. Az Angolában meghatározóan fő törekvés a portugál mellett használt nemzeti nyelvek egységes írásbeliségének megteremtése. São Tomé és Príncipe a helyi nyelvek egységesítésére irányuló összefogás mellett egy új nyelv térhódítása tapasztalható. Mozambikban már bevezették a kétnyelvű oktatást, aminek a portugál nyelv jelenléte miatt negatív hatásai vannak az oktatási rendszerben való részvételre. Bissau-Guineában az emberi jogok megalapozásával, a belpolitikai stabilitás biztosításával párhuzamosan igyekeznek az oktatásban való részvételre ösztönözni a lakosságot. A nyelvi kérdés a fejlődésnek induló iskolarendszer működése során a későbbiekben a kelet-timori helyzethez hasonló problémákat vethet fel. A Kelet-timori Demokratikus Köztársaság területén a hivatalos nyelv státusza politikailag szabályozott, használatának gyakorlata és a többi – a tétum, az indonéz és az angol – nyelvvel való együttélésében jelentősége kérdésessé válik.

de Araujo: *O Português em Timor-Leste e os seus desafios*, <http://valentedearaujo-untl.blogspot.hu/2009/08/o-portugues-em-timor-leste-e-os-seus.html>, letöltés ideje: 2014.07.02.

A fentiekben a Portugál Nyelvű Országok Közösségének tagjait mutattuk be. Kifejtésünkben nem tértünk ki részletesen olyan területekre, ahol a portugál nyelv hivatalos, vagy társ-hivatalos státuszban van. Kutatásunk szempontjából ezt annyiban tekintettük lényegesnek, hogy rámutassunk arra a még szélesebb körre, amelyben a portugál nyelvet használják. A fentiek alapján egyértelmű, hogy a kulturális identitás keresése, megfogalmazódása, az önállóságra való törekvés minden egyes országban abba az irányba mutat, hogy a helyi nyelvek megerősödését támogatva a portugáltól függetlenül képzelik el a jövőt.

A következő fejezetben bemutatjuk azokat a nemzetközi szervezeteket, amelyeknek hivatalos nyelve a portugál, és kitérünk a portugál nyelv összefogására létrehozott nemzetközi fórumok tevékenységére, rávilágítunk azoknak a portugál nyelv jövőjének szempontjából értelmezhető szerepére. Majd a 7. fejezetben mutatjuk be az ebből a felsorolásból kimaradt, a legnagyobb számú beszélőt felmutató ország, vizsgáldásunk egyik fókuszában álló Brazília nyelvi helyzetét.

5. A hivatalos portugál nyelvű szervezetekről

Minden, az előző fejezetben tárgyalt, portugál nyelvű ország esetében egyértelműnek tűnik az a tény, hogy többnyelvűség uralja a kommunikáció színtereit. A volt portugál gyarmatok nyelvi helyzetének áttekintése után érdemes kitérni még arra, hogy a portugál nyelv milyen céllal létrejött nemzetközi szervezetekben szerepel hivatalos munkanyelvként, ennek a fejezetnek az elején, röviden, felsorolásszerűen, megalakulásuk szerinti időrendben mutatjuk be azokat a szervezeteket és alapelveiket, amelyeknek hivatalos nyelve a portugál. A tények feltárásának érdekében a legautentikusabb forrásokhoz nyúltunk először, a legtöbb esetben a szervezetek nyilvánosan, a világhálón elérhető honlapjairól gyűjtöttük az információkat. A lista nem törekszik teljességre és nem célja a szervezetek munkájának részletes elemzése. Célkitűzésünk, hogy az alapelvek alapján rávilágítsunk arra, hogy a portugál nyelv világszinten működő, elsősorban gazdasági, másodsorban politikai összefogásokat kezdeményező és támogató szervezetek hivatalos és/vagy munkanyelve. A szervezetek neve magyarul szerepel az alfejezetek címében, a hivatalos portugál nyelvű megfelelőt zárójelben, dőlt betűvel adjuk meg a leírás elején.

5.1. A nemzetközi összefogásoktól a spagetti-tálig

Az európai, az afrikai és a dél-amerikai régióban számtalan szervezet igyekszik összefogni a mindenkori tagországok együttműködését, és különböző szempontok alapján harmonizálni a fejlődésüket. Az ebben a fejezetben bemutatásra kerülő tíz nemzetközi szervezetben a portugál hivatalos nyelvként van jelen.

5.1.1. Az Amerikai Államok Szervezete

A világ egyik legrégebbi együttműködése, az Amerikai Államok Szervezete (*Organizaçãodos Estados Americanos – OEA*)⁹², Simón José Antonio de la Santísima Trinidad Bolívar Palacios y Blanco (1783-1830) - a dél-amerikai függetlenségi mozgalom vezetője, a mai Venezuelából, Kolumbiából, Panamából és Ecuadorból álló Nagy-Kolumbia, majd Venezuela elnöke, később Peru és Venezuela diktátora – kezdeményezésére jött létre az 1820-as években, a gyarmati sorból akkoriban felszabaduló közép- és dél-amerikai államok (Kolumbia, Peru, Mexikó, Közép-Amerika, és a La Plata-menti Egyesült Tartományok) szövetségeként. 1826-ban hívták össze az első összamerikainak nevezett kongresszust

⁹² <http://www.oas.org/pt/>, letöltés: 2014.02.27.

Panamában, amelyen részt vett Közép-Amerika, Nagy-Kolumbia, Mexikó és Peru. 1890-ben 18 állam részvételével megalapították az *Amerikai Köztársaságok Kereskedelmi Irodáját* és az *Amerikai Köztársaságok Unióját*, amelyek elsődleges célja a tagok kereskedelmi kapcsolatainak bővítése és a viták békés rendezése volt. A kezdeti, főként gazdasági-kereskedelmi tevékenységre építő szervezetek az 1933-as montevideo-i konferencia után a jószomszédi politika elvét is felvették céljaik közé. 1947-ben Rio de Janeiró-ban létrehozták az amerikai államok kollektív biztonsági rendszerének tervezetét, és 1948 áprilisában, Bogotában fogadták el a szervezet alapokmányát, amelynek első fejezetében a legfontosabb célok között szerepel az amerikai kontinens békéjének és biztonságának megőrzése mellett a demokrácia erősítése, a szegénység felszámolása, valamint a gazdasági, szociális és kulturális fejlődés elősegítése. A 35 független államot összefogó szervezetnek a portugál nyelvű országok közül Brazília tartozik a tagjai közé. Az Amerikai Államok Szervezetének hivatalos nyelve az angol, a francia, és a spanyol mellett a portugál is.

5.1.2. Az Ibér-amerikai Államok Szervezete az oktatásért, a tudományért és a kultúráért

Az Ibér-amerikai Államok Szervezete – az Oktatásért, a Tudományért és a Kultúráért (*Organização dos Estados Ibero-americanos para a Educação, Ciência e Cultura –OEI*)⁹³ 1949-ben alakult. Ennek a szervezetnek a tagjai az európai kontinensről az Ibér-félsziget két országa, Spanyolország és Portugália, valamint Latin-Amerika összes nemzete és az afrikai Egyenlítői-Guinea. Az összesen 24 ország összefogását jelentő szervezet székhelye Madridban található. A tagok kötelező jellegű és önkéntes hozzájárulással támogatják a szervezet projektjeit. A projektek lebonyolításában a tagállamok minisztériumai vagy más civil szervezetek is részt vesznek, amelyeknek szintén érdekei között szerepel az oktatás minőségének, a tudományos-technológiai és kulturális fejlődésnek a kölcsönös és interaktív támogatása a tagállamok területén. A szervezet hivatalos nyelve a spanyol és a portugál.

5.1.3. Az Afrikai Unió

Az 1963-ban alapított Afrikai Egység Szervezetének (*Organização da Unidade Africana – OUA*)⁹⁴ utódszövetsége 2002 óta működik Afrikai Unió (*União Africana – UA*)⁹⁵ néven.

⁹³ <http://www.oei.org.br/>, letöltés: 2014.02.28.

⁹⁴ <http://www.dfa.gov.za/foreign/Multilateral/africa/oau.htm>

⁹⁵ <http://au.int/>, letöltés ideje: 2014.04.28.

Marokkó kivételével az összes afrikai ország, 54 nemzet a teljes jogú tagja. A kairói székhelyű és a Dél-Afrikai Köztársaságban ülésező szervezet alapelvei közé tartozik az afrikai államok közötti egység és összefogás elősegítése. Az afrikai államok közötti együttműködés fokozásával és koordinálásával szeretné elérni, hogy az afrikai kontinens népeinek életszínvonala emelkedjen. Célkitűzése még a tagállamok önállóságának, területi sértetlenségének és függetlenségének megvédése, az afrikai gyarmatosítás minden formájának eltörlése, a nemzetközi együttműködés nagymértékű támogatása. Ezen alapelvek alapján erősíteni kívánja a tagállamok közötti diplomáciai és politikai kapcsolatokat, a szállítás és kommunikáció területén a gazdasági együttműködést kívánja javítani, hatékony együttműködésre törekszik az egészségügy és az élelmezés területén. Szorgalmazza a tudományos és technikai együttműködést és annak további területekre történő kiterjesztését, erősíteni kívánja a tagállamok közötti együttműködést és koordinációt a honvédelem és a belbiztonság területén. Az Afrikai Unió egy olyan szervezet, amelynek az a szándéka, hogy gazdasági és politikai egységtörekvéseket valósítson meg. Az azonos gazdasági érdekeltségű afrikai államok a politikai egységtörekvésekkel párhuzamosan igyekeznek gazdasági tevékenységeiket összehangolni (Paragi 2005:17-18). Az afrikai kontinens minden portugál nyelvű országa tagja a szervezetnek, amelynek hivatalos nyelvei az arab, az angol, a francia és a portugál.

5.1.4. A Nyugat-Afrikai Államok Gazdasági Közössége

1975-ben alakult meg a Nyugat-Afrikai Államok Gazdasági Közössége (*Comunidade Económica dos Estados Oeste Africano – ECOWAS / CEDEAO*)⁹⁶. A 15 tagállamot felsorakoztató szervezet megalapításakor a kollektív önellátást tűzte ki célul, lehetőség szerint egy nagy közös piac és egy gazdasági és monetáris unió megteremtésével, és zökkenőmentes működtetésével. Több mint egy évtizede húzódó, ötlete az eco, a közös nyugat-afrikai valuta korábban 2009-re tervezett bevezetése volt. A tagországok politikai és gazdasági problémái késleltetik a lefektetett konvergencia kritériumok teljes körű teljesítését. A legújabb pénzügyi hírek szerint 2015. januártól hat Nyugat-Afrikai állam: Gambia, Ghána, Libéria, Nigéria, Sierra Leone és Egyenlítői Guinea elindítják saját, közös valutájukat az eco-t, ezzel egységesítve a Nyugat-Afrikai Gazdasági és Monetáris Közösséget, létrehozva a Nyugat-

⁹⁶ <http://www.ecowas.int/?lang=fr>, letöltés ideje: 2014.06.22.

Afrikai Monetáris Zónát⁹⁷. A szervezet, amelynek székhelye Nigéria fővárosában, Abujában található számos, dolgozatunk szempontjából nem releváns alszervezettel dolgozik együtt. A Nyugat-Afrikai Államok Gazdasági Közösségének tagjai között vannak a Zöld-foki Szigetek és Bissau-Guinea, a szervezet hivatalos és munkanyelvei az angol, a francia és a portugál.

5.1.5. A Közép-Afrikai Országok Gazdasági Közössége

A Közép-afrikai regionális gazdasági együttműködés előmozdítására hozták létre a Közép-Afrikai Országok Gazdasági Közösségét (*Comunidade Económica dos Estados da África Central CEEAC / ECCAS*)⁹⁸. Az 1984. december óta működő szervezet célja a tagállamok közötti harmonikus együttműködés és a dinamikus, kiegyensúlyozott fejlődés biztosítása az ipar, a logisztika, a telekommunikáció, az energiagazdálkodás és a mezőgazdaság ágazataiban. Elkerülhetetlennek tartja a természeti erőforrások, a kereskedelem, a pénzügyi és humán erőforrások fenntartható felhasználását a turizmus, a kultúra, a tudomány és a technológia területein. A 10 tagország között két portugál nyelvű nemzet, São Tomé és Príncipe valamint Angola képviseli a portugál nyelvű afrikai országokat. A szervezetnek, amelynek székhelye Gabon fővárosában, Libreville-ben található, hivatalos nyelve a francia és a spanyol mellett a portugál.

5.1.6. Az Európai Unió

Az Európai Unió (*União Europeia – UE*)⁹⁹ egy huszonnyolc tagországból álló gazdasági és politikai együttműködési szervezet kontinensünkön. A második világháború után, 1951-ben hat ország – Belgium, Franciaország, Hollandia, Luxemburg, Németország és Olaszország – közötti partnerség kialakulásának egyik elődje, az 1958-ban megalakult Európai Gazdasági Közösség, amely 1993 óta szerepel Európai Unió néven a kontinens gazdaságtörténetében. A kezdetben Európa újjászületését célzó gazdasági összefogás a monetáris unió létrehozásán keresztül igyekszik egy politikai integráció kialakítására. Számos szakpolitikai terület együttműködését célzó intézkedés mellett, működésének az egyik alapelve a jogállamiság, amelynek háttérbázisát az egységes, demokratikus, átláthatóságra törekvő intézményrendszer

⁹⁷Például:<http://www.economist.com/news/finance-and-economics/21591246-continent-mulls-merging-currencies-ever-closer>, letöltés ideje: 2014.06.02.

<http://www.jollofnews.com/news/24-news/4251-west-african-common-currency-launch-differed-again>, letöltés ideje: 2014.06.20.

<http://privatbankar.hu/reszveny/afrika-lesz-a-masodik-kina-268998>, letöltés ideje: 2014.06.22.

⁹⁸ <http://www.ceeac-eccas.org/>, letöltés ideje: 2014.06.15.

⁹⁹ <http://europa.eu/>, letöltés ideje: 2014.05.02.

adja. Fő gazdasági motorja kezdetek óta a közös piac, amely lehetővé teszi az Unión belül az áruk, a tőke és a szolgáltatások szabad áramlását, illetve a személyek szabad mozgását. Az összefogás egyik legfőbb célja az emberi jogok védelmének biztosítása és előmozdítása, az emberi méltóság, szabadság, demokrácia, egyenlőség, és az emberi jogok tisztelete mellett. 2000 óta használják jelmondatát: „Egység a sokféleségben” (*Unidade na diversidade*), amely a béke és a jólét közös megteremtésének és fenntartásának érdekei mellett az európai kontinens gazdag kulturális, nyelvi és hagyományokkal teli sokszínűségére utal. Kulturális sokszínűségének része a többnyelvűség. Az Európai Uniónak huszonnégy hivatalos nyelve van. Az Európai Unióról szóló és az Európai Unió működéséről szóló Szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata, az Európai Unió Alapjogi Chartája I. cikkelyében, a Közös Rendelkezések 3. pontjában kitér arra, hogy „(...) az Unió tiszteletben tartja saját kulturális és nyelvi sokféleségét, továbbá biztosítja Európa kulturális örökségének megőrzését és további gyarapítását.”¹⁰⁰ Minden tagország nyelve hivatalos nyelvi státuszt kapott az integrációban. Az európai nemzetek szövetségének minden állampolgára jogosult arra, hogy az Unió hivatalos dokumentumaihoz saját anyanyelvén hozzáférjen, erre az Unió hatalmas apparátust tart fent¹⁰¹. Portugália 1986 óta az Európai Unió teljes jogú tagja, így a portugál nyelv az európai integráció szövetségének hivatalos nyelve.

5.1.7. Az Ibéramerikai Csúcstalálkozó

Az Ibéramerikai Csúcstalálkozó (*Cimeira Ibero-americana*)¹⁰² húsz amerikai, valamint három – Andorra, Portugália, Spanyolország – ibér-félszigeti európai állam állam- és kormányfőinek rendszeresen, évente egyszer megrendezésre kerülő fóruma. A találkozók célja, a nemzetközi kihívások közös átgondolása, és a régió belüli együttműködés, koordináció és szolidaritás támogatása. Miután a 2013 októberében Panamában megrendezett XXIII. csúcstalálkozón csak tizenkét államfő vett részt, az a döntés született, hogy a jövőben a találkozót csak két évente tartják meg. Az utolsó találkozón a szövetség politikai, gazdasági és kulturális, világszerte új kontextusban való jelenlétének szerepét tárgyalták. A madridi székhelyű szervezet hivatalos nyelve a spanyol mellett a portugál.

¹⁰⁰ http://europa.eu/pol/pdf/qc3209190huc_002.pdf#page=18, letöltés ideje: 2014.04.25.

¹⁰¹ http://ec.europa.eu/languages/policy/language-policy/official_languages_en.htm, letöltés ideje: 2014.05.02.

¹⁰² <http://www.cumbresiberoamericanas.com/>, letöltés ideje: 2014.05.28

5.1.8. Az Dél-Amerikai Közös Piac

A Mercosul (*Mercado Comum do Sul*)¹⁰³ 1991. március 26-án, az asuncióni egyezménynek négy (az argentin, a brazil, a paraguayi és az uruguayi) államelnök által, történt aláírásával jött létre. A latin-amerikai térség egyik legnagyobb regionális gazdasági szerveződése az észak-amerikai Észak-Amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény – NAFTA – mellett az amerikai kontinens meghatározó regionális gazdasági összefogása. Megalapításának egyik közvetlen előzménye az Argentína és Brazília között 1985-ben aláírt Iguazú Akta, amelynek során a két dél-amerikai nagyhatalom egy gazdasági kooperációs keretegyezményben állapodott meg. 1986-tól megkezdődött egy politikai szintű közeledés is. Az egyezmény 24 cikkelye részletesen tartalmazza a stratégiai célokat. A tagországok között a javak, a szolgáltatások és a termelési tényezők szabad áramlását, illetve egy közös külső vám bevezetésének tervét, a makrogazdasági és szektorális politikák irányításának elveit, valamint a jogharmonizációt. 1995. január 1-től a Mercosul mint félkész szabadkereskedelmi övezet működött. 1995-ben az Ouro Preto-i értekezlet egyik eredménye a Mercosul intézményi struktúrájának és döntéshozatali mechanizmusának kialakítása volt. A Mercosul folyamatosan szem előtt tartja befolyásának állandó növelését és kiterjesztését. A szövetséget szoros szálak fűzik az Európai Unióhoz. A Mercosul öt teljes körű tagja jelenleg Argentína, Brazília, Uruguay, Paraguay és Venezuela, valamint további öt ország – Chile, Bolívia, Kolumbia, Ecuador és Peru – társult a szövetséghez. Új-Zéland és Mexikó megfigyelői státuszban vannak, az egykori brit Guyana és Suriname, az egykori holland Guyana 2013-ban írt alá egy keretszerződést, amely még nem lépett érvénybe. A Dél-Amerikai Közös Piac hivatalos nyelvei a guarani, a portugál és a spanyol.

5.1.9. Az Dél-afrikai Fejlesztési Közösség

A jelenleg 15 országot összefogó, botswanai székhelyű szervezet, a Dél-afrikai Fejlesztési Közösség (*Comunidade para o Desenvolvimento da África Austral - SADC*)¹⁰⁴ 1992-ben jött létre. Célkitűzéseit és feladatait az Afrikai Unióval egyeztetve, igyekszik a tagországok közötti politikai és biztonsági együttműködés mellett a gazdasági és társadalmi integrációt megteremteni és fenntartani. Célkitűzéseinek fókuszpontjaként a szervezet a regionális ipari régiók fejlesztését nevezte meg, de a mezőgazdaság, az élelmiszerbiztonság, a környezet

¹⁰³ <http://www.mercosur.int/>, letöltés ideje: 2014.05.02.

¹⁰⁴ <http://www.sadc.int/>, letöltés ideje: 2014.05.02.

védelme is intézkedéseinek legfontosabb témakörei közé tartozik. A közösség tagjai közé tartozik Angola és Mozambik, hivatalos nyelvei az angol, a francia és a portugál.

5.1.10. A Dél-amerikai Nemzetek Uniója

2007. április 16-17-én, a venezuelai Isla Margaritán tartott I. Dél-amerikai Energetikai csúcstalálkozón jött létre a Dél-amerikai Nemzetek Uniója (*União de Nações Sul-Americanas – UNASUL*)¹⁰⁵. A 12 ország képviselőinek részvételével lezajlott értekezlet úgy döntött, hogy a Dél-amerikai Elnökök III. Csúcstalálkozásán, Cuscóban 2004. december 8-án megalapított Dél-amerikai Nemzetek Közössége (*Comunidad Sudamericana de Naciones, CNS*) állandó titkársággal rendelkező unióvá alakul. Az UNASUL két korábban létező szervezetet, a Mercosult és az Andoki Közösséget integrálja. A Mercosul és az Andoki Közösség tagjai mellett a Gazdasági Együtműködési és Fejlesztési Szervezet tagja, Chilén kívül még Guyana és Suriname. Mexikó és Panama pedig megfigyelői státuszt kapott. Alapító dokumentuma a régió országainak közös történelmi, kulturális örökségére, az egymás iránti szolidaritásra, a politikai, gazdasági és biztonsági érdekeire, a szegénység és a társadalmi kirekesztettség elleni fellépésre hívja fel a figyelmet. Előtérbe helyezi a párbeszéd előmozdítását az oktatás, az energetika, az infrastruktúrafejlesztés és a környezetvédelem területén, egyúttal hitet tesz az állampolgári részvétel és a demokrácia intézményének megerősítése mellett. A Dél-amerikai Nemzetek Uniójának legfőbb célja a kontinentális integráció megteremtése a térségben. Az UNASUL szervezeti felépítése az Európai Unió intézményi struktúráját követi. Aktuális feladatai között szerepel a közös piac létrehozása, a gazdasági fejlődés biztosítása, védelmi és infrastrukturális együttműködés, s a polgárok szabad mozgásának – letelepedési és munkavállalási jogának biztosítása a tagok között. A Dél-amerikai Nemzetek Uniójának az angol, a holland és a spanyol mellett a portugál is a hivatalos nyelve.

5.2. A gazdasági érdekektől a közös nyelvhasználatig

A Német Afrika Tanulmányok 2008. évi 04. számában Christian von Soest, az Afrikai Unióval kapcsolatos integrációs problémák tárgyalása során rámutat többek között arra, hogy az afrikai régióban létrejött 14 regionális szervezet esetében 3 és 25 között váltakozik a tagországok száma, cikkének 3. oldalán kitér arra, hogy az afrikai országok mintegy 95

¹⁰⁵ <http://www.unasursg.org/>, letöltés ideje: 2014.04.27.

százaléka tagja legalább 2 szervezetnek vagy közösségnek. A szerző Bhagwati spagettis tál¹⁰⁶ effektusával jellemzi ezt a jelenséget, ami az integráció és összefogás helyett szerinte az elaprózódáshoz és az államok szerteágazó érdekmegoszlásához vezet (Soest 2008). A fogalmat Jagdish Bhagwati, nemzetközi kereskedelmi szakértő 1995-ben *US Trade Policy: The Infatuation with FTAs*¹⁰⁷ című művében használja először, a szakirodalom ezt a kifejezést többféleképpen értelmezi. Általában az afrikai vagy a dél-amerikai kontinens kereskedelmi kapcsolatait jellemzik vele¹⁰⁸, lényege, hogy a preferenciális kereskedelmi megállapodások értelmében a kereskedelmi partnerek kölcsönösen vagy kölcsönösség nélkül előnyben részesített hozzáférést biztosítanak termékeikhez és szolgáltatásaikhoz, hogy megkönnyítsék az egymással való kereskedelmet, és ezzel hozzájáruljanak a szegénység felszámolásához és a fenntartható fejlődés előmozdításához. Az afrikai regionális szervezetek esetében a spagettis tálban többszörösen kanyargó tézisa nem csak gazdasági, hanem politikai érdekstratégiák mentén mozog, kisebb nagyobb felülettel mindig más szállal érintkezik.

A német szerző az országok közötti többféle szervezeti együttműködésnek minimális, de pozitív hozamát abban látja, hogy minden ország minden szervezetben tud valamiféle előnyökhöz jutni, más szempontok alapján jut kedvezményekhez az adott szervezet működési elvei alapján. A legnagyobb negatív következményének tartja viszont azt, hogy a szerteágazó követelményrendszer miatt egy adott szervezetben kitűzött integrációs célokhoz a tagországok csak kis mértékben tudnak hozzájárulni, és így ellentmondásos helyzetek jönnek létre az aktuális programoknak a régiók országaiban történő implementálásakor (Soest 2008). Ez a nemzetközi kommunikációs szintéren többszörösen és több szinten szerteágazó, hivatalos jelenlét a fenti kifejtésekből is jól láthatóan könnyíti a kapcsolattartást és a párbeszédet, viszont sem gazdasági, sem nyelvi szempontból nem járul hozzá a nyelv fejlődéséhez: ezeknek a szervezeteknek nem célkitűzése a kulturális, nyelvi örökség fenntarthatóságának a biztosítása. Láttuk, hogy tulajdonképpen a gazdasági érdekeket szolgáló együttműködések egyik eszköze a portugál nyelv. A bemutatott összefogások, szerveződések működési elvei arra is felhívják figyelmünket, hogy a gazdasági fejlődéstörekvések a fejletlenebb régiókban

¹⁰⁶ *the spaghetti bowl* az angol, *Spaghetti-Schüssel* a német nyelvben

¹⁰⁷ In: <http://academiccommons.columbia.edu/catalog/ac:100125>

¹⁰⁸Például: Kotera Akira: *What is the "Spaghetti Bowl Phenomenon" of FTAs?*, In:

http://www.rieti.go.jp/en/columns/a01_0193.html, letöltés ideje: 2014.06.19

Chanya Punyakumpol: *The Effect of Preferential Trade Agreement: The Case of Brazil and the U.S.*

In: <https://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=2296032&fileId=2296033>, letöltés ideje: 2014.06.19

Elina Ferng: *Tangled up in a spaghetti bowl – trade effects of overlapping preferential trade agreements in Africa*, In: https://economics.stanford.edu/files/Punyakumpol_Hthesis2011.pdf, letöltés ideje: 2014.06.19.

nem megkövetelik, hanem alapfeltételként értelmezik a kollektív törekvéstudat részeként a közös nyelvhasználatot, amellyel explicit módon megteremtik a nyelvi egyenlőség helyzetét. Hivatalossá teszik a nyelv használatát, de semmilyen eszközzel nem támogatják annak fejlődését, az érintett régiókban történő terjesztését és fennmaradását.

6. A portugál nyelvet összefogó kezdeményezésekről

Kutatásunk célkitűzéseinek szempontjából az összes földrajzi térséget összefogó és a gazdasági kooperációt célul kitűző együttműködést felülírja az a közösségi szerveződés, amely a portugál nyelvű országok gazdasági együttműködését tűzte ki célul, hangsúlyozva ezzel a portugál nyelv összetartó erejét és biztosítva annak fenntartható fejlődését is. Ezek a portugál nyelvet hivatalosan használó kezdeményezések a 4. fejezetünkben bemutatott célországok ökonomiai összefogásának elengedhetetlen részeként definiálták a nyelvre irányuló fejlesztési és egységesítő folyamatok támogatását, amelynek működtetésére önálló apparátust igyekeznek létrehozni.

Ebben a részben bemutatjuk a Portugál Nyelvű Országok Közösségének rövid történetét és a vele párhuzamosan létrehozott, a nyelvi fejlődést támogatni, irányítani és egységesíteni igyekvő további öt kezdeményezést. Először a Portugál Nyelvű Országok Közösségének történetét, célkitűzéseit és megvalósult törekvéseit, működésének hatékonyságát tárgyaljuk. Majd bemutatjuk a portugál nyelvre irányuló összefogásokat, valamint az együttműködések keretei között a gyakorlatban megvalósuló kezdeményezéseket: a Portugál Nyelv Nemzetközi Intézetét, a Portugál Nyelv Obszervatóriumát, a Portugál Nyelv Közös Helyesírási Egyezményét, a Portugál Nyelv Közös Ortográfiai Szókészletét és a Portugál Nyelv Múzeumát, amelyek a luzofón közösség nézeteihez igazodva, a tagországok speciális és általában egyedi nyelvi helyzetét figyelembe véve, igyekeznek összefogni, ápolni és a nagyközönség számára is elérhetően értelmezhetővé tenni a közös múlt gyökerein alapuló nyelvi, kulturális örökséget, és általában a több, különféle változatban használt vagy éppen nem minden régióban beszélt hivatalos nyelvet.

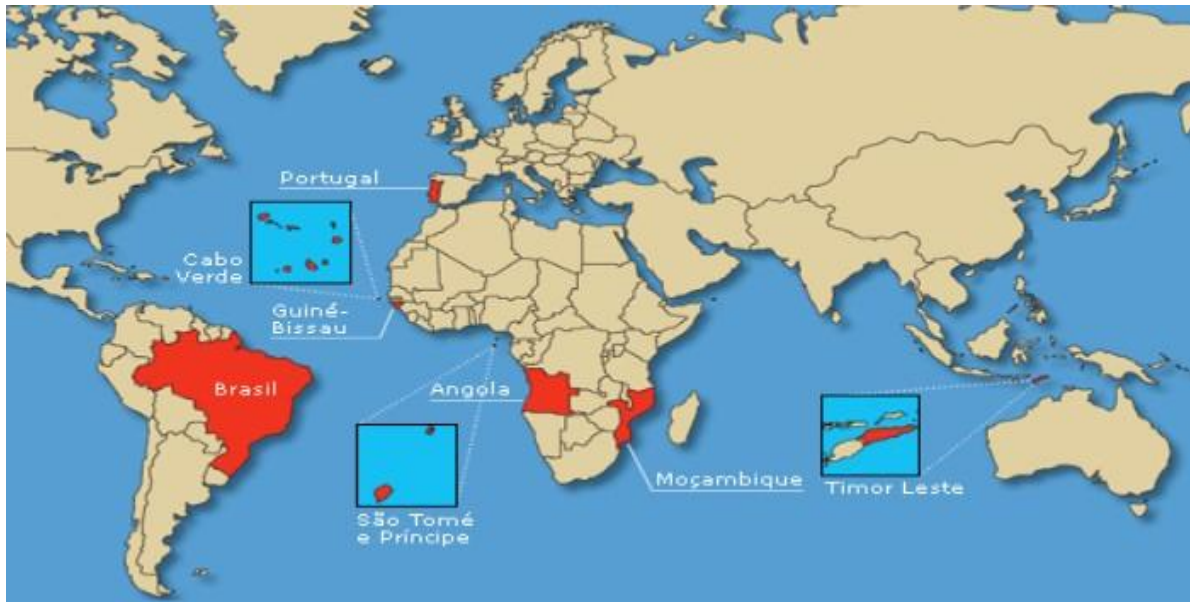
6.1. A Portugál Nyelvű Országok Közössége

A portugál nyelvű országok közös nyelve miatt és kulturális együttműködést ösztönző kísérleteinek eredményeként jött létre a Portugál Nyelvű Országok Közössége (*Comunidade dos Países de Língua Portuguesa - CPLP*), amely a világ 10.742.000 km² területén 240 millió hivatalosan portugál nyelvet beszélő, egymástól kisebb-nagyobb távolságokra, sőt különböző kontinenseken élő, a 4. fejezetünkben bemutatott országok népességét fogja össze¹⁰⁹. A nemzetközi szervezetet 1996-ban, hét ország: Portugália, Brazília, Angola, a Zöld-foki

¹⁰⁹ <http://www.cplp.org/id-22.aspx>, letöltve: 2014.04.15.

szigeteki Köztársaság, Bissau-Guinea, Mozambik és São Tomé és Príncipe hozták létre. Kelet-Timor 2002-ben, függetlensége elnyerése után lett tagja a folyamatosan fejlődő, alakuló, új kihívásokkal szembenező közösségnek.

8. térkép: A Portugál Nyelvű Országok Közösségének tagországai

<http://www.cplp.org/id-22.aspx>

Még 1983-ban, Portugália akkori külügyminisztere, Jaime Gama egy zöld-foki szigetek látogatásának idején úgy fogalmazott, hogy „a hét portugál nyelvű, három kontinensen, Afrika, Európa és Amerika területein elterülő ország párbeszédét összefogottabbá és decentralizáltabbá tehetné az, hogyha két évente összeülnének az államfők, és a Külügyminisztériumok képviselői pedig évente találkoznának, hogy hatékonyabbá tegyék az érdekeiket képviselő politikai párbeszédet az ENSZ és más nemzetközi szervezetekkel folytatott kapcsolataikban.”¹¹⁰ Kutatásunk szempontjából nem elhanyagolható az a tény, hogy a Közösség születésének háttérét első lépésként először egy, a portugál nyelv összefogását kitűző intézet létrehozása jelentette. 1989 novemberében São Luís do Maranhão-ban ült össze a hét portugál nyelvű ország államfője José Sarney, a brazil elnök meghívására, s ezen a gyűlésen határozták el a Portugál Nyelv Nemzetközi Intézetének (*Instituto Internacional da Língua Portuguesa – IILP*) megalapítását, az országok közös nyelvének segítésére és ápolására. Az intézetről részletesebben a következő alfejezetben írunk. Az országok körében a közös kulturális örökség és a demokratikus fejlődésüket meghatározó egyirányú érdekek mentén történő együttműködés már korábban is többször felmerült. 1994 februárjában a hét

¹¹⁰ <http://www.cplp.org/id-45.aspx>, letöltés ideje: 2014.05.12.

ország külügyminiszterei második alkalommal Brazíliavárosban találkoztak, és megegyeztek abban, hogy javasolni fogják kormányaiknak az Állam és Kormányfők Csúcstalálkozásának állandó, alapító okirat alapján történő létrehozását. A külügyminiszterek egyetértettek abban is, hogy együttműködésük szervezeti kereteket kapjon. A helyszín kiválasztása nem okozott sok fejtörést, hiszen a portugál főváros, Lisszabon volt az egyetlen hely, ahol mind a hét ország rendelkezett külképviselettel, így a személyes kapcsolatteremtés és a gyors döntéshozatal sokkal kivitelezhetőbbnek tűnt. A CPLP intézményrendszerének kialakítása során a legfontosabb feladataiknak tekintették az együttműködési területek kiválasztását, a politikai-diplomáciai, gazdasági és vállalati, valamint a civil szervezetekkel való együttműködést és az IILP működésének elindítását. Ennek a gyűlésnek a legkézzelfoghatóbb eredménye a Portugál Nyelvű Országok Közösségének Alapító Nyilatkozat (*Declaração Constitutiva da Comunidade dos Países de Língua Portuguesa - CPLP*)¹¹¹ szövegbe foglalása volt. A dokumentum megerősítésével az 1996. július 17-én a Lisszabonban megtartott Portugál Nyelvű Országok Közössége Állam és Kormányfőinek I. Konferenciáján (*1ª Conferência de Chefes de Estado e de Governo da Comunidade dos Países de Língua Portuguesa*) jelentették be a CPLP megalakulását. A konferencián a résztvevők hangsúlyozták, hogy a közösség létrejöttének hivatalosan közzétett dátuma nem a kezdetet jelenti, hanem csak így és most kapott szervezeti kereteket a nagy történelmi hagyományokkal rendelkező hivatalossá tett, nagyobb eredményekre törekvő összefogás.

A minden második évben ülésező szervezet, minden értekezlet alkalmával tovább mélyíti a nyelvvel kapcsolatos összefogás kérdéskörét is. A szervezet megalakulása óta két jelentős politikai krízisbe avatkozott be sikerrel, két országban, ahol puccsal ragadta magához a hatalmat a katonaság. São Tomé és Príncipe többnyire a gazdasági élet kialakításában, Bissau-Guineában a demokratizálódás folyamatában nyújtott segítséget. Nem tekinthetünk el az Angola és Mozambik területein időszakosan fellépő békeellenes harcokban történő szerepvállalásától, de a Kelet-Timor függetlenségéhez vezető úton tett lépései is igazolják jelentőségét a luzofón világban. Afrika portugál nyelvű vidékein és Kelet-Timorban a helyi oktatási hivatalok, ahogy erre már a dolgozat korábbi részében is történtek utalások, gyakran kérik Portugália és Brazília támogatását abban, hogy a portugál nyelv oktatási formáinak létrehozásában segítsenek. A Közösség projektjeit a két évente megválasztott főtítkárr

¹¹¹ <http://www.cplp.org/id-48.aspx>, letöltés ideje: 2014.05.30.

koordinálja, aki összesen két ciklusra választható erre a hivatalra. Jelenleg 2012 szeptembere óta a mozambiki Murade Issac Murargy a szervezet elnöke.

1998 júliusában az Állam- és Kormányfők Értekezletének zöld-foki-szigeteki találkozásán született meg a megfigyelői státuszokkal kapcsolatos szabályzat. Ennek alapján a 2005. évi luandai csúcson létrehozták a társ- és konzultatív megfigyelői státuszt. A társmegfigyelői státusz lehetővé teszi, hogy más, a Közösség nem hivatalos tagországa is szavazati jog nélkül részt vegyen az Állam és Kormányfők Értekezletének és a Miniszterek Tanácsának (*Conselho de Ministros*) bármely ülésén. Ha bármely tagállam azt kéri, hogy megfigyelők ne vegyenek részt valamely ülésen, úgy a vendég delegációnak ezt kötelessége tiszteletben tartani. A társmegfigyelői státuszra a luandai csúcs határozatai alapján azokat az államokat lehet jelölni, „akik valós érdeklődést és elhivatottságot mutatnak a CPLP alapelvei és céljai iránt”¹¹².

A Miniszterek Tanácsának 2006-os bissau-i találkozásán úgy döntöttek, hogy a civil szféra bármely szerveződése jelentkezhetsz konzultatív megfigyelői státuszra. Az évek során körülbelül 50 nemzetközi szervezet és portugál, brazil, angolai, zöld-foki szigeteki, São Tomé és Príncipe-i civil szervezet, egyesület, alapítvány, oktatási intézmény konzultatív megfigyelővé vált¹¹³. A szintén portugál hajósok által felfedezett és Mozambikkal szoros kapcsolatban álló Mauritius (angol, francia) 2006-ban nyerte el a társult megfigyelői státuszt. Szenegál (francia) a 2008. július 25. napján született döntés óta tagja a közösségnek. Egyenlítői-Guinea (spanyol, francia, portugál) már a CPLP alakulásakor megfigyelői státuszért folyamodott, mivel a 15. és a 18. század között portugál gyarmat volt, vannak olyan területei, ahol portugál alapú kreol nyelven beszélnek, és kulturális kötődése erős São Tomé és Príncipe-hez és Portugáliához. Az ország a közelmúltban oktatási együttműködést kezdeményezett a portugál nyelvű afrikai országokkal és Brazíliával, teljes jogú tagsága jelenleg napirenden van. 2014 júliusában a Kelet-Timor fővárosában, Diliben tartandó értekezleten válik az ország teljes jogú taggá.

A portugál nyelv más (az alábbiakban a megnevezett országok után zárójelben szereplő hivatalos státuszú) nyelvekkel való együttélésének meggyőző bizonyítéka az a tény, hogy

¹¹²X.Reunião Ordinária do Conselho de Ministros da CPLP: 2005, In: file:///C:/Users/Babos%20Krisztina/Downloads/RESOLU%EF%BF%BD%EF%BF%BDO_SOBRE_OS_GRUP OS_CPLP.pdf, letöltés ideje: 2014.06.01.

¹¹³ A konzultatív megfigyelői státuszú szervezetek teljes listája: (*Lista completa dos Observadores Consultivos*): In: <http://www.cplp.org/Default.aspx?ID=165>, letöltés ideje: 2014.06.01

tudjanak az emberek¹¹⁶. Ezért arra kérte a tagállamokat, hogy az oktatási intézményekben vezessék be a Portugál Nyelvű Országok Közösségének napját, ami eszközként szolgálhat a szervezet tevékenységének szélesebb körű terjesztésében.

A CPLP többek között öt afrikai tagállam megsegítésére HIV-AIDS programot indított; Vállalkozásfejlesztési Központot működtet Angola, Közigazgatás-fejlesztési Központot Mozambik fővárosában; filmfesztivált rendez; létrehozta a Kelet-timori Hivatalos Nyelvek Központját, ahol részt vett az állam igazságügyi- és közigazgatási újjáépítésében; küzdelmet folytat az éhezés és a szegénység ellen; digitális iskola és egyetem kezdeményezést indított; hatáskörébe vette a portugál nyelvi népszámlálást; támogatja a Portugál nyelvű fővárosok szövetségét (*União das Cidades Capitais de Língua Portuguesa – UCCLA*)¹¹⁷ és komoly szerepet vállal a három nyelvi összefogás képviselésében.

Egy, a portugál nyelvű afrikai országok kontinensen túli kapcsolatrendszerét vizsgáló tanulmány szerzője külön fejezetet szentel a CPLP munkájának és hatékonyságának értékelésére, rámutat arra, hogy bár sokak szerint a CPLP sikeres multilaterális fórum, de a luzofília – a portugál nyelv, nemzet és identitás iránt érzett szimpátia – annyira nem általános, sőt néha már luzofóbiáról – a portugál nyelv, nemzet és identitás iránti ellenérzésről – is beszélhetünk. A résztvevők szkeptikus hozzáállása szerinte abból is fakad, hogy az együttműködés főbb területeinek sorrendjéről sincs egyetértés a tagállamok között, de a szervezet hatékony kibontakozásának legfőbb akadályát abban látja, hogy alacsony költségvetése miatt nem képes nagy horderejű programok indítására (Schriffert 2011:51-60). A szervezet, születésének évében, 1996-ban alig több mint 500 ezer dolláros költségvetéssel rendelkezett, ami azóta sem lépte túl az 1 millió dollárt. Az éves tagdíj 30 ezer dollár, az alapösszeget több CPLP tagállam önkéntes hozzájárulása egészíti ki: Portugália több mint 350.000, Brazília 173.000, Angola több mint 90.000 és Mozambik 30.000 dollárral járult hozzá a költségvetéshez. Az adatokból arra következtethetünk, hogy a résztvevő országok számára nem feltétlenül fontos, hogy a szervezet egy, a luzofón országokat együttesen irányító és a nemzeti külpolitikák programjait befolyásoló tényező legyen. Brazília alacsony pénzügyi hozzájárulása meglepő, a szervezet sikerességét Brazília nagyobb horderejű közreműködése, gazdasági nagyhatalma nélkül nehéz elképzelni. A Portugál Hivatalos

¹¹⁶ <http://www.cplp.org/id-117.aspx>, letöltés ideje: 2014.06.02.

¹¹⁷ <http://www.uccla.pt/estatutos>, letöltés ideje: 2014.06.02.

Nyelvű Afrikai Országok (*Países Africanos de Língua Oficial Portuguesa - PALOP*)¹¹⁸ úgy vélik, hogy a CPLP a nyelvi-kulturális együttműködésen kívül nem nyújt több alternatívát: az erőtlén gazdasági és közigazgatási reformprogramokon kívül még a portugál nyelvű országokon belüli migrációt, a luzofón állampolgárságot sem teszi lehetővé. Ahogy az előző fejezetben láttuk a PALOP országok már a CPLP létrejöttkor több regionális és posztkoloniális nemzetközi szervezet tagjai voltak, és a nemzeti külpolitikákban ezek a kapcsolatok fontosabbnak bizonyulnak.

6.2. A Portugál Nyelv Nemzetközi Intézete

Ahogy az 5.2.1. fejezetben kitértünk rá, a brazíliai São Luís de Maranhão-ban született megegyezés az IILP, a Portugál Nyelv Nemzetközi Intézetének (*Instituto Internacional da Língua Portuguesa - IILP*)¹¹⁹ létrehozásáról, a terv azonban csak tíz évvel később vált valóra. A CPLP IX., são toméi csúcsértekezletén, határozatot¹²⁰ hoztak arról, hogy az éves költségvetésből elkülönítsenek egy összeget, amelyből a portugál nyelv terjesztéséért felelős intézményt hoznak létre. Az IILP alapvető célja a nyelv promóciója, terjesztése, védelme és gazdagítása. Munkatársai között diplomatákat, nyelvészeket, írókat, akadémikusokat, oktatási szakembereket, politikusokat és színészeket is találunk. Az intézmény egyik legnagyobb vállalkozása – ami egyben a CPLP nyelvpolitikájának is alapigyekezeté –, az a kezdeményezés, hogy a portugál nyelv az ENSZ hivatalos nyelve legyen. 2005 októberében a portugáliai Tavirában tartott *ELOS Clube Internacional*¹²¹ konferenciáján a hét CPLP alapító ország aláírt egy erről szóló petíciót. Romulo Alexandre Soares, a Brazil-Portugál Kamara elnöke kiemelte, hogy Brazília lakossága, gazdasági ereje és a nemzetközi kapcsolatokban betöltött egyre jelentősebb szerepe, illetve „a portugál mint hivatalos nemzeti nyelv négy kontinensen való jelenléte miatt indokoltá vált, hogy az ENSZ hivatalos nyelve legyen. Afrikában a portugál nyelvhasználatot befolyásolja az angol és francia nyelvű országok közelsége, Frankofónia és a Brit Nemzetközösség mellett a CPLP tagországai, benne a PALOP is megfelelő reprezentativitással rendelkezhetne, ha nagyobb súlyt tudnának adni

¹¹⁸ A mozaikszó az öt hivatalos portugál nyelvű afrikai országra – Angola, Bissau-Guinea, Mozambik, São Tomé és Príncipe és a Zöld-foki Szigeteki Köztársaság – vonatkozik. Az öt ország összefogásának intézményesült formája nem létezik.

¹¹⁹ <http://iilp.cplp.org/>, letöltés ideje: 2014.06.02.

¹²⁰ <http://www.cplp.org/id-161.aspx>, letöltés ideje: 2014.06.02

file:///C:/Users/Babos%20Krisztina/Downloads/RESOLU%EF%BF%BD%EF%BF%BDO_SOBRE_A_PROMO%EF%BF%BD%EF%BF%BDO_E_DIFUS%EF%BF%BDO.pdf, letöltés ideje: 2014.06.10.

¹²¹ Az ELOS Clube Internacional, vagy ELOS CLUBE egy brazíliai székhelyű non-profit kulturális szervezet, amely a portugál nyelv védelmében, annak támogatására jött létre. <http://www.elosinternacional.com/>, letöltés ideje: 2014.03.24.

önmaguknak.”¹²² A Főtitkárság 2002-ben az IILP éves költségvetésére a CPLP által elkülönített összeg mellett egy „Speciális Alap” létrehozását javasolta, a tagországok önkéntes hozzájárulásából. A 2002-es adatok szerint a legnagyobb adományozónak Angola mutatkozott körülbelül 110.000 dollárral, míg Portugália, Brazília és a Zöld-foki Köztársaság hozzájárulása együttesen kicsivel több, mint a felét teszi ki ennek, így ez országonként 20-20 ezer dollárt jelent. Ez az adat igen elgondolkodtató, főleg annak fényében, hogy a legtöbb multilaterális fórumon Brazília és Portugália a portugál nyelv védelmének és terjesztésének legfőbb szószólója (Schiffert 2011:58). Az intézet mellett az idők folyamán felsorakozott további három olyan kezdeményezés, amelynek célja a portugál nyelv valamilyen módon értelmezett támogatása, megőrzése, összefogása és ápolása. A következő alfejezetekben ismertetjük a Portugál Nyelv Observatóriumát, a Helyesírási Egyezményt, a Közös Ortográfiai Szókészletet és a Portugál Nyelv Múzeumát.

6.3. A Portugál Nyelv Observatóriuma

Minden portugál nyelvi kérdés összefogására indult kezdeményezés hivatalos bemutatkozásában – mint ahogy ennek a dolgozatnak az elején is – természetesen nyomatékos hangsúlyt kap a portugál nyelv beszélőinek száma. A Portugál Nyelv Observatóriuma (*Observatório da Língua Portuguesa*)¹²³ egy non-profit összefogás, amely a Portugál Nyelvű Országok Közösségének keretei között támogatja a nyelvvel kapcsolatosan születő közös, vagy a tagországok hatáskörében felmerülő, a nyelvet támogató kezdeményezéseket. Az egyesület központja Lisszabonban található¹²⁴. A különböző földrajzi régiókban használt portugál nyelv kulturális, gazdasági és politikai keretek mentén történő összefogása mellett felügyelni kívánja a portugál nyelvnek a világban elfoglalt státuszának és terjedésének minden mozzanatát. Az Observatórium alaptörvényének második cikkelyében leszögezi, hogy vizsgálódásának tárgya a portugál nyelv, mint *lingua franca*, az oktatás és nyelvtanulás közvetítő nyelve, mint a tudomány, a technika, a gazdaság, a sport, a kulturális alkotás, az irodalom nyelve, és a nemzetközi szervezetek hivatalos nyelve. Célja a portugál nyelv, mint anyanyelv, mint második vagy idegen nyelv, és mint az internet nyelvének használatára vonatkozó statisztikai adatok felmérése és nyilvánosságra hozatala. Feladatának tekinti, hogy vizsgálja a portugál nyelvről személyek, intézmények, nemzetközi szervezetek által közölt információk hitelességét. Törekvései közé tartozik, hogy minden, a portugál nyelvre, mint a

¹²² <http://www.elosinternacional.com.br/prin.html>, letöltés ideje: 2014.03.24.

¹²³ <http://www.observatorio-lp.sapo.pt/pt>, letöltés ideje: 2014.05.02.

¹²⁴ Lisboa, Campo Grande, 380, freguesia de Campo Grande, concelho de Lisboa, 1700 – 097

nemzetközi kommunikáció egyik stratégiai nyelvére fókuszáló fejlesztést és kezdeményezést ösztönözzön, vita- és helyzetelemző fórumokat tart fenn, s igyekszik megkönnyíteni minden portugál nyelven közzétett tudás- és ismeretanyaghoz történő hozzáférést. A portugál nyelv védelmében együttműködést kíván kialakítani és fenntartani minden tagot érintő nemzeti és nemzetközi intézménnyel és intézményrendszerrel, egyetemekkel, tudományos és kulturális szervezetekkel¹²⁵. A szervezet nyilvánosan hozzáférhető folyamatosan frissülő tevékenységei körei, és több megszakítás nélkül futó projektje mellett fenntart egy Digitális Könyvek Könyvtárát¹²⁶, és kitekintő projektet irányít A portugál, mint a tudomány nyelve¹²⁷ témakörben. Elméleti és gyakorlati kutatásokat folytatott Nyelvi technológiákkal¹²⁸ kapcsolatban. Széleskörű portugál nyelvvel kapcsolatos információt nyújt¹²⁹ a nagyközönség és a nyelvvel foglalkozó szakemberek számára. Ebben az interneten elérhető oldalán szereplő menüpontban nyelvtörténettel, nyelvpolitikával, nyelvészettel, nyelvtanulással, könyvtárakkal kapcsolatos információkat tesz közzé. Az oldalon videókkal színesített, részletes beszámolókat találunk a portugál nyelvvel kapcsolatos szemináriumokról és konferenciákról, legtöbbször hozzáférhetünk azok anyagához¹³⁰. Többféle, a modern technológia felhasználóbarát multimédiás eszköztárának segítségével rendkívül részletes tájékoztatást nyújt a következő alfejezetben tárgyalásra kerülő Helyesírási Egyezmény¹³¹ részleteiről és alkalmazásáról.

6.4. A Helyesírási Egyezmény

A CPLP létrejöttének háttérében állt még az is, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezete a 2005-től 2014-ig terjedő időszakot az „Oktatás a Fenntartható Fejlődés Szolgálatában” tíz éves periódusának nyilvánította. Ennek az összetett kezdeményezésnek az volt a célja, hogy „az összetartozó értékeket integrálni kell a tanulás különböző formáiban.”¹³² Ez a célkitűzés

¹²⁵ *Estatutos*. <http://observatorio-lp.sapo.pt/pt/quem-somos/estatutos>, letöltés ideje: 2014.06.01.

¹²⁶ *Biblioteca de Livros Digitais para a Cidadania e Interculturalidade*, In: <http://observatorio-lp.sapo.pt/pt/projeto-bld>, letöltés ideje: 2014.05.02.

¹²⁷ *Português, língua de ciência*, In: <http://observatorio-lp.sapo.pt/pt/ligacoes/sitios-de-interesse1/historia-d-lingua/portugues-lingua-de-ciencia>, letöltés ideje: 2014.05.02.

¹²⁸ *Tecnologias de Língua*, In: <http://observatorio-lp.sapo.pt/pt/ligacoes/tecnologias-da-lingua>, letöltés ideje: 2014.05.02.

¹²⁹ *Saiba mais sobre a Língua Portuguesa, Saiba que ...*, In: <http://observatorio-lp.sapo.pt/pt/ligacoes/sitios-de-interesse1>, letöltés ideje: 2014.05.02.

¹³⁰ *OLP: Conferências e Seminários, Canal "Vídeos OLP"*, In: <http://observatorio-lp.sapo.pt/pt/o-olp/conferencias-e-seminarios>, letöltés ideje: 2014.05.02.

¹³¹ *Acordo Ortográfico*, In: <http://observatorio-lp.sapo.pt/pt/acordo-ortografico-dossie>, letöltés ideje: 2014.05.02.

¹³² Education for Sustainable Development (ESD), In: <http://www.unesco.org/new/en/education/themes/leading-the-international-agenda/education-for-sustainable-development>, letöltés ideje: 2015.05.02.

rendkívül szoros együttműködést igényel, különösen egy földrajzi szempontból diffúz nyelv esetében. Jelen értekezés 3. fejezetében láttuk, hogy a portugál nyelv négy különböző kontinensen meglévő párhuzamos jelenléte a felfedezésekkel, az egykori tengerek fölötti nagyhatalmi harcokkal, a misszionáriusok és a kivándorlók szerepével magyarázható. Napjainkban a portugál nyelv a legfőbb összetartó kapocs a nyolc ország között. A 4. fejezetben mutattuk be azt a tényt, hogy a volt gyarmatok területén a gyarmatok felszabadulásával a portugál nyelv több másikkal került kölcsönhatásba és él együtt a mai napig, egyéni fejlődése befolyás alá vagy veszélybe került. A gyarmatok megszűnését követő korszakban, az olyan országokban, ahol megvannak a feltételei a nyelv fejlődésének, e hagyaték megőrzésének – megfelelő szintű oktatás, a közigazgatási rendszer, a kulturális és irodalmi élet –, ott az emberek továbbra is beszélnek több másikkal párhuzamosan a portugál nyelvet. Azokon a területeken azonban, ahol ezek a kritériumok nem állnak rendelkezésre, egyáltalán nem, vagy nem megfelelő mértékben sajátítják el a hivatalos nyelvet. A nyolc CPLP ország közül az öt afrikai ország és Kelet-Timor is ezekkel a problémákkal küzd. Az állampolgárok hátrányos helyzetbe kerül(het)nek a másik két tagállam, Portugália és Brazília lakosságával szemben, pszichológiai, szociális és gazdasági téren egyaránt. A CPLP előtt álló elsődleges feladat az akadályok tudatosítása a tagállamok vezetőiben és polgáraiban, annak érdekében, hogy a problémákat minél hatékonyabban át lehessen hidalni. A PALOP országokban a portugál nyelvhasználat alacsony szintjére többféle magyarázata létezik. Egyrészt nem csak a Portugáliához, a portugál kulturális és irodalmi élethez képest tekinthető elmaradottnak luzofón Afrika, hanem az egyes országokon belül is eltérések mutatkoznak. Ennek okai egyrészt a portugál gyarmatosításban keresendők, amelynek jellegzetessége – a spanyol hódításokkal szemben –, hogy nem hatoltak be mélyebben a meghódított területekre (Schriffert 2011:56). A központi irányítás tengeröblökben, kikötőkben jött létre, a belső régiók sokszor szinte semmilyen kapcsolatban nem álltak a fővárossal. A város-vidék éles ellentétének ténye szinte az összes volt gyarmaton megfigyelhető, az életszínvonalbeli különbségek mellett a nyelvi fejlődés eltérő útjai is jellemzők. A világ nyelveit tekintve példa nélküli az a nyelvpolitikai döntés, amelynek következménye az új, minden egyes portugál nyelvű országra vonatkozó, a jelenleg már érvényesnek nyilvánított, még nem mindenütt teljes körűen alkalmazott Helyesírási Egyezmény, amelynek érvénybe lépéséig a portugál nyelvre kétféle helyesírási szabályzat vonatkozott.

A kétféle ortográfia létrejötté még a Portugál Köztársaság kikiáltásához köthető: 1911-ben Portugáliában létrehoztak egy egyszerűsített helyesírási szabályzatot, amit Brazíliában nem vettek át, ettől az időponttól kezdve létezett a kétféle helyesírási mód. Az ezt követő években,

évtizedekben a Lisszaboni Tudományos Akadémia (*Academia das Ciências de Lisboa*)¹³³ és a Brazil Bölcsészettudományi Akadémia (*Academia Brasileira de Letras*)¹³⁴ több kísérletet tett az ortográfia szabályrendszerének egységesítésére. 1931-ben született egy közös egyezmény, amelyet Portugália 1940-ben, Brazília 1943-ban vezetett be, de ebben még mindig voltak eltérő szabályok. 1945-ben újratárgyalták a közös egyezményt, aminek eredménye a Portugáliában 35.228/45 számú rendelet alapján létrejött törvény. Az 1945. évi egyezmény tartalmát Brazília 8.286/45 számú törvényrendeletébe foglalta, de a Nemzetgyűlés (*Congresso Nacional*) azt nem ratifikálta, ezért a dél-amerikai országban az 1943. évi Helyesírási Szabályzat (*Formulário Ortográfico*) maradt továbbra is életben.

A helyesírás egységesítésére irányuló törekvések az 1960-as évek közepén újra elindultak. 1967-ben Coimbrában tartottak egy konferenciát ebben a témában. Újabb egyezkedésre került sor, amelynek következményeként Braziliában 1971-ben, Portugáliában 1973-ban nagyjából 70 százalékban közeledett egymáshoz a két nyelvváltozat helyesírása. 1986-ban Rio de Janeiróban ültek újra tárgyalóasztalhoz Portugália, Brazília és már az öt „új” luzofón afrikai ország képviselői. Ez a találkozás sem vezetett hatékony kiegyezéshez, mert még két évvel később, 1988-ban is csak egy előtervezet „A Portugál Nyelv Egységes Helyesírási Alapjainak Előtervezete” (*Anteprojeto de Bases da Ortografia Unificada da Língua Portuguesa*)¹³⁵ jött létre, egy mintegy 26 oldalas dokumentumban állítva kritikát az 1986-ban született döntésekkel kapcsolatban, amelyek gyakorlatilag mégis a jelenlegi helyesírás kialakulásához vezettek.

1990. december 16-án született meg a nyelvi együttműködés legfőbb eredménye, a négy részből álló Helyesírási Egyezmény (*Acordo Ortográfico*)¹³⁶, amit a CPLP hét alapító tagállama és a megfigyelő státuszban levő Galícia írt alá. Az Egyezmény két helyesírási szabályzatot egységesít, a Braziliában és a Portugáliában használatosakat. Sokak szerint az egységes portugál nyelv kialakítása jelentős könnyebbséget jelenthetne mind a gazdasági mind a kulturális együttműködések terén. Például segíthet az egymás közötti kereskedelmi egyezmények jogi értelmezésében, valamint az irodalmi művek, színházi előadások és mozifilmek kölcsönös megismerésében. A nemzetközi kapcsolatok szempontjából is

¹³³ <http://www.acad-ciencias.pt/wordpress/acl/>, letöltés ideje: 2014.05.04.

¹³⁴ <http://www.academia.org.br/abl/cgi/cgilua.exe/sys/start.htm?tpl=home>, letöltés ideje: 2014.05.04.

¹³⁵ <http://www.camara.gov.br/internet/reformaortografica/historico.html>, vagy

<http://docvirt.no-ip.com/docreader.net/DocReader.aspx?bib=reviphan&pagfis=8187&pesq=>, In: Revista do IPHAN Nº Especial Ano 1990, pp. 7-39, letöltés ideje: 2014.06.01.

¹³⁶ <http://www.priberam.pt/docs/AcOrtog90.pdf>, letöltés ideje: 2014.06.04.

lényegesen logikusnak tűnhetett az egységesítés: megkönnyíti a nemzetközi szerződéskötést, hiszen létrejötte előtt minden egyezmény esetében kétféle szövegezés volt szükséges. Az egyezmény akkor lépett illetve lép érvénybe, ha azt a tagországok ratifikálják.

Portugáliában a Nemzetgyűlés 2008-ban ratifikálta és a Miniszterek Tanácsának 08/2011-es határozatában elrendeli használatát, ennek értelmében az európai kontinensen 2012. január 01. óta az állami hivatalos szolgáltatások eljárási rendjében követni kell az új szabályzatot, az oktatási rendszerben pedig már a 2011/2012-es tanév elejétől kell alkalmazni. Portugália nagyrészt valóra váltotta már az új helyesírás megalkotóinak álmait. Az IILP jelenlegi koordinátorának szavait idézve, „a portugál sajtó és a kiadók is alkalmazzák”. Carlos Alberto Faraco, brazil nyelvész, a braziliai Universidade Federal do Paraná professzora és korábbi rektora, az IILP Brazil Nemzeti Tanácsának koordinátora, megemlíti az Egyezményről szóló 2014-es összefoglalójában azt a tényt, hogy az európai országban meglehetősen nagy ellenállásba ütközött az Egyezmény elfogadtatása mind a hivatalos szinteken, mind a teljes lakosság körében (Faraco 2014). Ezzel kapcsolatban mérhetetlen mennyiségű felszólalást, petíciót, véleménynyilvánítást érhetünk el minden hivatalos fórumon és a sajtóban. Ezekre nem térünk ki a dolgozatban, egy adatot említünk meg, amely egy aktuális tényként további gondolkodásra készítt: a világ legnagyobb létszámú tagot számláló közösségi oldalán 2009. április 11-én létrejött egy közösség, „A portugál nyelvért, az Egyezmény ellen!” (*Pela Língua Portuguesa, contra o Acordo!*)¹³⁷, amelynek célkitűzése, hogy a nagyközönség számára „az egyezmény abszurditását egyértelművé tegye, és terjeszti, hogy az egyezmény nem más, mint a portugál kultúra, mindannyiunk öröksége ellen elkövetett bűn”. Az oldalra 46269 fő regisztrált, számtalan az egyezménnyel kapcsolatos publikáció, érv és ellenérv olvasható. Ez a közösség 2012 novemberében létrehozott egy profilt is a facebook közösségi oldalon, ahol a helyesírás reformjának történeti áttekintése mellett közölnek minden aktuális hivatkozást. Az oldal működtetői 2013. október 28-án szerkesztettek egy körkérdést négy válaszlehetőséggel: „Mi a véleménye a helyesírási egyezménnyel kapcsolatban?” A kérdésekre adott „szavazati” arányok a jelen pillantig a következőképpen alakultak: Teljesen ellene vagyok. (*Sou completamente contra.*) 67233 / Ellene vagyok. (*Sou contra.*) 6328 / Egyetértek. (*Sou a favor.*) 2766 / Teljesen egyetértek. (*Sou totalmente a favor.*) 1362. A számok az adott válaszlehetőséget választók számát jelentik¹³⁸. Kutatásunk nem terjed ki sem az oldal

¹³⁷ https://www.causes.com/contra_acordo, letöltés ideje: 2015.05.01.

¹³⁸ „Qual a sua posição em relação ao «acordo ortográfico», In: https://www.facebook.com/questions/214510845276359/?qa_ref=pp&pnref=story, letöltés ideje: 2015.05.20.

szerkesztőinek nemzetiségére, tevékenységi területére, sem a szavazók összetételének minőségi vizsgálatára. A számok önmagukért beszélnek.

A Közösség legtöbb országa már ratifikálta az egyezményt és folyamatban van az alkalmazásának országonként állandóan változó és nem egységes ütemterve. A Zöld-foki Szigeteken a 2014/15 tanév első félévétől az alapfokú oktatás első két osztályában az új helyesírás szerint tanítanak, s rendelkezésre áll ehhez már az új egyezmény alapján született tankönyv is. Meglehetősen késik az új ortográfia alkalmazása Angolában és Mozambikban, ahol szükségesnek tartják a különféle nemzeti nyelvekből átvett jövevényszavak integrálását a szókészletbe. Egy helyesírási szabályzat elfogadtatása meglehetősen hosszú folyamat, a CPLP politikusai meglehetősen liberálisak az új szabályzat teljeskörű bevezetésének ütemével és alkalmazásával kapcsolatban. 2012-ben javasolták a hatékony együttműködést a Nemzeti Ortográfiai Szókészletek (*Vocabulários Ortográficos Nacionais – VON*) létrehozására. A 2013-as portugál-brazil csúcstalálkozó keretében 2013-ban Lisszabonban aláírt Közös Nyilatkozat (*Declaração Conjunta*) értelmében megerősítették az Egyezmény teljeskörű alkalmazásának szükségességét minden közösségi tagországban, hogy ezzel hozzájáruljanak a portugál nyelv nemzetköziesítéséhez, továbbá kiemelték az egyes országok Nemzeti Ortográfiai Szókészletének kidolgozásának fontosságát, és egy újabb dátum jelenik meg az alkalmazási folyamat ütemtervében, miszerint Portugáliában – az eredetileg kitűzött 2010. decemberi határidő helyett – 2015. májusában, Braziliában – az eredeti 2012. decemberi határidő helyett – 2015. december 31. napján lép teljes körűen életbe a szabályzat. A braziliai Nemzeti Tankönyvprogram (*Programa Nacional do Livro Didático*)¹³⁹ már igazodott hozzá, a brazil sajtó 2009.01.01. óta az új helyesírás szerint jelenik meg. A legnagyobb könyvkiadók már szintén 2009 óta az Egyezmény szabályrendszeréhez igazodnak kiadásaikban, és a 2009. év előtti publikációik újra történő megjelentetése folyamatos, ami a koordinátor szavai alapján is hatalmas költséget jelent az ország számára. A találkozó keretében hangsúlyozták egy Közös Ortográfiai Szókészlet (*Vocabulário Ortográfico Comum – VOC*) kidolgozásának fontosságát, amely összesítve, egy jegyzékben mutatná be a minden országra vonatkozó egyes sajátosságokat, tartalmazná a közös szakmai és tudományos alapszókincset, s támogatásul helyesírási javítórendszereket, elektronikus fordítórobotokat, hanggyűjteményt tenne

¹³⁹ A brazil Oktatási Minisztérium legrégebbi programja, amelynek keretében a brazil közoktatásban tanuló diákok számára terjesztik a tankönyveket, 1929 óta, igaz a kezdetekben még más néven indult, de 1929 óta működik:

http://portal.mec.gov.br/index.php?option=com_content&view=article&id=12391:pnld&catid=318:pnld&Itemid=668, letöltés ideje: 2014.06.27.

elérhetővé. 2014. április 17-én találkoztak Maputoban a CPLP országainak vezetői, akik az oktatási miniszterek VIII. találkozójának tárgyalásaira hivatkozva, az IILP Tudományos Tanácsának 2014. május 12-13. napján tartott IX. Gyűlésének Záró Nyilatkozatában¹⁴⁰ üdvözik azt a tényt, hogy a nyelv kérdését minden tagország megfelelő érdekek mentén kezeli, és hogy a tagországok állam- és kormányfőinek részéről nem merülnek már fel újabb viták és egyeztetési törekvések az egyezmény fontosságával és tartalmával kapcsolatban. E nyilatkozatban kijelentették, hogy a Portugál Nyelv Helyesírási Egyezménye egy békés együttműködés eredményének terméke, ami Faraco szerint még így is tartalmaz kétséggel vonható módosításokat (Faraco:2014).

6.5. A Közös Ortográfiai Szókészlet

A 2010 márciusában, a CPLP által „I. Nemzetközi Konferencia a Portugál Nyelv Jövőjéről a világ rendszerében” címmel rendezett konferencián merült fel „A Portugál Nyelv Közös Ortográfiai Szókészletének” (*Vocabulário Ortográfico Comum da Língua Portuguesa – VOC*) ötlete, amely az új helyesírás szókészletét tartaná nyilván elektronikus formában. A világhálón elérhető adatbázis honlapján¹⁴¹ felhívják a figyelmet arra a tényre, hogy a szókészlet rögzítése folyamatban van, és az állandó karbantartás miatt nem biztos, hogy mindig elérhető. Az IILP által létrehozott Közös Szókészlet célkitűzései között szerepel a nemzeti szókészletek teljes integrálása. 2012-ben tanfolyamot tartottak brazil nyelvészek számára a rendszer használatáról, ugyanebben az évben egy kézikönyv is született a platform működésével kapcsolatban. 2014. derekán a Zöld-foki Szigeteki Köztársaság és Kelet-Timor is átadta a Nemzeti Ortográfiai Szókészletének gyűjteményét. A VOC szakszerű működtetésének biztosítására az IILP szerződést kötött a Lisszaboni Egyetem Elméleti és Számítógépes Nyelvészeti Intézetével (*Instituto de Linguística Teórica e Computacional da Universidade de Lisboa, ILTEC*) és a braziliai *Universidade Federal de São Carlos* egyetemmel, továbbá létrehozott egy a CPLP országainak nyelvi szakértőiből álló bizottságot. Ezt a közös projektet anyagi eszközökkel eddig Angola kormánya és a Portugál Nyelv és Kultúra Intézete (*Instituto Camões*) támogatta. A VOC 2014 júniusában megközelítőleg 300.000 szót tartalmazott, és nyilvánossá tételét a CPLP kormányfőinek 2014. júliusi találkozójának alkalmára tűzték ki. A brazil koordinátor szerint ezzel a projekttel egy olyan többoldalú modellt állítanak fel, amely a portugál nyelv ápolását szolgálja, legyen az a

¹⁴⁰ *Comunicado final da IX Reunião Ordinária do Conselho Científico do Instituto Internacional da Língua Portuguesa*. In: <http://www.ciberduvidas.com/acordo.php?rid=2954>, letöltés ideje: 2014.06.12.

¹⁴¹ <http://voc.iilp.cplp.org/>, letöltés ideje: 2014.06.10.

nyelvtervezés, az oktatás/tanulás terén, amelynek költségei megosztódnak és közös eredményekkel szolgálnak minden tagország számára. Szerinte egy olyan nemzetközi és többközpontú nyelv esetében, mint a portugál, nem lehet eltekinteni egy ilyen típusú multilaterális együttműködéstől.

6.6. A Portugál Nyelv Múzeuma

16 évvel az új helyesírás bevezetése után, párhuzamosan a szabályzat helytállóságát és az arról szóló érdekeket érintő vitákkal, kezdeményezésekkel, határidők kitolásával egy 2002-ben indult kezdeményezés eredményeként 2006. március 20-án nyitotta meg kapuit São Paulóban, a Luz városrészben a Portugál Nyelv Múzeuma (*Museu da Língua Portuguesa*). Az ötlet eredetiségét alátámasztja az a tény, hogy a világon hasonló, egy bizonyos nyelvről, illetve nyelvekről szóló, összegyűjtött anyag ezen kívül egyetlenegy helyen létezik: Dél-Afrikában 1975. augusztus 14-én avatták fel az Afrikai Nyelvek Múzeumát (*Afrikaanse Taal Museum*)¹⁴².

A portugál nyelvet bemutató múzeum kiváló példája a tudományos és a naiv nyelvészet találkozásának. A nyelvészet naiv szemléletmódú megközelítéséhez igazodik a múzeum eszköztárának nagy része, amelyen keresztül a látogató megtapasztalhatja a nyelvvel kapcsolatos tudásanyagot, és azt a saját érdeklődéséhez mérten elmélyülve vagy futólag megismerheti. A tudományos megközelítés mindenképpen tetten érhető, ha pontosan megvizsgáljuk kik vettek részt a megvalósításban és betekintünk a múzeum színtereibe valamint tartalmainak kidolgozottságába. A mindennapokban kialakuló heurisztikák, analógiák, nem reflektált tapasztalatok nem rendelkeznek tudományos megalapozottsággal. A doxa, vagy naiv tudás annak az életére hat, aki hisz benne. Ilyen típusú tudással rendelkezik a nyelvről az, aki nem mélyed el annak tudományos módszerekkel történő megismerésében. Az episztemé, a tudományos, reflektált tudás tudatos módszerekkel gyűjtött adatokon, tapasztalatokon alapuló ismerethalmaz, amelyben konszenzus van. Következtetésekhez vezet, amelyeket tudományosan leírnak, és azok akkor is léteznek, ha nem értünk velük egyet, vagy nem hisszük el azokat. Ilyen értelemben egy tudományos nyelvészeti jelenségről beszélhetünk a Portugál Nyelv Múzeumának anyagával kapcsolatban. E kétféle ismeret szerzésére irányuló magatartást, és a tapasztalatszerzés lehetőségeinek igénybevételét minőségbeli különbségek jellemzik. A múzeum látogóit áttételesen besorolhatjuk ebbe a két kategóriába: ilyen

¹⁴² <http://taalmuseum.co.za/english/>, letöltés ideje: 2014.01.02.

értelemben megkülönböztethetünk naiv és tudományos tudással rendelkező látogató típust. A későbbiekben, a múzeum bemutatása során kiderül, hogy a múzeum teljesíti-e e két látogatótípus igényeit. A naiv látogató feltehetőleg érdeklődésből megy el a múzeumba, az ő szempontjából az itt bemutatott tudományos ismeretek a szerteágazó, saját tapasztalatokon alapuló tudásmorzsák pontosítására, kiegészítésére, bővítésére szolgálhatnak. A tudományos ismeretekkel rendelkező, kutató típusú látogató esetében, aki valamiféle tudományos képzettséggel rendelkezik a nyelvvel kapcsolatos témában, ez a fajta átfogó, szemléletes bemutatás újabb kapukat nyithat meg további munkájában, kutatásaiban. A kétféle látogató attitűdje a múzeum anyagával kapcsolatban eltér egymástól.

Több jelentős pénzügyi támogató hozzájárulása segített a Brazil Kulturális Minisztériumnak, a São Paulo Kulturális Titkárságnak és a Roberto Marinho Alapítványnak a nyelvet bemutató terek kialakításában és az anyag összeválogatásában. A Portugál Nyelv és Kultúra Intézete (*Instituto Camões*), a Portugál Nemzeti Könyvtár (*Biblioteca Nacional de Portugal*), a Portugál Nyelv Nemzetközi Intézete (*IILP*) mellett informatikai, irodalmi és nyelvészeti kutatócsoportok, és több könyvtár vett részt a munkálatokban. A múzeum berendezőinek célja a portugál nyelvet beszélő közönséggel a lehető legátfogóbb módon megismertetni a kommunikációjuk eszközét. A kiállítók leszögezik, hogy kiindulópontjuk a brazil kultúra, annak talaján kívánják bemutatni a portugál nyelvet.

1. kép: Az állomásépület (*Estação da Luz*)

2. kép: A múzeum bejárata (*A entrada*)

Az állomásépület, az *Estação da Luz*, a 19. század végén épült São Paulo Luz negyedében, az akkori São Paulo Railway Vasúttársaság székházának szánták. A 20. század első évtizedeiben a város kapujának tartották, gazdasági szerepe pedig kiemelkedő volt. A kávékereskedelem fő útvonalának számított, és ide érkezett az akkor még kevésbé iparosodott országba a külföldről

importált termékek nagy része. A jelenlegi épület 1895 és 1901 között épült fel az 1867-ben felavatott állomásépület és székház helyén. Az eredeti épületet 1940-ben hatalmas tűzvész rombolta le, majd a felújítás után adminisztratív szerepet töltött be. A vasútközlekedés hanyatlásával jelentősége csökkent, és az épület, valamint a városrész is elvesztette privilegizált szerepét. Az 1990-es évek közepén kezdték meg újra felújítani. A kávékereskedelem egykori fellegrájának tornya még ma is meghatározza a városrész látványát. Az épület a múzeum megalapítása óta kulturális intézményként várja a portugál nyelv iránt érdeklődő látogatókat. A Portugál Nyelv Múzeumáról szóló sajtóanyag minden esetben kitér a helyszín szimbolikus jelentőségére, abban az értelemben, hogy nem csak az importált áruk egyik fő megérkezési, és a brazil gazdaságtörténet kávéval fémjelzett korszakának egyik meghatározó helyszínévé méltó erre a szerepre: hanem erre a pályaudvarra érkeztek be a külföldről az országba települő külföldiek is a 19. század végén. Ők ezen a helyszínen kerültek először kapcsolatba a portugál nyelvvel. A bevándorlók nyelvi és etnikai sokszínűsége nagyban hozzájárult a Brazíliában használt portugál nyelvet formáló szociolingvisztikai tényezők kialakulásához, valamint a hatalmas ország multikulturalitásához és többnyelvűségéhez. További szimbolikafejtésre adhat okot, hogy a múzeumot több helyen *Estação da Luz da Nossa Língua* projektnek is nevezik – ha ezt szó szerint lefordítjuk, azt jelenti: „Nyelvünk fényes / fényben úszó / fény által beragyogott állomása”. A helyszín 4.333 m² területen három emeletet foglal el az épületben, amely Racif Farah, brazil építész tervei alapján alakult át múzeummá¹⁴³.

A látogatót „A szavak fája” (*Árvore de Palavras*) szobor fogadja, amely három emeletnyi magasságig nyúlik. Levelei tárgyak körvonalait ábrázolják, gyökereit pedig olyan szavak alkotják, amelyek a portugál nyelv eredetével kapcsolatosak. A fa mindig látható, amikor a látogató az üvegfalú liftet használja az emeletek közötti közlekedésre. A lift mozgásakor fények játéka irányítja a fa különböző részeire a figyelmet, ezáltal az az érzet keletkezik, mintha szavak suhannának el előttünk. Az emeletek közötti mozgást egy brazil szerző „Nyelv Szó” dala kíséri, amelyben az előadó különböző nyelveken játszik a *nyelv* és a *szó* szavakkal.

¹⁴³ Rocha, Pedro e Paulo Mendes da: *Museu da Língua Portuguesa, Estação histórica abre espaço para acervo virtual da língua*. In: <http://arcoweb.com.br/projetodesign/arquitetura/pedro-e-paulo-mendes-da-rocha-museu-sao-06-07-2006>, letöltés ideje: 2008.02.09.

3. kép: A szavak fája (*Árvore de Palavras*)

A belső kialakítás építészeti megoldásai egy hozzáértő számára külön tanulmányt jelenthetnek. Itt ezekre a továbbiakban nem térünk ki. A termék bemutatásakor nem említem meg név szerint az adott anyag összeállításában résztvevőket. A múzeum a következő termekből áll:

Az Auditóriumban (*Auditório*) egy kilenc méter széles vásznon egy, a nyelvek szükségességéről, történetéről, sokszínűségéről, hatalmáról, és az emberiség számára való fontosságáról szóló filmet lehet folyamatosan megtekinteni. Innen lehet átjutni A nyelv terére. A nyelv tere (*Praça da Língua*) egy amfiteátrumra emlékeztető szóplanetárium, ahol vizuális effektusok vannak a mennyezetre vetítve, amelyek a padló fényén is visszatükröződnek. A vásznon képek és hang kíséretében jelennek meg klasszikus elbeszélések és költemények, valamint azokra utaló szimbólumok. A központi témák között a szerelem, a száműzetés, az emberek, a nagyvárosi nyomornegyedek, a zene szerepelnek. A főként brazil szerzők művei neves előadók előadásában hallhatók is 20-20 percben. A Nagy kiállítóterem (*Grande Galeria*) egy vonatállomásra emlékeztető és gyakorlatilag egy hatalmas alagút, ahol egy 106 méteres vásznon fedt az egyik falat. Itt párhuzamosan 11 filmet lehet követni, mindegyik film 9 méternyi foglal el a felületből. A 6 percig tartó filmkockákon a hétköznapok, tánc, ünnepek, karneválok, futball, zene, emberi kapcsolatok, kulináris élvezetek, értékek, tudományok témákba kap a látogató rövid betekintést, egy film pedig a portugál kultúrát mutatja be. A filmek felsorolt témáihoz kapcsolódva a látogatók rendelkezésére áll szöveges anyag is, amely gyakorlatilag az adott témakör kulcsszavainak magyarázata, a témához kapcsolódó,

vagy más élethelyzetekben használt nyelvi fordulatok, kifejezések gyűjteménye. Az állandó kiállítás legjátékosabb része A szavak zsákutcája avagy egy etimológiai játék (*Beco das Palavras*), ahol a látogatók szótöredékeket (képzőket, előtagokat, lexémákat) tartalmazó táblákat mozgathatnak, így képezve teljes szavakat. Amikor eredményesen összerak a látogató egy szót, az asztal egy vetítőfelületté változik át, ahol rövid bemutató film, animáció játszódik le a megtalált szó eredetéről és jelentéséről. A nyelvváltozatok térképe (*Mapa dos Falares*) egy hatalmas interaktív felület, amely bemutatja a brazil nyelvváltozatokat. A térképen barangolva érintésre hallhatóvá válik az adott brazil régióban beszélt nyelvváltozat. Ezek a hangfelvételek a múzeum honlapján is letölthetők. A befolyásoló világító oszlopok (*Painéis*) avagy az egymást keresztező szavak (*Palavras Cruzadas*) térben nyolc multimédiás háromszögletű oszlop áll. Minden oszlop egy-egy nyelvet képvisel, amely a brazíliai portugál nyelvre hatással volt: két oszlop az afrikai nyelvekkel, másik kettő a helyi őslakosok nyelveivel, egy a spanyol, egy az angol és a francia nyelvvel kapcsolatos információkat tartalmaz, egy a bevándorlók nyelveivel és egy pedig a Brazílián kívül a világban másutt használt portugál nyelvvel foglalkozik. Az oszlopok mindhárom oldalán van egy-egy interaktív képernyő. Az itt elérhető információk célja, hogy megmutassa a brazíliai portugál nyelv gazdagságát és a szereplő népek hozzájárulását a nyelv változásaihoz és a brazil identitás kialakításához. Az idő vonala, avagy a portugál nyelv története teremben hatalmas táblán látható a portugál nyelv keletkezésének, és fejlődésének története az emberiség hatezer évig visszanyúló történetébe ágyazva. A nyelvtörténeti kiállítást 120 nagy brazil műből álló válogatás egészíti ki. Az Időszakos kiállítóteremben (*sala destinada às exposições temporárias*) a nyitáskor az egyik a brazil irodalom kezdetét jelentő regény szereplőit vagy legfontosabb eseményeit idéző hét útvonal volt bejárható. A fentiekben áttekintettük, hogy mivel szembesül, milyen típusú anyag várja a látogatót, és hogyan használhatja azt, tapasztalhatja meg a kiállítás tárgyát: a portugál nyelvet.

A tudományos érdeklődésű látogatók számára fontos szempont a kialakítás koncepciója, a további kutatásokhoz rendelkezésre álló anyag, amely nagy vonalakban a következőket foglalja magában: hat fő témakör adja a múzeum kialakításának ötletét: a portugál nyelv története, univerzalitása, az etnikai keveredés, a művészetek, a hétköznapok, és az ismeretek szervezett átadása a történelem, a tudományok és a nevelés témakörökben.

4. kép: A kiállítás kiindulópontja

5. kép: A nagy kiállítóterem (*Grande Galeria*)

6. kép: A világító oszlopok (*Painéis*)

7. kép: A nyelv tere (*Praça da Língua*)

8. kép: Belső terek a múzeumban

9. kép: Az első időszaki kiállítás részlete

Az internetes oldalakon is hozzáférhető kiegészítő dokumentáció egészíti ki a látványt és a bemutatott kép- és hanganyaggal színesített múzeumi sétát. A honlapon négy fő témában barangolhatunk: A „Nyelv és irodalom” szekcióban a nyelvről szóló általános kérdésekről, majd lexikáról, a szavakról, a diskurzusról, szövegekről, nyelvtanról, nyelvtörténetről, a portugál nyelv tanításáról olvashatunk. Az irodalom címszó alatt a brazil irodalom remekműveiből kapunk ízelítőt. A „Beszélt nyelv” esetében a Beszélgetések címszó alatt behallgathatunk élőnyelvi dialógusokba, és olvashatjuk azok leírt szövegeit. Itt még a

nyelvvel kapcsolatos konferenciák programjaiba és anyagaiba kapunk betekintést, továbbá hallgathatunk rögzített hangfelvételeket a legkülönbözőbb témákban, és két brazil régió beszélt nyelvi sokszínűségéről szóló cikkeket is olvashatunk. Az „Írott nyelv” kategóriában a 13-19. századi írott portugál és brazil nyelvi örökséget feltáró dokumentáció áll az olvasó rendelkezésére. A szerzők itt bemutatnak egy egynyelvű adatbankot, amelynek alapja egy reprezentatív gyűjtemény, amelyben a 13. századtól a 21. századig Portugáliában, Brazíliában, és Afrikában született portugál nyelvű szövegeket találunk. A Portugál Nyelv Nemzetközi Korpusza-ként (*Corpus Internacional da Língua Portuguesa*) nyilvántartott bázisban 11 jellemző alapján kategorizálják a szövegeket: a szöveg formája, típusa, témája, a szerző, a szerző hivatása, származása, a szöveg keletkezésének időpontja, a keletkezés helye, a dokumentum lelőhelye, a kiadó adatai, a korpuszba való felvétel időpontja, a szöveget alkotó szavak száma segít a szövegek megtalálásában. A korpusznak része jelenleg a fent említett Beszélt nyelv és az Írott nyelv tárában olvasható összes szöveg. A dokumentumok számára utaló adatot nem találtunk. A „Glosszárium és bibliográfia” foglalja keretbe a látványt és a szövegalapú ismerethalmazt. A glosszárumban nyelvészeti szakkifejezések magyarázatait olvashatjuk A-tól Z-ig. A szerkesztők célja ezzel a tudományos nyelvészetben nem jártas érdeklődők számára a szövegekben található kifejezések értelmezéséhez kívánnak segítséget nyújtani. A szó- és kifejezéstár is állandóan bővül, miképp a jelenleg rendelkezésre álló szakirodalmi gyűjtemény szintén. A bibliográfiában 10 témakörben adják közre a múzeum anyagához kapcsolódó szakirodalmat. Az első helyen szerepelnek az anyag összeállításakor felhasznált irodalmi művek. A portugál nyelvről szóló tanulmánygyűjteményt, a portugál nyelv dokumentációja követi. Külön kategóriában szerepelnek a portugál nyelv változatait és változásait bemutató írások. A portugál nyelv elsajátítása és más pszicholingvisztikai írások című csoport után a portugál nyelv lexikájára reflektáló műveket találjuk. A portugál nyelv grammatikájára, szemantikájára és a diskurzusra vonatkozó szakirodalom három kategóriája után, az utolsó gyűjteményben a portugál nyelv tanításával és nyelvpolitikai kérdésekkel foglalkozó művek szerepelnek. A bibliográfia használatára több oldalas széleskörű leírás vonatkozik, amely segítheti a könnyebb eligazodást a tudományos szakirodalomban. A múzeum olyan eszköztárral rendelkezik, amelyben mind a naiv mind a tudományos portugál nyelv iránt érdeklődők ki tudják szűrni az ismereteik bővítéséhez szükséges információkat.

A múzeum megnyitásának évében, 2006. június 12-én megszületik a 11.310 számú törvény, amely az adott naptól előírja, hogy minden év november 5-én, Brazíliában, az egész ország

területén megünneplik a portugál nyelvet¹⁴⁴. Mindenképpen érdekesnek ígérkezik a kérdés, hogy a jelenleg hatalmon levő politikai erők nyelvvel kapcsolatos döntéseinek háttérében milyen okok és megfontolások állnak, és hogy az elmúlt években született döntések milyen típusú és irányú nyelvpolitikát implikálnak. Brazíliában a hatalmas terület, a gazdasági fejlődés, a politikai irányítás, a szociolingvisztikai tényezők erőteljesen befolyásolják, és alakítják a nyelvi kérdés összetettségét. Következő fejezetünk egyik tárgya, hogy a Brazíliában a portugál nyelvet ilyen módon ápoló „történelmi” intézkedések milyen viszonyban állnak a gyakorlatban folytatott nyelvpolitikával.

Ha a nyelv és a kultúra kapcsolatát vesszük górcső alá, a fentiek alapján kijelenthetjük, hogy a São Pauló-i múzeumban bizonyos részekről eltekintve a Brazíliában használt kortárs portugál nyelvet ismerhetik meg a látogatók. Ebből a szemszögből felmerül a kérdés, hogy jogosan nevezhető-e az intézmény a Portugál Nyelv Múzeumának. A célközönség egyértelműen a portugál nyelvet beszélő emberek közössége. A kutató típusú látogató egyértelmű képet kap a Brazíliában használt portugál nyelv kulturális háttéről és sokrétűségéről. A portugál nyelvet beszélő célközönség és a bemutatás elején meghatározott két látogatótípus viszont tovább is csoportosítható: legalább hét másik csoportra bontható; a nem Brazíliában élő portugál ajkú látogatók csoportjaira. A portugál ajkú nem brazil nemzetiségű, naiv látogató „zavarba jön-e” a múzeum bizonyos helyszínein, ahol nem saját identitásképeinek megfelelő nyelvi és kulturális hangulat fogadja? Nem megalapozatlan az a felvetés, hogy a brazil nemzetiségű naiv látogató, hol ismerheti meg a portugál nyelvet a másik négy kontinensen körülvevő kultúrát, valamint a nyelv és a kultúra más típusú kölcsönhatásait? Megválaszolásra vár az a kérdés is, hogy helyénvaló lenne-e esetleg az anyaghoz más nyelv(ek)en történő hozzáférés lehetősége. Kirekesztődik az a naiv és tudományos típusú látogató, aki a portugál nyelvet nem beszélőként szeretné azt megismerni. Hiszen, ahogy az egyik brazil napilap is fogalmaz „a múzeumba lépés előtt semmit nem kell tudni, csak egyet: portugálul...”¹⁴⁵

¹⁴⁴ 5 de Novembro - Dia Nacional da Língua Portuguesa,

In: <http://www.patriotismo.org.br/default.asp?pag=mostra&Id=57>, letöltés ideje: 2014.05.27.

¹⁴⁵ http://www.mundolusiada.com.br/CULTURA/cult06_abr030.htm, letöltés ideje: 2008.05.20.

7. A sokszínű Brazil Szövetségi Köztársaságról

Ebben az önálló fejezetben mutatjuk be Brazíliát, a már sokszor említett volt gyarmatnak, a portugál nyelv egyik normaközpontjának, a stratégiai partnernek, a rohamosan fejlődő országnak a rövid történetét, nyelvi helyzetét, nyelvpolitikai gyakorlatát és annak elméleti hátterét.

7.1. Történelem: a passzátszélről a demokráciáig

VI. Sándor pápa 1493. május 4-én kiadott bullája a Zöld-foki szigetektől 100 tengeri mérfölddel nyugatra jelölte ki azt a délkört, amely elválasztja egymástól a spanyol és a portugál érdekszférát. A portugál nyomásra 1494. június 7-én aláírt Tordesillasi szerződés ezt a választóvonalat 370 mérfölddel a Zöld-foki szigetektől nyugatra módosította. A Pedro Álvares Cabral, portugál tengerész által vezetett Indiába tartó flotta 1500. április 21-én fedezte fel Brazíliát, amikor az Atlanti-óceán déli részén váratlanul szárazföldre bukkant. A történetírás a 19. század óta vitázik arról, hogy a tengeri áramlatoknak köszönhetően jutott-e a hajóraj Brazíliába, vagy már korábban is ismerték. A Brazília elnevezés 1503-ban jelent meg először, a név a *pau brasil*-hoz, a borsönyfához kapcsolódik, amely az eleinte szigetnek hitt régió legfőbb kincse volt, s amelynek a hasznosítása a terület legfőbb gazdasági tevékenységének számított. Akkoriban még Franciaország jelentette a legnagyobb veszélyt a portugál birtokra, míg a spanyolok figyelme az arany- és ezüstkincsek felé fordult, a franciák kalóztámadásokkal színesítve igyekeztek konkurenciát jelenteni a borsönyfa hasznosításában. Egy újabb, a Martim Afonso de Souza által vezetett 1530 és 1533 közötti látogatás kapcsán vált hivatalossá a gyarmatosítás, aki a magával vitt telepeseknek földterületeket adományozott. A területet 15 részre osztották, örökölhető kapitányságokat hoztak létre, ezek az adományosok a földterületek hasznélvezői voltak. Ennek az expedíciónak a keretében telepítettek cukornádat és létesítettek a kapitányságokban cukormalmokat. A cukortermesztés és a gyakorlatilag a világon nem létező versenytárs nélküli cukorkereskedés 1620-ig virágzott. Eközben második jelentős kiviteli cikként megjelent a dohány is a piacon. Az 1600-as évek végén jelentős mennyiségű aranyat találtak és egy évszázad elteltével gyémántra bukkantak. A nemesfémek erősen megváltoztatták mind Portugália, mind a gyarmat hozzáállását a gazdálkodáshoz. A nemesfémek egy része Brazíliában maradt, másik része Portugáliába került, és csempészés útján az angoloknak is jutott belőle. A korona meglehetősen szigorított eljárással próbálta kezelni a helyzetet, igyekezte csökkenteni a csempészetet, behajtani az adókat, vigyázott a bányavidékek és az

ország többi vidéke közötti egyensúly megtartására. A hatalmas távolságok, a helyi vesztegetések és feszültségek miatt egyre nehezebben tudta a portugál kormányzat uralni a helyzetet, s a Lisszabonból érkező utasítások önmagukban sem voltak következetesek. Az aranyipar 1733 és 1748 között volt csúcspontján, majd hanyatlásnak indult. A nyugati világ fejlődése, az angol ipari forradalom, a piacok kiszélesedése, és nem utolsósorban a rabszolgaság felszámolására irányuló francia kezdeményezés – 1794 februárjában iktatták törvénybe először – jelentősen befolyásolta a korona és a legnagyobb gyarmat kapcsolatait. A nemzetközi hatások mellett mind Portugália, mind gyarmatainak életében fordulatot jelentett I. József király trónra lépése, s nem is az ő személye, hanem inkább minisztere Sebastião José de Carvalho e Melo személye. A későbbiekben Pombal márki néven közismert gazdasági miniszter programjában a felvilágosult abszolutizmust ötvözte a merkantilista felfogással. Politikája nem kedvezett a gyarmati kereskedelmeknek. Legvitatottabb intézkedése a jezsuiták kiűzése Portugáliából és gyarmatairól. Elképzelése az volt, hogy csak úgy szilárdulhat meg Brazíliában (is) a portugál hatalom, ha az őshonos lakosság magáévá teszi a portugál civilizációt – ezzel kapcsolatban az őshonos lakosok nyelvi helyzetét leíró 6.5.1 pontban kitérünk még. A történetírók egy része kormányzását éles törésnek tartja mind az ország, mind kapcsolatainak fejlődésében. (Fausto 2001: 66) Új időszak indult I. Mária királynő, majd később János régensherceg irányításának idején. Egy újabb növénykultúra, a gyapot újra fellendítette a mezőgazdasági termelést. Egy hosszú folyamat eredményeként alakult ki Brazília függetlensége, amelynek első mérföldköve, az volt, hogy az 1792. évet követően, I. Mária beszámíthatatlanná nyilvánítása után, János herceg irányította Portugáliát. Ő 1807-ben a napóleoni háború kereskedelmi blokádjára és a franciák Lisszabon felé nyomulásának hírére az angol flotta védelmét élvezve 10-15.000 emberrel elindult a gyarmat felé, ahova később az egész miniszteri apparátus áttelepült. A következő évben a herceg elrendelte a kikötők megnyitását, ami gyakorlatilag a gyarmati uralom végét jelentette, s aminek az előnyét elsősorban Anglia élvezte, hatalmas hasznot húzott a rabszolga-kereskedelemből, hiszen ellenőrzése alá került a brazil piac, így a portugál koronának meglehetősen kevés mozgástere maradt. A portugál királyság székhelyének Brazíliába helyezése megváltoztatta az egész dél-amerikai kontinens nemzetközi kapcsolatrendszerét. A régens a napóleoni háború után is a gyarmaton maradt, 1815-ben Brazíliát a Portugália és Algarvei Királyság részévé tette, s a királynő halála után VI. János (*Dom João VI.*) néven Portugália, Brazília és Algarve királya lett. A fegyveres erők elégedetlensége, az egyes tartományok közötti egyenlőtlenségek jellemezték ezt a korszakot. A forradalmi mozgalom gyakorlatilag a lakosság minden rétegére kiterjedt, igaz a különböző társadalmi csoportoknak

nem voltak azonosak a céljaik, a függetlenség eszméje összefonódott az egyenlőség eszméjével. A Reciféből induló mozgás már létrehozott egy alaptörvényen alapuló átmeneti kormányt, a portugálok azonban 1817-ben megálljt parancsoltak a két hónapig tartó küzdelmeknek. A belső tényezők mellett külső tényezők is támogatták a függetlenség létrejöttét. 1820-ban Portugáliában a felvilágosodás eszméiből kiinduló forradalom tört ki, az év végén követelték, hogy az uralkodó térjen vissza az anyaországba. Amikor egyértelművé vált, hogy trónját vesztheti, ő azonnal a hazautazás mellett döntött és 1821-ben visszatért Portugáliába. Rio de Janeiróban VI. János helyét fia, Péter vette át, akit aztán az új liszaboni kormány vissza szeretett volna rendelni Portugáliába. A régensherceg egy történelminek számító, az 1822. január 9. napján hozott döntése, (*dia do fico*)¹⁴⁶, az „itt maradok nap” indította el az országot az elszakadás útján. A portugál fővárosból semmisnek nyilvánították a régensherceg rendeleteit, árulással vádolták őt és minisztereit. Péter augusztusban kijelentette, hogy Portugália csapatait ellenségnek tekinti, szeptember 7-én a kis Ipiranga folyó partján az „ipirangai kiáltás”-sal (*grito do Ipiranga*)¹⁴⁷ formálisan kinyilvánította az ország függetlenségét, és a 24 éves régensherceget I. Péter (*Dom Pedro I.*) néven császárrá koronázták. Az ezt követően vívott függetlenségi háború 1824. március 8-án a portugálok fegyverletételével ért véget. Március 25-én kihirdették Brazília első alkotmányát. 1825. augusztus 29-én Portugália is elismerte Brazília függetlenségét. I. Péter 1831-ben visszatért Portugáliába, hogy részt vegyen az ottani trónharcokban. 5 éves fia, II. Péter lett az új uralkodó.

Az 1830-as évek elején Brazília független állam volt, monarchia, amelynek élén egy kisgyermek állt. A kormány volt a régens, tagjainak számos felkeléssel kellett szembenézniük, ezért célszerűnek látták II. Pétert nagykorúvá nyilvánítani, és 1840-ben császárrá koronázták. Ekkoriban lett Brazília legfontosabb exportterméke a kávé. Újabb európai bevándorlási hullám indult. Közben vasutak épültek, az ország modernizálódott. Az 1870-es évektől kezdődő politikai krízis meggyengítette II. Péter hatalmát. Felerősödtek a rabszolgák felszabadítására való törekvések. Ez az ültetvényesek számára elfogadhatatlan követelés volt, ingyen munkaerő nélkül nem tudtak gazdaságosan termelni. 1871-ben azonban mégis elfogadták az első, a rabszolgák felszabadítására vonatkozó törvényt. Az általános rabszolga-felszabadításra 1888-ban került sor. A császárság intézménye nem sokkal élte túl a

¹⁴⁶ *Dia do Fico – 1821, Documento Histórico*. In: http://www.historiadobrasil.net/documentos/dia_do_fico.htm, letöltés ideje: 2014.06.29.

¹⁴⁷ *Independência Do Brasil – Resumo*. In: <http://www.historiadobrasil.net/independencia/>, letöltés ideje: 2014.06.29.

rabszolgák felszabadítását. A megerősödő hadsereg élén Deodoro da Fonseca marsall 1889. november 15-én, vértelen puccsal megdöntötte a kormányt, az Ideiglenes Kormány vezetőjeként kikiáltotta a köztársaságot. A császári család európai száműzetésbe vonult, tagjai 1920-ig nem térhettek vissza Brazíliába.

Az 1891-es első köztársasági alkotmány elválasztotta az államot az egyháztól és szövetségi államot hozott létre erős, az elnök kezében összpontosuló hatalommal. São Paulo volt ekkoriban az ország gazdasági központja. Ez politikai súlyában is tükröződött. A tényleges politizálás egy szűk kör kiváltsága maradt. Az egymást gyorsan követő kormányok egy ideig képesek voltak elősegíteni az ország gazdasági fejlődését, de az 1929-ben kirobbant gazdasági világválsággal már nem tudtak mit kezdeni. 1930-ban Getúlio Vargas szerezte meg a hatalmat. Az új elnök kiterjesztette az állam hatalmát és beavatkozott a gazdaságba. Uralma diktatúrába torkollott 1937 és 1945 között. Szilágyi Ágnes Judit a *Távolodás Európától* című, az új állam nemzetépítéséről és kultúrpolitikájáról szóló könyvében részletesen kifejti, és széleskörű dokumentációval támasztja alá, hogy a gazdasági és társadalmi folyamatok irányát a bezárkózás jellemezte. Elemzésének középpontjában a kultúrpolitika áll, amelyek bemutatására a szerző a vezető személyiségek, az oktatásügy, a sajtó, a rádió és a film helyzetének vizsgálatával vállalkozik (Szilágyi 2004:22). Az új állam, az *Estado Novo* ideológiájának és propagandájának egyik alappillére az egységes és autentikus brazil kultúra létrehozása és széleskörű terjesztése volt (Szilágyi 2004:76). A *Kommunikáció, kísérlet a tudatformálásra* című fejezetében a szerző bemutatja a rendszer legitimációját, elfogadottságát erősítendő ideológiai program színterét a Sajtó és Propaganda Hivatal (*Departamento de Imprensa e Propaganda – DIP*) létrejöttét, felépítését, cenzori funkcióját, és a Vargas-kultuszt tömegkommunikációs eszközökön keresztül népszerűsítő tevékenységét. A nemzetépítés elsődleges pillérének az oktatáspolitikát tartja, de kitér arra, hogy az európai mintáktól való elrugaszkodással párhuzamosan a rendszer egyre türelmetlenebbnek tűnt a heterogenitással szemben, s gyengítette a kohéziós törekvéseket, nehezen tolerálta azokat a kiváltságokat, amelyeket a Brazíliában létesített kolóniák élveztek. A nemzeti tudat összefogásának egyik kísérője az volt, hogy a nyelvi és kulturális sokszínűség felszámolásának alap gondolatát támogatta a nemzeti nyelv, az egységesített portugál kizárólagos használata az oktatásban. Az asszimiláció a 2. világháború után a kevésbé integrációra törekvő, aktív, nagy – német, olasz, japán – kolóniák miatt nem csak kulturális, hanem nemzetbiztonsági kérdéssé is vált (Fausto 2001:277).

Ezután 1964-ig különböző demokratikus kormányok kerültek hatalomra, amelyeknek súlyos gazdasági válságokkal és inflációval kellett szembenéznük. 1951-ben Getúlio Vargas néhány évre ismét elnök lett. 1956 és 1960 között Juscelino Kubitschek elnöksége idején nagyszabású iparosítás folyt, és ekkor épült fel az új főváros, Brazíliaváros is. 1964-ben Braziliában ismét katonai puccs történt, és a katonák maradtak hatalmon egészen 1985. év márciusáig. Bukásuk oka a katonák és a brazil elit hatalmi harca volt. 1967-ben az ország neve Brazil Szövetségi Köztársaságra változott. 1985. január 15-én a 600 fős elnökválasztó testület újra civil elnököt választott, Tancredo de Almeida Neves személyében, aki még beiktatása előtt váratlanul meghalt. Így megválasztott alelnöke, José Sarney lett a köztársasági elnök. A demokrácia 1988-ban állt helyre, amikor hatályba lépett a ma is érvényes alkotmány. Nem térünk ki részletesen az ország alaptörvényeinek történetére és tartalmi változásaira¹⁴⁸: a jelenleg hatályos alkotmány dolgozatunk szempontjából releváns soraira a nyelvi helyzet leírásakor hivatkozunk.

Az ország gazdaságtörténeti fejlődése két politika állandó versengésének színterévé vált. Ennek a dolgozatnak nem tárgya az ország gazdasági fejlődését, a gazdaság- és külpolitikai nyitások és bezárkózások ördögi körét részletesen bemutatni, érdekes felvetésnek találjuk, egy következő kutatás tárgyává tenni, hogy az ország gazdaság- és külpolitikai fejlődésének lépései és szakaszai milyen kölcsönhatásban álltak a nyelvi helyzet alakulásával és az abba történő beavatkozásokkal és intézkedésekkel, illetve azok következményeivel. Érdekes hivatkozni arra a tényre, amelyet Solti Ágnes Brazília nemzetközi segélyezési politikájáról szóló előadásában hallottunk 2014. október 21-én¹⁴⁹ Budapesten, miszerint az ország híd szerepet vállalt a fejlett és a fejlődő világ között. Ennek az egyik következményeként könnyvelhetjük el, hogy az ország szinte már megszámlálhatatlan együttműködésben vállal aktív vagy akár passzív jelenléttel szerepet, s kiadásainak listáján a 2. helyen állnak a nemzetközi szervezetek tagságával összefüggő díjak¹⁵⁰. Értekezésünk 5. fejezetében utaltunk

¹⁴⁸ Braziliában 1824., 1891., 1934., 1937., 1946., 1967., 1988. években született egy újabb nemzeti alaptörvény (*Constituição*).

¹⁴⁹ Solti Ágnes (MTA-KRTK - Világgazdasági Kutatóintézet, Budapest) *Brazília nemzetközi segélyezési politikájáról (Afrika, Latin-Amerika irányába)* (*Sobre a política de ajuda internacional do Brasil – para África e América Latina*), Brazília európai és magyar kontextusban, Szimpózium, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest 2014. október 20-21. (*O Brasil em contexto europeu e húngaro, dias 20 e 21 de Outubro de 2014, Faculdade de Letras da Universidade Eötvös Loránd de Budapeste*)

¹⁵⁰ Jose, Manuel-Gonzalez, Forero-Pereira, Ricardo Mendes: *Cooperação brasileira para o desenvolvimento internacional (COBRADI): o Brasil e os fundos multilaterais de desenvolvimento*. In: http://www.ipea.gov.br/portal/images/stories/PDFs/TDs/td_1719.pdf, letöltés ideje: 2014. 12.01.

arra, hogy a szerteágazó nemzetközi együttműködések hatékonysága messzemenőig megkérdőjelezhető és a jelenlét, a nyelv hivatalos státusza szimbolikus hatalmi pozícióval bír.

Fontosabbnak tartjuk kutatásunk szempontjából azt megvizsgálni, hogy ebbe a korszakonként váltakozó nyitó-záró gazdaság- és külpolitikával bíró intézményrendszerbe hogyan integrálódtak és integrálódnak napjainkban az ország területére a világ minden részéből érkező, különféle kultúrával bíró és más nyelve(ke)t beszélő közösség(ek), belső nyelvi pozicionálásukra fektetnek-e a brazilok annyi figyelmet, mint ahogy kifelé igyekeznek megtartani szerteágazó nyelvi jelenlétüket, vagy folytatják-e a Pombal által diktált irányt? Vagy, ahogy az értekezés kiindulópontjaként feltett kérdésünkben is megfogalmaztuk, lép-e új egységre, szerveződik-e egy új neolatin nyelvi közösség?

7.2. Bevándorlás: a portugáloktól a németekig

A nyelvi helyzet bemutatása előtt rávilágítunk arra, hogy az ország történelme folyamán milyen hullámokban, milyen arányban és honnan érkeztek bevándorlók az országba. Nem térünk ki egészen pontosan a földrajzi eloszlásra, a régiónkénti adatokra és teljes körűen a bevándorlással kapcsolatosan a brazil állam – valamint a küldő országok – politikájára, és az országban uralkodó egzisztenciát nyújtó lehetőségekre. Dolgozatunk szempontjából a beérkezők nyelvi sokszínűségére fókuszálunk, és az ország területére importált nyelveket érintő politiká(k)ra.

A gyarmatosító portugálok inváziója után, a gyarmati korszakban és a monarchia idején a legnagyobb számú betelepülő Portugáliából érkezett. Brazíliai emigrációtörténetről az 1530-as évektől kezdve tesz említést a szakirodalom¹⁵¹. Brazília elsődleges társadalmi, gazdasági és nyelvi változásainak leglényegesebb hatásait a tömeges bevándorlás okozta, a főleg európai országokból útnak induló külföldiek munkalehetőség és társadalmi felemelkedés reményével érkeztek az Új Világba. Az 1820-as évek elején Svájcból települtek sokan Nova Friburgo városba. Még a függetlenség kikiáltása előtt a császár német telepeseket csalogatott az országba, különösen Rio Grande do Sulba és Santa Catarinába, ezzel próbálta ösztönözni egy vidéki középosztály kifejlődését. A 19. század közepén megindult az olasz bevándorlók hulláma, akik elsősorban São Paulóba tartottak, és a kávéültetvényeken dolgoztak. Az első általános népszámlálásra 1872-ben került sor, amikor az ország területén 9.930.478 főt

¹⁵¹ *História Da Imigração No Brasil*. <http://www.historiadobrasil.net/imigracao/>, letöltés ideje: 2014.07.01.

számláltak, majd 1890-ben 14.333.915 lakost regisztráltak, és a népesség folyamatos növekedést mutatott¹⁵² (Fausto 2001:142). Etnikai szempontból akkoriban mulattok adták a lakosság 42 százalékát. 1846 és 1875 között 300.000 bevándorló érkezett az országba, ennek fele portugál származású, a beáramló tömegek sorában a második helyen a németek álltak, ez a szám később az egyesített Német Császárság 1871-es döntése után, amely nem támogatta a Brazíliába tartó kivándorlást, alábbhagyott, s ebben közrejátszott az is, hogy a brazilok rosszul bántak a német és svájci bevándorlókkal. 1870 után a császári kormányzás olasz bevándorlók betelepülését ösztönözte (Fausto 2001:166). Általában minden bevándorló elsősorban mezőgazdasági tevékenységet folytatott. 1887 és 1930 között közel 3,8 millió fő érkezett az országba. A legnagyobb csoportot ebben az időszakban az olaszok, utánuk a portugálok, majd a spanyolok alkották. Az olasz állam 1902-ben dekrétummal tiltotta be a kivándorlást.

Az 1929-ben kirobbant világgazdasági válság hatására a bevándorlási hullám apadni látszott, kivéve a japánokat, akik jól lehet 1908-tól még nagyon kevesen, de később 1931 és 1940 között a legnagyobb számban érkeztek az állam területére – 1925-től a japán kormány finanszírozta az utazást. Még két fontos csoportot kell megemlíteni: a szíriai-libanoni és a zsidó kisebbségeket. A Brazil Földrajzi és Statisztikai Hivatal (*Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística - IBGE*) oldalain 1820 és 1975 között évekre, és további két táblázatban, illetve grafikonon két nagy korszakra (1884-1933 és 1945-1959), 10 évenkénti periódusokra bontva, nemzetiség szerint tartják nyilván az országba települteket¹⁵³. Az itt szereplő adatok szerint az első nagy korszakban németek, japánok, olaszok, portugálok, spanyolok, szírek és törökök emigráltak az országba, a másodikban továbbra is Németországból, Japánból, Olaszországból, Portugáliából és Spanyolországból érkeztek a legnagyobb számban. Ezen országok mögé az idők folyamán még felsorakozott Kína, Dél-Korea, Lengyelország, Franciaország, Libanon, Izrael, Bolívia és Paraguay.

¹⁵² Részletes további adatok: *Estatísticas do povoamento - evolução da população brasileira*. In: <http://brasil500anos.ibge.gov.br/estatisticas-do-povoamento/evolucao-da-populacao-brasileira>, letöltés ideje: 2014.06.30.

¹⁵³ *Estatísticas do povoamento- Imigração total - períodos anuais*. In: <http://brasil500anos.ibge.gov.br/estatisticas-do-povoamento/imigracao-total-periodos-anuais>, *Estatísticas do povoamento- Imigração por nacionalidade (1884/1933)*. In: <http://brasil500anos.ibge.gov.br/estatisticas-do-povoamento/imigracao-por-nacionalidade-1884-1933>, *Estatísticas do povoamento- Imigração por nacionalidade (1945/1959)*. In: <http://brasil500anos.ibge.gov.br/estatisticas-do-povoamento/imigracao-por-nacionalidade-1945-1959>, letöltés ideje: 2014.05.31.

7.3. A többszáz együttélő nyelv helyzetéről

Brazíliában a 2010-es népszámlálás adatai szerint 190.732.694 millió ember él. A CPLP oldalán található adatok szerint a népesség 100 százaléka beszél portugál nyelven¹⁵⁴. Az 1988. október 5. óta hatályban levő alkotmány 13. cikkelyében szerepel, hogy a Brazil Szövetségi Köztársaság hivatalos nyelve a portugál. Az alkotmány III. bekezdésének brazil nemzetiségre vonatkozó részében érdekes az a tény, hogy minden portugál nyelvű országból származó lakos egy év megszakítatlan brazíliai tartózkodás és erkölcsi alkalmasság alapján a törvényben előírtak alapján állampolgárságért folyamodhat¹⁵⁵. A III. fejezet 1., oktatásról szóló 210. cikkelye szerint az állam garantálja minden állampolgár számára az alapfokú oktatás körülményeit, a 2.§ szerint az alapfokú oktatás portugál nyelven történik, az őslakos közösségeknek biztosítják anyanyelvük használatát, és a saját tanulási folyamatot¹⁵⁶. A VIII. fejezetben tér ki az alkotmány az indián őslakosság jogaira, a 231. cikkelyben van rögzítve, hogy elismerik e közösségek társadalmi rendszerét, szokásait, nyelveit és hagyományait. Területi előjogaikat fenntartják, megjelölik azokat, védik és tisztelik javaikat, tulajdonukat¹⁵⁷. Az alábbiakban bemutatjuk az ország nyelvi térképét, részletezzük a nyelvi helyzetet és ismertetjük az ország területén használt nyelvek státuszát.

Az *Ethnologue* szerint a hivatalos portugál nyelvet Brazíliában 187.000.000 ember beszéli. Oktatási nyelvként (4) regisztráltak az adatbázisban a többnyire egynyelvűek által használt további 4 és 24 fejlődő (5) nyelvet. A mindennapi közvetlen kommunikáció eszközeként aktív nyelvként (6.a) használnak az ország területén még 32 nyelvet. Veszélyeztetettként (6.b) tartanak nyilván 35, összesen 89.965 beszélővel rendelkező nyelvet. Az adatbázis alapján változásban lévő nyelvek (7) közé tartozik 21 nyelv, amelyeket összesen 3.048.550 ember használ. Haldokló nyelvekként (8.a) regisztráltak további 24 nyelvet. A felmérések alapján 37

¹⁵⁴ *Falantes de Português*. In: <http://observatorio-lp.sapo.pt/pt/dados-estatisticos/falantes-de-portugues-literacia>, letöltés ideje: 2014.05.28.

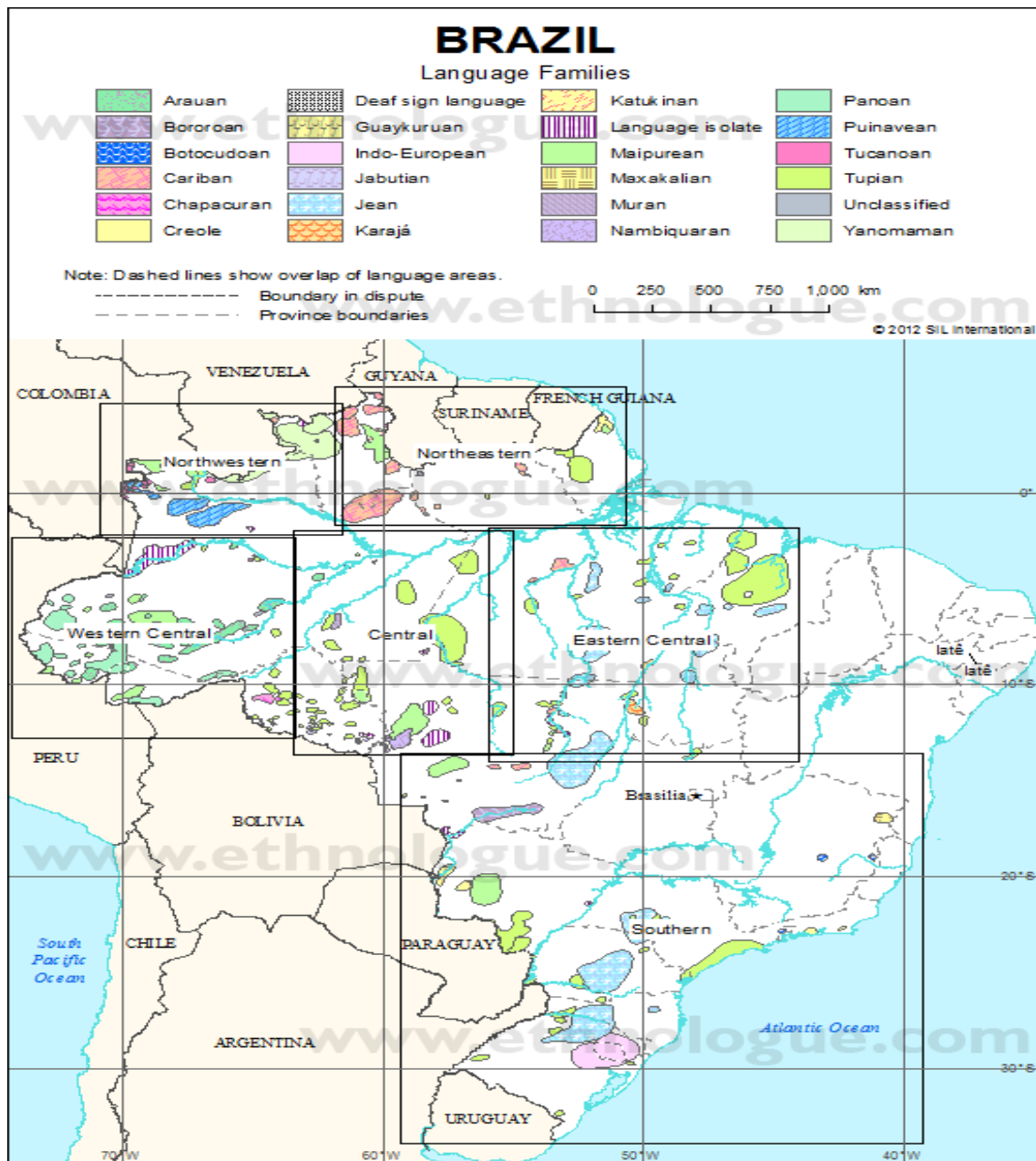
¹⁵⁵ Capítulo III da Nacionalidade Art. 12. (...) II- „naturalizados: a) os que, na forma da lei, adquiram a nacionalidade brasileira, exigidas aos originários de países de língua portuguesa apenas residência por um ano ininterrupto e idoneidade moral;(…)”, In: http://www.planalto.gov.br/ccivil_03/Constituicao/Constituicao.htm, Letöltés ideje: 2014.06.30.

¹⁵⁶ Capítulo III, Art. 210. § 2º – „O ensino fundamental regular será ministrado em língua portuguesa, assegurada às comunidades indígenas também à utilização de suas línguas maternas e processos próprios de aprendizagem.”, In: http://www.planalto.gov.br/ccivil_03/Constituicao/Constituicao.htm, Letöltés ideje: 2014.06.30.

¹⁵⁷ Capítulo VIII dos Índios, Art. 231. „São reconhecidos aos índios sua organização social, costumes, línguas, crenças e tradições, e os direitos originários sobre as terras que tradicionalmente ocupam, competindo à União demarcá-las, proteger e fazer respeitar todos os seus bens.”, In: http://www.planalto.gov.br/ccivil_03/Constituicao/Constituicao.htm, Letöltés ideje: 2014.06.30.

nyelvről állítják az adatbázis munkatársai, hogy kihalófélben van (8.b). Az adatbázis kutatói 39 nyelvet tartanak szunnyadó nyelvnek (9). Az aktuális adatok alapján 22 nyelv halt ki Braziliában. A világ nyelveinek változásait állandóan követő rendszerben Braziliában 1.500.000 bevándorló nyelve a német, 460.000 spanyol és 380.000 japán, 50.000 olasz és 37.000 koreai anyanyelvűt regisztráltak¹⁵⁸.

9. térkép: Brazília nyelvi helyzetét bemutató térkép

<https://www.ethnologue.com/country/BR/maps>

¹⁵⁸ <https://www.ethnologue.com/country/BR>, letöltés ideje: 2014.07.01.

A 2010. évi braziliai népszámlálás egyik fő törekvése volt az őshonos lakosság etnikai hovatartozásának, nyelvhasználatának és földrajzi eloszlásának felmérése. Az összesen 896.900 őslakos 305 különböző etnikumhoz tartozik, amelyből a legnépesebb a 6,8 százalékkal bíró tikúna. A népszámlálás során, az ország területén 274 nyelvet regisztráltak, az 5 évnél idősebb bennszülött lakosság körében 37,4 százalék beszél egy őshonos nyelvet és 76,9 százalékuk beszél portugálul. Az iskolázottság aránya a 2000. év adataihoz képest emelkedett, de megállapították, hogy ez a szint továbbra is alatta marad a nem őshonos lakosság körében mért adatoknak, különösen nem városi környezetben. Az 50 év feletti lakosság körében az írástudatlanság mutatója magasabb, mint az iskolázott népességé¹⁵⁹.

A nyelve(ke)t érintő kutatói és fejlesztői tevékenység néhány szeletébe nyújtunk betekintést az alábbiakban és összefoglaljuk a brazil nyelvpolitikának először a gyakorlatban tetten érhető, majd az elméletben megfogalmazott fő irányvonalait.

7.4. A nyelvpolitikai intézettől a nyelvi örökségig

Brazília szembeűnő példával szolgál a globalizálódó világ azon folyamatára, hogy egy térség nyelvi struktúrálóda milyen tendenciát követhet. A fentiekben összefoglalóan leírt, az ország területére bekerűlt és egymással kölcsönhatásban álló nyelvek számának kezelése, ápolásának, megőrzésének folyamata, fenntarthatóságának biztosítása az európai kontinensen használt portugál nyelvet érintő politikától eltérő szemléletet tükröz, és más gondolkodást kíván. Az európai portugál nyelv kihívásai több kontinensen ágaznak szerte, a portugál nyelvpolitikai törekvések kifelé irányulnak, a Brazíliába importált és egész területén használt portugál és változatainak rendszerezésével az ország nyelvpolitikai tevékenysége során a belső folyamatokra koncentrál, a belső kapcsolati rendszer stabilizálása mellett a dél-amerikai kontinensen használt nyelvváltozat olyan mértékben erősödik, hogy az európai normaközponntal versenybe száll.

Brazíliában 1999 óta működik a Nyelvpolitikai Kutató- és Fejlesztő Intézet (*Instituto de Investigaçã e Desenvolvimento em Política Linguística – IPOL*)¹⁶⁰ egy nonprofit, kulturális és oktatási jellegű intézmény, amelynek közponntja Florianópolisban, Santa Catarina államban

¹⁵⁹ *Censo 2010: população indígena é de 896,9 mil, tem 305 etnias e fala 274 idiomas.*

In: <http://saladeimprensa.ibge.gov.br/noticias?view=noticia&id=1&idnoticia=2194&busca=1&t=censo-2010-populacao-indigena-896-9-mil-tem-305-etnias-fala-274>, letöltés ideje: 2014.06.30.

¹⁶⁰ <http://www.ipol.org.br/>, letöltés ideje: 2014.06.30.

található, és társadalmi érdekek képviseletét tűzte ki célul. Munkatársai között antropológusokat, szociológusokat, nyelvészeket, oktatási szakembereket és bölcslelettudományokkal foglalkozó kutatókat találunk. Tevékenységének fókuszában többek között az őslakosság, a bevándorlók nyelveivel, a határ menti nyelvekkel kapcsolatos tevékenységek állnak, együttműködik több nemzeti, állami és városi szervezettel egész Brazíliában, de más dél-amerikai országok területén is. Az elmúlt években tevékenységének hangsúlya a kétnyelvű és interkulturális nevelésre helyeződött, nyelvi népszámlálásokat és leltárokat, szociolingvisztikai megfigyeléseket végeztek. Az intézet elsősorban nyelvpolitikai projekteket dolgoz ki és valósít meg, nyelvi oktatási programokat kezdeményez, a szükséges metalingvisztikai fejlesztések tükrében, a nyelvek területén uralkodó kritikai elgondolásokat figyelembe véve igyekszik a nyelvpolitikai intézkedések megértését és e területen fejlődő új politikai elképzeléseket alátámasztani és támogatni. Az intézmény tevékenységével nyelvpolitikai kutatásokat támogat és valósít meg, ösztönzi a nyelvpolitika területén kutató szakembereket, nyelvpolitikai tanulmányokat közöl, terjeszt és fordít, a tudománynak szentelt dokumentációs központot üzemeltet, támogatja a kevesebb beszélővel rendelkező nyelveket, nyelvpolitikai érdekekkel érvel a Mercosul színterein és nemzetközi téren képviseli azokat. Kulturális, oktatási és nyelvpolitikai rendezvényeket, tanfolyamokat, kutatásokat szervez. Irodalmi, zenei, művészeti és audiovizuális műveket publikál, ösztönzi az internethasználatot, mint kulturális terjeszkedési és kommunikációs formát. Kulturális kampányokat folytat, audiovizuális anyagok után kutat, azokat rögzíti, és régieket felújít. Filmeket készít, részt vesz filmek gyártásában és terjeszti az alkotásokat. Megállapodásokat köt brazil és más nemzeti kulturális szervekkel a kulturális csereprogramok és eszmecserék megvalósítására. Tevékenységével ápolja és őrzi a kulturális javak örökségét.

A nyelvpolitikai intézet aktivitása egy olyan hozzáállásra irányítja a figyelmet, amely szerint a többnyelvű Brazíliának továbbra is a többnyelvűség útján kell haladnia, és hogy a brazil társadalomban szervesen integrálódott különféle nyelvi közösségeknek – a nyelvi jogok egyetemes nyilatkozatában foglaltakkal egyetértésben – joguk van megőrizni nyelveiket, kultúrájukat és nemzeti jellegzetességeiket. Az IPOL tehát ennek jegyében igyekszik a Brazíliát formáló nyelvi közösségeket támogatni és minden nyelvpolitikai téren felmerülő kérdést megválaszolni. Az Intézet fő területeihez kapcsolódó kutatásokat és beszámolókat a folyamatosan frissülő és bővülő honlapon is elérjük, minden dokumentum hozzáférhető, megjeleníthető. Fő kutatási területein az Intézet munkatársai a nyelvi neveléssel, a nyelvi sokféleséggel, a kétnyelvűséggel, az őshonos nyelvekkel (*Linguas Indígenas*), a bevándorlók

nyelveivel (*Línguas de imigração*), az afrikai és afro-brazil nyelvekkel (*Línguas africanas e afro-brasileiras*) és a jelnyelvekkel (*Línguas de sinais*) kapcsolatban folytatnak kutatásokat. Az intézet tevékenységei kiterjednek az ország területén jelenlévő főniákra (*Fonias*) - anglofón, frankofón, hispanofón, luzofón összefogások kezdeményezéseire és aktivitására, az ismeretterjesztés csatornáira (*Gestão do Conhecimento*), a Mercosul nyelvi és kulturális aspektusaira (*Mercosul linguístico e cultural*), valamint a nyelvek és technológiák (*Tecnologias e Línguas*) egyre erősebb összefonódásából adódó technikai kihívásokra. A nyelvi neveléssel (*Educação Linguística*), a nyelvi sokféleséggel (*Diversidade linguística*) és a kétnyelvűséggel (*Bilinguismo*) kapcsolatos témájú cikkek, megnyilatkozások, programismertető, kitekintő összefoglalók, tudományos kutatásokról szóló bemutatások folyamatosan jelen vannak és frissülnek az intézet honlapján. A továbbiakban néhány területről, egyensúlyra törekedve kiemelünk, de messzemenőkig nem teljes körűen ismertetünk pár markáns, nyelvpolitikai szempontból olyan fontos projektet, vagy rendeletet, ami a brazil nyelvi helyzetről történő vizsgálódásunk szempontjából mindenképpen említést érdemel.

7.4.1. Őshonos nyelvek: az iskolapadtól a tanárképzésig

Elisa Frühauf Garcia, a portugál gyarmatokon alkalmazott nyelvi rendeletről szóló tanulmánya részletesen tárgyalja Pombal márkinak az őshonos lakosság beolvasztását támogató nyelvpolitikai rendelkezések nyelvi és kulturális korlátait, ellentmondásait. A 18. század közepén Sebastião José de Carvalho e Melo, a történetírásban Pombal márki (*Marquês de Pombal*)¹⁶¹ néven ismert, a lisszaboni földrengés után a város és az állam újjáépítésében jeleskedő államférfi több olyan rendeletet hozott, amelyeknek a célja az őshonos lakosságnak a portugál társadalomba történő teljes beolvasztása volt. 1757. év májusában rendelte el azt – az 1758. augusztus 17. napján érvénybe lépett – direktívát, amely az őslakosság és a fehérek közti különbségek eltörlését tűzte ki célul. Kutatásunk szempontjából fontosnak tartjuk kiemelni a portugál nyelv kötelező használatának elrendelését, amely gyakorlati megvalósulásában annyit jelentett, hogy az őslakosság oktatására iskolákat hoztak létre. A szerző megnevezi az őslakosok oktatásával kapcsolatos 6. paragrafust, amely egyértelműen tükrözi a gyarmatosító törekvését arra, hogy nyelvét a „leigázott” lakosság körében bevezesse (Garcia 2007:25). Ezzel kapcsolatban megfogalmazódik három alapgondolat. Leszögeznek, hogy az őshonos anyanyelv használata törzsi hagyományokhoz kötődik, s erősíti azokat.

¹⁶¹ I. József király (1750-1777) miniszterelnöke

Másrészt, hogy egy civilizált nyelv elsajátítása a civilizált szokásokat helyezné előtérbe, s harmadrészt a legyőzött népek alávetettségét egyértelműsítene a korona nyelvének megőrzése. Ez utóbbi a portugál nyelv kényszeres terjesztésének egyik okaként is értelmezhető, aminek egyértelmű velejárója a leigázott népek beolvasztására irányuló törekvések sorozata. Ezt a nyelvi kényszert egy elengedhetetlen kritériumként is értékelhetjük a spanyol-portugál érdekek mentén zajló, az *uti possidetis* elvén túlnyúló határharcok explicit megnyilvánulásában, miszerint, ha a területen éppen a portugál nyelvet használják, akkor az a terület feletti luzitán uralmat egyértelműsíti¹⁶².

Később, 1845-ben, a második császárság idején kiadott, a „Katekizmus misszióinak és az indián népek civilizációjának szabályzata” (*Regulamento acerca das Missões de Catequese e Civilização dos Índios*) törekszik megszilárdítani Brazíliában a hivatalos indigenista politikát, és ennek keretében a jezsuiták kiűzése előtti állapotok helyreállításával rendezni az iskolai nevelésben az őshonos nyelvek használatát. A republikánus korszakban négy periódust különítenek el az indigén lakosságot érintő kezdeményezések alapján (Venere 2011:52). Ez releváns korszak az oktatás megszervezésének szempontjából, hiszen hatékonyan ebben az időszakban, a 20. század elején kezdik elfoglalni a gyarmatosítók azokat a területeket, ahol korábban csak őslakosok éltek. Az oktatási rendszer kiépítésében komoly kihívást jelentett a későbbi szakaszokban is az őshonos lakosságból származó oktatók, tanárok képzése.

Az első fázisban, 1910-ben létrehozták az őslakosság védelmét ellátó szolgálatot (*Serviço de Proteção ao Índio – SPI*)¹⁶³. A Nemzetközi Nyelvészeti Egyesület (*Associação Internacional de Linguística – SIL Brasil*)¹⁶⁴ és más vallási missziók részvételével zajlott az őslakosság nevelése, tanítása, tehát nem különült el még a vallási misszionáriusok tevékenységétől. A

¹⁶² 1750. január 13-án VI. Ferdinánd, spanyol király és V. János, portugál király egyezményt kötött – A Madridi Szerződés (*O Tratado de Madrid*) –, amelyben a dél-amerikai gyarmataik közötti határokat szabályozták. Az Európán kívüli területeik határaival kapcsolatban a két birodalom között több ilyen egyezmény született a 15. század óta (a két legfontosabb: az Alcáçovasban 1479. szeptember 4-én kötött, a spanyol örökösödési háborút záró szerződés – Portugália ekkor mondott le a Kanári-szigetéről, a spanyolok viszont elismerték a portugálok uralmát több Atlanti-óceáni szigetsoport felett, a ma is Portugáliához tartozó Madeira (és a Selvagens-szigetek), az Azori-, és Zöld-foki-szigetek), majd az 1494. június 07-én aláírt Tordesillasi Szerződés (*Tratado de Tordesilhas*), melyek később 1580 és 1640 között a két királyság uniója miatt értelmüket veszítették. 1640 után az újra független Portugália terjeszkedése következtében az *Uti possidetis* elve alapján, a rendszeres viták lezárása érdekében az egyezményben a határokat gyakorlatilag Brazília akkori határainak megfelelően állapították meg. Az *uti possidetis*, vagy *uti possidetis iuris* (latinul: „ahogy éppen birtokoljátok”) egy nemzetközi jogi elv, amelyet elsősorban a határok megállapításában alkalmaznak; amikor egy gyarmat függetlenné válik, éppen fennálló határait fogadják el a létrejövő független állam határaiként.

¹⁶³ *Povos indígenas no Brasil, O Serviço de Proteção aos Índios (SPI)*, In:

[http://pib.socioambiental.org/pt/c/politicas-indigenistas/orgao-indigenista-oficial/o-servico-de-protecao-aos-indios-\(spi\)](http://pib.socioambiental.org/pt/c/politicas-indigenistas/orgao-indigenista-oficial/o-servico-de-protecao-aos-indios-(spi)), letöltés ideje: 2014.07.01.

¹⁶⁴ <http://www-01.sil.org/americas/brasil/>, letöltés ideje: 2014.06.30.

falusi iskolákban az SPI által terjedő oktatói munka nem különbözött a hagyományos értelemben vett iskolákban folyó oktatástól, nem őslakos tanárok tanították az őslakosok gyerekeit olvasni és írni portugálul. Megfogalmazódott az igény az oktatás általi integráció folyamatának újrászervezésére. A második szakasz Vargas kormányzásának idejétől az 1964-es katonai puccsig tartott, s ahogy már a 6.1. alfejezetben bemutattuk, a nemzeti egységesítés tervének megvalósítására tett kísérletek egyre intenzívebbé váltak. Az 1960-as évek derekától, az 1970-es évek elejétől a katonai rezsim idején felbukkantak a kormánytól független indigenista szervezetek és elindult egy egyre öntudatosabbá váló indigén mozgalom (Venere 2011:53). Ennek a ciklusnak legnagyobb jelentőségű eseménye az SPI megszüntetése és 1967. december 5. napján az őshonosok nemzeti alapítványának (*Fundação Nacional do Índio – FUNAI*)¹⁶⁵ a létrehozása volt, ami az indigén politika, az indigén oktatás megújulását jelentette, de célkitűzésében továbbra is igazodott a társadalmi integrációs törekvésekhez. Az eredeti területek megőrzésére irányuló törekvések következményeként megszavazták, és 6001/73. számon 1973-ban törvénybe iktatták az őslakosok alapszabályzatát (*Estatuto do Índio*)¹⁶⁶, amelynek 49. cikkelye hivatalosan megalapozta az őslakosok anyanyelvükön történő oktatását az iskolákban. Ebben a nagyszabású vállalkozásban kiemelt szerepet vállalt a dolgozatunk 4.1. fejezetében tárgyalt, a világ nyelveit bemutató adatbázis anyaintézménye, a Nyelvészeti Nyári Egyetem (*Summer Institute of Linguistics – SIL*). Ez az alaptörvény a gyarmatosító stratégiájához alkalmazkodva hivatalosan megengedte a kétnyelvűséget, de illeszkedett az első misszionáriusok civilizációs céljaihoz, szem előtt tartotta a teljes integrációt továbbra is, ahogy a későbbi őslakosok oktatását leíró 1998-ban napvilágot látott alaptanterv (*Referencial Curricular para a Educação Indígena – RCNEI*)¹⁶⁷.

Az 1996. évi Direktívák és Alapszabályok a nemzeti oktatásban (*Lei de Diretrizes e Bases da Educação Nacional – LDBEN*)¹⁶⁸ és az 1988. évi Brazil Alkotmány megjelenését tekintjük a negyedik ciklus intézményes előkészítésének, amely dokumentumok biztosítják az őslakosok számára a társadalmi szerveződést, hagyományaik tiszteletét, nyelveik, hitük és szokásaik gyakorlásának és megtartásának jogát. Ennek gyakorlati megvalósulásához elengedhetetlen

¹⁶⁵ <http://www.funai.gov.br/>, letöltés ideje: 2014.07.01.

¹⁶⁶ <http://www.funai.gov.br/index.php/cnpi1/estatuto-do-indio?highlight=WyJlc3RhdHV0byJd>, letöltés ideje: 2014.07.01.

¹⁶⁷ Az őslakosok oktatását és annak körülményeit leíró tanterv teljes szövege: Ministério da Educação e do Desporto Secretaria de Educação Fundamental, Referencial Curricular Nacional para as Escolas Indígenas (1998), Coordenação Geral de Apoio às Escolas Indígenas, Brasília,

In: http://www.ufpe.br/remdipe/images/documentos/edu_escolar/ml_07.pdf, 331 oldal, letöltés ideje: 2014.07.04.

¹⁶⁸ http://www.planalto.gov.br/ccivil_03/leis/19394.htm, letöltés ideje: 2014.07.04.

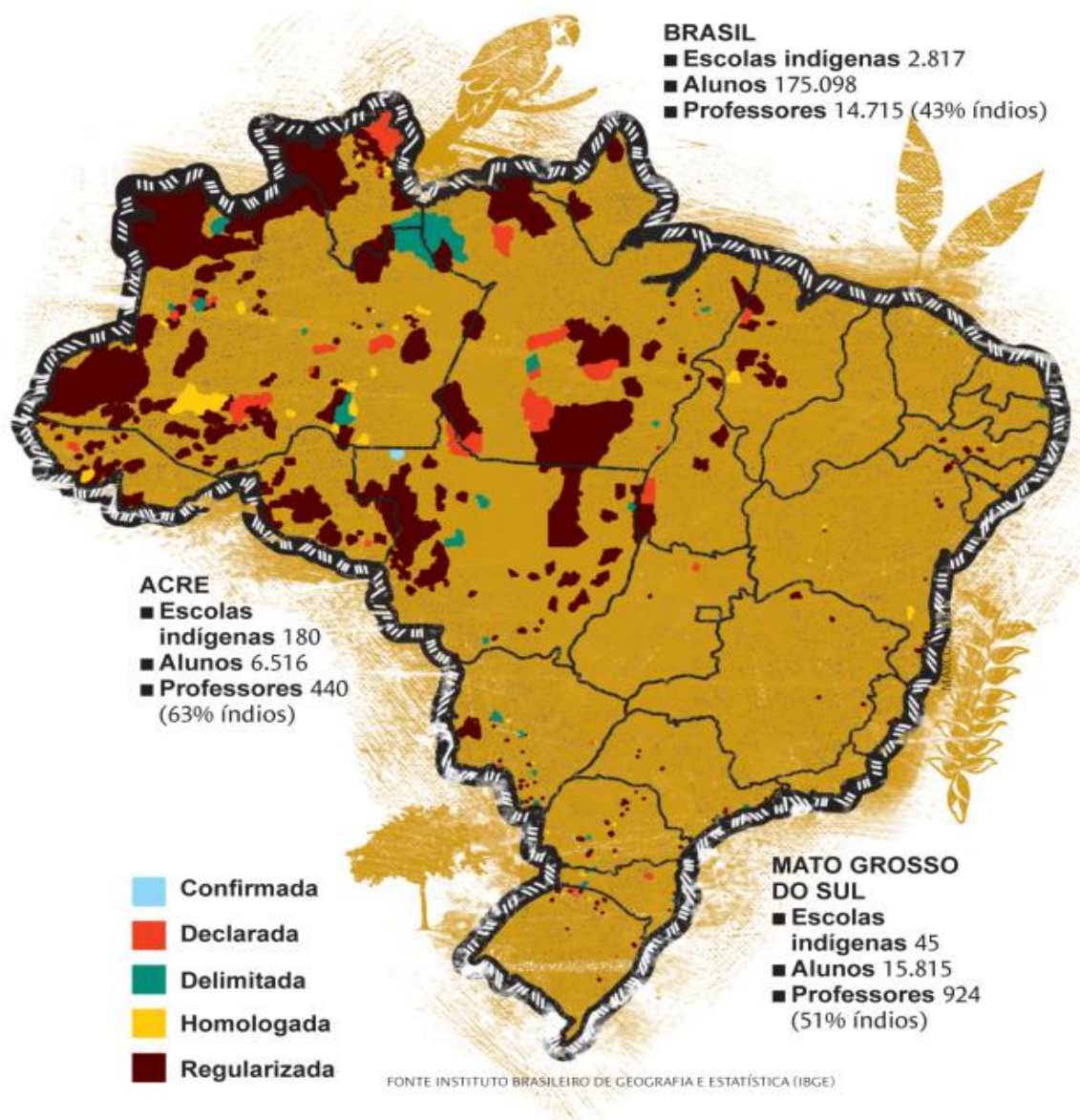
volt olyan speciális tantervek kidolgozása, amelyek tiszteletben tartották ezeknek a közösségeknek a hagyományos tevékenységeit; differenciált módszertan alkalmazása; őshonos nyelveken készített oktatási anyagok megjelentetése és a tanárképzés bevezetése az indigén lakosság körében. Ebben az időszakban, 1980 és 1990 között megerősödött a különböző őshonos lakosság érdekeit képviselő szervezetek mozgalma és újabb különböző irányok jelölődtek ki az őslakosság területi eloszlásának tekintetében¹⁶⁹. Az iskolai nevelés ösztönzése mellett elkötelezett mozgalmak számára továbbra is az volt a legnagyobb kihívás, hogy kampányaikat az állam hivatalosan fogadja el (Venere 2011:55). A helyi lakosság oktatási törekvéseit és nevelési fejlődéstörténetét bemutató doktori dolgozat fő fókuszja az úgynevezett Açaí Projekt (*Projeto Açaí*) részletes bemutatása és pozitív hatásainak elemzése. A mi kutatásunk szempontjából mérföldkőként említjük meg az Őslakos tanárok képzését (*Formação de Professores Indígenas*) támogató projektet, amelyet Rondônia államban váltottak valóra 1998 és 2004 között, és utóhatásaként továbbra is folyamatosan képeznek indigén tanárokat Brazíliában. A nyelvpolitikai intézet aktuális hírei között 2014.05.29. napján arról számoltak be, hogy 270 különböző etnikumhoz tartozó őslakos végezte el 2014-ben az Açaí projekt keretében tanulmányait és szerzett diplomát¹⁷⁰. Nem térünk ki sem a kurzus részletes leírására, sem az ő további pedagógusi pályájuk elemzésére. Tényként kezeljük elengedhetetlen szerepüket a Brazília falvaiban folyó oktatási-nevelési munkában, valamint az őslakosság és a brazil társadalom közötti kulturális kapcsolatok fenntartásában.

Az oktatás e területén Brazíliában a mai napig a legnagyobb kihívást az oktatók képzésének kérdése jelenti. Az alábbi térképen látható, hogy Brazíliában 2817 őslakos tanulót nevelő iskola (*Escolas indígenas*) működik, ahol 175.098 fiatal (*Alunos*) tanul és 14.715 tanár (*Professores*) dolgozik, akiknek 43 százaléka származik helyi közösségekből. Az ország területén az ábra szerint oszlanak meg iskolák, amelyekben 305 különböző etnikumhoz tartozó, összesen 274 nyelven beszélő gyerekek, ifjak és felnőttek ülnek az iskolapadban. A térképen kiemelik két szövetségi állam – Acre és Mato Grosso de Sul – adatait, és sötétbarna színnel jelennek meg azok a területek, ahol az oktatási rendszer szabályozott.

¹⁶⁹ Néhány példa: *Articulação Nacional de Educação (ANE)*, *Comissão de Professores indígenas do Amazonas, Roraima e Acre (COPIAR)* és az *Organização dos Professores Indígenas de Roraima, dos Kaingang e dos Ticuna*

¹⁷⁰ 270 indígenas de diversas etnias são diplomados em Ji-Paraná, RO, In: <http://e-ipol.org/270-indigenas-de-diversas-etnias-sao-diplomados-em-ji-parana/#more-4058>, letöltés ideje: 2014.07.04.

10. térkép: Brazília őslakosságának területi eloszlása (*Terras indígenas do Brasil*)

<http://revistaescola.abril.com.br/edicoes-impresas/260.shtml>

A korcsoportok széles skálája miatt is nagyon komplex feladat koordinálásában részt vesznek többek között az Élethosszig Tartó Tanulás, az Írás-Olvásás-Tanítás, a Sokféleség és Integráció Titkársága (*Secretaria de Educação Continuada, Alfabetização, Diversidade e Inclusão – Secadi*)¹⁷¹, az Oktatási Minisztérium (*Ministério da Educação – MEC*)¹⁷², különféle egyetemek, városi és állami titkárságok és további civil szervezetek.

¹⁷¹ http://portal.mec.gov.br/index.php?option=com_content&view=article&id=290&Itemid=816, letöltés ideje: 2014.07.07.

¹⁷² <http://www.mec.gov.br/>, letöltés ideje: 2014.07.07.

7.4.2. A bevándorlók nyelvei: a némettől a talianig

A 6.2 fejezet részben bemutatott bevándorlási hullámok és nagy számokról tanúskodó adatok kapcsán kitérünk nagyon röviden, a teljesség igénye nélkül az intézet bevándorlók nyelveihez kapcsolódó legnagyobb súlyú nyelvpolitikai intézkedéseinek bemutatására. A német nyelv jelenléte Braziliában az összegyűjtött adataink alapján megkérdőjelezhetetlen, röviden bemutatjuk a némettel kapcsolatos iskolai nyelvoktatás rendszerét és az azt ösztönző nemzetközi hálózattal való együttműködést. Továbbá bemutatjuk a hunsrückisch, a pomeráni valamint a talian nyelveket érintő intézkedéseket. Azért választottuk ezt a három példát, mert meglepőnek tartottuk azt a tényt, hogy milyen erős támogatást kap például a két német diaszpórikus nyelvváltozat, valamint az olasz bevándorlók körében itt kialakult új nyelvként is értékelhető talian, amelyet csak egy régióban használnak.

Már Brazília nyelvi atlaszának első világot látott változata a német kultúrához kapcsolódik. Az ország nyelvi eloszlását is bemutató Földrajzi Atlasz (*Atlas Geográfico*) – Friedrich Volckmar szerzőjével *Universal Atlas* címmel 1909-ben jelent meg német nyelven – és a második világháború idején az emigráció nyelvén kiadott publikációk elégetésekor egy diák Santa Catarina állam Gaspar városában, az Escola Isolada da Estrada Carolina udvarán kimentette az atlaszt a megsemmisítésre váró művek közül, és házuk padlásán rejtegette, míg újra vissza nem adta később az iskolának. Az ebben az iskolában németet tanító Edith Manke volt felelős a könyvért. Az atlaszt már az IPOL munkatársai újították fel 2012-ben, egy projekt keretében, akiknek a hölgy rendelkezésére bocsájtotta ezt a bevándorlók nyelvi emléket őrző, az 1900-as évek elejéről származó első kiadványt¹⁷³.

A brazíliai emigrációt részletesen, interaktívan, számokkal és mozgóképekkel dokumentálva bemutató honlapon láthatjuk, hogy hivatalosan mindössze a lakosság 0,79 százalékát, azaz 1.510.000 személyt tartanak nyilván úgy, mint bevándorlót. 1900 óta 245.617, ebből a 2010. és 2011. években 1.111 német emigrált Brazíliába¹⁷⁴. Kitekintésképp érdemes megjegyeznünk, hogy a Német Szövetségi Köztársaság nyelvi- és kultúrpolitikai szakintézményeinek közreműködésével a Goethe Institut (*Instituto Goethe*) PASCH¹⁷⁵

¹⁷³ *A memória da repressão às línguas de imigração na recuperação de um Atlas Geográfico.*

In: <http://e-ipol.org/?s=Atlas+Geogr%C3%A1fico+>, letöltés ideje: 2014.07.04.

¹⁷⁴ 2011. évi adat, <http://super.abril.com.br/multimedia/imigrantes-brasil/info/Imigracao-v6.swf>, letöltés ideje: 2014.07.04.

¹⁷⁵ A PASCH a Külképviseleti Hivatal (*Auswärtiges Amt*) kezdeményezése a külföldön működő német iskolarendszer központjának (*Zentralstelle für das Auslandsschulwesen - ZfA*), a Goethe Intézet (*Goethe-Institut*)

kezdeményezésének keretében a világon 1700 olyan iskola működik, ahol a német nyelvnek különleges szerepe van. A PASCH mozaikszó az „Iskolák: a jövő partnerei” egy, a világot behálózó, a német nyelv és kultúra terjesztését célzó kezdeményezésre utal. Az alábbi térkép alapján Brazíliában a láncolathoz tartozó 22 iskolában 43 tanár dolgozik, és 3942 tanulót tartanak számon. A PASCH oldalán látható világtérképen további információt kapunk arról, hogy a 22 partneriskola mellett még további 18 DSD iskola működik, ahol a tanulók tantervbe építve szerzik meg a nemzetközileg elismert német nyelvi diplomát (*Deutsches Sprachdiplom*), az összefogás nyilvántartása szerint további 4 német iskolát tartanak nyilván.

11. térkép: PASCH partneriskolák Brazíliában

<http://blog.pasch-net.de/paschnobrasil/archives/284-Encontro-de-Diretores-das-Escolas-Parceiras-PASCH-no-Brasil.html>

Brazíliában rendszeresen megszervezik a PASCH partneriskolák igazgatóinak találkozóját. A 2013. év szeptember 26-27. napján tartott találkozón, São Pauló-ban a többi 21 iskola igazgatója is részt vett, ahol már legalább 35 éve németül folyik az oktatás. A német állam és a német nyelv jelenléte a brazil oktatási rendszerben a fenti adatok alapján megkérdőjelezhetetlen.

- GI) és a Német Akadémiai Csereprogram (*Deutscher Akademischer Austauschdienst - DAAD*), és a Pedagógiai Csereprogram (*Pädagogischer Austauschdienst – PAD*) együttműködésével. <http://www.pasch-net.de/udi/deindex.htm>, a PASCH iskolák a világon – térkép: <http://weltkarte.pasch-net.de/>,

Továbblépünk az IPOL által kezdeményezett és végrehajtott nyelvpolitikai intézkedésekre, amelyek a németországi emigráció kulturális örökségének megőrzését szolgálják. Az intézet honlapján nyomon követhető a német nyelvvel vagy annak változataival kapcsolatos számtalan kutatás, projekt, rendezvény és rendelet közül kettőt emelünk ki, amelyek a brazil nyelvpolitika diverzifikációt támogató jellegét bizonyítják. Egy, a német dialektusokat és migrációt tanulmányozó közleményben a dialektusok, a kulturális identitás és gazdasági változások közötti összefüggéseket vizsgáló bonni kutatók vallják, hogy ha nem is egy dialektust beszélnek az emigrációban élő népek, a származási ország kultúrája akkor is jelen van¹⁷⁶.

Braziliában különleges figyelmet szentelnek a **hunsrückisch** vagy Hunsrücker Platt (*hunsriqueano riograndense*) német nyelvváltozatnak¹⁷⁷, amelyet 1824 óta használnak Brazília területén. A legújabb felmérések szerint 734.370 beszélőt tartanak nyilván például Brazília legdélebbi, 10.770.603 lakost számláló Rio Grande do Sul államban¹⁷⁸. Az ALMA a Prata-medence német kisebbségeinek kontaktnyelvészet atlasza (*O Atlas Linguístico-Contatual das Minorias Alemãs na Bacia do Prata - ALMA*)¹⁷⁹ egy, a Kieli Christian Albrechts Egyetem romanisztikával és a Rio Grande do Sul Egyetem Bölcslelettudományi Karának germanisztikával foglalkozó tudósainak közös projektje. 2008 óta végeznek itt többek között a Humboldt Alapítvány (*Fundação Alexander von Humboldt*)¹⁸⁰ támogatásával, elméleti és gyakorlati kutatásokat a pluridimenzionális nyelvi kontaktológia és a dialektológia területén. A portugál, német és hunsrückisch nyelven is olvasható honlapjukon számos kutatási leírást és tanulmányt olvashatunk¹⁸¹. Rio Grande do Sul állam északi szomszédjában,

¹⁷⁶ A cikk eredetileg 2010-ben a The Economist oldalán jelent meg *German dialects and migration, Sprechen Sie Deutsch? – How linguistic variations affect where Germans choose to live* címmel In: *Dialects, Cultural Identity, and Economic Exchange* by Oliver Falck, Stephan Hebllich, Alfred Lameli and Jens Südekum, IZA, February 2010, portugálul *Dialetos e migração alemã - Sprechen Sie Deutsch? Como variações linguísticas afetam onde os alemães escolhem viver*, In: <http://e-ipol.org/dialetos-e-migracao-alema/>, letöltés ideje: 2014.07.02.

¹⁷⁷ A dialektusról: *Historical Dialectology, Language Contact, Change, and Diffusion*. Part IV, In: Juan M. Hernández-Campoy and J. Camilo Conde-Silvestre: *The Handbook of Historical Sociolinguistics*, Wiley-Blackwell & Sons, 2012, 534. old, <http://www.hunsriqueano.riolingo.com/blog/?p=1367>, letöltés ideje: 2014.07.07.

¹⁷⁸ *Estimativas populacionais para os municípios brasileiros em 01.07.2012*. In: http://www.ibge.gov.br/home/estatistica/populacao/estimativa2012/estimativa_dou.shtm, letöltés ideje: 2014.07.07.

¹⁷⁹ <http://www.ufrgs.br/projalma/>, letöltés ideje: 2014.07.08.

¹⁸⁰ Alexander von Humboldt Stiftung, www.avh.de, letöltés ideje: 2014.07.07.

¹⁸¹ Például: http://www.ufrgs.br/projalma/imigracao/Formul%C3%A1rio_Hunsr%C3%BCckisch_modelo-INDL_15.12.2009.pdf, további tanulmányok gyűjteménye : <http://www.ufrgs.br/projalma/oqueeh/subprojetos.html#imigrantes>, letöltés ideje: 2014.07.07.

Santa Catarina államban 1920-tól tartják nyilván a nyelvváltozatot. Az IPOL 2014-ben lingvisztikai felmérést tartott Antônio Carlos város vezetésével karöltve – a 7.906 lakosságú városban 2010. február 9. napján –, majd egyöntetűen megszavazták, és elismerték egy emigráns nyelv hivatalos társnyelvi státuszát (*cooficialização*). Az erre vonatkozó törvény szövegének 1. és 2. cikkelye alapján a portugál nyelv mellett társhivatalos státuszt kapott a hunsrückisch és a tanterv része lett az alapfokú közoktatásban¹⁸². A régióban a német dialektus mellett az Azori-szigetéről érkezettek, a fekete rabszolgák, a libanoniak, az angolok és a belgák nyelve is hozzájárul a nyelvi sokféleséghez¹⁸³.

Hasonlóan lakossági kezdeményezésre reagált a törvényhozás Espírito Santo államban: 2009. június 26-án kapott hivatalos társnyelvi státuszt Santa Maria de Jetibá városban a német nyelv egy másik Brazíliában (is) használt dialektusa, a **pomeráni**¹⁸⁴. Már a kezdeményezés hajnalán, 2005-től további négy helység – Laranja da Terra, Pancas, Vila Pavão és Domingos Martins – valamint Rio Grande do Sul területén Canguçu városa is bekapcsolódott a Pomerán Iskolai Nevelési Programba (*Programa de Educação Escolar Pomerana – PROEPO*)¹⁸⁵. Az IPOL-lal együttműködve szótárak, nyelvtanok és oktatási anyagok készülnek folyamatosan, a pomeráni nyelv ápolásának érdekében, és írásbeliségének fejlesztésére. Az iskolai nevelés tanmenetének kidolgozói a Történelmi, Művészeti és Kulturális Örökség Intézetével (*Instituto do Patrimônio Histórico Artístico e Cultural – IPHAN*)¹⁸⁶ együttműködve jelenleg arra törekednek, hogy nyelvüket Brazília kulturális és szellemi örökségeként ismerjék el.

Brazíliában először 2001-ben kérelmezte egy nyelv, a **talian** a kulturális örökségként való elismerését. Akkoriban ezt a kérést elutasították. 2005-ben a Kulturális Minisztérium felé

¹⁸² *Projeto Legislativo 132/2010*, Estado de Santa Catarina, Câmara Municipal de Antônio Carlos, az eredeti dokumentum beszkenelt változata: <http://forlibi.blogspot.com.br/2012/12/lei-de-co-oficializacao-do-hunrueckisch.html>, letöltés ideje: 2014.07.08.

¹⁸³ *Ipol realiza Censo Linguístico e Diagnóstico da Língua Hunsrückisch*, <http://e-ipol.org/tag/hunrueckisch/>, letöltés ideje: 2014.07.08.

¹⁸⁴ *Lei n. 1136/2009 cooficializa Língua Pomerana em Santa Maria de Jetibá-ES*, <http://www.ipol.org.br/imprimir.php?cod=604>, letöltés ideje: 2014.07.07.

¹⁸⁵ Sintia, Bausen Kuster- Daleprane, Lúzia Fiorotti-Tressmann, Ismael : *PROGRAMA DE EDUCAÇÃO ESCOLAR POMERANA – PROEPO*, Prefeitura Municipal de Santa Maria de Jetibá – ES Secretaria Municipal de Educação 2005, http://www1.seplag.rs.gov.br/upload/Painel_54_Sintia_Bausen_formatado.pdf, letöltés ideje: 2014.07.07.

¹⁸⁶ *Instituto do Patrimônio Histórico Artístico e Cultural – IPHAN*, <http://portal.iphan.gov.br/portal/montarPaginaInicial.do>, *Centro de Referência da Cultura Brasileira*, <http://ocaescolacultural.org.br/cultura-brasileira/> letöltés ideje: 2014.07.07.

újabb kérés irányult a talian elismerésével kapcsolatban¹⁸⁷. A Caxias do Sul Egyetem (*Universidade de Caxias do Sul – UCS*) az IPHAN-nal karöltve hosszas kutató munka után a 771773/2008. számú rendelettel alátámasztva 2010. év májusában tette közzé a talian nyelv hivatalos nyilvántartásának tényét Braziliában. A Braziliában élő olasz bevándorlók különböző dialektusaiból kialakult talian volt a Nyelvi Sokszínűség tárába elsőként felvett nyelv¹⁸⁸. A talian nyelvet az ország területén 28 millióan értik és beszélik elsősorban Rio Grande do Sul, Mato Grosso, Mato Grosso do Sul, Tocantins, Roraima, São Paulo és Espírito Santo államok teljes, valamint Santa Catarina közép-nyugati és Paraná nyugati területein. A Braziliában beszélt nyelvek rangsorában a 2. helyen áll, sokaknak ez az első nyelve¹⁸⁹.

7.4.3. Az afrikai nyelvektől az új technológiákig

Az őshonos lakosság és bevándorlók nyelvei mellett Braziliában még legalább hat területen fordítanak aktív figyelmet nyelvek megőrzésére és fejlesztésére. Az oldal böngészése során, a teljességre törekvés igénye nélkül, megállapíthatjuk, hogy az afrikai és afrobrasil nyelvek jelenléte, a jelnyelv állandó fejlesztése, a közös határok és átjárhatóságuk miatt a spanyol nyelvvel való kapcsolat, és az ország Dél-Amerika legnagyobb gazdasági közösségében hangsúlyozott szerepe állandó témái az intézet és a nyelvpolitikai nézetekről és intézkedésekről szóló tudósításoknak.

Az **afrikai és afro-brasil nyelvek**¹⁹⁰ témaköréhez kapcsolódva 2014. szeptemberében ötödik alkalommal rendezték meg a SIALA (*V Seminário Internacional Acolhendo as Línguas Africanas*)¹⁹¹ nemzetközi szemináriumot Bahia állam egyetemén (UNEB), amelynek fókuszában a fekete afrikai nyelvek és kultúrák, afrikán és új technológiákra vonatkozó témák sora igyekezett a brazil értelmiség körében tudatosítani azok fontosságát, és a nyilvánosság körében nagyobb érdeklődést kelteni az afrikai nyelvek, kultúrák tanulmányozása iránt, valamint a témával foglalkozók ismereteinek bővítéséhez. A szeminárium szervezőinek

¹⁸⁷ *Reconhecimento e Registro da Língua Talian, como Patrimônio Cultural e Imaterial do Brasil*. Este pedido está protocolado Junto ao Instituto Patrimônio Histórico e Artístico Nacional sob nº 01450.012827/2005-43., <http://e-ipol.org/tag/talian/>, letöltés ideje: 2014.07.07

¹⁸⁸ http://www.feibemo.com.br/lingua_talian.htm, letöltés ideje: 2014.09.09.

¹⁸⁹ <http://e-ipol.org/tag/talian/>, letöltés ideje: 2014.07.09.

¹⁹⁰ *Línguas africanas e afro-brasileiras*, <http://e-ipol.org/tag/linguas-africanas-e-afro-brasileiras/>, letöltés ideje: 2014.09.09.

¹⁹¹ <http://e-ipol.org/tag/linguas-africanas-e-afro-brasileiras/>, <http://www.siala.uneb.br/>, letöltés ideje: 2014.09.09.

célkitűzése volt, hogy hozzájáruljon a 2003. évi 10.639 számú törvény¹⁹² megvalósíthatóságának körülményeihez, amelynek 26. cikkelye szerint az állami valamint a magán alap- és középfokú oktatási intézményekben kötelező az afro-brazil történelem és kultúra oktatása. A tapasztalatcsere mellett a szeminárium másik célkitűzése az volt, hogy a modern technológiák és az internet ésszerű felhasználásával mozdítsák előre az erre vonatkozó irodalom digitalizálását, valamint a gyorsabb és hatékonyabb kommunikációt a témakörben érintettek, a jártas szakemberek vagy csak egyszerűen az érdeklődők számára.

A témakör fontosságát tovább hangsúlyozza az a tény, hogy az ENSZ Brazíliában 2013. december 23-án a 68/237. számú határozatában a 2015. január 01. és 2024. december 31. közötti évtizedet az Afrikából származók évének jelölte ki, elismerésük, a jogaik és fejlődésük jegyében (*Afrodescendentes: reconhecimento, justiça e desenvolvimento*). A fontosabb célkitűzései között sorolja fel ez a nemzetközi szervezet az afrikai származásúak iránti tiszteletet, védelmüket, emberi és alapvető szabadságjogaiknak az Emberi Jogok Egyetemi Nyilatkozatában megfogalmazott elvek megvalósulásának előmozdítását és támogatását és konkrét intézkedéseket tervez kulturális örökségük különféle társadalmakban való elismerésére. Ez utóbbiak között helyezhetjük el minden, a nyelveikkel kapcsolatos ötlet megfogalmazását, valamint az azokra vonatkozó összes jövőbeni beavatkozást és programszerű támogatást. Az UNESCO-nak a rabszolga-kereskedelem történetét és útjait bemutató anyagában¹⁹³ is egyértelműen látszik, hogy a Brazíliába ilyen úton került afrikai származásúak száma legalább négy millió embert jelent. Az ország aktív részvételét és hozzájárulását feltételezhetjük mindannak a megvalósításában, amit a következő évtizedre ebben a nemzetközi összefogás keretében vállalt¹⁹⁴.

A honlapon **jelnyelvekkel** részletesen foglalkozó kutatásokról is olvashatunk¹⁹⁵. A brazil jelnyelv (*Língua Brasileira de Sinais - Libras*) 2014-ben bekerült a Történelmi, Művészeti és Kulturális Örökség Intézete (*Instituto do Patrimônio Histórico Artístico e Cultural – IPHAN*)

¹⁹² „Nos estabelecimentos de ensino fundamental e médio, oficiais e particulares, torna-se obrigatório o ensino sobre História e Cultura Afro-Brasileira.” In: http://www.planalto.gov.br/ccivil_03/leis/2003/110.639.htm, letöltés ideje: 2014.12.16.

¹⁹³ *The Slave Route*.

In: http://portal.unesco.org/culture/fr/file_download.php/0a23ba56dece8385523f68afe7f4875fApdf.pdf, letöltés ideje: 2015. január 20.

¹⁹⁴ *Década Internacional dos Afrodescendentes*. Representação da UNESCO no Brasil, In: <http://www.unesco.org/new/pt/brasil/about-this-office/prizes-and-celebrations/2015-2024-international-decade-for-people-of-african-descent/>, letöltés ideje: 2015. 01.20.

¹⁹⁵ *Línguas de sinais*, In: <http://e-ipol.org/tag/linguas-de-sinais/>, letöltés ideje: 2014. 05.20..

által támogatott kulturális örökséget jelentő, Brazíliában használt nyelvek közé. A brazil Nyelvpolitikai Intézet és a Santa Catarina Egyetem (*Universidade Federal de Santa Catarina – UFSC*) együttműködésével elsősorban a jelnyelv szociolingvisztikai kontextusának adatait vizsgálják, kutatásokat folytatnak, távoktatásos módszerben oktatják azt. Programjaik között olyanra is bukkantunk, ahol egy konferencia keretében cseréltek eszmét és tapasztalatokat a *Libras* és a portugál nyelv közötti fordítással és tolmácsolással kapcsolatos kutatások alapján¹⁹⁶.

Az intézet oldalain érdekes írások, tanulmányok olvashatók a portugál nyelvben játékosan alkotott címszavak alapján a más kultúrákkal való kapcsolódásokról, a nyelveikkel való kölcsönhatásokról, az országban élő más nyelvűek önmeghatározó mozgalmairól. Elsősorban az **angolszász (anglofonia)**, a **frankofón (francofonia)**, a **hispán (hispanofonia)** és természetesen a **luzofón (lusofonia)** népeket¹⁹⁷ érintő hírek mellett az intézet munkatársai kitekintenek a világ más nyelveit érintő kérdésekre és összefüggésekre is¹⁹⁸. Török, kínai, galego, sőt magyar nyelvvel kapcsolatos témában, nyelvi kisebbségi helyzetek kezeléséről olvashatunk írásokat, de megemlékeznek az Európai Nyelvek napjáról is. Külön menüpontot kapott a határmenti két- és többnyelvűségi helyzetek tárgyalása és az ezzel kapcsolatos oktatási megoldások – intézmények, képzések, kulturális fórumok, eszmecserék, szótárak, oktatási anyagok – bemutatása. A Brazil Szövetségi Köztársaság kettő kivételével az összes dél-amerikai állammal határos: délen Uruguay-jal, délnyugaton Argentínával, Paraguay-jal és Bolíviával, nyugaton Peruval és Kolumbiával, északon Venezuelával, Guyanával, Suriname-mal és Francia Guyanával. Nem térünk ki részletesen konkrét projektek bemutatására, de megállapítható, hogy nagyon intenzív összefogással igyekeznek megteremteni a határmenti településeken a spanyol és a portugál nyelv közötti interferenciák és különbözőségek közti harmóniát. Nem utolsósorban külön fejezetet szentelnek a **Mercosul** – a szervezet jelentőségéről lásd e dolgozat 5.1.8. fejezetét – nyelvi és kulturális kérdéseinek¹⁹⁹ állandó alakulási folyamatairól. 2014 novemberében, Buenos Airesben tárgyaltak a Mercosul országainak kulturális miniszterei a régió országainak integrációját elősegítő fontos tényezőkről. 2015 első félévében Brazília felel a kultúrpolitikai ügyekért.

¹⁹⁶ 4º Congresso Nacional de Pesquisas em Tradução e Interpretação de Libras e Língua Portuguesa, 12 a 14 de novembro de 2014 – Florianópolis, SC <http://www.congressotils.com.br/>, letöltés ideje: 2015. január 20.

¹⁹⁷ *Fonias*, In: <http://e-ipol.org/tag/fonias/>, letöltés ideje: 2014. 05.20..

¹⁹⁸ *Outras fonias*, In: <http://e-ipol.org/tag/outras-fonias/>, letöltés ideje: 2014. 05.20..

¹⁹⁹ *Mercosul linguístico e cultural*, <http://e-ipol.org/tag/mercosul-linguistico-e-cultural/>, letöltés ideje: 2015.01.12.

Az IPOL (*Instituto de Investigação e Desenvolvimento em Política Linguística*), az IILP (*Instituto Internacional da Língua Portuguesa*) és a Latin Unió (*União Latina*) 2011-ben kezdett együttműködést a hármashatár mentén található egyetem (*Universidade Estadual do Oeste do Paraná – UNIOESTE*) keretei között, hat ország képviselői cseréltek eszmét a határmenti nyelvi nevelés kérdéseiről, az I. A határmenti nyelvi nevelés kérdései szeminárium (*Gestão em Educação Linguística de Fronteira - GELF*) anyagait az egyetem *Ideação* – elektronikusan is elérhető – folyóirata²⁰⁰ adta közre. A szemináriumot bevezető és misszióját összefoglaló előadás címe: „A nyelvek gazdasági szerepe” (*A importância econômica das línguas*), amelyben kiemelik, hogy a gazdasági folyamatok alapmechanizmusát (*mecanismo baselar dos fluxos econômicos*) meghatározó nyelvet mennyi változás és új hatás érte a közelmúltban.

Az új technológiák hatása a nyelvre és a nyelvészeti kutatásokra megkérdőjelezhetetlen napjainkban, egyrészt megváltoztak a kommunikáció csatornái, s ez hatással van a nyelvhasználatra, másrészt ezek a csatornák a kutatók dolgát is nagyban megkönnyítik. Az oldal **Technológiák és nyelvek** menüpontjában megjelentetett, elérhető, idézett tanulmányokból²⁰¹ olyan hírekre fókuszáltunk, amelyek a portugál nyelvet, illetve a brazil nyelvváltozatot érintik. Rengeteg a mobiltelefon használatát, a világháló által kínált kommunikációt és a tökéletes fordítás gépi megvalósulását tárgyaló cikket, vagy ezekben a témákban rendezett konferenciára történő utalást találtunk. Megtudtuk azt is például, hogy egy kutatócsoport szoftver segítségével elemzi a portugál nyelv brazil fejlődését²⁰². Értekezésünknek nem tárgya részletes elemzést adni a portugál nyelvváltozat új kommunikációs csatornákon való jelenlétéről és annak minőségéről.

Egy magyar kutató, Kornai András rámutat arra, hogy a digitális korban másképp élnek a nyelvek és másképp is halnak ki: ami egyszer kikerült a webre, az többé nem vész el. Sőt: elsősorban az ellenkező folyamatra mutat példákat: a klasszikus kínai, a szanszkrit, az ógörög és sok más, már rég kihalt nyelv lassanként megjelenik a weben. Ezzel együtt egyre több olyan, még élő nyelvről lehet tudni, amelyeket közvetlenül fenyeget a kihalás veszélye. A cikkben a szerző először a nyelvek életképességének hagyományos kritériumait gondolja újra a digitális térben: a nyelvet beszélők száma helyett a nyelvet a hálózaton használók számára

²⁰⁰ http://issuu.com/ipol/docs/i_gelf, letöltés ideje: 2015.01.12.

²⁰¹ *Tecnologias e línguas*, In: <http://e-ipol.org/tag/tecnologias-e-linguas/>, letöltés ideje: 2015.01.05

²⁰² *Pesquisadores utilizam software para analisar a evolução da língua portuguesa no Brasil*, <http://e-ipol.org/?s=Pesquisadores+utilizam+software+para+analisar+a+evolu%C3%A7%C3%A3o+da+l%C3%ADngua+portuguesa+no+Brasil>, letöltés ideje: 2015.01.05

figyel. A kutatócsoport hatalmas mennyiségű adatot gyűjtött a webről, hogy a nyelvek veszélyeztetettségének kritériumait számszerűsíteni tudja: minden nyelvet több mint harminc dimenzió mentén vizsgált meg. A nyelveket négy csoportba sorolták: digitálisan *mozdulatlan*, *örökségi*, *élő*, és *viruló* nyelveket különböztettek meg – aszerint, hogy mennyi digitális kommunikáció zajlik azon a nyelven. A mozdulatlanokon gyakorlatilag semmi, a virulókon naponta több milliárd szónyi új anyag válik digitálisan elérhetővé. Amikor egy-egy nyelvet megmentenek a digitális nyelvhaláltól, akkor nem digitálisan élő, hanem úgynevezett örökségi nyelvek jönnek létre. A kutatók által használt módszer lényege az volt, hogy nagyon világos és egyértelmű példákat választottak az egyes csoportokból, majd olyan matematikai modelleket állítottak fel, amelyek megtanulták, melyik nyelv melyik osztályba esik. A különböző példákon és különböző paraméterhalmazokkal tanított modellek lényegében mind egyetértettek egymással, amikor az eredeti példától eltérő nyelvekre alkalmazták őket: a ma ismert nyelvek és nyelvjárások több mint 95 százaléka digitálisan halott. A kutató szerint két dolgot biztosan lehet tenni. Egyrészt a digitálisan halott nyelvek döntő többsége a hagyományos értelemben még csak nem is veszélyeztetett: biztosak lehetünk benne, hogy mandinka vagy nynorsk anyanyelvű beszélőket még száz év múlva is fogunk találni. Ezek a nyelvek örökségi nyelvvé tehetők, s szerinte sokan dolgoznak ezen. Másrészt van még az a négyszázvalahány nyelv, amelynek még van esélye az újjáéledésre (Kornai 2013). Ehhez nagyon hasonló témáról beszélt Brüsszelben a szerző egy META-FORUM rendezvényen, a Többnyelvű Európai Technológiai Szövetség fórumán (*Multilingual European Technology Alliance*)²⁰³. Itt utalt arra, hogy kutatásban az összes ismert nyelvet vizsgálták, beleértve a már kihaltakat is, és azokat is, amelyeket a nagy nyelvkatalógusok sem tartanak számon.

A brazil nyelvpolitikai intézet oldalának hosszas böngészése, a hihetetlen mennyiségű, színvonalas tanulmány, cikk, beszámoló átolvasása után, arra a következtetésre jutottunk, hogy a nyelvpolitika Braziliában egy erősen diverzifikált fogalom, nem a nemzeti nyelv politikáját értik alatta, hanem azt az összefogó törekvést, hogy sok nyelv együttélésében biztosítani tudják az egyes nyelvek önmeghatározó kísérleteit és fejlődését, és nyelveiket belülről próbálják fejleszteni. Láttuk, hogyan ápolják az őshonos nyelveket, és azt is, hogy a brazil nyelvészet a bevándorlók és a portugál nyelv történetét is továbbírja. Példaértékű kezdeményezés a következő alfejezetben bemutatásra kerülő nyelvi nyilvántartás, amelyet

²⁰³ A META-NET Kiválósági Hálózatban 34 ország 60 kutatóközpontja vesz részt, küldetése, hogy létrehozza a többnyelvű európai információs társadalom technológiai alapjait, és építi a Többnyelvű Európai Technológiai Szövetséget (Multilingual European Technology Alliance, META) építi ki. In: <http://www.meta-net.eu/>, letöltés ideje: 2014.07.07.

nemzeti ügyként kezelnek, Brazília nyelvi örökségének megteremtését szolgálja, és a régióban beszélt nyelveket, nyelvváltozatokat a fenti kutatásban megnevezett digitális haláltól is megmentheti.

7.5. A Nyelvi Sokszínűség Nemzeti Nyilvántartásáról

A nyelvekkel kapcsolatos jogok, az ország területén együtt élő nyelvek szabályozása iránt felmerült igény kapcsán a Képviselői Kamara Oktatási és Kulturális Bizottságának kezdeményezésére szerveztek Brazíliavárosban egy az ország nyelvi sokféleségről szóló szemináriumot (*Seminário sobre a Diversidade Linguística Nacional*), azzal a célkitűzéssel, hogy megalkossák a nyelvek regiszterének könyvét. Ennek a munkának a koordinációjára létrehoztak egy, az ország nyelvi sokféleségét kutató, különböző közéleti szervek²⁰⁴, az IPOL és a UNESCO képviselőiből álló munkacsoportot (*Grupo de Trabalho sobre a Diversidade Linguística do Brasil - GTDL*), amit a Történelmi, Művészeti és Kulturális Örökség Intézetének (*Instituto do Patrimônio Histórico Artístico e Cultural – IPHAN*)²⁰⁵ akkori igazgatónöje koordinált. A két évig tartó munka lezárását egy nyilvános értékeléssel zárták²⁰⁶. A GTDL munkamódszerét, célkitűzéseit, kutatásait és eredményeit összefoglaló dokumentumot²⁰⁷ tekintjük egyik irányadónak a Brazília nyelvi sokszínűséget ápoló nyelvpolitikáját bemutató összefoglalónkban. A munkacsoport kidolgozta a nyelvi sokféleség nyilvántartásának fő kategóriáit. A bennszülöttek alacsonyabb és magasabb számú beszélővel rendelkező nyelvei, az emigráció, a jelnyelv, az afro-brazil közösségek által beszélt és a kreol nyelvek területén folytatott kutatások alapján határozták meg a Nyelvi Sokszínűség Nemzeti Nyilvántartásának (*Inventário Nacional da Diversidade Linguística - INDL*) alábbi hat fő csoportját: a portugál nyelv nyelvváltozatai, a bennszülöttek, a bevándorlók, az afro-brazil közösségek nyelvei, a brazil jelnyelvek és a kreol nyelvek (*variedades dialetais da língua portuguesa; línguas indígenas, línguas de imigração; línguas de comunidades afro-brasileiras; línguas brasileiras de sinais; línguas crioulas*) szerepelnek a nyilvántartásban.

²⁰⁴ Câmara dos Deputados, Ministério da Educação, Ministério da Justiça, Ministério da Ciência e Tecnologia, Ministério do Orçamento e Gestão

²⁰⁵ Instituto do Patrimônio Histórico Artístico e Cultural – IPHAN, <http://portal.iphan.gov.br/portal/montarPaginaInicial.do>, Centro de Referência da Cultura Brasileira, <http://ocaescolacultural.org.br/cultura-brasileira/>, letöltés ideje: 2014.07.07.

²⁰⁶ AUDIÊNCIA PÚBLICA DA DIVERSIDADE LINGÜÍSTICA DO BRASIL, 2007. december 13., In: <http://portal.iphan.gov.br/portal/baixaFcdAnexo.do?id=839>, letöltés ideje: 2014.07.08.

²⁰⁷ In: <http://portal.iphan.gov.br/portal/baixaFcdAnexo.do?id=840>, letöltés ideje: 2014.07.08.

Ez a dokumentum, ez a két éves projekt szolgált alapul a Brazília akkori elnöke, Luiz Ignácio Lula da Silva által 2010. december 9. napján közzétett, a Nemzeti Nyelvi Sokféleség Nyilvántartását elismerő 7387. számú rendeletnek²⁰⁸, amelyben elnöksége alatt a brazil társadalom nyelvi sokszínűségének elismerése és támogatása hivatalossá vált. A Kulturális Minisztérium (*Ministério de Cultura*)²⁰⁹ égisze alatt továbbműködő részleg feladata a brazil állam területén élő különféle etnikai csoportok nyelvének azonosítása, dokumentációja, elismerése és védelme. A 2. cikkelyben megfogalmazódik az az elvárás, amely szerint, minden leltárba vett nyelvnek tükröznie kell a brazil társadalomban élő nyelvi közösségek beszélőinek emlékezetét, történelmét és identitását. A 3. cikkben az áll, hogy minden leltárba vett nyelv megkapja a Kulturális Minisztériumtól a Brazil Kulturális Örökség (*Referência Cultural Brasileira*) címet (Londres 2000).

7.6. A nyelvpolitika brazil megközelítéséről

Ebben az alfejezetben áttekintjük, és a táblázatban foglaljuk össze a brazil nyelvpolitika elméleti irányvonalainak alapkérdéseit, összehasonlítva a portugál nyelvpolitika irányzataival, rámutatunk a kimutatható párhuzamokra vagy ellentétekre. A teljes szakirodalom feldolgozásának lehetősége és minden szempontot felölelő, összehasonlító tanulmányozása e dolgozat kereteit túllépi. Célunk a fejezet korábbi részeiben tárgyalt aktuális folyamatok, valamint a szakirodalom áttekintése után a kutatások fő irányvonalainak összefoglalása, ami elsősorban a 6.6 fejezetben bemutatott Portugál Nyelv Múzeumának honlapján is megjelent, a brazil nyelvpolitika irányvonalait meghatározó cikk és a szerző, Ataliba Teixeira de Castilho korábban megjelent cikkeinek tartalmán és hivatkozásain alapul²¹⁰.

²⁰⁸ *Decreto 7387, o Presidente do Brasil – Sr. Luiz Ignácio Lula da Silva reconhece o Inventário da Diversidade Linguística Nacional* (19.12.2010): Art. 1º – Fica instituído o inventário nacional da diversidade linguística, sob a gestão do Ministério da Cultura, como instrumento de identificação, documentação, reconhecimento e valorização das línguas portadoras de referência à identidade, à ação e à memória dos diferentes grupos formadores da sociedade brasileira. / Art. 2º – As línguas inventariadas deverão ter relevância para a memória, a história e a identidade dos grupos que compõem a sociedade brasileira. / Art. 3º A língua incluída no inventário nacional da diversidade linguística, receberá o título de “Referência Cultural Brasileira”, expedido pelo Ministério da Cultura. / Art. 4º O inventário nacional da diversidade linguística deverá mapear, caracterizar e diagnosticar as diferentes situações relacionadas à pluralidade linguística brasileira sistematizando estes dados em formulário específico. / Art. 5º As línguas inventariadas farão jus a ações de valorização e promoção por parte do poder público...., In: http://www.planalto.gov.br/ccivil_03/_Ato2007-2010/2010/Decreto/D7387.htm, letöltés ideje: 2014.07.09.

²⁰⁹ <http://www.cultura.gov.br/>, letöltés ideje: 2014.07.07.

²¹⁰ Castilho, Ataliba Teixeira de (2001): *Políticas linguísticas no Brasil O Caso do Português Brasileiro*, Lexis XXV. 1 y 2, pp. 271-297. , In: <http://revistas.pucp.edu.pe/index.php/lexis/article/viewFile/4969/pdf>, letöltés ideje: 2014.12.12.

Ataliba Teixeira de Castilho: *Uma política linguística para o português*, Museu da Língua Portuguesa, Estação da Luz, 2010, http://www.museudalinguaportuguesa.org.br/files/mlp/texto_17.pdf, letöltés ideje: 2014.12.14.

Braziliában a tematika első úttörőinek Antônio Houaiss-t és Celso Cunchát tartják, akik először az ország területén a portugál nyelv brazil nyelvváltozatának kérdéskörét tárgyalva hívták fel a figyelmet a nyelvpolitikával kapcsolatos kutatások szükségességére²¹¹. Braziliában a nyelvpolitikai jellegű tanulmányok első gyűjteményének bevezető cikkét Alberto Escobar írta 1988-ban, aki a perui társadalom többnyelvűségének és plurikulturalitásának kapcsán hangsúlyozta e jelenségeknek a globalizáció korszakában előtérbe kerülését. Szerinte a többnyelvűségi szituációk fel- és elismerésének szerepe adja a nyelvpolitikai gondolkodás kiindulópontját. Ez abban az időszakban történt, amikor a kontinensen, a többi, szintén gyarmati múlttal rendelkező országban megfogalmazódtak a nyelvi helyzet körvonalázására irányuló törekvések (Castilho 2001:271-272).

Dél-Amerikában a nyelvpolitikát – a tudományág kialakulásának kezdetén – az intervencionista szociolingvisztika egyik irányzataként értelmezték. Az argentin Elvira Arnoux elegánsabb megfogalmazásában a nyelvpolitika tudománya egy olyan összetett terület, amelyben a szociolingvisztikai szituációk leírása és értékelése társadalmi szükséglet, és arra irányul, hogy meghatározza a beavatkozások mértékét, és aki ezzel foglalkozik, annak figyelembe kell vennie politikai, etikai, ideológiai elveket, amelyek iránymutatóak lehetnek a kutatásokban és javaslatokban (Arnoux 1999:13). Az 1969 januárjában alapított Brazil Nyelvészeti Egyesület (*Associação Brasileira de Linguística – Abralín*)²¹² égisze alatt született meg 1999-ben, Leonor Scliar-Cabral, az Abralín akkori elnökének a tudományágat körülíró cikkében a brazil nyelvpolitika definíciója. A nyelvpolitika innentől kezdve egyetemi kurzusok, kongresszusok, szemináriumok, speciális kiadványok és tudományos cikkek állandó témájává vált. A nyelvpolitikai kutatások témakörei között kiemelten szerepelnek: a hivatalos államnyelv választásának, a két- és többnyelvű közösségek, valamint a nyelvi kisebbségek nyelvhasználatát vizsgáló, a portugál, mint anyanyelv braziliai oktatásának, a brazil egyetemek kutatási fókuszainak és a portugál nyelv, valamint az idegen nyelvek

Ataliba Teixeira de Castilho: *A gramática na ponta da língua (e na lingüística de ponta)*, http://www.unicamp.br/unicamp/unicamp_hoje/ju/junho2006/ju328pag4-5.html, letöltés ideje: 2014.12.14.

²¹¹ **Antônio Houaiss** 1915-ben született, filológus, író, irodalomkritikus, fordító, diplomata és kulturális miniszteri tiszttel is betöltött. 1986-ban kezdte el élete legnagyobb művét, a Portugál Nyelv Houaiss Szótára a portugál nyelvet bemutató egyik legnagyobb szótár, halála után munkatársai fejezték be a munkát, a róla elnevezett lexikográfiával foglalkozó intézet égisze alatt (Instituto Antônio Houaiss: <http://www.iah.com.br/sp/>). Houaiss meghatározó szerepet vállalt az 1990-es helyesírási reform előkészítésében.

Celso Ferreira da Cunha középkori portugál nyelvészettel mellett jelentős didaktikai művel járult hozzá a brazil nyelvtudományos tevékenységhez, a 60-as évektől kezdve több írása született a portugál nyelv brazil változatával és a brazil nyelvpolitikai kérdésekkel kapcsolatban, például: *Uma política do idioma*, 1964; *Língua portuguesa e realidade brasileira*, 1968; *A questão da norma culta brasileira*, 1985; *Que é brasileiro?*, 1987.

²¹² <http://abralin.org/site/>, letöltés ideje: 2015. január 12.

oktatásának kérdései, amelyek összefogó megválaszolására alakult meg Florianópolisban az IPOL, amelynek aktuális törekvéseire mutattunk rá a 6.2. alfejezetünkben.

Az államnyelv kérdése a kezdeti történelmi áttekintőből kiindulva legalább két fő szempont figyelembevételével merül fel a brazil nyelvpolitikában: a hivatalos nyelv választásának körülményeivel és a nyelvi normával való azonosulás tényével, valamint a nyelvváltozat védelmét szolgáló intézkedésekkel kapcsolatos területeken. A nyelvészeti kutatások fejlődésével párhuzamosan több mint 70 projekt keretében igyekeztek a nyelvészek megtalálni a brazil nyelvváltozat normatív alapjait. A múlt század elejéig a hivatalos közvélemény és a tudományos nyelvészeti kör úgy értelmezte, hogy a Rio de Janeiro-i dialektus, az úgynevezett carioca jelenti a brazil nyelvet. Ezt a kézenfekvőnek tűnő ténytet soha nem sikerült stabilizálni. A valós nyelvhasználat leírását megcélzó törekvések végül Nelson Rossi meglátását támasztották alá, aki szerint a portugál nyelv brazil változata több, legalább öt központtal rendelkezik: az ország északi, észak-keleti, közép-nyugati, dél-keleti és déli részén a változat meglehetősen nagy különbségeket mutat mind fonetikai és lexikai szempontból is, amelyek még nem akadályozzák a földrajzilag eltérő használatok közötti kölcsönös megértést. Ettől kezdve a brazil nyelvet kutatók evidenciaként kezelik azt a ténytet, miszerint lehetetlen kiválasztani ezek közül azt az egy variánst, amely a brazil nyelv normájának nevezhető és az irodalmi nyelvben is egységesen elfogadott. A válaszok arra fektették a hangsúlyt, hogy a portugál nyelv brazil változatában bátrabban elkülönítésre került egymástól a beszélt és az írott nyelv normakülönbség-rendszere, ami minden társadalmi szint használatában jobban tetten érhetőnek bizonyult és kiegészült egy diglossziás jelenséggel, mivel mind a beszélt, mind az írott nyelv használatában meghatározóan megkülönböztető szerepet játszott annak emelkedett és közösségi használatában fennálló eltérések sorozata (Scliar-Cabral: 1999).

Nem tárgyaljuk a jövevény és idegen szavakkal kapcsolatos kérdéskört, a kutatók szerint a brazil nyelvészet nem szabályozza kellőképpen a nyelvet elárasztó idegen szavak használatát. Mélyebbre ható tanulmányozást kíván meg a két- és többnyelvű közösségek nyelvhasználatára vonatkozó szabályozás. Felmerül a kérdés, hogy Brazíliában mit is érthetünk nyelvi kisebbség alatt: elfogadottnak tűnik, hogy az őshonos nyelvi közösségek és a portugálul nem beszélő európai és ázsiai bevándorlók esetében használják ezt a kifejezést. A népességen belüli eloszlás és a kulturális különbségek eltérései alapján Dél-Amerikában az a Hameltől származó alaptétel terjedt el, miszerint ennek három fő megközelítése jelenik meg a

valóságban. A monokulturalizmus, amely tagadja a különbözőséget, de törekszik az integrációra, a multikulturalizmus, ami a különbözőséget problémaként értelmezi, de támogatja az integrációt, és a plurikulturalizmus, ami a különbözőséget egy saját kulturális értékeken alapuló társadalmi gazdagodást jelentő tényezőként tartja nyilván (Hamel 2001:145).

A portugál nyelv oktatása Braziliában három tényezőre kitérő kérdést vet fel: kiket oktatnak portugál nyelvre, milyen rendelkezések irányulnak a portugál nyelv oktatására, és hogyan értékeli az elért eredményeket. Az Anísio Teixeira Nemzeti Oktatásismereti és Oktatáskutató Intézet (*Instituto Nacional de Estudos e Pesquisas Educacionais Anísio Teixeira - INEP*)²¹³ felmérései rámutatnak arra, hogy a 2000. évi népszámlálás adatai alapján a brazilok 9,3 százaléka nem tud írni és olvasni, hiába végzi el az alapfokú oktatás első ciklusát, nem használja ezt a tudást, funkcionális analfabétaként tartják nyilván. Az intézet statisztikái alapján az alapfokú oktatást országszerte átlagosan 59 százalék fejezi be, a középfokú oktatás esetében ez az érték eléri a 74 százalékot. Közcélú intézetet hoztak létre 2000-ben (*Instituto Paulo Montenegro – IPM*)²¹⁴ az oktatás minőségének javítására, amelynek egyik projektje a brazil nép alfabetizációs indexének állandó figyelése, és az erre irányuló előrelépések koordinációja. A gazdasági nehézségek mellett rámutatnak arra, hogy a nyelv oktatása túlságosan nyelvtanközpontú, megemlítik, hogy a tanárok nem rendelkeznek megfelelő képzettséggel, és kiemelik azt a ténytet, hogy a legnagyobb problémát az jelenti, hogy a tanárok a brazil nyelv valamelyik változatát beszélik, és nem eldöntött, hogy melyik az a norma, amit az iskolákban tanítani kellene. 1995-ben vezette be először Campinas, São Paulo szövetségi állam az iskola-ösztöndíj programot (*Bolsa Escola*), aminek keretében támogatást kaptak azok a 6 és 15 év közötti fiatalok, akik a tanulás helyett kénytelenek voltak munkába állni²¹⁵. A programot az évek során bővítették, 2001-ben az egész ország területén már 6 millióan kaptak támogatást az 1,7 billió reált felölelő keretből. Az iskola-ösztöndíj mellett 2003-ban bevezették a családi ösztöndíjat (*Bolsa Familiar*), ami 14 millió család, pontosabban 50 millió ember számára nyújtott lehetőséget az oktatásban való részvételre²¹⁶. Majd a portugál nyelv tanulását ösztönző intézkedések csúcspontjaként említi meg Castilho a Portugál Nyelv

²¹³ www.inep.gov.br, letöltés ideje: 2014.05.30.

²¹⁴ <http://www.ipm.org.br/>, letöltés ideje: 2014.06.01.

²¹⁵ *Bolsa-Escola, O programa de Bolsa-Escola está sendo estendido a todo Brasil, beneficiando famílias carentes que mantiverem crianças de 6 a 15 anos na escola.* In: <http://cidadesdaobrasil.com.br/cgi-cn/news.cgi?cl=099105100097100101098114&arecod=10&newcod=489>, letöltés ideje: 2015.01.09

²¹⁶ *Programa Bolsa Família. Com 14 milhões de famílias beneficiadas, o programa é responsável por 28% da queda da pobreza extrema no Brasil.* In: <http://obrasilqueconquistamos.com.br/programa-bolsa-familia/>, letöltés ideje: 2015.01.09.

Múzeumának megnyitását, amely szerinte mind a közvélemény, mind az oktatás szereplői körében a nyelvvel kapcsolatos ismeretterjesztést szolgálja, és a nyelvhasználati tudato(sságo)t erősíti (Castilho 2001:279). Az oktatásban a legnagyobb előrelépést jelentő mérföldkőnek számít az 1999. évben bevezetett, már a 70-es évektől induló javaslatok alapján összeállított Nemzeti Tanterv (*Parâmetros Curriculares Nacionais - PCN*). A brazil állam 1972-ben posztgraduális kurzusok keretében indította el a Felsőoktatásban Dolgozók Továbbképzésének Koordinációját (*Coordenação de Aperfeiçoamento do Pessoal de Ensino Superior - CAPES*), ami jelentősen hozzájárult a kurzusok minőségének javulásához. Ennek a programnak a kibővítése a felsőoktatásban a “*Provão*” és a középfokú oktatásban a középszintű nemzeti vizsga (*Exame Nacional do Ensino Médio - ENEM*). Országos szintű felmérések eredményei alapján történnek változtatások az oktatási rendszerben. Nemzetközi szinten a PISA (*Programa Internacional de Avaliação de Alunos*) és az OECD háromévente történő mérései alapján 2000-ben a brazilok a 41 ország körében történt, az olvasást értékelő felmérések során a 37. helyet foglalták el. Az egyetemek aktívan közreműködnek a mai napig a demokratikus társadalom keretei között folyó oktatásban az iskola szerepéről szóló vitákban. Homogén a vélemény, miszerint, ha nem ismerik mélységeiben a portugál nyelv brazil változatát, nehezen tudják megközelíteni az országban uralkodó nyelvi összetettséget valós oldaláról. Az oktatás megújulásának minimális követelményének tartják, hogy a brazil nyelv leírása és történetisége stabilizálódjon. Az 1960-as évektől folyamatosan hangsúlyt is fektetnek erre hét jelentős projekt keretében²¹⁷, s kiemelten szerepel a technológiai fejlődés következtében szárnyra kapó korpusznyelvészettel foglalkozó ág. 2002-től elektronikus

²¹⁷ 1969 - *Projeto da Norma Urbana Lingüística Culta, “Projeto NURC”*. Esse grande projeto coletivo foi introduzido no Brasil por Rossi (1968) e desenvolvido em Salvador, Recife, Rio de Janeiro, São Paulo e Porto Alegre. Amostras do vasto material coletado foram editadas por Castilho / Preti (Orgs. 1986, 1987), Preti / Urbano (Orgs. 1988, 1990), Callou (Org. 1992), Callou / Lopes (Orgs. 1993, 1994), Motta / Rollemberg (Orgs. 1994), Sá / Cunha / Lima / Oliveira Jr. (Orgs. 1996) e Hilgert (Org. 1997)

1983 - *Projeto Censo Lingüístico do Português do Rio de Janeiro*, majd *Projeto de Estudo de Usos Lingüísticos (PEUL)*: Paiva / Scherre (1999), Paiva (Org. 1999), Mollica (Org. 1987), Oliveira e Silva & Scherre (Orgs. 1996), Macedo / Roncaratti / Mollica (Orgs. 1996), Paiva / Duarte (Orgs. 2003), Roncaratti / Abraçado (Orgs. 2003).

80-as évek, Banco de dados *Usos do Português*”, do Centro de Estudos Lexicográficos da Universidade Estadual Paulista, campus de Araraquara. Trata-se de 70 milhões de ocorrências de português escrito, organizados por Francisco da Silva Borba, para a publicação de dicionários e gramáticas: Borba (Org. 1990), Neves (2001).

1988 - *A Linguagem Falada em Fortaleza*: Aragão / Soares (Orgs. 1996).

1992 - *Projeto Variação do Português no Sul (VARSUL)*

1993 - *Projeto Variação Lingüística do Estado da Paraíba*: Hora / Pedrosa (Orgs. 2001, 5 volumes).

1997 - *Projeto para a História do Português Brasileiro*: sobre o subprograma “*Corpus diacrônico do PB*” desse projeto, ver Castilho (Org. 1998) e Mattos e Silva (Org. 2001)

1993 - *Núcleo Interinstitucional de Linguística Computacional da Universidade de São Paulo / São Carlos (NILC)*, que tem desenvolvido ferramentas para a análise de corpora.

platformon bővül folyamatosan a brazil szókinccsgyűjtemény²¹⁸. A brazíliai nyelvi korpuszra irányuló kutatásokról rendelkezésre álló hatalmas mennyiségű tanulmányt e dolgozatban nem vesszük górcső alá. A megközelítések különös gondossággal választják szét az írott és a beszélt nyelvi változatokról szóló értelmezéseket. A legnagyobb vállalkozás a brazil nyelvváltozat leírására a ma már hét kötetből álló *A Braziliában beszélt művelt portugál nyelvtan (Gramática do Português Culto Falado no Brasil)*, amelynek első kötete 2006-ban jelent meg első kiadásban. Ez a hatalmas horderejű, kötetenként több mint ezer oldalas összefoglaló munka szintén alátámasztja azt a nyelvészettel foglalkozók körében elterjedt, fentebb említett nézetet, miszerint, csak akkor lehet tanítani a nyelvet, ha azt kellő mélységgel tanulmányozzák előtte. A brazil és a Brazilián kívüli nyelvváltozatokat összehasonlító munkák, a portugál nyelv kontaktusaira fókuszáló és a portugál nyelv országon belüli oktatásával kapcsolatos töprengések egyik fő kérdéspárja – Egység a többféleségben? Többféleség egységben összefogva? (Castilho 2001:278).

A kor nagy kihívása és még megfejtetlen rejtélye, további kutatások tárgya az internet elterjedése, ami egyik oldalról arra készíti az embereket, hogy olvassanak és írjanak. Az olvasás készsége nem különbözik a nyomtatott anyagok olvasásától, kultúrája más, az írás készségének produktuma azonban nem feltétlenül követ normát, „a blogírók nem a portugál tanárunknak írnak”. Az olvasás tudása biztosítja az írott kód fennmaradását, amely ma már a társadalmi és egyéni kapcsolatok világhálón terjedő terméke. A brazil lingvisztika és nyelvtan közötti kapcsolat „gyűlölk és szeretek” szövevényes történetére utal a szerző, amikor leírja, hogy a kezdetekben a nyelvészet a grammatika mellett tette le a voksát, s a megfelelő grammatikával használt nyelvet tartja standard, hagyományos, klasszikus nyelvként nyilván, de hogy tartható tiszteletben a nyelvnek számos változata, vagy melyik változatának mihez képest helyes használata válik normává? Ki hozza meg a végső döntést, a nyelvhasználó vagy a nyelvész, aki ebben az esetben diktál?

Minden csatából, valaki győztesen kerül ki, a nyilvánosság számára is elérhető módon három tényezőt kell a brazil nyelvész szerint szem előtt tartani: elméleti szempontból a nyelv egyrészt társadalmi tevékenység – így nyelvtani szempontból funkcionális –, másrészt struktúrával rendelkezik – nyelvtani struktúrával -, harmadrészt egy mentális eszköz, a gondolkodás eszköze – ha a generatív nyelvészet oldaláról közelítünk, és ilyen szempontból hasonlítjuk más nyelvekkel össze. Módszertani szempontból a nyelv oktatása nem más, mint

²¹⁸ <http://groups.yahoo.com/corpus-brasil>, letöltés ideje: 2015.01.18.

konverzációelemzés szövegnyelvészeti, és innen kiindulva nyelvtani szempontok alapján, valamint a beszélt nyelv elemzése az írott nyelv tükrében, figyelembe véve a regiszterbeli különbségeket. Pedagógiai értelemben kész elméletek közvetítése, nyelvtani jelenségek magyarázata helyett először reflektálni kell a nyelvre és utána kategóriákat felállítani. Nem nyelvtant kell tanítani, hanem az elsajátított nyelv nyelvtani jelenségeit kell megfigyelni. A szerző meglátása szerint a nyelvészeti kutatások, kísérletek eredményei nem megfelelő dinamikával érnek el az osztálytermekig, nem találkozik a nyelvész az alkalmazott nyelvész kollégájával, nem működnek a kettő között a legrövidebb csatornák. Az iskolák és a nyelvi mikroközösségek nem várnak a nagy központi döntésekre, önszerveződnek és kivívják célkitűzéseiket, a saját elképzeléseik alapján. Az állam támogatja az ilyenfajta kezdeményezéseket (Castilho 2001:280).

Az idegen nyelvekkel kapcsolatban is megfigyelhető ez a decentralizáló jelenség. Szövetségi államonként eltérő módon és intenzitással, de a 70-es évek közepéig elterjedt volt az a gyakorlat, hogy az alap- és középfokú oktatás keretei között a francia, az angol és a spanyol közül egy kötelező részét alkotta a tanterveknek. A globalizációs folyamatok felerősödésével magyarázták ezt a jelenséget. Az idegen nyelvek oktatásával kapcsolatos kérdéskörben további három olyan faktor merül fel, amely önmagában mindegyik megér egy külön kutatási témát: a brazil nyelvészeti szakirodalomban oly sokat idézett skandináv „példa”, amivel arra utalnak, hogy milyen módon lehet elsajátítani egy nyelvet anélkül, hogy az „kiölné” a másikat; a dél-amerikai országok egymással való szomszédos vagy nem szomszédos, de gazdasági és társadalmi szempontból egymásra utalt kapcsolatrendszerében meghatározó szerepet játszó két, egymáshoz közel álló újlatin nyelv, a portugál és a spanyol nyelv oktatásának kérdései; továbbá a szintén egyrészt gazdasági, és/vagy másrészt kulturális alapokon létrejövő multinacionális intézetek, szervezetek és vállalati összefonódások kihívásai (Castilho 2001:283).

Castilho a portugál nyelvet érintő, brazil nyelvpolitikai tapasztalatok összegzése során olyan kérdéseket és javasolt kutatási irányvonalakat vet fel, hogy a nemzeti határok megszűnése és a nagy nemzeti összefogásokra való törekvés tükrében milyen mértéket és irányt szabnak a nyelvnek és az hogyan jelenik meg az oktatási folyamatokban. Szerinte elérkezett a pillanat, hogy a nyelvpolitikát multilaterális közegben kell meghatározni a nyelvre vonatkozó nemzeti tervezések párhuzamba állításával, s ezek megvalósulásához a globalizálódó világban egy demokratikus állam polgárainak három alapvető képességgel kell

rendelkeznie: az elektronikus számítógépes ismeretek, a szövegértés és produkció valamint két idegen nyelv ismerete.

A portugál nyelvpolitika fő irányvonalait ismertető 2. fejezetünkben, az 1. számú táblázatban mutattuk be a nyelvpolitikai szempontból releváns területeket; a beavatkozást és tervezést igénylő nyelvészeti területeket; a nyelv fejlődését és a nyelvi tervezést támogató, és azt befolyásoló eszköztárat. Kifejtettük, hogy az európai kontinensen a portugál nyelvet érintő politikai intézkedések kétszintűek: országon belül, nemzeti szinten különítettük el a tényeket és kitértünk arra, hogy a portugál, mint nyelvi tőke világot hódító útján nyelvi exportcikként terjedt tovább. Ebben a fejezetben egy teljesen ellentétes folyamat körvonalazódott, Brazília korábban meghódított területén az őshonos nyelvekkel kölcsönhatásba kerülő portugál és más idegen nyelvek, mintegy import tőkeként érkeztek az országba. Az 5. számú táblázatban brazil nyelvpolitika és nyelvtervezés kutatásának fő területeit áttekintő táblázat megjelent cikkek, tudományos értekezések tartalma alapján készült, amelyeknek egyenként történő, részletes bemutatása e dolgozatnak nem célja.

5. táblázat: A brazil nyelvpolitika és nyelvtervezés kutatásának fő területei

	NEMZET(EK) KÖZ(ÖTT)I <i>internacional/transnacional</i>		NEMZETI <i>nacional</i>
Nyelvpolitikai szempontból releváns terület	a hivatalos portugál és/vagy anyanyelv	portugál, mint idegen nyelv (egy másik ország területén)	a portugál nyelv
Földrajzi terület	Brazília régiói, egyes szövetségi államai	szomszédos dél-amerikai országok	Brazília
Beavatkozást és tervezést igénylő nyelvészeti terület	bevándorlók nyelvei	oktatás/integráció	őshonos nyelvek megtartása/cseréje
	norma	norma	norma
	belső dialektusok	kevert dialektusok	diglosszia
	két- vagy többnyelvűség	két- vagy többnyelvűség	két- vagy többnyelvűség
A nyelv fejlődését, a nyelvi tervezést támogató és azt befolyásoló eszköztár	analfabetizmus	analfabetizmus	analfabetizmus
	nemzeti leltár, új technológiák	nemzeti leltár, új technológiák	nemzeti leltár, új technológiák

A brazil állam az ország területén használt nyelvekre irányuló politikája befogadó támogatással, tudatosan igyekszik minden nyelvvel kapcsolatos jogot fenntartani és biztosítani, a többnyelvűség fenntartásának és ápolásának keretét adni. A nyelvi importja során – terjedési irányainak, használatának és oktatásának összetett problematikája mellett – a

brazil nyelvpolitika gyakorlata egészen más jellegű tőkévé kovácsolta Braziliában a portugál nyelvet, amely a sokféleségben meghatározó nyelvi örökséget képvisel.

Érdekes megjegyezni azt a tényt, hogy 2006. június 12. napján a 11.310 számú törvény bevezetésével ettől a dátumtól kezdve Braziliában minden év november 5. napja a Portugál Nyelv Nemzeti Napja. A dátum egyben Rui Barbosa születésnapja, akit Braziliában a portugál nyelv egyik legnagyobb védelmezőjeként tartanak számon. Az akkori elnök Luís Inácio Lula da Silva a nemzeti egység stabilizációjának egyik fontos mérföldköveként értékelte ezt a lépést, a kezdeményezők az angol nyelv egyre szélesebb körben való terjedése elleni fellépésként magyarázták, a nyilvánosságra hozó szenátor nyilatkozatában kitért arra, hogy a portugál nyelv a brazil kulturális örökség központi eleme²¹⁹. A Braziliában is hivatalos nyelv használatát egységesítő törekvés – a 6.2.4 alfejezetben röviden ismertetett helyesírási egyezmény – kihat a normaközpont tevékenységére, területi dominanciáinak kérdéskörén keresztül alakítja a portugálul írók és beszélők nyelvvel kapcsolatos attitűdét. Következő fejezetünkben európai és brazil portugál anyanyelvűek nyelvhasználati tudatosságát, attitűdjét és szokásait feltáró kutatásunk eredményeit ismertetjük.

²¹⁹5 de Novembro, Dia Nacional da Língua Portuguesa: „ (...) importante laço de consolidação da unidade nacional(...)”, “Nossa língua é o elemento central do patrimônio cultural brasileiro...” In: <http://www.patriotismo.org.br/default.asp?pag=mostra&Id=57>, In: <http://observalinguaportuguesa.org/pt/ligacoes/legislacao-e-efemerides-lista/-5-de-novembro-dia-nacional-da-lingua-portuguesa>, letöltés ideje: 2015.05.01.

8. Kérdőív a nyelvhasználati szokásokról és attitűdről

8.1. A kérdésektől a feltételezésekig

Kutatásunk célkitűzéseinek teljesítése során feltártuk a nyelvpolitika tudományának definícióját, kitértünk annak portugáliai és brazíliai felfogására. Ismertettük a Portugáliában és a volt gyarmatokon uralkodó nyelvi helyzetet és a portugál nyelv nemzetközi szintén való hivatalos jelenlétét. Az adott területeken részletesen kitértünk olyan nyelvpolitikai intézkedésekre, amelyek érintik a portugál nyelv státuszának problémakörét. Felmerült az a kérdés, hogy az adott beszélőközösség hogyan használja és értékeli saját szempontjából a portugál nyelv státuszközpontját érintő intézkedéseket, egységesítési törekvéseket és milyen tudatosan kezeli ezt a kérdést. Portugáliából és Brazíliából származó portugál anyanyelvűekkel töltöttünk ki egy kérdőívet. A kérdőív az új helyesírás szerint íródott, figyelembe véve a két nyelvváltozat közeledésének tényét ötvözi azok sajátosságait. Az európai portugál és a brazíliai nemzetiségű portugál anyanyelvű válaszadók ugyanazokat a kérdéseket kapták meg, csak azok a kérdések térnek el tartalmukban, amelyek a kitöltő származását és nyelvváltozatára vonatkozó szempontot veszik figyelembe, itt az európaiakra és brazilokra vonatkozó saját szempont érvényesült. A kérdőívek teljes szövegét és a magyar fordítást az értekezés 11.2. melléklete tartalmazza²²⁰. Az alábbiakban bemutatjuk a kérdéseket, kitérünk röviden a kérdésfeltevés okára és/vagy feltételezésünkre. Az adatgyűjtés során kapott válaszok összehasonlító és átfogó elemzése, valamint a dolgozat témájához kapcsolódó következtetések levonása a következő alfejezet témája.

Rákérdeztünk a válaszadó születési (1) és jelenlegi (2) állampolgárságára; kutatásunk kérdésfeltevésének empirikus elemzéssel történő kiegészítésére két célcsoportot választottunk: a portugál és brazil állampolgársággal születetteket, akiknek anyanyelve a portugál. Érdekes kérdésfeltevésnek bizonyult, hogy a válaszadó milyen országban és melyik városban (3) él, milyen nemű (4). Jövőbeni kutatások további kiindulópontját adhatja az ezeket a kategóriákat érintő részletesebb elemzés, amelyre ennek a dolgozatnak a keretei között nem kerítünk sort. A korra vonatkozó kérdésben (5) elkülönítettünk öt korcsoportot: 0-18, 19-25, 26-40, 41-65 év közöttieket, és a 65 év felettieket. Feltételezésünk az volt, hogy a válaszadók legnagyobb része 26 és 40 év közötti lesz, akik eddigi iskolázottságuk szintje miatt érettebb nyitottságot mutatnak a kérdőív kitöltésére, mert az elektronikus csatornákon

²²⁰ A kérdőív magyar fordítása az értekezés 11.2.1. mellékletében olvasható.

megfelelő szelekció alapján naprakész ismeretekkel rendelkeznek, és a megadott korosztályok közül ők idegenkednek talán a legkevésbé egy ilyen témájú kérdőív kitöltésétől. A következő kérdésben (6) egyértelműsítettük, hogy a kitöltő portugál anyanyelvű és rákérdeztünk, hogy tudja-e, hogy a portugál nyelv melyik változatát használja: az európai, a brazil vagy más portugál nyelvváltozatot, vagy nem tud erre a kérdésre válaszolni. Az erre a kérdésre kapott válaszok alapján arra kívántunk következtetni, hogy az adatközlőknek tudomásuk van arról, hogy a portugál nyelvnek több változata létezik és be tudják azonosítani a maguk által használt nyelvváltozatot. Biztosak voltunk abban, hogy a kiválasztott két célcsoport tagjainak – akikhez a kérdőív eljut – több mint 90 százaléka tudatos nyelvváltozat-használó.

A nyelvhasználati attitűd és kutatásunk célkitűzéseinek szempontjából meghatározó, hogy a válaszadó kulturális és nyelvi szempontból (7) brazilnak, brazil portugálnak, (európai) portugálnak vagy más közösségbe tartozónak vallja magát. Feltételeztük, hogy a portugál nyelv két eltérő változatát használók több mint fele az adott nyelvváltozatot használó közösséghez tartozónak vallja magát. Feltételezésünk része volt, hogy lesznek olyanok – a válaszadók negyede – akik a luzofón közösséghez tartozóként, nem a nyelvváltozatot képviselő jelzővel ellátott portugálként definiálják önmagukat.

A válaszadónak felelnie kellett arra a kérdésre, hogy nyelvhasználata milyen mértékben befolyásolja identitását (8): teljesen, nagyon, kevésbé, vagy egyáltalán nem gondolja, hogy nyelvhasználata befolyásolja az identitását. Az erre a kérdésre adott válaszok mélyrehatóbb elemzéséből lehet következtetni arra, hogy milyen összefüggésben áll a tudatos nyelvhasználat az identitástudattal. A kutatás során nem tértünk ki az identitás összefüggéseit tárgyaló szakirodalom vizsgálatára, de biztosak voltunk abban, hogy a nyelvhasználat nagy befolyással van az identitásra. Több lehetőséget adtunk meg arra, hogy a válaszadó egyéb nyelvek, így az angol, arab, japán, kínai, német, olasz, orosz, spanyol és más nyelvek közül válasszon, hogy megtudjuk, milyen más nyelveket használnak (9) a portugál anyanyelvűek.

Lényegesnek tartottuk megtudni azt is, hogy a válaszadók hol nem az anyanyelvüket használják (10), az alábbi nyelvhasználati terek megadásával: otthon, iskolában, munkában, templomban, virtuális csatornákon (rövid szöveges üzenet mobiltelefon-hálózaton keresztül, e-mail, internet), termékvásárlás, szolgáltatások igénybevétele, vagy elektronikus szolgáltatások használata során, lehetőséget nyújtottunk, hogy a válaszadók megadják, milyen nyelvet használnak, ha nem a portugált. Feltételeztük, hogy a világ bármely pontján élő

portugáliai és braziliai portugál anyanyelvűek több nyelvet használnak mind privát, mind munkahelyi környezetükben.

A következő kérdésben megkértük a kérdőíveket kitöltőket, hogy jelöljék be a felsorolt – hivatalos portugál nyelvű – országok közül – Angola, Bissau Guinea, Brazília, Kelet-Timor, Makaó, Mozambik, Portugália, São Tomé e Príncipe, Zöld-foki szigetek, más ország –, hol hivatalos nyelv a portugál (11). Felsorolásunkban kakukktójásként szerepelt Makaó, amelynek nyelvi helyzetét dolgozatunk összefüggéseinek szempontjából röviden a 4. fejezet végén ismertettük. Majd ugyanebből a listából ki kellett választaniuk azokat az országokat, ahol meglátásuk szerint teljesen megértik a portugál brazil változatát (12), a lehetséges válaszok között azt is feltüntettük, hogy nem tudja. Ezt a kérdést azért tettük fel, mert kíváncsiak voltunk arra, hogy a válaszadók tudatában vannak-e a nyelvváltozatok közötti különbségeknek. A mi meglátásunk szerint körülbelül 50 százalékban értik a brazil nyelvváltozatot a hivatalos portugál nyelvű országokban.

Kutatásunk szempontjából a legrelevánsabb három információ az volt, hogy hallott-e a megkérdezett az új Helyesírási Egyezményről (13), és ha igen, annak szabályai szerint használja-e a nyelvet (14). A következő kérdésben megadtunk öt állítást az új Helyesírási Egyezménnyel kapcsolatban, az adatközlőknek el kellett döntenie az állítások helyességét (15). Az állításokat az egyezménnyel kapcsolatos felfogások, közlemények és viták alapján fogalmaztuk meg. Állításaink közül az elsőről, hogy az egyezmény érvénybe lépésének következtében, az európai és a brazil nyelvváltozat közeledik egymáshoz kutatásaink és olvasmányaink alapján (lásd 6.4. fejezet), egyértelműen állíthatjuk, hogy igaz. Az új szabályok miatt a nyelv írott és beszélt formája nem egyértelműen közeledik egymáshoz, ez az állítás a brazil válaszadók körében feltehetően helyes megközelítés. A harmadik állítás, miszerint az új szabályok miatt jóval egyszerűbb helyesen írni, szintén a brazil nyelvváltozatot használók körében valósulhat meg elsősorban. A következő állításunk arra vonatkozott, hogy az egyezmény miatt a világ portugálul beszélői jobban meg fogják érteni az afrikaiakat. Ezen állításról nem feltételezzük, hogy reális, hiszen mint láttuk az afrikai kontinensen portugál nyelvet használók körében sem az egyezmény terjedése, sem a nyelvhasználó portugál nyelvvel való viszonyrendszere nem enged arra következtetni, hogy az egységesítési törekvések miatt az afrikai kontinensen használt, vagy onnan származó portugál nyelvet használók megértésének körülményei javulnak. Az utolsó állításban arra utalunk, hogy az új helyesírási rendszer csak a portugál nyelv európai normaközpontjában

érvényes, ami egyértelműen nem igaz. Feltételezésünk az volt, hogy a mindkét országból származó nyelvhasználó ismeri a helyesírási reformot. Az ezzel kapcsolatban megadott állításaink alapján, kíváncsiak voltunk arra, hogy nyelvészeti ismeretek nélkül is elvárható-e, hogy a válaszadók, média-bejelentések, nyilvános viták és szájhagyomány útján terjedő meglátások alapján mennyire vannak tisztában azzal, hogy a helyesírási reform teljességében az egyes nyelvváltozatok közötti különbségek megszüntetésére irányul, ami nem feltétlenül jelenti azt, hogy valaki ezáltal jobban, vagy rosszabbul érti majd a más nyelvváltozatot használókat.

Lényegesnek tartottuk megtudni, hogy az adatközlő meglátása szerint milyen mértékben – teljesen, nagyon, kicsit – különbözik egymástól az európai és a brazil nyelvváltozat (16), vagy szerinte nincsenek különbségek, vagy nem tudja. Azt feltételeztük, hogy a válaszadók egyöntetűen tisztában vannak azzal, hogy a két nyelvváltozat különbözik egymástól. A mérték meghatározása saját ismereteink alapján történt, és véleményünk szerint a két nyelvváltozat nagyon különbözik.

Kíváncsiak voltunk, hogy a portugál nyelvet használók elgondolása szerint mennyire befolyásolják a kulturális különbségek a két fókuszban álló nyelvváltozatot (17) – teljesen, nagyon, kicsit, vagy a két ország kultúrája nincs befolyással a nyelvváltozat alakulására, vagy nem tudja. Mint alkalmazott nyelvészettel foglalkozó kérdőívszerkesztők, úgy ítéljük meg, hogy a két ország kultúrája nagyon befolyásolja az adott nyelvváltozat alakulását. Mindkét csoportban rákérdeztünk arra, hogy érti-e a másik, az európai illetve a brazil nyelvváltozatot, a válaszadatokat úgy csoportosítottuk, hogy az adatközlő mind az írott mind a beszélt nyelvet teljes mértékben érti, vagy csak az írott szöveget, csak a beszédet, sem a beszélt sem az írott nyelvet, vagy nem tudja. Portugál nyelvismeretünk alapján nagyrészt biztosak lehettünk abban, hogy a válaszadók nagy része az írott szöveget érti, de 20 százalékra becsültük azok számát, akik nem ismerve a két változat közötti különbség létezését, nem tudnak erre a kérdésre helytállóan válaszolni.

Ez az állítás vezetett az utolsó kérdésünkhöz is, amelyben megkérdeztük, hogy a válaszadó szerint az adott – brazil és a portugál nemzetiségűeknek szánt – kérdőív a válaszadó szerint melyik portugál nyelvváltozatban készült. A kérdőív szövege ötvözi a két nyelvváltozat sajátosságait és az új helyesírás szerint íródott. Ezzel az volt a célunk, hogy a nyelvváltozatok változásainak kérdése mennyire jelenik meg a nyelvhasználók olvasási készségének

használata során, tudatosan beépült-e nyelvi tevékenységeikbe. Három válaszlehetőséget adtunk meg – európai, brazil vagy nem tudom – nem adtuk meg az egységesített portugál nyelv lehetőségének kiválasztását, azt gondoltuk, hogy ezzel sugalljuk a választ. Mert, ha egy portugál, vagy egy brazil „magáénak” vallja a kérdőív nyelvváltozatát, az azt jelenti, hogy már beépült nyelvi tevékenységeibe annak használata, ha egy adatközlő a másik nyelvváltozatot adja meg, azt a másik nyelvváltozattól való idegenkedésnek tartjuk. Feltételezzük, hogy tud a változásról, de nem tudatosult benne még annak a ténye, s biztosak lehetünk abban, hogy nyelvi tevékenységei során nem követi automatikusan az új szabályrendszert. Aki erre a kérdésre nem tud válaszolni, ebből a szempontból nem tudatos nyelvhasználó, illetve bizonytalanul kezeli ezt a kérdést. A kérdőíveket elektronikusan szerkesztettük és a világhálón terjesztettük. Arra számítottunk, hogy a portugálok nagyobb arányban válaszolják, hogy brazil nyelvváltozatban íródott a kérdőív, vagy, hogy nem tudják, és a brazilok esetében nagyobb mértékben vártuk, hogy saját nyelvváltozatúnak ítélik meg a kérdőív szövegét, hiszen az ő nyelvhasználatukat jellemző szabályszerűségekkel bővült ki az egységes Helyesírási Egyezmény.

8.2. A feltételezésektől a válaszokig

Az előzőekben részletezett kérdéseket magunk fogalmazzuk és feltételezéseinkre is kitértünk. Portugália és Brazília területén élő ismerősöket, barátokat kértünk meg arra, hogy töltsék ki, és küldjék tovább a kérdőívet családjuk, barátjuk, ismerőseik körében. A két kérdőív ugyanannyi ideig állt a válaszadók rendelkezésére, összesen 12 hónapig volt nyitva a lehetséges válaszadók számára²²¹. A felhívást rendszeres időközönként megismételtük közösségi oldalon vagy személyre szabottan írt elektronikus levélben. Úgy terveztük, hogy mindkét országból származók köréből lehetőség szerint ugyanakkora mintát veszünk. Nem határoztuk meg az elemzésre szánt minta sem alsó, sem felső határértékét.

Ebben az alfejezetben 188 Braziliából - a továbbiakban röviden brazil/ok – és 189 Portugáliából származó – a továbbiakban röviden: portugál/ok – portugál nyelvet használó adatközlő személy válaszait elemezzük. Előfordult, hogy egyes adatközlők bizonyos

²²¹ A brazil állampolgársággal született portugál anyanyelvűek számára a kérdőív 2015.06.03-ig volt elérhető a https://docs.google.com/forms/d/1mnFzPeUqBUm0ilXd6529xssiQziqT3wl_IiiyoSrxIA/edit címen. Teljes eredeti szövege az értekezés 11.2.2. mellékletében olvasható.

A portugál állampolgársággal született portugál anyanyelvűek számára a kérdőív 2015.06.03-ig volt elérhető a <https://docs.google.com/forms/d/16QPE1nGnp7uEphf7mBfvz3xxiGyfautsCdcpAAzeXg/edit> címen. Teljes eredeti szövege az értekezés 11.2.3. mellékletében olvasható.

kérdésekre nem adtak választ, ennek okát nem ismerjük, százalékos és főre vonatkozó adataink csak megközelítőleg érvényesek, általános következtetéseinket nem teljesen pontos arányszámokból tudjuk levonni. A fenti számok az elektronikus kérdőív fejlécében jelennek meg, és arra utalnak, hogy hányan nyitották meg a kérdőívet és adtak legalább egy kérdésre választ. Rövid szöveges tényelemzést végzünk a kapott eredmények alapján, a válaszlehetőségek magyar fordításai és a hozzájuk tartozó adatok táblázatban szerepelnek. A táblázatok első oszlopa tartalmazza a brazil születésű adatközlők, a második oszlop a portugáliai születésű adatközlők válaszeredményeit. A brazil adatokhoz tartozó diagramokat a 11.2.2., a portugál adatokat illusztráló diagramokat 11.2.3. számú mellékletben csatoljuk. A mellékletek diagramjai mellett a portugál nyelvű szöveg szerepel. A mellékletben csatolt diagramok esetében az arányszámokon követhető, hogy melyik kérdés esetében nem kaptunk választ. Néhány helyen hiba csúszott a kérdőívek összeállításába, ezekre is kitérünk a leírásban, és azok láthatók az ábrákon is. A kérdőív összeállítása folyamán többször ellenőriztük munkánkat, ennek ellenére az adatok elemzésekor kisebb szerkesztési és tartalmi egyenetlenségekre bukkantunk. Megmutatjuk az eredményeket és óvatos következtetéseket vonunk le. A legszembetűnőbb – a várt választól való – eltérések esetén említjük csak meg a kutatásunk szempontjából lényeges adatokat. *Minden egyes kérdésre adott válaszeredmények szöveges összefoglalása, és a táblázatok után dőlt betűvel megfogalmazunk az értekezés témájával és kutatási célkitűzéseivel összefüggésben álló további elemzési lehetőségeket, rész kutatási területeket, nagyobb mintavétel alapján készülő empirikus kutatások lehetséges kiindulópontjait, amelyek további elemzésére a kérdőív mind szerkesztési, mind válaszadói pontatlanságai miatt e kutatás keretében nem vállalkozunk.*

A 188 – elvárásaink szerint - brazil születésű nyelvhasználó nyitotta meg a kérdőívet és 97,8%-uk vallotta, hogy brazil állampolgárként jött a világra, ugyanezen válaszadók közül jelenleg 88,2% ma is brazil állampolgársággal rendelkezik. A brazilok esetében 2,2% nem adta meg születés kori állampolgárságát. A 189 portugál nemzetiségű adatközlő 95,2%-a született portugál állampolgársággal, és 97,3%-a ma is portugál állampolgársággal rendelkezik. Az első adat – a születés kori állampolgárság – esetében nem számítottunk arra, – miután a kérdőív kitöltésére mindkét esetben az adott nemzetiségűeket kértük meg – hogy más állampolgársággal születettek is kerülnek a válaszadók közé. A portugálok esetében 1 mozambiki, 4 angolai, 2 brazil 1 spanyol és 1 német állampolgársággal született válaszadót találtunk. A második adat – a jelenlegi állampolgárságra vonatkozó kérdés – esetében

számítottunk arra, hogy a kitöltők között megjelennek jelenleg más állampolgársággal rendelkezők.

1. Állampolgársága születéskor:			1. Állampolgársága születéskor:		
brazil	181	97.8%	portugál	179	95.2%
más	4	2.2%	más	9	4.8%

2. Állampolgársága jelenleg			2. Állampolgársága jelenleg		
brazil	164	88.2%	portugál	181	97.3%
más	22	11.8%	más	5	2.7%

Egy nagyobb számú minta és mélyebb részletességű elemzés során érdekes következtetéseket lehetne levonni, hogy a más állampolgárságúak esetében milyen más – például az állampolgárság és a lakhely földrajzi elhelyezkedése közötti kapcsolat, az állampolgárság változásának oka, vagy a változás óta eltelt idő, stb. – tényezők befolyásolhatják a válaszokat és azok hogyan csoportosíthatók.

A válaszadók lehetőséget kaptak jelenlegi lakóhelyük – az ország és a város – megadására. A kérdőíveket kitöltők lakhelyének – országok és városok – listája a mellékletekben jól mutatja, hogy elvárásunk teljesült, miszerint a világ bármely pontján élő állampolgár válaszait igyekeztünk következtetéseink során figyelembe venni. A brazil és portugál születésű válaszadók Brazílián kívül több legalább 16 különböző országban élnek és Portugáliában élő braziloktól is kaptunk válaszokat. A Brazíliában élő válaszadók az ország 38 városában laknak. A portugál kitöltők Portugáliában több mint 12 különböző településen, és Portugálián kívül legalább 10 más országban élnek.

3. Lakóhely	3. Lakóhely
ország	ország
város	város

Egy pontosabb felmérés összetettebb elemzése érdekes következtetésekhez vezethet, például, ha megnézzük, hogy a két ország közötti váltás befolyásolja-e a nyelvhasználati attitűdöt, és ha befolyással van rá, akkor hogyan. Továbbá még mélyrehatóbb elemzés végezhető mindkét országban aszerint, hogy az adatközlők melyik régióból származnak, és ez mennyire befolyásolja a kérdéseinkre adott válaszokat.

A brazil válaszadók 55,6%-a nő, 44,4%-a férfi. A portugálok esetében hasonló arányú a nemek eloszlása, a válaszadók 50,5%-a nő és 49,5%-a férfi. A nemek esetében a két adatközlő csoportban nem volt nagy eltérés és a kérdőívet mindkét esetben körülbelül fele-fele arányban töltötték ki nők és férfiak.

4. Neme:			4. Neme:		
férfi	80	44.4%	férfi	92	49.5%
nő	100	55.6%	nő	94	50.5%

További szociolingvisztikai elemzés tárgya lehet, hogy a különböző nemű – férfi és nő – válaszadók esetében mutatkozik-e eltérés a nyelvhasználattal kapcsolatos tényekben és az előző kérdéssel összefüggésben vizsgálat tárgya lehet, hogy az egyes régiókban élő különböző neműek a régió földrajzi, szociális és gazdasági sajátosságainak függvényében más rálátással rendelkeznek-e a nyelv használatára vonatkozóan megfogalmazott kérdéskörökben.

Az életkor eloszlása jól látható a mellékelt diagramokon. Feltételezésünk nem igazolódott be, a legtöbb válaszadó mindkét csoport esetében 41 és 65 év közötti. A brazilok esetében a kitöltők életkora szempontjából a második legnagyobb csoportot a 26 és 40 év közöttiek képviselik. A portugáloknál a 65 év feletti korcsoport áll a második helyen. 1 18 év alatti portugál töltötte ki a kérdőívet, míg a brazil mintában 5 válaszadó még nem nagykorú. Az adatközlő korával kapcsolatos befolyásoló tényezőket nem ismerjük.

5.Életkor:			5.Életkor:		
0-18 év	5	2.8%	0-18 év	1	0,5%
19-25 év	18	10,1%	19-25 év	2	1.1%
26-40 év	63	35.2%	26-40 év	31	16.6%
41- 65 év	82	45.8%	41- 65 év	95	50.8%
65 év felett	11	6.1%	65 év felett	58	31%

Érdekes következtetésekre lehet jutni, ha a kérdőív kiegészül például egy, az adott korosztály iskolázottságának típusára és szintjére vonatkozó, és/vagy a hivatásra, munkaiügyi státuszra való kérdéssel. Szociolingvisztikai kutatás esetében releváns adatokat lehet gyűjteni a nyelvtervezés oktatással kapcsolatos kérdéseinek megválaszolásához és nyelvpolitikai intézkedések bevezetéséhez.

A kérdőívet kitöltő brazilok 96,4%-a vallotta, hogy a brazil portugál nyelvváltozatot használja, 1,7% szerint mást, 1,1% a portugál nyelvváltozatot, és senki nem használja közülük a portugál nyelvnek más változatát, 1,1% nem tudja, hogy milyen nyelvváltozatot használ. A portugálok 97,3%-a használ bevallása szerint európai nyelvváltozatot, 2,7% használja a nyelv braziliai változatát. A két kérdőív eltérő számú lehetőséget kínált fel: a portugáloknak küldött kérdőívben nem szerepelt a más (nyelvváltozat) kiválasztásának lehetősége. Mindkét csoport válaszadói egyértelműen döntöttek az általuk használt brazil vagy az európai változat mellett. Az európai válaszadók között nem volt olyan, aki nem tudja, hogy melyik nyelvváltozatot használja, és az erre vonatkozó brazilok között kapott adat is nagyon alacsony. Ezt mindkét csoport esetében tudatos nyelvhasználói attitűdként értelmezzük

6.Anyanyelve portugál, a portugál nyelv melyik változatát használja?			6.Anyanyelve portugál, a portugál nyelv melyik változatát használja?		
Nem tudom.	2	1.1%	Nem tudom.	0	0%
európai portugál	2	1.1%	európai portugál	182	97.3%
brazil portugál	173	96.1%	brazil portugál	5	2.7%
más portugál nyelvváltozat	0	0%	más portugál nyelvváltozat	0	0%
más	3	1.7%			

További kutatás része lehet, ha a válaszadók körét kibővítjük más hivatalos portugál nyelvű országban élőkkel. Szélesebb skálán elemezhető adatokat kaphatunk arról, hogy a világ korábban bemutatott részein, hivatalos portugál nyelvű országaiban hogyan oszlik meg a portugál nyelvváltozatokat használók aránya és, hogy földrajzi régiók szerint hogyan csoportosíthatók.

A kultúra és nyelv szempontjából a brazilok 81%-a brazilnak, 10,1%-a brazil portugálnak, 7,3%-a másnak és 1,7%-a portugálnak vallja magát. A portugálok közlései alapján, 94,7% európai, 2,1% brazil portugálnak és 3,2% másnak vallja magát. A válaszadók nem kaptak lehetőséget a más, egyéb kategória pontosítására. Az európaiak esetében nem különítettük el a jelző nélküli portugál kategóriát. Ezt hibaként értelmezzük, a válaszeredmények alakulását esetleg befolyásolta volna, hogyha a második esetben is szerepeltetjük a pusztán portugál kategóriát, a kérdőív szerkesztésekor az európai portugál fogalma zavarhatta meg azt a tényt, hogy kimaradt a felsorolásból. A portugálok között ketten nevezték magukat portugálnak, volt 1 olyan adatközlő, aki „univerzálisként”, és 1, aki „világpolgárként” (*universal; do mundo*) jellemezte magát, és volt egy kitöltő, aki a regionális mirandai nyelvet használóként a

mirandês kultúrával azonosította magát. Kutatásunk szempontjából lényeges, hogy a brazilok elsősorban a portugál utótag nélkül használt brazilnak vallják magukat.

7. Kultúra és nyelv szempontjából milyen identitásúnak vallja magát?			7. Kultúra és nyelv szempontjából milyen identitásúnak vallja magát?		
brazil	145	81%	európai portugál	178	94.7%
brazil portugál	18	10.1%	brazil portugál	4	2.1%
portugál	3	1.7%	más	6	3.2%
más	13	7.3%			

Ennek a kérdésnek a kapcsán olyan további kutatás témája merül fel, amelybe bevonva a többi hivatalos portugál nyelvű ország szülőtteit értékes válaszokat gyűjthetünk arra vonatkozóan, hogy a portugál kultúra és nyelv mennyiben terjedt el a portugál különböző változatait használók körében, vagy hogy az egyes földrajzi régiókban a saját állampolgárságuknak megfelelő nép(eik) identitásával azonosulva a potenciális válaszadók felülírják, jelzővel egészítik-e ki az identitásukat meghatározó jellemzőt. Például angolai portugál, zöld foki-szigeteki portugál, stb. nagyobb arányt képvisel-e a – jelző nélkül megadott – portugál identitással szemben.

A brazilok 42,2%-a állítja, hogy identitását nyelvhasználata teljesen, 36,7% szerint nagyon, 13,9% szerint kicsit befolyásolja, és 7,2% nem érzi, hogy a nyelvhasználat befolyásolná identitását. A portugál válaszadók 42%-a szerint teljes körű befolyással van nyelvhasználatuk identitásukra, 43,1% gondolja, hogy nagyon, 9% szerint kicsit és 5,9% szerint nem befolyásolja nyelvhasználata az identitását. Megállapítható, hogy a legtöbb brazil úgy gondolja, hogy nyelvhasználata teljesen befolyásolja identitását. A portugálok esetében egy kicsit nagyobb arányban vannak, azok, akik szerint nem teljesen, de nagyon befolyásolja a nyelvhasználat saját, egyéni identitásukat.

8.Milyen mértékben befolyásolja nyelvhasználata az identitását?	8.Milyen mértékben befolyásolja nyelvhasználata az identitását?
teljesen	teljesen
nagyon	nagyon
kicsit	kicsit
nem befolyásolja	nem befolyásolja

A nyelv és identitás kapcsolatának, összefüggéseinek kapcsolata antropológia kutatások és elemzések tárgya lehet.

Az adatközlőktől kapott válaszok alapján a brazilok körében az angol (86,8), és a spanyol (56,3) után még több más – a kérdőív felsorolásában nem szereplő – nyelvet használnak. Itt a második adat esetében nem vagyunk biztosak abban, hogy szerencsés volt a válaszlehetőségek megadása. A válaszadók lehet, hogy nem értették azt a különbséget, hogy egy másik nyelvet használnak, amely nem szerepel a felsorolásban, vagy több másik nyelvet, amelyek nem szerepelnek a felsorolásban. Nem számszerű adatokkal, csak felsorolás szintjén érdekességképpen néhány olyan nyelv, amelyeket a brazil adatközlők megadtak és azok nem szerepeltek a megadott nyelvek között: a dán, a francia, a galego, a görög, a héber, a holland, a magyar, a portuñol²²², a riograndenser hunsrückisch vagy a svéd. A portugálok esetében az utolsó válaszlehetőség „más” nyelv jelenik csak meg, amely egyértelműbben utal arra, hogy a felsorolásban nem megadott nyelvre gondoltunk. A portugálok 54,3%-a jelölt meg még más nyelvet a felsoroltakon kívül az általa használt nyelvek között. Az európai portugálok esetében az angol nagyobb arányú beszélőközösségben körülbelül hét százalékkal elterjedtebb – 93% –, a második helyen ebben a körben a más nyelvek állnak, majd 41,9%-kal szerepel a spanyol, harmadik idegen nyelvként az olasz. A kitöltők között nem volt olyan, aki arabul, japánul, kínaiul beszél az anyanyelvén kívül. A portugálok nem adtak meg más nyelveket, de ez a kérdőív hibája. Az elemzés során derült fény arra, hogy kihagytuk a felsorolásból a francia nyelvet, ami a portugálok esetében feltehetőleg nagy arányszámú használót jelentett volna²²³. Szélesebb a nyelvek palettája Brazíliában, ahogy ezt az országot bemutató fejezetünkben is részleteztük, nemcsak a beszélő közösség, hanem szülőttei is többnyelvűek, vagy több nyelvet használnak.

9. Milyen idegen nyelv(ek)e)t használ még? Több válasz megadása is lehetséges.			9. Milyen idegen nyelv(ek)e)t használ még? Több válasz megadása is lehetséges.		
angol	151	86.8%	angol	173	93%
arab	2	1.1%	arab	0	0%
japán	3	1.7%	japán	0	0%
kínai	1	0.6%	kínai	0	0%
német	38	21.8%	német	9	4.8%
olasz	25	14.4%	olasz	20	10.8%
orosz	0	0%	orosz	1	0.5%
spanyol	98	56.3%	spanyol	78	41.9%
más	9	5.2%	más	101	54.3%
több más	71	40.8%			

²²² Köznyelvben használt kifejezés a normarendszerrel nem rendelkező portugál és a spanyol nyelvi elemekből álló kevert nyelvre.

²²³ Az idegen nyelvek között a francia nyelv a 4. helyen áll a Portugáliában élők körében (Pinto 2010:44).

Ebből a kiindulópontból érdekes adatok gyűjthetők még, ha rákérdezzük a más nyelvek használatának okára és/vagy színtereire. Oktatáspolitikai elemzésekhez elengedhetetlen tények tárhatók fel azzal kapcsolatban, hogy a nyelvhasználók hol – milyen intézményi keretek között - sajátították el/tanulták sajátítják el/tanulják az egyes országokban az idegen nyelveket. Földrajzi régiók szerint további következtetéseket lehet levonni a két csoport körében használt idegen nyelvek megoszlásával kapcsolatban.

A virtuális csatornákon a brazilok 56,6%-a nem az anyanyelvén kommunikál, 44%-a nem használja azt az elektronikus szolgáltatások igénybevétele során, 35,2% a munkában, 32,7% vásárláskor, 30,8% a hétköznapi szolgáltatások igénybevétele esetén, 14,5% otthon sem, 13,8% az iskolában, 8,2% a templomban nem anyanyelvét használja. A portugáloknak szánt kérdőívből kimaradt az utolsó: a máshol/máskor válasz lehetősége. A legtöbb portugál – 62% - az elektronikus csatornákon nem az anyanyelvén kommunikál. 17,7-20,2% vásárláskor és szolgáltatások igénybevételekor használ más nyelvet, 34,9% a munkahelyén. 3,1% a templomban, 7% az iskolában és 5,4% otthon nem az anyanyelvét használja. Az otthon és az iskola esetében a brazilok körében mindkét esetben magasabb arányszámot a többnyelvű ország sajátosságaival magyarázhatjuk.

10. Válassza ki a listából azokat a helyeket, ahol NEM az anyanyelvét használja. Több helyet is kiválaszthat. Adja meg, hogy anyanyelve helyett milyen nyelvet használ.			10. Válassza ki a listából azokat a helyeket, ahol NEM az anyanyelvét használja. Több helyet is kiválaszthat. Adja meg, hogy anyanyelve helyett milyen nyelvet használ.		
otthon	23	14.5%	otthon	7	5.4%
iskola	22	13.8%	iskola	9	7%
munkahelyen	56	35.2%	munkahelyen	45	34.9%
templomban	13	8.2%	templomban	4	3.1%
virtuális csatornákon (sms, e-mail, internet)	90	56.6%	virtuális csatornákon (sms, e-mail, internet)	80	62%
vásárláskor	52	32.7%	vásárláskor	22	17.1%
szolgáltatások igénybevételekor	49	30.8%	szolgáltatások igénybevételekor	26	20.2%
elektronikus szolgáltatások igénybevételekor	70	44%	elektronikus szolgáltatások igénybevételekor	68	52.7%
máskor/máshol	61	38.4%			

A globalizálódó világ fő jellemzői - az elektronikus csatornák, a munkahelyek kitelepülése, a munkahelyi folyamatok nemzetköziesedése, a termékek és szolgáltatások szabad áramlása a nemzetközi piacokon – mindkét ország esetében nagyjából ugyanolyan mértékben szorítja ki

az anyanyelv használatát, a jóval elterjedtebb angol nyelv javára. Gazdasági összefüggések, piaci mozgások kommunikációs csatornáinak mélyrehatóbb vizsgálata során levonhatók pontosabb következtetések a nyelvek ehhez kapcsolódó szintereken történő használatával kapcsolatban. Itt még érdekes szocioökonómiai tényező lehet az egyes korosztályok szokásainak vizsgálata. Az iskolai nyelvhasználat kérdéskörén belül további kutatásokat lehet végezni az oktatási és az oktatott nyelvek kínálatával kapcsolatban.

Az alábbi, a 11. kérdésre adott válaszokat tartalmazó diagramok esetében elvárható lett volna, hogy Makaó kivételével minden, az adott válaszokat tartalmazó sor nagyjából egyforma hosszúságú legyen. Nem volt előfeltételezésünk azzal kapcsolatban, hogy a két – a brazil és a portugál – nemzetiségűek csoportjában mennyire vannak tisztában azzal, hogy a portugál nyelv melyik országban hivatalos státuszú. A brazil születésű válaszadók a hivatalos portugál nyelvű országokkal kapcsolatban nagyobb bizonytalanságot mutatnak, általában kevesebben tudták a felsorolt országokról, hogy ott hivatalos nyelv a portugál. Érdekes, hogy a brazilok 8,4%-a azt gondolja, hogy van még a listán szereplő országokon kívül más olyan ország, ahol a portugál hivatalos státuszban van. A portugálok által kitöltött kérdőívben ez a válaszlehetőség nem szerepelt. A legnagyobb eltérés Makaó esetében mutatkozott a brazilok 52,5%-a, a portugálok 26,6%-a jelölte be a kis országot, ahol a portugál nyelv státusza jelenleg már csak átmenetileg hivatalos. Érdekes tény, hogy a két országból származók – a brazilok is – Portugáliát jelölték meg a legnagyobb számban hivatalos nyelvű országgént.

11. Válassza ki a listából az(oka)t az országo(ka)t, ahol hivatalos nyelv a portugál.			11. Válassza ki a listából az(oka)t az országo(ka)t, ahol hivatalos nyelv a portugál.		
Angola	163	86.7%	Angola	180	95.7%
Bissau Guinea	106	56.4%	Bissau Guinea	158	84%
Brazília	177	98.9%	Brazília	178	94.7%
Kelet-Timor	118	65.9%	Kelet-Timor	146	77.7%
Makaó	94	52.5%	Makaó	50	26.6%
Mozambik	148	82.7%	Mozambik	172	91.5%
Portugália	179	100%	Portugália	186	98.9%
São Tomé e Príncipe	107	59.8%	São Tomé e Príncipe	164	87.2%
Zöld foki-szigetek	150	83.8%	Zöld foki-szigetek	172	91.5%
más	15	8.4%			

További elemzések alapjául szolgálhat, ha a kérdéskört tovább bővítjük olyan részekkel, amelyekben azt a célt tűzzük ki, hogy a portugál nyelvet használók történelmi ismereteit is ellenőrizzük, elsősorban a gyarmati korról, annak felbomlásával és a volt gyarmati országok helyzetével, lakosságával kapcsolatos információk ismeretét mérő gyűjtéssel. Továbbá az egyes országok közötti kulturális és gazdasági kapcsolatok vizsgálata nagyobb biztonságú következtetésekhez vezethet a válaszok minőségével kapcsolatban.

Arra a kérdésre, hogy a brazil nyelvváltozatot hol, pontosan melyik hivatalosan portugál nyelvű országban értik teljesen, a brazil válaszadók szerint felállított sorrendben Brazília foglalja el az első helyet, második helyen Portugália – 52,8%, a harmadik helyen pedig Angola áll, utána következik Mozambik, a Zöld foki-szigetek, São Tomé e Príncipe, Kelet-Timor, Bissau Guinea majd végül Makaó. A brazilok 19,7%-a nyilatkozott úgy, hogy nem tudja, és 45,1% gondolja, hogy máshol, a listában nem szereplő helyen teljesen értik a portugál nyelv brazil változatát. A brazilok többnyelvű környezetében alacsonyabb az arányszám a portugál válaszadókéval szemben: 82% brazil gondolja, hogy Brazíliában értik a brazil nyelvváltozatot. Ennek az adatnak a háttérében az őslakossággal kapcsolatos információk állnak, akik nem minden esetben értik és beszélik a portugál nyelvet. A portugál válaszadók körében Brazília – 93,3% – és Portugália – 72,8% - után Angola, a Zöld-foki szigetek, Mozambik, São Tomé e Príncipe, Bissau Guinea, Kelet-Timor és Makaó a sorrend. A portugál kérdőívben nem szerepel az ezzel kapcsolatos ismeret tagadására szolgáló válaszlehetőség és a más hely megjelölésének lehetősége sem. A két sorrend nagyjából megegyezik, érdekes, hogy a brazilok – Portugália kivételével – általában legalább 20 százalékkal kisebb arányban gondolják az európaiakhoz képest, hogy értik az egyes volt gyarmatokon a brazil nyelvváltozatot.

12. Válassza ki a listából az(oka)t az országo(ka)t, ahol teljesen értik a portugál nyelv brazil változatát.			12. Válassza ki a listából az(oka)t az országo(ka)t, ahol teljesen értik a portugál nyelv brazil változatát.		
Angola	72	40.4%	Angola	107	59.4%
Bissau Guinea	24	13.5%	Bissau Guinea	75	41.7%
Brazília	146	82%	Brazília	168	93.3%
Kelet-Timor	26	14.6%	Kelet-Timor	58	32.2%
Makaó	20	11.2%	Makaó	28	15.6%
Mozambik	56	31.5%	Mozambik	90	50%
Portugália	94	52.8%	Portugália	131	72.8%

São Tomé e Príncipe	30	16.9%	São Tomé e Príncipe	78	43.3%
Zöld foki-szigetek	46	25.8%	Zöld foki-szigetek	91	50.6%
Nem tudom.	35	19.7%			
más	9	5.1%			

Ennek a kérdésnek a további elemzése összefüggésben a következő kérdéssel olyan nyelvpolitikai intézkedések tervezését vonhatja maga után, amelyek a nyelvváltozatok egységesítését tűzik ki célul. Az egyes országok esetében bemutatott tendenciák viszont azt igazolhatják a jövőben, hogy az egységes nyelvváltozat ellenére az adott országokban a portugál nyelv státusza megváltozhat.

A kérdőívet kitöltő brazilok 97,2%-a válaszolta kérdésünkre, hogy hallott már az új Helyesírási Egyezményről, és 2,8% nem értesült róla. A diagramok alapján állíthatjuk, hogy a portugálok esetében ez az arány megközelítőleg ugyanennyi 99,5%, egy kicsit több válaszadó hallott róla és 1 fő állította, hogy nem hallott még róla. Az új Helyesírási Egyezmény visszhangja a sajtóban és a közéletben, az adatközlők körében szinte mindenkihez eljutott. Az alacsony arányszám miatt ellenőriztük a nemmel válaszolók adatait. Nem vettük figyelembe azokat, akik nem adtak választ erre a kérdésre, és volt olyan, aki nem adta meg az adatait, és emiatt nem tudunk róla információt nyújtani: a brazilok esetében minden adatát közlő személyek közül 2 nem Brazíliában, hanem 1 Svájcban és 1 Belgiumban élő 41-65 közötti nő és 1 Rio de Janeiró-i 19-25 év közötti nő válaszadó nem hallott a Helyesírási Egyezményről. A portugál csoportban 1 Németországban élő 26-40 év közötti férfi nem rendelkezik információval az új szabályzatról. Óvatos kijelentést teszünk, miszerint feltehetőleg inkább nem hazájában, sőt nem is más hivatalos nyelvű országban élő portugál nyelvhasználó esetében nagyobb a valószínűsége annak, hogy a válaszadó nem értesült az új Helyesírási Egyezményről.

13. Hallott már az új Helyesírási Egyezményről?			13. Hallott már az új Helyesírási Egyezményről?		
igen	172	97.2%	igen	183	99.5%
nem	5	2.8%	nem	1	0.5%

Pontosabb adatközlőkkel, még nagyobb merítéssel fenti kijelentésünk megerősíthető egy további kutatás keretében.

Ezzel szemben arra a kérdésre, hogy a számára ismert új egyezmény szerint használja-e a nyelvet, a brazilok majdnem fele 48,6%-a, míg a portugáloknak csak 38,7%-a válaszolt igennel. A válaszadók körében a braziloknál majdnem az adatközlők fele, 51,4%, a portugálok esetében viszont 61,3% nem veszi figyelembe a nyelvhasználat során az új egyezmény ajánlásait. A brazilok esetében, az új egyezményt nem használók megközelítőleg fele nem Brazíliában él. A portugálok esetében megállapítottuk, hogy nem az új egyezmény szerinti nyelvhasználók közül elenyésző azok száma (körülbelül 20 fő), akik nem Portugáliában élnek.

14. Az új egyezmény szerint használja a nyelvet?			14. Az új egyezmény szerint használja a nyelvet?		
igen	91	48.6%	igen	72	38.7%
nem	86	51.4%	nem	114	61.3%

Pontosabb adatközlők és további elemzések során szociolingvisztikai tárgyú következtetéseket vonhatunk le korosztályra, nemre vonatkozóan, vagy kiegészítendő kérdéssel kibővített ívben rá lehet kérdezni az egyezményben foglaltakat nem használók indokaira. Még nagyobb mértékű kutatás, visszatérő kérdőívvel az is megvizsgálható lenne, hogy az új Helyesírási Egyezmény bevezetése után egyre távolabbi időszakokban hogyan változik annak használatához kapcsolódó attitűd.

A 15. kérdésre adott válaszok alapján a brazil állampolgárságú kitöltők közül a legtöbben – 56,1-42,7% - arányban egyetértettek azzal, hogy az egyezmény érvénybe lépésének következtében, az európai és a brazil nyelvváltozat közeledik egymáshoz, velünk egyetértésben, szintén úgy értékelik mindkét csoportban, hogy az új szabályok miatt nem elsősorban a nyelv írott és beszélt formája közeledik egymáshoz. A brazilok közül többen gondolják, hogy az új szabályok miatt jóval egyszerűbb helyesen írni. Mindkét csoportban 3-3 fő gondolja, hogy a világ portugálul beszélői jobban meg fogják érteni az afrikaiakat. A portugál válaszadók 48,9%-a helytelenül azt gondolja, hogy az új helyesírási rendszer csak Portugáliában, a portugál nyelv európai normaközpontjában érvényes, míg a brazil válaszadók körében ezt az állítást csak az adatközlők 1,4%-a tartotta helytelenül igaznak. Ebben a kérdésben nem nyilatkoztak főként azok a válaszadók, akik nem az új egyezmény szerint használják a nyelvet. A brazilok esetében a kérdőívben megjelent a más lehetőség megadása, áttekintettük a más válaszokat. Ezeket a hozzáfűzött megjegyzéseket nem elemezzük. Meglehetősen vegyes „érzelmekeket” váltott ki a megfogalmazás lehetősége. A kijelentéseket

megőriztük, egy további elemzés részeként még felhasználható, érdekes kiegészítésül szolgálhatnak a kérdőív részletesebb elemzése során.

15. Ha már ismeri és használja az új helyesírást, melyik állítással ért egyet?			15. Ha már ismeri és használja az új helyesírást, melyik állítással ért egyet?		
a) Az európai és a brazil nyelvváltozat közeledik egymáshoz.			a) Az európai és a brazil nyelvváltozat közeledik egymáshoz.		
b) Az új szabályok miatt a nyelv írott és beszélt formája közeledik egymáshoz.			b) Az új szabályok miatt a nyelv írott és beszélt formája közeledik egymáshoz.		
c) Az új szabályok miatt jóval egyszerűbb helyesen írni.			c) Az új szabályok miatt jóval egyszerűbb helyesen írni.		
d) Az új szabályok miatt jobban fogjuk érteni az afrikaiakat.			d) Az új szabályok miatt jobban fogjuk érteni az afrikaiakat.		
e) Az új helyesírási rendszer csak Portugáliában érvényes.			e) Az új helyesírási rendszer csak Portugáliában érvényes.		
f) Más.			f) Más.		
a)	83	56.1%	a)	56	42.7%
b)	20	13.5%	b)	46	35.1%
c)	16	10.8%	c)	7	5.3%
d)	3	2%	d)	3	2.3%
e)	2	1.4%	e)	64	48.9%
f)	43	29.1%	f)		

Egy, kizárólag az új egyezmény használatának kérdéskörére irányuló kérdőívvel mélyrehatóbb elemzést lehet készíteni annak elfogadásáról és gyakorlati alkalmazásához kötődő hozzáállásról. Érdekes további összehasonlítás tárgya lehet, ha a portugál válaszadók is lehetőséget kapnak az Új Helyesírási Egyezménnyel kapcsolatos állítás megfogalmazására.

A két nyelvváltozatot összehasonlító elemzéseket nem végeztünk, saját tapasztalataink és a szakirodalom a különbségeket egyértelműen alátámasztja. A brazilok 1,7%-a gondolja, hogy teljesen különbözik egymástól a brazil és az európai nyelvváltozat, 49,2% szerint nagyon, 40,7% szerint kicsit és 8,5% nem tudja. A portugál válaszadók 3,2%-a szerint teljesen, 50,8%-a szerint nagyon, 41,7% szerint kicsit és 4,3% nem tud erre a kérdésre válaszolni. A két adatközlő csoportból – a brazilok és a portugálok között – megközelítőleg ugyanannyian egyetértenek abban, hogy a két nyelvváltozat nagyon különbözik egymástól.

16. Mennyire különbözik egymástól az európai és a brazil portugál nyelvváltozat?			16. Mennyire különbözik egymástól az európai és a brazil portugál nyelvváltozat?		
teljesen	3	1.7%	teljesen	6	3.2%
nagyon	87	49.2%	nagyon	95	50.8%
kicsit	72	40.7%	kicsit	78	41.7%
Nem tudom.	15	8.5%	Nem tudom.	8	4.3%

A kérdésből kiindulva további, a két variáns közötti eltéréseket feltáró, bemutató - azoknak a gyakorlatban megjelenő használatával kapcsolatos – nyelvészeti kutatások eredményeit alátámasztó válaszokat kaphatunk egy másik kutatás keretében.

Arra a kérdésre, hogy a portugál nyelv két változatát mennyiben befolyásolják a kulturális különbségek, a brazilok 17,1%-a válaszolta, hogy teljesen, 59,4% szerint nagyon, 13,7% szerint kicsit, 0,6% szerint nem befolyásolja, 9,1% nem tud a kérdésre válaszolni. A portugálok esetében 7,4% nem tud erre a kérdésre válaszolni, 3,2% szerint nem befolyásolják a két nyelvváltozatot a kulturális különbségek, 19,7% szerint kicsit, 59% szerint nagyon és 10,6% szerint teljesen befolyással vannak a kulturális különbségek a nyelvváltozatokra. A brazilok és a portugálok ugyanolyan arányban gondolják, hogy a két nyelv változatát kulturális különbségek nagyon befolyásolják.

17. A portugál nyelv két változatát mennyire befolyásolják a kulturális különbségek?			17. A portugál nyelv két változatát mennyire befolyásolják a kulturális különbségek?		
teljesen	30	17.1%	teljesen	20	10.6%
nagyon	104	59.4%	nagyon	111	59%
kicsit	24	13.7%	kicsit	37	19.7%
Nem befolyásolják.	1	0.6%	Nem befolyásolják.	6	3.2%
Nem tudom.	16	9.1%	Nem tudom.	14	7.4%

További nyelvészeti kutatásokat lehet folytatni, ha kitérünk részletesebben arra, milyen kulturális szempontból eltérő jellemzőket lehet felmutatni a szókincs és a nyelvi szerkezetek szintjén felmutatni, és ezek milyen kulturális különbségekre vezethetők vissza.

Következő kérdésünkben a két célcsoport által feltehetőleg nem használt nyelvváltozattal kapcsolatban kérdeztünk rá, hogy mennyire érti azt. A brazilok 62,5%-a nyilatkozott úgy, hogy érti az európai portugál nyelvváltozat mind írott, mind beszélt formáját. 21% csak az írott szöveget, csak a beszédet 2,8% érti. 3,4% sem a beszélt, sem az írott nyelvet nem érti, 10,2% nem tudja. Az európai változatot beszélők 87,7%-a állítja, hogy érti a dél-amerikai kontinensen beszélt portugál nyelvváltozatot, 2,1% csak az írott, 4,3% csak a beszélt nyelvet. 3,7% sem a beszédet, sem az írott nyelvet nem érti, és 2,1% nem tud erre a kérdésre válaszolni. A másik nyelvváltozatának értésével kapcsolatban a kérdőív alapján megállapítható, hogy az európai portugálok 25%-os aránnyal jobban értik a brazil változatot,

a brazilok 20%-kal többen értik csak az írott nyelvet, nagyjából ugyanannyian nem értik sem a beszélt, sem az írott nyelvet. 8%-kal több brazil nem tudott erre a kérdésre válaszolni.

18. Teljesen érti a portugál nyelv európai változatát?			18. Teljesen érti a portugál nyelv brazil változatát?		
Az írott és a beszélt nyelvet is.	110	62.5%	Az írott és a beszélt nyelvet is.	164	87.7%
Csak az írott nyelvet.	37	21%	Csak az írott nyelvet.	4	2.1%
Csak a beszélt nyelvet.	5	2.8%	Csak a beszélt nyelvet.	8	4.3%
Sem a beszélt, sem az írott nyelve	6	3.4%	Sem a beszélt, sem az írott nyelvet.	7	3.7%
Nem tudom.	18	10.2%	Nem tudom.	4	2.1%

További kutatás témája merül fel azzal kapcsolatban, hogy mi áll annak a hátterében, hogyha valaki nem tud a kérdésre válaszolni. Feltételezzük, hogy nem hallott, nem olvasott még európai portugál változatban született szöveget, vagy nem tud különbséget tenni a nyelvváltozatok között.

Arra a kérdésre, hogy ez a kérdőív milyen nyelvváltozatban készült, a brazilok 91,5%-a úgy ítélte meg, hogy brazil nyelvváltozatban, 2,78% szerint európai nyelvváltozatban, 5,7% nem tud a kérdésre válaszolni. A portugálok esetében jóval alacsonyabb azoknak a száma – 65,4% - akik a kérdőív szövegét európaiként ítélik meg. 27,7% szerint készült a kérdőív brazil nyelvváltozatban, és a két csoportból megközelítőleg ugyanannyian – körülbelül 6% – nem tudja, hogy a kérdőív milyen nyelvváltozatban készült. Az adatokból arra következtethetünk, hogy a brazilok majdnem 30%-kal többen ítélik meg a kérdőív szövegét brazil változatúnak, és a portugálok közül megközelítőleg ugyanekkora arányban gondolják, hogy az brazil változatban készült. Ezzel feltételezéseinkhez igazodik, hogy a brazilok körében az új szabályzat nem tartalmaz jelentős eltéréseket az eddigi helyesíráshoz képest. A portugálok esetében született arányszámok arról tanúskodnak, hogy a portugálok számára az új helyesírás még a brazil változathoz kötődik, nem vallják magukénak az szabályrendszert, sőt többen nem tudtak döntést hozni a nyelvváltozatra vonatkozóan. Ezek az adatok a portugálok az új Helyesírási Egyezményhez és annak használatához kötődő attitűdjét jellemzik és alátámasztják, illetve kiegészítik az értekezés 6.4. fejezetében annak fogadtatásáról szóló részt. A portugálok körében nem egyértelműen népszerű a nyelv egységesítésére törekvő nyelvpolitikai intézkedés.

19. Melyik portugál nyelvváltozatban készült ez a kérdőív?			19. Melyik portugál nyelvváltozatban készült ez a kérdőív?		
a portugál nyelv európai változatában	5	2.8%	a portugál nyelv európai változatában	123	65.4%
a portugál nyelv brazil változatában	161	91.5%	a portugál nyelv brazil változatában	52	27.7%
Nem tudom.	10	5.7%	Nem tudom.	13	6.9%

Olyan kérdőív is összeállítható, amely az új helyesírás ismereteit méri, illetve egyes nyelvi készségek mérésnek összehasonlítása során is érdekes következtetéseket lehetne levonni, az új szabályok nyelvi tevékenység során való alkalmazásának szintjéről.

A kérdőív lehetséges bővítésével olyan elemzéseket is végezhetők, amelyek az összes luzofón ország lakosára kiterjednek. Egy nagyobb mértékű kutatási cél elvezetheti a kutatót a világ összes régiójában élő portugál nyelvhasználókat jellemző következtetések levonásához. Ahogy az egyes kérdéseknél példákkal is alátámasztottuk, a válaszok mélyrehatóbb elemzése többirányú, további – szociolingvisztikai, (nyelv)oktatási, nyelvpolitikai (rész)kutatásokat is felvethet, amelyek eredményei oktatás- és nyelvpolitikai döntések kiindulópontjaihoz vezethetnek. A rengeteg felmerült kutatási céllehetőség mellett, értekezésünk szempontjából lényegesnek tartjuk és összefoglaljuk azokat a tényeket, amelyeket az adott időszakban feltártunk és a portugál nyelvpolitikai kérdéseket tárgyaló elméleti feltáró munka kiegészítéseként, a következő, a kutatást lezáró fejezetben tárgyalt, összefoglaló következtetéseinkhez vezetnek:

A portugál anyanyelvű a két – brazil és portugál állampolgársággal született – adatközlő csoport körében a nyelvhasználati attitűddel kapcsolatos kérdések megválaszolására kész a világ bármely pontján élő portugál anyanyelvű férfi és nő, erre a 41 és 65 közötti korosztály a legnyitottabb.

Mindkét csoport válaszadói egyértelműen döntöttek az általuk használt brazil vagy az európai változat mellett. Az európai válaszadók között nincs olyan, aki nem tudja, hogy melyik nyelvváltozatot használja, és az erre vonatkozó, brazilok által közölt adat is nagyon alacsony. Ezt tudatos nyelvhasználói attitűdként értelmezzük mindkét csoport esetében.

A brazilok nem brazil portugálnak, hanem brazilnak vallják magukat. Megállapítható, hogy a legtöbb brazil úgy gondolja, hogy nyelvhasználata teljesen befolyásolja identitását. A

portugálok esetében egy kicsit nagyobb arányban vannak, azok, akik szerint nem teljesen, de nagyon befolyásolja a nyelvhasználat saját, egyéni identitásukat.

Szélesebb a nyelvek palettája Brazíliában, ahogy ezt az országot bemutató fejezetünkben is részleteztük, nemcsak a beszélőközösség, hanem szülőttei is többnyelvűek, vagy több nyelvet használnak, és a nyelvek palettája is jóval színesebb. A megkérdezett brazilok a portugáloknál kisebb arányban használják az anyanyelvüket otthon és az iskolában.

A brazil születésű válaszadók a hivatalos portugál nyelvű országokkal kapcsolatban nagyobb bizonytalanságot mutatnak, általában kevesebben tudták a felsorolt országokról, hogy ott hivatalos nyelv a portugál. Érdekes tény, hogy a két országból származók – a brazilok is – Portugáliát jelölték meg a legnagyobb számban hivatalos nyelvű országnak. Arra a kérdésre, hogy a brazil nyelvváltozatot hol, pontosan melyik hivatalosan portugál nyelvű országban értik teljesen, a válaszadók által adott volt gyarmatok sorrendje nagyjából megegyezik; érdekes, hogy a brazilok – Portugália kivételével – általában legalább 20 százalékkal kisebb arányban gondolják az európaiakhoz képest, hogy értik az egyes volt gyarmatokon értik a brazil nyelvváltozatot.

Kevés kivétellel az összes adatközlő hallott az új Helyesírási Egyezményről. A brazilok a portugálokhoz képest 10 százalékkal többen érvényesítik nyelvhasználatukban az új egyezményben foglaltakat. A brazilok esetében, az új egyezményt nem használók megközelítőleg fele nem Brazíliában él. A portugálok esetében megállapítottuk, hogy nem az új egyezmény szerinti nyelvhasználók közül alacsony azok száma (körülbelül 20 fő), akik nem Portugáliában élnek. Megállapítható, hogy a normaközponton kívül élő brazilok nem használják az új helyesírást, ezzel ellentétben az azt nem használó portugálok többsége Portugáliában él.

Az egyezményről alkotott kép elsősorban azt a tényt tükrözi, hogy az európai és dél-amerikai nyelvváltozat közeledik egymáshoz. Érdekes a helyesírási egyezménnyel kapcsolatos portugál attitűdről tanúskodik, hogy portugál válaszadók majdnem fele helytelenül azt gondolja, hogy az új helyesírási rendszer csak Portugáliában, a portugál nyelv európai normaközpontjában érvényes, míg a brazil válaszadók körében ezt az állítást csak 2 fő tartotta helytelenül igaznak. Ebben a kérdésben nem nyilatkoztak főként azok a válaszadók, akik nem az új egyezmény szerint használják a nyelvet.

A két adatközlő csoportból – a brazilok és a portugálok közül – megközelítőleg ugyanannyian egyetértenek abban, hogy a két nyelvváltozat nagyon különbözik egymástól. A brazilok és a portugálok ugyanolyan arányban gondolják, hogy a két nyelv változatát kulturális különbségek nagyon befolyásolják.

A kérdőív nyelvváltozatára vonatkozó kérdés adataiból azt a következtetést lehet levonni, hogy a brazilok majdnem 30%-kal többen ítélik meg a kérdőív szövegét brazil, saját nyelvváltozatuk szerintinek, és a portugálok közül körülbelül ugyanekkora arányban gondolják, hogy az brazil változatban készült. A portugálok esetében született arányszámok arról tanúskodnak, hogy ők nem állnak pozitívan új egyezményhez, ezzel alátámasztható az értekezés 6.4. fejezetében ezzel kapcsolatosan kifejtett negatív attitűd: nem népszerű a nyelv egységesítésére törekvő nyelvpolitikai intézkedés és a kérdőív alapján ez a portugálok körében jellemzőbb.

9. Záró gondolatok a portugál nyelv jövőjéről

9.1. A kutatás célkitűzéseitől az eredményekig

Feltáró jellegű kutatásunk zárófejezetében lényegre törően összefoglaljuk kutatásunk leglényegesebb eredményeit és tovább keressük a választ az értekezés kiindulópontjaként megfogalmazott kérdésre.

(1.1) A nyelvi jog egyéni és kollektív jog. A nyelvi jogok helyzete sokszor tisztázatlan. Egy társadalomban a nyelvi jogi helyzet tipológiája szerint megkülönböztetünk hivatalos nyelv, nemzeti, társ-hivatalos nyelv, területi-regionális hivatalos, államilag támogatott, hivatalos státusz nélküli, megtűrt, állami támogatás nélküli vagy tiltott nyelveket. A nyelvi jogi helyzet mellett elkülönülnek a nyelvpolitikai döntések kiindulópontjai, amik egyben az ezek következményeit jelentő jellemzők. Célkitűzésünk a hivatalos portugál nyelv, mint hivatalos nyelv helyzetének, az arra irányuló nyelvpolitikai döntések kiindulópontjainak – a nyelvi rendszer autonómiájának foka és a nyelvi-etnikai közösség eredete, a demográfiai-földrajzi, az ideológiai dimenziók, a nyelvet hordozó/beszélő közösség társadalmi és gazdasági helyzete, az illető nyelv standardizáltságának foka, a társadalmi kommunikációban betöltött funkciók, illetve a társadalmi kommunikációs területek lefedése – és következményeinek feltárása volt.

A mai társadalmakban a nyelvi pluralizmus általános jelenség: egyszerre vagy több különálló területen egyidejűleg egy nyelv és annak változatai kapcsolatban állnak egy másik, vagy több nyelvvel illetve annak változataival. A szabályozás és nyelvpolitika metszéspontjában körvonalazódó folyamat három szakaszra bontható: a nyelvi konszenzus, a nyelvi konfliktus és a hatalmi viszonyok alapján születő kompromisszum. Egy optimális társadalomban egyik fél sem kényszerítheti akaratát – nyelvileg sem – a másik félre. A nyílt nyelvi konfliktusok mögött mindig ott áll a hatalom kérdése. Szándékosan beavatkozhatunk a beszélő közösség társadalmi szerkezetébe és ezen keresztül az egyéni nyelvi funkciók mennyiségébe és minőségébe. Amikor a konfliktus elkerülése vagy tudomásul nem vétele érdekében nem történik beavatkozás, a dominált nyelveket használók jogai nincsenek rögzítve, ezek más, nem a nyelvhasználatról szóló szabályozásokból és dokumentumokból vezethetők csak le. Nem tudatos szándékkal, vagy egyéb okból sokszor előfordul, hogy észre sem veszik azt, hogy ha más területen beavatkoznak és annak az eredménye implicit módon a nyelvre is

hatással van. Beszélhetünk olyan típusú nyelvpolitikáról is, amely ezeknek a határozatoknak és beavatkozásoknak a teljes hiányát jelenti. A nyelvpolitikák többféleképpen csoportosíthatók. A kevert nyelvpolitikák a domináns nyelv használatát támogatják, de konkrétan megfogalmazott törvényi szabályozással biztosítják a domináns nyelvek használatát. A nyelvpolitikai döntéseket és a később ahhoz kapcsolódó nyelvtervezési lépéseket nyelvi ideológiák alaptípusai határozzák meg. Ezek az ideológiák azt tükrözik, hogy egy adott beszélő közösség hogyan viszonyul nyelvi vonatkozásokat illetően egy másik közösséghez. Kutatásunk során megállapítottuk, hogy a portugál nyelvvel kapcsolatos nyelvpolitikai döntések a gyarmatbirodalom kiépüléséig asszimilációs politikai törekvések háttérben születtek, de a gyarmatbirodalom felbomlása után napjainkig megfigyelhető, hogy a pluralista politika és a vernakularizáció ideológiája előtérbe kerültek a hivatalos portugál nyelvű területeken.

A külső nyelvpolitika többnyelvű környezetben az egyes nyelvek nyilvánosságbeli szerepének, használatának szabályozását és funkciójának körülírását jelenti, a belső a kód használatára vonatkozó nyelvtani normák meghatározását érti, és a harmadik ehhez kapcsolódó, vizsgált terület pedig ezeknek a nyelvoktatás és pedagógia területein kifejtett hatásainak vizsgálata. Ez a három terület szorosan összefügg egymással, a nyelvtervezés mind a három területen kifejti hatását, s tudatosan szervezett tevékenysége során részesíti előnyben a gyakorlat során a három terület valamelyikét. Kutatásunkban a hivatalos portugál nyelvű országok nyelvi helyzetét e három területet érintve igyekeztünk bemutatni.

A nyelvek együttéléséből fakadó hatásokról, következményekről és alkalmazandó gyakorlatról a kompromisszumra törekvés jeleként dönt központilag a nyelvpolitika. A döntések hatására indul el a tervezés. A nyelvi rendszerre irányuló beavatkozások a korpusz- vagy állapottervezés folyamatát jelentik. A státusz- vagy helyzettervezés alatt az egy-egy országban, illetve régióban használatos nyelvek, nyelvváltozatok egymáshoz való viszonyának meghatározását, használati körük kijelölését értjük. A nyelvtervezés a nyelvi változások befolyásolására irányuló szervezett tevékenység, amelynek céljai lehetnek például egy-egy nyelv, vagy nyelvváltozat társadalmi helyzetének megerősítése vagy gyengítése, a norma megszilárdítása vagy lazítása, új változat létrehozása, a kifejezési eszköztár gazdagítása, a nyelv funkcionális hatáskörének tágítása. A nyelvi terjesztés társadalmi szintjén a diskurzus szabályozás erős jelenléttel bír: központi területe a politikai diskurzus, aminek a társadalmi és politikai viszonyok újratermelődésében – így a nyelvi státusz- vagy

helyzettervezésnek is – egyértelmű szerep jut. Igazi hatalmi pozícióban a nyelvi tulajdon hegemoniát teremt. A nyelvpolitikai döntések és beavatkozások történelmi eseményekhez, pontosabban fordulatokhoz kapcsolódó láncszemek. A portugál nyelvet érintő nyelvpolitikai beavatkozások és/vagy be nem avatkozások sorozatának, azok hatásainak és következményeinek vizsgálatához, visszatekintettünk az adott terület illetve a beszélő közösség létrejöttére és átalakulási folyamataira, így tudtuk feltárni az implicit, a lazább, és az explicit, vagyis a szorosabb összefüggésekben történő megnyilvánulási formáit.

A portugál nyelv történetét bemutató rövid leírás után bemutatásra került a hivatalos portugál nyelvű országok nyelvi helyzete. Nyelvi helyzet alatt az egymással kölcsönhatásban álló nyelvek és nyelvváltozatok éppen aktuális viszonyát értjük egy adott területen. Konfliktusnak a nyelvi helyzetet uraló folyamatok megtorpanását nevezzük, amely közösségi és/vagy egyéni nyelvi szinten lehet közvetlen, vagy burkoltan kifejezésre jutó, közvetett. A konfliktushelyzetekről hozott döntés a politikai hatalom szempontjából impliciten befolyásolhatja a nyelvi kérdések alakulását, annak az egy nyelvpolitikát képviselő ága explicit módon dönt a társadalmon belüli és egyéni nyelvhasználatot érintő kérdésekben. A nyelvtervezés során, a korpuszt szabályozva, rögzítésre kerülnek a kódot érintő belső változtatások, de ezek következményei, és a nyelvi státusz meghatározásának kérdése mind társadalmi, mind egyéni szinten újabb konfliktusokat implikálhatnak. Ezeknek explicit és/vagy implicit módon következményei lesznek, ami(k) újabb egyéni problémákhoz, a beszélő közösségen belüli konfliktusokhoz vezet(het)nek, amelyekről újra döntéseket kell hozni, a folyamatokba be kell avatkozni, vagy azok további cselekvésre készítenek.

Ezek a nyelvet érintő folyamatok újra generálódnak, de a helyzet alakulása, a fejlődés mindenképpen előre mutató. A nyelvi helyzet fejlődésének irányvonala a gazdasági változtatást ábrázoló konjunktúra-görcbéhez hasonlítható. A nyelvek együttélésének alakulásában vannak negatív vagy pozitív változásokat generáló szakaszok. A nyelvi helyzet kérdése minél tudatosabban irányított, minél több a beavatkozás, annál előbbre mutat a konfliktus megoldásának a lehetősége, lényeges, hogy egy mélypont, egy konfliktus körülményei mindig összetettebbek és túlmutatnak az azt megelőző mélypont konfliktust jelentő nyelvi helyzetenél. Az egymással kapcsolatban álló nyelvek és nyelvváltozatok együttélésében elkerülhetetlen változatosság, változás és elterjedés nem bizonytalansági faktorok, hanem a nyelvi helyzet alakulását és a folyamatok újraindítását generáló erők. A nyelvpolitika egy beszélő közösségen belüli társadalmi és egyéni kommunikáció eszközére

irányuló döntések és intézkedések összessége, amelyek mind az egyéni, mind a társadalmi nyelvhasználat fejlődését, a nyelvhasználati terek alakulását a személyiség és területi elviség mentén befolyásolják és alakítják a nyelvi helyzetet.

(1.2) Azokat a nyelveket, amelyeket több országban használnak széleskörűen úgynevezett emelkedett funkciókban többközpontúnak nevezik. A portugál nyelvet beszélő közösség határai nem esnek egybe egy állam, egy nemzet határaival, több államban hivatalos nyelv, vagy azok egyike, illetve a beszélő közösségen felüli nemzetek közötti vagy azok feletti szerveződések is létrejöttek. A portugál egy szupranacionális, több kontinensen használatban levő, nyolc országban hivatalos státuszú, többközpontú, pontosabban legalább két normatív központtal rendelkező széles körben diffuzionáló tetőnyelv, amely a különböző területi sajátosságok eredményeképp kialakult változati rétegződések miatt pusztán diatópikus szemszögből nem rendelkezik egységes diarendszerrel.

(2.) Portugáliára a strukturált, átgondolt és következetes nyelvpolitikai beavatkozások hiánya jellemző (Reis 2011). A hiányosságot hangsúlyozók két területet jelölnek ki, a nyelvi belpolitikát és a nemzetek közötti nyelvpolitikát (Castro 2007:38). Röviden tárgyaljuk portugáliai intézkedéseket, nyelvpolitikai szempontból releváns területeket. A nyelvpolitika nemzeteket átfogó koncepcióján értik azokat a területeket, ahol a portugál történelmi okokból kifolyólag hivatalos státuszban az oktatás és a társadalmi kommunikáció nyelve, illetve ide sorolják azokat a területeket, ahol a portugál, mint idegen nyelvként van jelen. A nyelv, mint szimbolikus tőke az anyagi javak működési logikáját követi: rendelkezik a csere általános vonásaival, (be)szerezhető, felhalmozható, lecserélhető. A nyelv birtoklása hatalmat épít. A tényleges nyelvi konfliktusok konkrét viszonyok között folynak, s a nyelvek küzdelme a piaci folyamatokhoz hasonlítható. A nyelv szimbolikus vagyontárgy, amely különböző értéket kaphat, attól a piactól függően, ahol áruba bocsátják. A nyelvi piacot vagy az egységesítő törekvések összessége, vagy a szelektivitás jellemzi. A gyarmatosítók és gyarmatosítottak helyzete, nemcsak politikai, hanem nyelvi szempontból is különbözik egymástól, mind hatalmi, piaci lehetőségeiket tekintve, mind az egyéni és állami érdekekre vonatkozóan. A nyelvi kapcsolatrendszer és annak változásai párhuzamba állíthatók a gazdasági folyamatok működési elveivel. Egy egységes nyelvpolitikai és -tervezési struktúra felépítése és stratégiák kialakítása minden szóban forgó területen egyedülálló megközelítést feltételez. Az egyes portugál nyelvű országokat bemutató fejezetekben jellemeztük a helyi körülmények között kialakult nyelvi helyzetet. Kiindulópontunk az volt, hogy a bochmanni értelemben

megvalósult nyelvi export során a gyarmatosítók által a gyarmatokra szállított nyelvi tőke mindenütt ugyanabban a formában jelent meg. A szimbolikus tőkét jelentő piaci exportcikk, a portugál nyelv a volt gyarmatokon importcikként jelent meg. A gyarmatosított ország nyelvi piacán hivatalos státuszt élvez, de az adott területen a helyi körülmények között igencsak különféle módon került és kerül felhasználásra és befektetésre.

(3.) A portugál nyelv történetének mérföldköveit – szubsztrátumok (Vincent-Stradling 1997:25) (Castro 1991:127-145) (Cseresnyési 2004:199), romanizáció (Saraiva 2010), gót uralom, arab hódítás, a hivatalos portugál nyelv és korszakait - követő modern korszakát meghatározó terjeszkedés óta ma az ötödik korszakát élő nyelv a globalizáció korában a technológia által uralt időszak kihívásaihoz igyekszik igazodni. A globalizált világ két pólusán a legalább két központtal rendelkező újlatin nyelv további egységességének, normarendszerének fenntartása és az azt érő beavatkozások összessége egy új korszak kihívásait jelentik. Ez a portugál nyelv hatodik korszaka, amely kialakulásának tanúi vagyunk.

(4.) A Portugál Nyelvű Országok Közösségének tagországaiban uralkodó nyelvi helyzetekre a portugál nyelv más nyelvekkel való együttélésének körülményeit jellemző fő irányvonalak kutatása során az alábbi tényeket állapítottuk meg. Az európai kontinensen a portugál nyelv anyaországában, Portugáliában két hivatalos nyelvet tartanak számon és a lakosság száz százaléka használja portugál nyelvet. Az ország nyelvpolitikája egyrészt igazodik az európai integrációs törekvések nyelvi összefogásához, az idegen nyelvek tanulása terén is az európai és nemzetközi tendenciákat követi, másrészt igyekszik a luzofón országokra koncentrálni, ahova a gyarmatosítás korában exportálta e nyelvi tőkét. A portugál nyelv terjesztésére, fenntarthatóságának megőrzésére törekszik, kultúrát közvetít párhuzamosan az adott régió illetve ország nyelvpolitikája és kialakulóban levő nyelvi helyzetében történő változások egyre erősödő tendenciái mellett. A többi hivatalos portugál nyelvű ország feltárt nyelvi helyzete alapján – a Zöld-foki szigeteken, Angolában, São Tomé és Príncipe-n, Mozambikban, Bissau-Guineában, Kelet-Timorban a portugál nem jelentős arányban a lakosság anyanyelve és nem elégíti ki teljes körűen a helyi lakosság minden kommunikációs szükségletét. Az Ethnologue, a világ nyelveit feltáró adatbázis adatai alapján a fejlődő és aktív nyelvek beszélőinek száma mindenütt meghaladja a hivatalos nyelv beszélőinek számát.

A Zöld-foki Köztársaságban az írástudatlanság leküzdésével párhuzamosan a két- és többnyelvűség jellemző. Az Angolában meghatározóan fő törekvés a portugál mellett használt nemzeti nyelvek egységes írásbeliségének megteremtése. São Tomé és Príncipe-n a helyi nyelvek egységesítésére irányuló összefogás mellett egy új nyelv térhódítása tapasztalható. Mozambikban már bevezették a kétnyelvű oktatást, aminek a portugál nyelv jelenléte miatt negatív hatásai vannak az oktatási rendszerben való részvételre. Bissau-Guineá-ban az emberi jogok megalapozásával, a belpolitikai stabilitás biztosításával párhuzamosan igyekeznek az oktatásban való részvételre ösztönözni a lakosságot. Kelet-Timor területén a hivatalos nyelv státusza politikailag szabályozott, stabilitása, használatának gyakorlata és a többi – a tétum, az indonéz és az angol – nyelvvel való együttélésében jelentősége kérdésessé vált. A Közösség minden országában a többnyelvűség és a hivatalos nyelv látszatdominanciája jellemző. A kulturális identitás keresése, megfogalmazódása, az önállóságra való törekvés abba az irányba mutat, hogy a helyi nyelvek fejlődését, erősödését támogatva mindenütt a portugáltól egyre nagyobb mértékben függetlenebbül képzelik el a jövőt.

(5.) A nemzetközi kommunikáció színterein is többnyelvűség uralkodik. A portugál nyelv tíz világszinten működő, elsősorban gazdasági, másodsorban politikai összefogásokat kezdeményező és támogató szervezet hivatalos és/vagy munkanyelve. Ez a nemzetközi kommunikációs színtéren szerteágazó, hivatalos jelenlét könnyíti a kapcsolattartást és a párbeszédet, viszont sem gazdasági, sem nyelvi szempontból nem járul hozzá a nyelv fejlődéséhez: ezeknek a szervezeteknek nem célkitűzése a kulturális, nyelvi örökség fenntarthatóságának biztosítása. A gazdasági érdekeket szolgáló együttműködések egyik eszköze a nyelv. A bemutatott összefogások működési elvei arra is felhívják figyelmünket, hogy a gazdasági fejlődéstörekvések a fejletlenebb régiókban nem megkövetelik, hanem alapfeltételként értelmezik a kollektív törekvéstudat részeként a közös nyelvhasználatot, amellyel explicit módon megteremtik a nyelvi egyenlőség helyzetét. Hivatalossá teszik a nyelv használatát, de semmilyen eszközzel nem támogatják annak fejlődését, az érintett régiókban történő terjesztését és fennmaradását.

(6.) A Portugál Nyelvű Országok Közösségének tagországainak együttműködési keretei között létrejött, a portugál nyelvre irányuló összefogások és kezdeményezések – a Portugál Nyelv Nemzetközi Intézete, a Portugál Nyelv Obszervatóriuma, a Portugál Nyelv Közös Helyesírási Egyezménye, a Portugál Nyelv Közös Ortográfiai Szókészlete és a Portugál Nyelv

Múzeuma – a közösség nézeteihez igazodva, a tagországok egyedi nyelvi helyzetét figyelembe véve igyekeznek összefogni, ápolni és a nagyközönség számára is elérhetően értelmezhetővé tenni a közös múlt gyökerein alapuló nyelvi, kulturális örökséget, az általában több, különféle változatban használt vagy éppen nem minden régióban beszélt hivatalos nyelvet. A nagy visszhangot kiváltó – a brazil nyelvváltozat jellegzetességeivel kiegészült, és a hivatalos portugál nyelvű országokban törvénybe iktatott ortográfia, az új közös – Helyesírási Egyezmény bevezetése történelmi tény a portugál nyelvpolitikai kérdések jövőbeni alakulásában. Tanúi vagyunk annak a folyamatnak, amelyben a portugál nyelv normaközpontja áthelyeződik az egykori gyarmatra, Brazíliára.

(7.) A brazil állam az ország területén használt nyelvekre irányuló politikája befogadó támogatással, tudatosan igyekszik minden nyelvvel kapcsolatos jogot fenntartani és biztosítani, a többnyelvűség fenntartásának és ápolásának keretét adni. A nyelvi import mellett a helyi őshonos nyelvek terjedési irányainak, használatának és oktatásának összetett problematikája egészen más jellegű tökévé kovácsolja a portugál nyelvet. A hivatalos nyelvet egységesítő törekvés kihat a normaközpont tevékenységére, geopolitikai dominanciájára, valamint a portugálul írók és beszélők nyelvvel kapcsolatos attitűdjére. A normaközpont cseréjének következményeit, hozadékát egy jövőbeni kutatás keretei között lehet majd később feltárni és a korábbi, az európai normaközpont ébredését, újraéledését vagy lehetséges teljes eltűnésének okait és körülményeit vizsgálni. Ez a jelenség nyelvi konfliktus. E konfliktuson túlmutató három lehetséges út új nyelvpolitikai és -tervezési stratégiák és intézkedések megjelenését fogja jelenteni, amelyek explicit módon hatással lesznek a korábbi, az új, vagy az egymás mellett párhuzamosan tovább működő normaközpontok, és a hivatalos portugál nyelvű országok nyelvi helyzetének alakulására, továbbá implicit módon befolyásolni fogják a portugál nyelv nemzetközi szerepének alakulását.

Nem jósolható meg, hogy a nyelv, mint inkorporált kulturális tőke, hogyan alakítja át a generációk közti nyelvátadást érintő tényezők bővített fokozatú skáláján túlmutatva az adott területeken használt portugál nyelv általános fejlődését, vagy veszélyeztetettségi fokát, és ezzel együtt átalakul-e a nyelvek hierarchiarendszere, megváltozik-e a portugál szerepe a nyelvek világot átszövő dinamikáját ábrázoló gravitációs modellben. Megjelenik-e ebben a modellben egy új nyelvként a brazil nyelv, teljesen leválva az európai portugál nyelvről? A lehetséges új nyelv normarendszere rendelkezésre áll, státusz-alakulásának, lehetséges

stabilizációjának folyamatában a nyelvpolitikai döntéshozók által szabott irányvonalak mentén a nyelvet használó közösség attitűdje lehet meghatározó.

(8.) A nyelvhasználók körében végzett empirikus kutatásunk legfontosabb eredményei szerint a brazilok nem brazil portugálnak, hanem brazilnak vallják magukat. A portugálok kétszer annyian gondolják, hogy nyelvhasználatuk nem befolyásolja a nemzeti identitásukat. A brazilok körében nagyobb arányú a több nyelvet használók aránya és a nyelvek palettája is jóval színesebb. A megkérdezett brazilok nagyobb arányban nem az anyanyelvüket használják otthon és az iskolában. A megkérdezettek körében a legtöbben tudják azt, hogy Portugáliában hivatalos nyelv a portugál, átlagosan negyedük nem ismeri azt a tényt, hogy Brazília kivételével még melyik országban hivatalos. A brazilok azt gondolják, hogy – a portugál normaközponton kívül – a volt gyarmatokon nem értik a brazil nyelvváltozatot. Kevés kivétellel az összes adatközlő hallott az új Helyesírási Egyezményről, de a brazilok közül, a válaszadók arányszámai alapján, több mint húsz százalékkal többen veszik azt figyelembe tudatosan nyelvhasználatuk során. Az egyezményről alkotott kép elsősorban azt a tényt tükrözi, hogy az európai és dél-amerikai nyelvváltozat közeledik egymáshoz. A portugálok harminc százalékkal többen gondolják, hogy az új helyesírás csak Portugáliában érvényes. Az összes válaszadó közül a legtöbben úgy vélik, hogy az európai és brazil nyelvváltozat nagyon különbözik egymástól, és hogy a két nyelvváltozat sorsát a kulturális különbségek nagyon befolyásolják. A kitöltők legnagyobb arányban értik mind írásban, mind szóban a másik nyelvváltozatot, viszont a brazilok nagyobb arányban értik az európai változat írott, a portugálok pedig a brazil változat beszélt formáját. A kérdőívet kitöltő portugálok kétszer magasabb arányban nem tudtak dönteni a kérdőív nyelvváltozatára vonatkozó kérdés tekintetében.

9.2. Az alcímtől egy portugál nyelvpolitikai kérdésig

Míg Portugália belülről kifelé folytat nyelvpolitikát, addig Brazília belülről próbálja a kívülről jövő tényezőket összefogni, így lesz a Portugál nyelvpolitika és nyelvtervezés fő kutatási területeit bemutató táblázatból a nemzeti-nemzetközi irányból nemzetek közötti-nemzeti, egy a portugál normarendszert összefogó irány. A központ áttolódásával párhuzamosan a portugál nyelvet irányító központ az eddigivel ellentétes irányú nyelvpolitikát folytat, de az helyhez kötött, hiszen a hivatalos nyelv más régiókban is jelen van. Ahogy Rainer Enrique Hamel is megfogalmazta, a klasszikus helyi, nemzeti és nemzetközi hármass felosztás nyelvészeti

szempontból már nem helytálló, olyan helyhez nem kötött kulturális jelenségek írják felül ezeket a kategóriákat, mint az új vállalati kultúra, elektronikus forradalom, az ökológia, a szinkretizmus és keveredés sokrétű megnyilvánulása²²⁴.

Értekezésünk alcíme a brazil zászló felirata. Címválasztásunk szimbolikus. A brazil zászlón a zöld mező közepén egy sárga rombusz van. A rombuszon belül egy kék kör, rajta ötféle méretű fehér csillagok és egy hajlított fehér szalag láthatók. A szalagban olvasható mottó: „Rend és Haladás” (*Ordem e Progresso*). A modern zászlót hivatalosan 1889. november 19-én vezették be, jelenlegi – apró változtatások utáni 27 csillagos változatát 1992. május 12. óta használják. A zöld és a sárga – Brazília nemzeti színei – az ország természeti gazdagságát jelképezik. A zöld az Amazonas őserdő burjánzó erdőit, az Atlanti dzsungelt és a Pantanal-t, a sárga az ország aranytartálékait. A jelenlegi zászlót a volt Brazil Birodalom zászlaja inspirálta: a birodalmi zászlón a zöld I. Péter– Brazília első uralkodója – Bragança-dinasztiáját jelképezte. A sárga pedig Péter első feleségének Leopoldina hercegnőnek Habsburg származását. Így a zöld és a sárga voltak az első királyi párt, a Brazil monarchia alapítóit adó családok színei. A volt királyi zászló közepén a királyi címer állt. A modern köztársasági zászlón a címer helyett a kék kör a Rio de Janeiro feletti eget mutatja 1889. november 15. napjának éjszakáján. Ezen a napon kiáltották ki a Brazil Köztársaságot. A kép az éggömbön kívülről – tükrözve – ábrázolja az akkori csillagkonstellációt. A csillagok száma a tagállamok számát jelöli: a 27 államot és a Szövetségi Körzetet – aminek csillaga egyben a brazil területekhez is tartozik. A Szövetségi Körzetet jelölő csillag a *Sigma Octantis* egy olyan csillag, amely a Déli Égi Pólushoz való közelsége miatt szinte az egész országban, egész évben látható. Sarki helyzetének köszönhetően az összes többi csillag látszólag e körül forog. Ez a csillag így Brazília fővárosának jelölésére is alkalmas (igaz halványabb, mint a többi csillag bármelyike). A monarchia elleni katonai puccs végrehajtói és a köztársaság kikiáltói közül Comte filozófiájának követői voltak. A mottó: „*Ordem e Progresso*” („Rend és Haladás”) August Comte inspirációja: "*L'amour pour principe et l'ordre pour base; le progrès pour but*" (A szerelem mint elv és rend mint alap; haladás mint cél).²²⁵ Rendként értelmezzük a portugál nyelv egységesített kódrendszerének használatára való törekvést. A fentiekben megfogalmazott kérdéseink alapján a jelenlegi korszakban nem eldönthető, hogy

²²⁴<http://www.hamel.com.mx/Archivos-Publicaciones/1999b%20Políticas%20de%20lenguaje%20y%20fronteras%20linguísticas%20en%20Mexico%20-%20La%20relación%20del%20español%20con%20las%20lenguas.pdf>, letöltés ideje: 2014.12.18.

²²⁵<http://www.significados.com.br/ordem-e-progresso/>,
<http://www.suapesquisa.com/geografia/bandeiradobrasil.htm>, letöltés ideje: 2014.11.02.

ez az alap az önállósulás útján történő továbbhaladást szolgálja, vagy a portugál nyelv feletti egyedüli normaközpontként való dominanciát.

A nyelv és a gazdaság összefüggési viszonyrendszerének szempontjából arra a következtetésre jutunk, hogy a dél-amerikai, az afrikai, s ázsiai kontinens egyes, pontosabban az általunk tárgyalt országok régióinak fejlődéséről döntést hozó és az előrehaladásukat meghatározó gazdasági hatalmi erők és a portugál nyelv használata elválaszthatatlanok egymástól. Elfogadtuk, hogy a nyelvi egyenlőség követelése a gazdaságilag legfejlettebb és legelőrehaladottabb régiókból ered és a gazdasági fejlettség sokkal kollektívabb identitástudatot eredményez. Ez a közös nyelven alapuló identitás ott kérdőjeleződik meg, hogy tudják-e biztosítani a nem döntéshozó szinteken a nyelv értésének elsajátítási lehetőségeit. A brazil gazdaság fellendülőben van.

A portugál nyelv brazil nemzeti napjának törvénybe iktatásakor elhangzottak alapján a Közösség országai közül Brazília az egyetlen, amely lakosságának száma, politikai, gazdasági és geostratégiai szerepe miatt egyre nagyobb felelősséggel bír a portugál nyelv jövőjének alakulásában. A brazil szenátor, Papaléo Paes nyilatkozatát záró, a portugáliai Coimbrai Egyetem kutatóprofesszorától, Carlos Reistől idézett mondata portugál nyelvpolitikai kérdés: „A portugál nyelv jövője Brazílián múlik”? – *“O futuro da língua portuguesa é que o Brasil quiser”?*

9.3. A kutatási célkitűzések teljesülése mentén feltárt összefüggésekről

Célkitűzéseink ezen értekezés keretei között megvalósultak, a feltárt tények új összefüggésben kerülnek rendszerezésre. Kutatási tárgyára vonatkozó célkitűzéseinek teljesülése mellett hasznos kutatási eredménynek értékelhető, hogy az értekezés

- a nyelvpolitikai értelmezések összefoglaló áttekintése során hozzájárul a kutatás tárgyához kapcsolódó fogalmak tisztázásához és bővítéséhez;
- táblázatba foglalva mutatja be egy nyelvpolitika egyéni és társadalmi szinten történő megjelenésének, újragenerálódásának folyamatát;
- rávilágít a gazdasági és nyelvi helyzet lehetséges párhuzamos működésének alapjaira, bár nem tartalmaz erre vonatkozó további elemzést;
- a nyelvi export konkrét példajaként értelmezi a portugál nyelv modern kori terjesztését és elemzi a nyelvi importfolyamat egy konkrét megvalósulását;
- a nyelvi helyzetek leírásához kapcsolódóan bemutatja egy a világ nyelveit felölelő katalógus rendszerét és ismerteti annak magyar nyelvű megfeleléseit;
- egy többnyelvűségi szituációban bemutatja a nyelvi tőke kulturális örökségként való kezelésének gyakorlatban megvalósuló formáját;
- meghatározza hivatalos nyelvek szerepét a kutatás tárgyához kapcsolódó, megnevezett gazdasági és kulturális összefogások összefüggésrendszerében;
- felsorol olyan kezdeményezéseket, amelyek példaértékűek lehetnek egy nyelv összefogását, egységesítését támogató törekvések esetén;
- egy, a portugál nyelv használóinak attitűdjét mérő kérdőívvel, és a válaszokból levont következtetésekkel megjelöl több jövőbeni kutatási célt.

9.4. A kutatás folytatásának lehetséges további kiindulópontjairól

A portugál nyelvre irányuló nyelvpolitikai intézkedéseket vizsgáló további kutatási célok fogalmazódtak meg a feltárás során, és fogalmazódnak meg a nyelvek dinamikus fejlődési folyamataival kapcsolatos összefüggésrendszerben, amelynek egyrészt elsajátított anyanyelvünk beszélőjeként, másrészt tanult idegen nyelvi beszélőközösség(ek) tagjaként részesei vagyunk:

- Az értekezés témájához kapcsolódó empirikus kutatás elemzése során a kérdésekhez kapcsolódó válaszeredmények kifejtését lehetséges jövőbeni kutatási célok felsorolásával zártuk, ezeket a tézisfüzetben nem soroljuk fel.
- A világ nyelveit bemutató katalógus kategóriarendszerének további felhasználása lehet a tárgyalt és más, akár nem portugál nyelvű országok esetében az egyes nyelv(ek)et beszélő közösségek önálló, nyelvpolitikai szempontú elemzése.
- A világ két másik hivatalos portugál nyelvű – a Portugál Nyelvű Országok Közösségéhez nem tartozó – ország, Makaó és Egyenlítői-Guinea nyelvi helyzetének, valamint itt a portugál más nyelvekkel való együttélési körülményeinek vizsgálata.
- Az értekezést záró portugál nyelvpolitikai kérdésre adható, egyelőre csak megjósolható válaszok irányvonalainak kialakulásához vezető – a portugál nyelv jövőjét jelentő – körülmények alakulásának állandó figyelemmel kísérése.

10. Az értekezésben szereplő ábráktól a térképekig

A szerző által készített ábrák:

1. ábra: Egy nyelvpolitikai döntés folyamata
2. ábra: A nyelvi helyzet alakulásának folyamata

Az *Ethnologue*-ból származó táblázatok magyar fordításai:

2. táblázat. A generációk közti nyelvtadást érintő zavaró tényezők bővített fokozatú skálája
3. táblázat. Alternatív megjelölések az életképesség javulása esetén
4. táblázat. Alternatív megjelölések további sajátos helyzetek esetén

Képek a Portugál Nyelv Múzeumáról:

1. kép: Az állomásépület (*Estação da Luz*)
2. kép: A múzeum bejárata (*A entrada*)
3. kép: A szavak fája (*Árvore de Palavras*)
4. kép: A kiállítás kiindulópontja
5. kép: A nagy kiállítóterem (*Grande Galeria*)
6. kép: A világító oszlopok (*Painéis*)
7. kép: A nyelv tere (*Praça da Língua*)

Az egyes országok nyelvi helyzetét bemutató térképek:

1. térkép: Portugália (és Spanyolország) nyelvi helyzetét bemutató térkép
2. térkép: A Zöld-foki szigetek nyelvi helyzetét bemutató térkép
3. térkép: Angola nyelvi helyzetét bemutató térkép
4. térkép: São Tomé és Príncipe (E-Guinea és Gabon) nyelvi helyzetét bemutató térkép
5. térkép: Mozambik nyelvi helyzetét bemutató térkép
6. térkép: Bissau-Guinea nyelvi helyzetét bemutató térkép
7. térkép: Kelet-Timor nyelvi helyzetét bemutató térkép
8. térkép: A Portugál Nyelvű Országok Közösségének tagországai
9. térkép: Brazília nyelvi helyzetét bemutató térkép
10. térkép: Brazília őshonos lakosságának területi eloszlása
11. térkép: PASCH partneriskolák Brazíliában

11. Mellékletek

Mellékletek jegyzéke:

- 11.1. melléklet: Az értekezésben tárgyalt országok nyelvi helyzetéről
- 11.1.1. Portugália nyelvi helyzetét bemutató grafikon és táblázat
- 11.1.2. melléklet: A Zöld-foki szigetek nyelvi helyzetét bemutató grafikon és táblázat
- 11.1.3. melléklet: Angola nyelvi helyzetét bemutató grafikon és táblázat
- 11.1.4. melléklet: São Tomé és Príncipe nyelvi helyzetét bemutató grafikon és táblázat
- 11.1.5. melléklet: Mozambik nyelvi helyzetét bemutató grafikon és táblázat
- 11.1.6. melléklet: Bissau-Guinea nyelvi helyzetét bemutató grafikon és táblázat
- 11.1.7. melléklet: Kelet-Timor nyelvi helyzetét bemutató grafikon és táblázat
- 11.1.8. melléklet: Brazília nyelvi helyzetét bemutató grafikon és táblázat
- 11.2. Egy kérdőív nyelvhasználati szokásokról és attitűdről
- 11.2.1. A kutatás során felhasznált kérdőív(ek) magyar fordítása
- 11.2.2. A portugál nemzetiséggel született portugál anyanyelvűek válaszai
- 11.2.3. A brazil nemzetiséggel született portugál anyanyelvűek válaszai
- 11. 3. melléklet: A Brazil Szövetségi Köztársaság zászlója

11.1. melléklet: Az értekezésben tárgyalt országok nyelvi helyzetéről

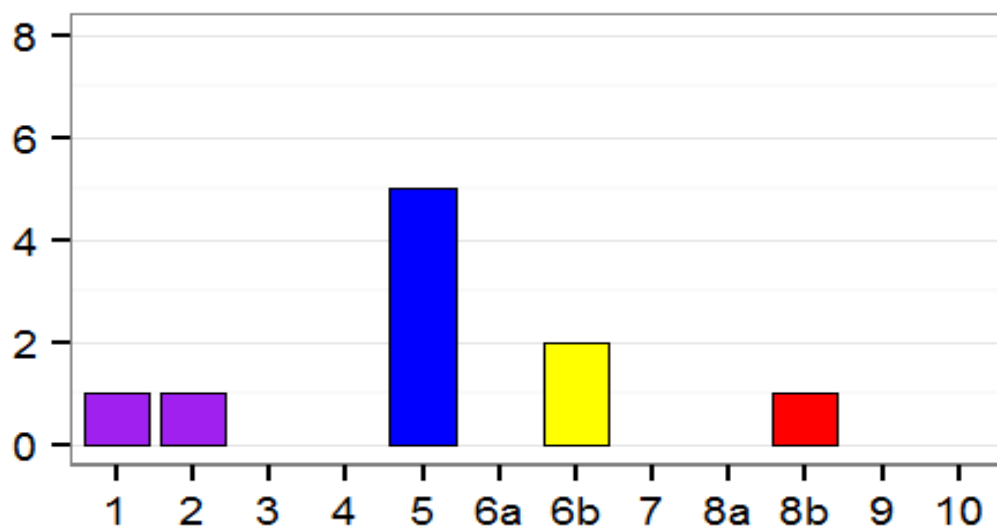
Az országok nyelvi helyzetét bemutató grafikonok alatt szerepel a források pontos elérhetősége. A grafikon alatti táblázatban az adatbázisban nyilvántartott nyelveket az értekezés 4.1. fejezetében bemutatott *Ethnologue* kategóriáihoz rendelve soroljuk fel.

A grafikonokban az adatbázis egységes színnel jelöli a kategóriákat az alábbiak szerint:

Lila	(EGIDS 0-4.)	Országos nyelvek
		Regionális nyelvek
		A szélesebb körű megértés érdekében használt nyelvek
		Oktatási nyelvek
Kék	(EGIDS 5.)	Fejlődő nyelvek
Zöld	(EGIDS 6.a)	Aktív nyelvek
Sárga	(EGIDS 6.b-7.)	Veszélyeztetett nyelvek
		Változásban levő nyelvek
Piros	(EGIDS 8a-9)	Haldokló nyelvek
		Kihalófélben levő nyelvek
		Szunnyadó nyelvek
Fekete	(EGIDS 10)	Kihalt nyelvek

A katalógusban különválasztják az ország területén, és a világ más országaiban mért adatokat. A szemléltetés során a táblázatokban az EGIDS skála szintjeihez tartozó csoportokban szereplő nyelvekhez kapcsolódóan csak az adott ország területén mért használók számára vonatkozó összesített adatokat tüntetjük fel. A táblázat első oszlopában a generációk közti nyelvátadást érintő zavaró tényezők bővített fokozatú skálájának (*EGIDS=Expanded Graded Intergenerational Disruption Scale*) szintje, a második oszlopban a kategória, a harmadik oszlopban a kategóriába sorolt nyelvek megnevezése és a negyedik oszlopban az adott kategória összes nyelvének adott ország területén élő anyanyelvi beszélők összesített száma szerepel.

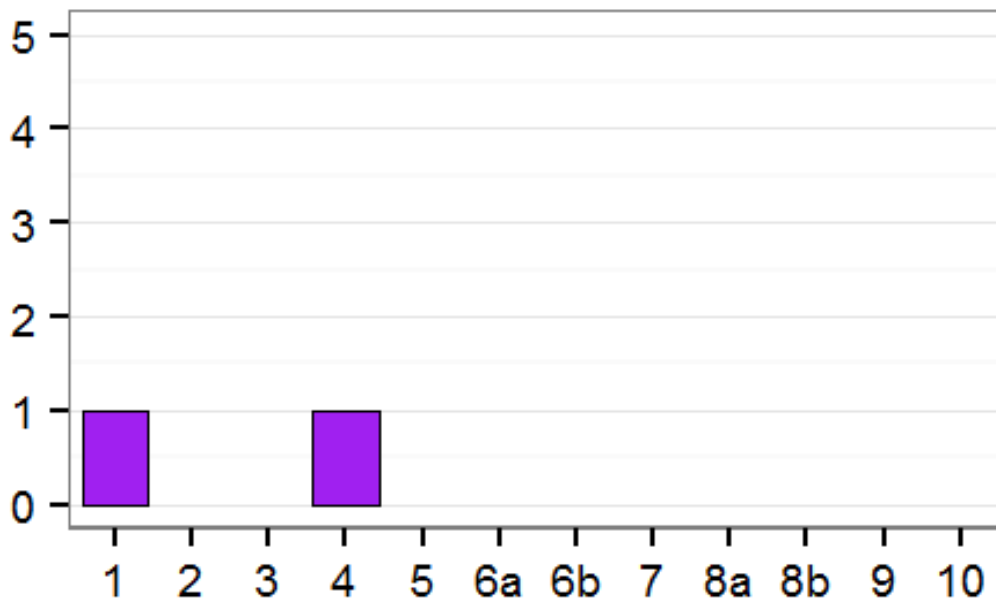
11.1.1. Portugália nyelvi helyzetét bemutató grafikon és táblázat

<http://www.ethnologue.com/profile/PT>

EGIDS skála szintje	Megjelölés	Megnevezés	Beszélők száma
1.	Országos nyelv (National)	portugál	10.000.000
2.	Regionális nyelv (Provincial)	mirandai	15.000
5.	Fejlődő nyelv (Developing)	caló	5.000
		galego	15.000
		zöld-foki szigeteki	200.000
		romani	
		vlax	500
6.a	Aktív nyelv (Vigorous)	portugál jelnyelv	60.000
6.b	Veszélyeztetett nyelv (Threatened)	asztúriai	10.000
		barranquinho	15.000
8.b	Kihalófélben lévő nyelv (Nearly Extinct)	minderico	500

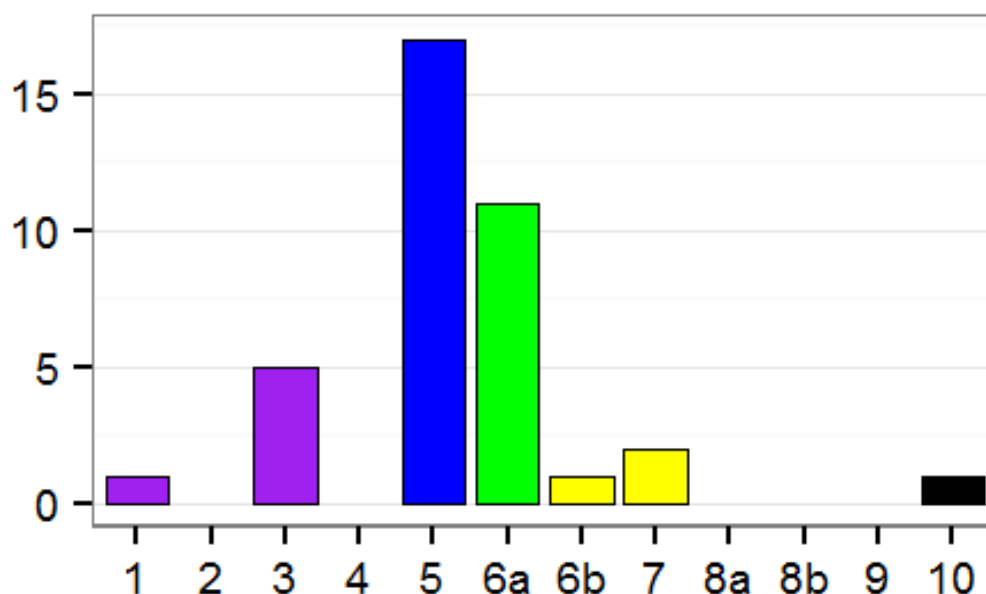
11.1.2. melléklet: A Zöld-foki szigetek nyelvi helyzetét bemutató grafikon és táblázat

<http://www.ethnologue.com/profile/cv>

EGIDS skála szintje	Megjelölés	Megnevezés	Beszélők száma
1.	Országos nyelv (<i>National</i>)	portugál	nagyon kevés L1
4.	Oktatási nyelv (<i>Educational</i>)	zöld-foki szigeteki	492.000

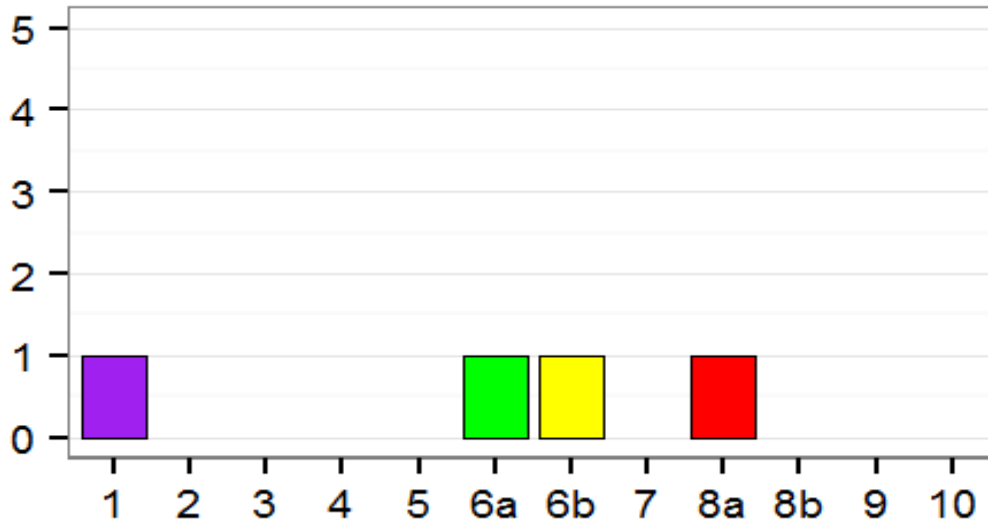
11.1.3. melléklet: Angola nyelvi helyzetét bemutató grafikon és táblázat

<https://www.ethnologue.com/profile/AO>

EGIDS skála szintje	Megjelölés	Megnevezés	Beszélők száma
1.	Országos nyelv (<i>National</i>)	portugál	87.000
3.	A szélesebb körű megértés érdekében használt nyelv (<i>Wider Communication</i>)	cokwe (nemzeti), kikongo (nemzeti), kimbundu, oshiwambo (nemzeti), umbundu	12.877.000
5.	Fejlődő nyelv (<i>Developing</i>)	dhimba, diriku, kwangali, lucazi, lunda, luvale, mashi, mbangala, mbukushu, mbunda (nemzeti), mbwela, nkumbi, nyaneka, nyemba, songo, yombe	3.018.430
6.a	Aktív nyelv (<i>Vigorous</i>)	bolo, holu, kilari, luimbi, ndombe, ngandyera, nkangala, nyengo, sama, yaka, yauma	378.010
6.b	Veszélyeztetett nyelv (<i>Threatened</i>)	kung-ekoka	3.400
7.	Változásban lévő nyelv (<i>Shifting</i>)	khwe, északnyugati !kung	6.420
10.	Kihalt nyelv (<i>Extinct</i>)	kwadi	nincs L1

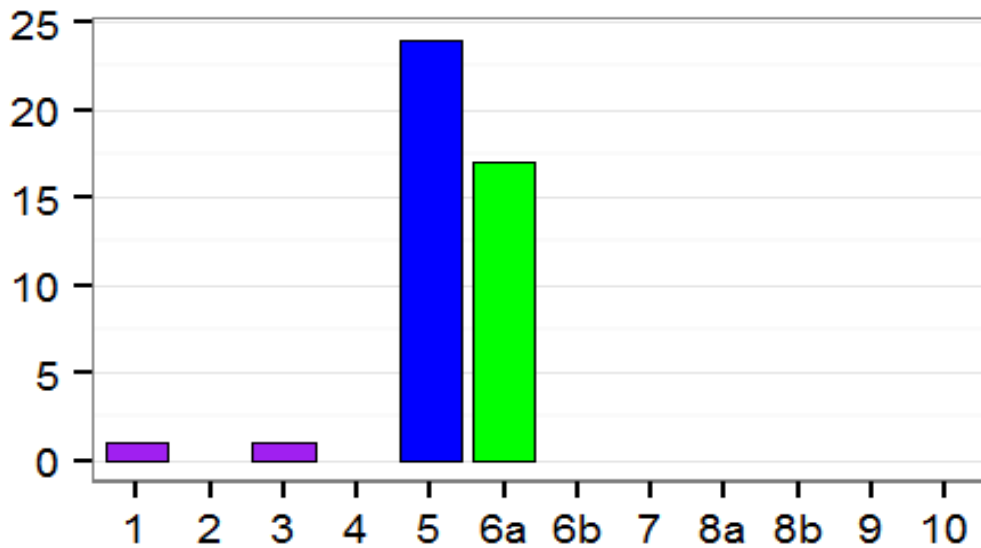
11.1.4. melléklet: São Tomé és Príncipe nyelvi helyzetét bemutató grafikon és táblázat

<http://www.ethnologue.com/profile/ST>

EGIDS skála szintje	Megjelölés	Megnevezés	Beszélők száma
1.	Országos nyelv (<i>National</i>)	portugál	2.580
6.a	Aktív nyelv (<i>Vigorous</i>)	angolar	5.000
6.b	Veszélyeztetett nyelv (<i>Threatened</i>)	são-toméi, são-tomense	69.900
8.a	Haldokló nyelv (<i>Moribund</i>)	principense	200

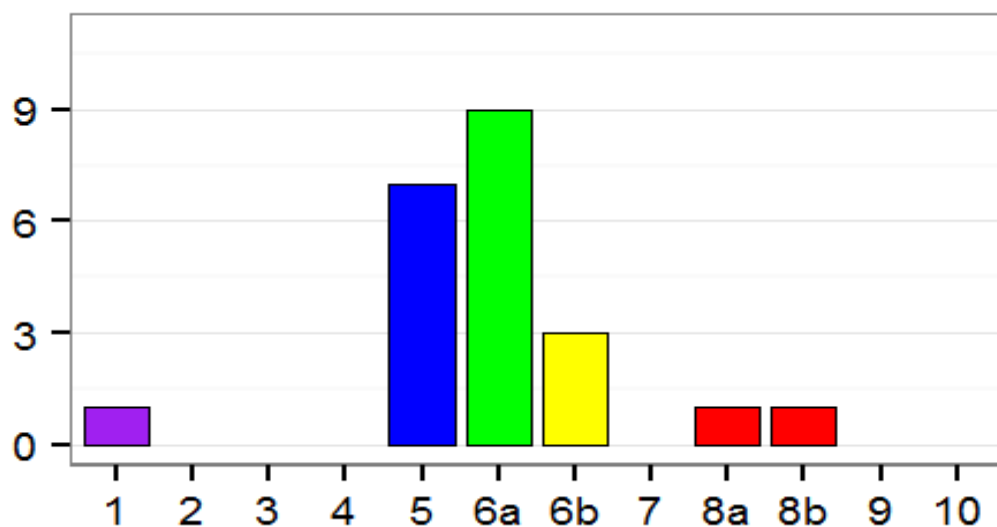
11.1.5. melléklet: Mozambik nyelvi helyzetét bemutató grafikon és táblázat

<http://www.ethnologue.com/profile/MZ>

EGIDS s.sz.	Megjelölés	Megnevezés	Beszélők száma
1.	Országos nyelv (<i>National</i>)	portugál	1.340.000
3.	A szélesebb körű megértés érdekében használt nyelv (<i>Wider Communication</i>)	nyungwe	439.000
5.	Diaszpóra-jellegű nyelv (<i>Dispersed</i>)	szuahéli, swati, tsonga, zulu,	1.724.200
5.	Fejlődő nyelv (<i>Developing</i>)	chopi, chuwabu, lolo, lomwe, makhuwa, makhuwa-meetto, makhuwa-shirima, makonde, manyika, mozambiki jelnyelv, mwani, ndau, ngoni, nsenga, nyanja, rongga, sena, tonga, tswa, yao	12.480.000
6.a	Aktív nyelv (<i>Vigorous</i>)	barwe, dema, kokola, koti, kunda, maindo, makhuwa-marrevone, makhuwa-moniga, makhuwa-saka, makwe, manyawa, marenje, mozambiki jelnyelv, natthembo, phimbi, takwane, tawara, tewé	1.881.500

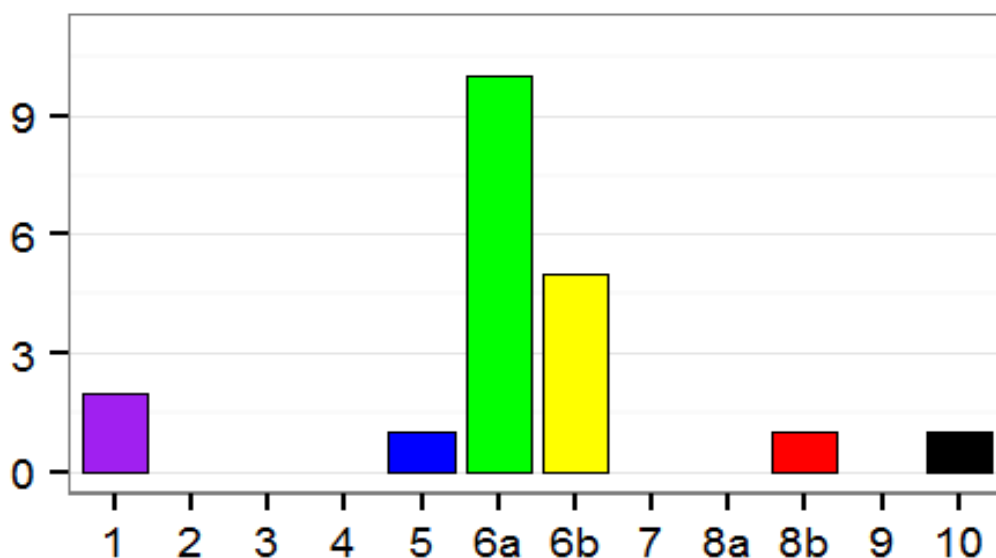
11.1.6. melléklet: Bissau-Guinea nyelvi helyzetét bemutató grafikon és táblázat

<https://www.ethnologue.com/profile/GW>

EGIDS skála szintje	Megjelölés	Megnevezés	Beszélők száma
1.	Országos nyelv (<i>National</i>)	portugál	167.000
5.	Fejlődő nyelv (<i>Developing</i>)	balanta-kentohe, crioulo-upper guinea, mandjak, mankanya, papel, pulaar, soninke	1.237.200
6.a	Aktív nyelv (<i>Vigorous</i>)	bainouk-gunyuño, biafada, bidyogo, jahanka, jola-felupe, jola-fonyi, kobiana, mandinka, mansoanka	273.350
6.b	Veszélyeztetett nyelv (<i>Threatened</i>)	bassari, bayot, nalu	11.530
8.a	Haldokló nyelv (<i>Moribund</i>)	badyara	4.580
8.b	Kihalófélben lévő nyelv (<i>Nearly Extinct</i>)	kasanga	nincs adat

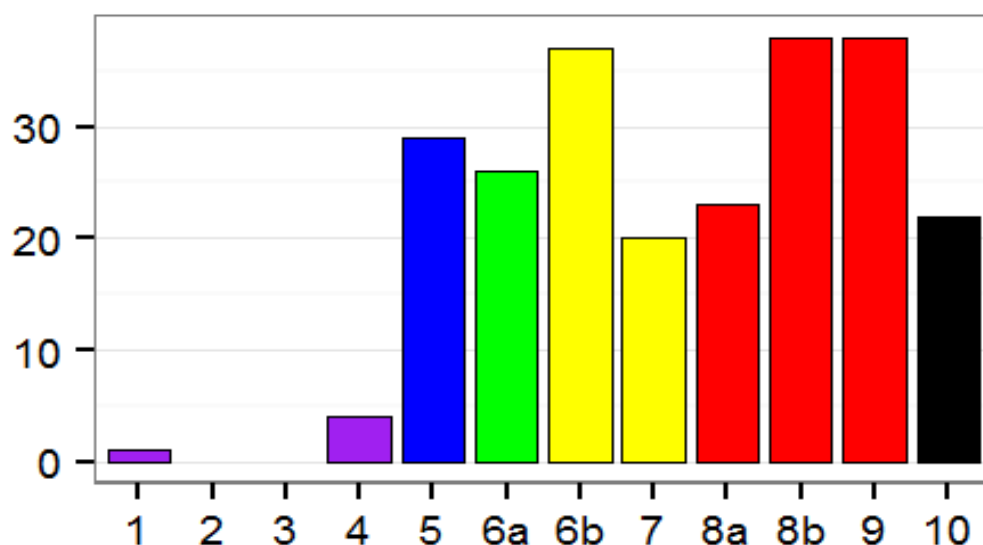
11.1.7. melléklet: Kelet-Timor nyelvi helyzetét bemutató grafikon és táblázat

<https://www.ethnologue.com/profile/TL>

EGIDS skála szintje	Megjelölés	Megnevezés	Beszélők száma
1.	Országos nyelv (<i>National</i>)	portugál	600
		tétum	385.000
5.	Fejlődő nyelv (<i>Developing</i>)	tétum díli	63.500
6.a	Aktív nyelv (<i>Vigorous</i>)	adabe, baikeno, bunak, fataluku, galolen, kemak, makasae, mambae, nauete, tukudede	531.500
6.b	Veszélyeztetett nyelv (<i>Threatened</i>)	habun, idaté, kairui-midiki, lakalei, waima'a	52.850
8.a	Haldokló nyelv (<i>Moribund</i>)	makuva	56
10.	Kihalt nyelv (<i>Extinct</i>)	timori pidzsin	nincs L1

11.1.8. melléklet: Brazília nyelvi helyzetét bemutató grafikon és táblázat

<https://www.ethnologue.com/profile/BR>

EGIDS skála szintje	Megjelölés	Megnevezés	Beszélők száma
1.	Országos nyelv (<i>National</i>)	portugál	187.000.000
4.	Oktatási nyelv (<i>Educational</i>)	guajajára, hixkaryána, jamamadí, xavánte	24.100
5.	Fejlődő nyelv (<i>Developing</i>)	apalaí, apinayé, bakairí, canela, dení, gavião do Jiparaná, guaraní-mbyá, hupdē, kaapor, kaiwá, karitiána, kayabí, maxakalí, nadēb, nambikuára, palikúr, panará, parakanã, parecís, sateré-mawé, suruí, ticuna, trió, tucano, waiwai, waurá, wayampi, xerente, yanomamö, yuhup	95.365
6.a	Aktív nyelv (<i>Vigorous</i>)	arára, pará, ashéninka, ucayali-yurúa, a brazil jelnyelv, caló, cinta larga, enawené-nawé, gavião do Jiparaná, guajá, ikpeng, jurúna, kaapor sign language, kamayurá, kanamarí, katukína, panoan, krahô, krikati-timbira, marúbo, matís, matsés, mehináku, ninam, pakaásnovos, pirahã, suruí do Pará, suyá, tapirapé,	3.027.397

		waimiri-atroarí, yawanawa	
6.b	Veszélyeztetett nyelv (<i>Threatened</i>)	aikanã, amundava, apurinã, araweté, asurini of Xingú, awetí, baniwa, borôro, cashinahua, dâw, desano, guanano, himarimã, kadiwéu, kaingang, karajá, karipuna, creole french, kayapó, kuikúro-kalapálo, kulina, macushi, mamaindé, morerebi, mundurukú, pemon, piratapuyo, plautdietsch, suruahá, talian, tenharim, tucano, uru-eu-wau-wau, uru-pa-in, yanomámi, zo'é	89.965
7.	Változásban lévő nyelv (<i>Shifting</i>)	asurini, tocantins, chiquitano, chiripá, curripaco, hunsrik, iatê, ingarikó, karo, kaxararí, machinere, nhengatu, paumarí, pokangá, sanumá, tariana, tembé, terêna, wapishana, xokleng, yaminahua	3.048.550
8.a	Haldokló nyelv (<i>Moribund</i>)	akuntsu, aruá, atorada galibi, gavião, pará, irántxe, itene, karipuna, krenak, latundê, makuráp, maquiritari, ofayé, patamona, rikbaktsa, salumá, sikiana, siriano tawandê, trumai, tuparí, wajiara, wayana	2286
8.b	Kihalófélben lévő nyelv (<i>Nearly Extinct</i>)	amahuaca, anambé, apiaká, arikapú, arutani avá-canoeiro, baré, cafundo creole, cocama-cocamilla, cubeo, guarequena, guató, jabutí, júma, kanoé, karahawyana, karapanã, katawixi, korubo, kulina pano, kuruáya, kwaza, lakondê, macuna, mapidian, mondé, oro win, puruborá, sabanê, sakirabiá, shanenawa, sharanahua, tuyuca, umotína, waimaha, wayoró	2110

		xipaya, yawalapití	
9.	Szunnyadó	amanayé, arapaso, arára, mato grosso, guana, kaimbé, kamba, kambiwá, kapinawá, karirí-xocó, katukína kaxuiâna, matipuhy, miranha, miriti, nukuini, omagua, pankararé, pankararú, paranawát, pataxó hã-ha-hãe, potiguára, poyanáwa, tapeba, tinguiboto, torá, tremembé, truká, tupinikin, turiwára, tuxá, uamué, wakoná, wasu, xakriabá, xetá, xiriâna xukurú, yabaâna	nincs L1 anyanyelvi beszélő
10.	Kihalt nyelv (<i>Extinct</i>)	acroá, agavotaguerra, ararandewára, arikem, aurá, iapama, kabixí kaingáng (são paulo), kamakan, karipúna, kepkiwát, koropó, kreye, maritsauá, oti, otuke, puri, tukumanféd, tuxináwa, urumi, wiraféd, xipináwa	nincs L1 anyanyelvi beszélő

11.2. Kérdőív a nyelvhasználati szokásokról és attitűdről

A kérdőív két változatban készült: braziliai és portugáliai állampolgársággal született portugál nyelvhasználók számára. A kérdőív alábbi fordításában dőlt betűkkel jeleztük a két kérdőív tartalmi eltéréseit. A kérdések, feltételezések, válaszok és azok elemzésének bemutatását az értekezés 8. fejezete tartalmazza. A válaszokról összesített adatokat és diagramokat a 11.2.2. és 11.2.3 számú mellékletben csatoljuk.

11.2.1. A kérdőív szövegének magyar fordítása

KÉRDŐÍV *BRAZIL/PORTUGÁL* állampolgárságú portugál anyanyelvűeknek

Kérdőívem a portugál anyanyelvű *brazil/portugál* nemzetiségűek nyelvi tudatosságát, nyelvhasználattal kapcsolatos attitűdjét méri. Kérem, értelemszerűen válaszolja meg a kérdéseket egy kattintással, illetve adja meg egyéb válaszát. Köszönöm.

1. Állampolgársága születéskor:

- brazil/portugál*
- egyéb:

2. Állampolgársága jelenleg:

- brazil/portugál*
- egyéb:

3. Lakóhely:

Ország:
Település:

4. Nem:

- férfi
- nő

5. Életkor:

- 0-18 év
- 19-25 év
- 26-40 év
- 41-65 év
- 65 év felett

6. Anyanyelve portugál, a portugál nyelv melyik változatát használja?

- nem tudom
- európai portugál
- brazil portugál
- más (*portugál nyelvváltozat*)

7. Kultúra és nyelv szempontjából milyen identitásúnak vallja magát?

- brazil/európai portugál*

- brazil portugál
- (*portugál*)
- egyéb:

8. Nyelvhasználata mennyire befolyásolja identitását?

- teljes mértékben
- nagyon
- kicsit
- egyáltalán nem

9. Milyen idegen nyelv(eke)t használ még? Több válasz megadása is lehetséges.

- angol
- arab
- japán
- kínai
- német
- olasz
- orosz
- spanyol
- egyéb:

10. Válassza ki a listából azokat a helyeket, ahol NEM az anyanyelvét használja. Több helyet is kiválaszthat. Adja meg, hogy anyanyelve helyett milyen nyelvet használ.

- 1. otthon
- 2. iskolában
- 3. munkában
- 4. templomban
- 5. elektronikus csatornákon (sms, e-mail, internet)
- 6. vásárláskor
- 7. szolgáltatások igénybevételekor
- 8. elektronikus szolgáltatások igénybevételekor

11. Válassza ki a listából az(oka)t az országo(ka)t, ahol hivatalos nyelv a portugál.

- Angola
- Bissau-Guinea
- Brazília
- Kelet-Timor
- Makaó
- Mozambik
- Portugália
- S. Tomé és Príncipe
- Zöld-foki szigetek
- egyéb:

12. Válassza ki a listából az(oka)t az országo(ka)t, ahol teljesen értik a portugál nyelv brazil változatát.

- Angola
- Bissau-Guinea
- Brazília
- Kelet-Timor

- Makaó
- Mozambik
- Portugália
- S. Tomé és Príncipe
- Zöld-foki szigetek
- nem tudom*
- egyéb*

13. Hallott már az új Helyesírási Egyezményről?

- igen
- nem

14. Az új egyezmény szerint használja a nyelvet?

- igen
- nem

15. Ha ismeri és használja, melyik állítással ért egyet?

- Az új szabályokkal közeledik egymáshoz az európai és a brazil változat. igen nem
- Az új szabályokkal közeledik egymáshoz a beszélt és írott forma. igen nem
- Az új szabályok szerint sokkal egyszerűbb a helyesírás. igen nem
- Az új szabályokkal könnyebben megértjük az afrikaiakat. igen nem
- Az új szabályrendszer csak Portugáliában érvényes. igen nem

16. Mennyire különbözik egymástól az európai és a brazil portugál nyelvváltozat?

- teljesen különbözik
- nagyon különböző
- kicsit különböző
- nem különbözik

17. A portugál nyelv két változatát mennyire befolyásolják a kulturális különbségek?

- teljesen mértékben
- nagyon
- kicsit
- nem befolyásolják

18. Teljesen érti a portugál nyelv európai változatát? / Teljesen érti a portugál nyelv brazil változatát?

- az írott szöveget és a beszédet is
- csak az írott szöveget
- csak a beszédet
- sem az írott szöveget, sem a beszédet

19. Melyik portugál nyelvváltozatban készült ez a kérdőív?

- európai portugál
- brazil portugál
- nem tudom

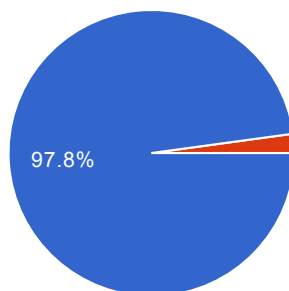
11.2.2. A brazil állampolgársággal született portugál anyanyelvűek válaszai

188 respostas

[Visualizar todas as respostas](#)

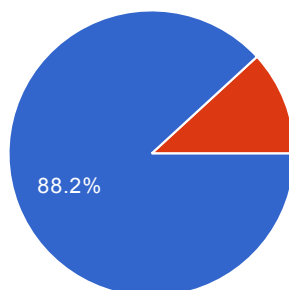
Resumo

1. Nacionalidade de nascimento:

Brasileira	181	97.8%
Outros	4	2.2%

2. Nacionalidade atual:

Brasileira	164	88.2%
Outros	22	11.8%

3. Residência:

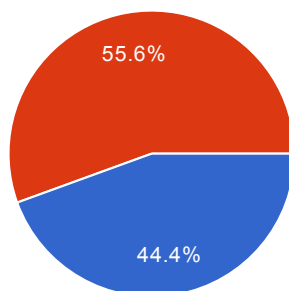
Portugal
Espanha
Filipinas
EUA
ungria
brasil

Cingapura
belgica
Hungria
USA
Suíça
Hungria
Dinamarca
Brasil
Países Baixos
Espanña
portugal
Belgica
alemanha
Brazil
Grã-Bretanha
BR
Israel
Bélgica
Inglaterra
China
Brasil
Irlanda
hungria
Alemanha
Suiça
Rio de Janeiro
Florianópolis
Marmelópolis
Lisboa
Ilheus
Coimbra
Fullerton
Bom Jesus do Itabapoana
Gent
Goiânia
Rio De janeiro
Belo Horizonte
budapest
Niefem

Taubaté-SP
Berlim
Atibaia
rio de janeiro
Berlin
Cabo Frio
washington DC
Campo Grande - Mato Grosso do Sul
Santa Maria, RS
Zurique
Campo Grande- MS
Patópolis
Aracaju-SE
Arlon
bruxelas
Cingapura
Ilha Comprida/SP
florianópolis
Rio
Bruxelas
Três Corações-MG
belo horizonte
Antwerpen
Pécs
São Paulo
Utrecht
buxelas
Pfaffenhofen
Campinas
Montreux
foz do iguaçu
Alexânia - Goiás
berlin
Dunaújváros
Sao Paulo
Frederico Westphalen
Lauro de Freitas - Bahia
Brasília
Petrópolis

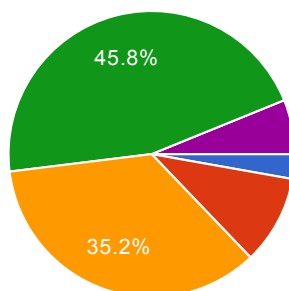
Orlando
Goiânia
Campos dos Goytacazes
João Pessoa - PB
São Caetano do Sul
Cork
campo Grande
Rio das Ostras - RJ
Fortaleza
Shanghai
Haifa
Budapest
são paulo
Londres
Valladolid
Vitória
Santa Maria RS
Natal
Niterói
budapeste
Chapecó
Juiz de Fora
Leipzig
Budapest
Jerusalém
Overijse
sao paulo
Lajeado
Frederico Westphalen
Manila
Vigo
Hamonía
Budapeste
Aracaju
Nova Friburgo
Santiago de Compostela
Campo Grande - MS
Holstebro
Rio de Janeiro

Angra dos Reis

4. Sexo:

Masculino **80** 44.4%

Feminino **100** 55.6%

5. Idade:

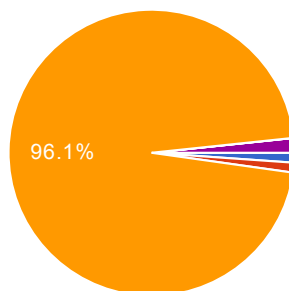
0-18 anos **5** 2.8%

19-25 anos **18** 10.1%

26-40 anos **63** 35.2%

41- 65 anos **82** 45.8%

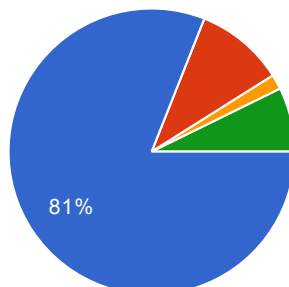
Acima de 65 anos **11** 6.1%

6. A sua língua materna é o português. Qual é a variante do português que usa?

Não sei **2** 1.1%

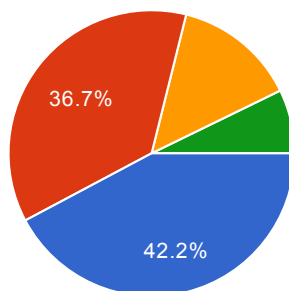
Português europeu	2	1.1%
Português brasileiro	173	96.1%
Outra variante do português	0	0%
Outros	3	1.7%

7. Do ponto de vista da cultura e da língua como é que você se identifica?

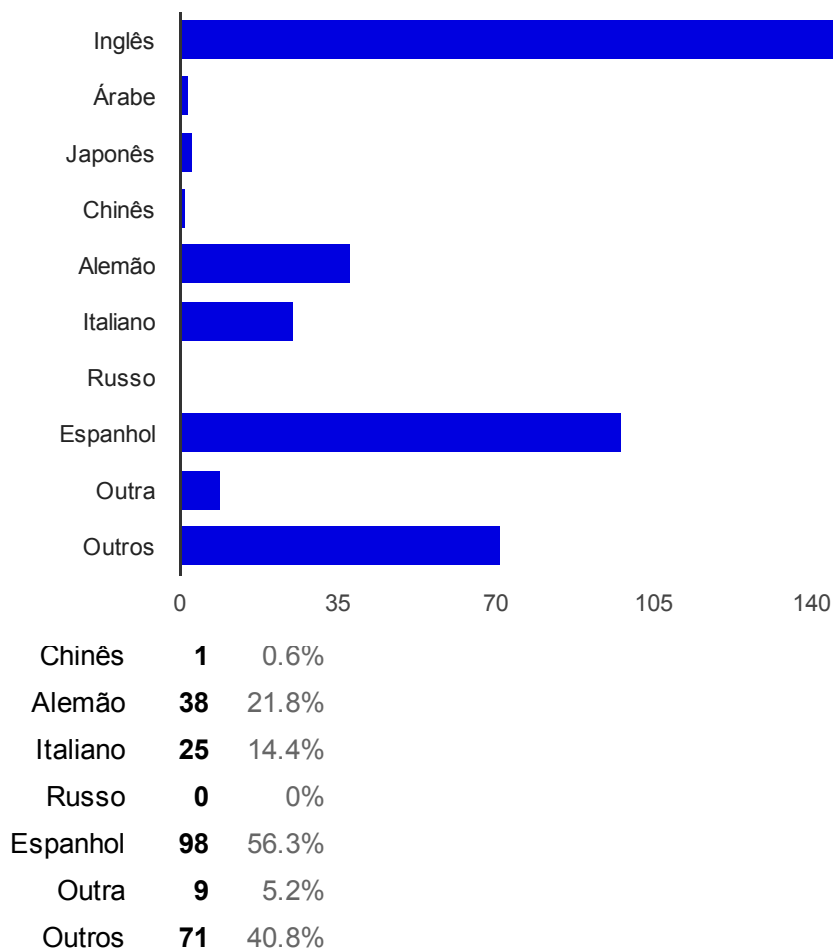
Brasileiro	145	81%
Português brasileiro	18	10.1%
Português	3	1.7%
Outros	13	7.3%

8. Em que medida sente sua identidade ser influenciada pelo seu uso de língua?

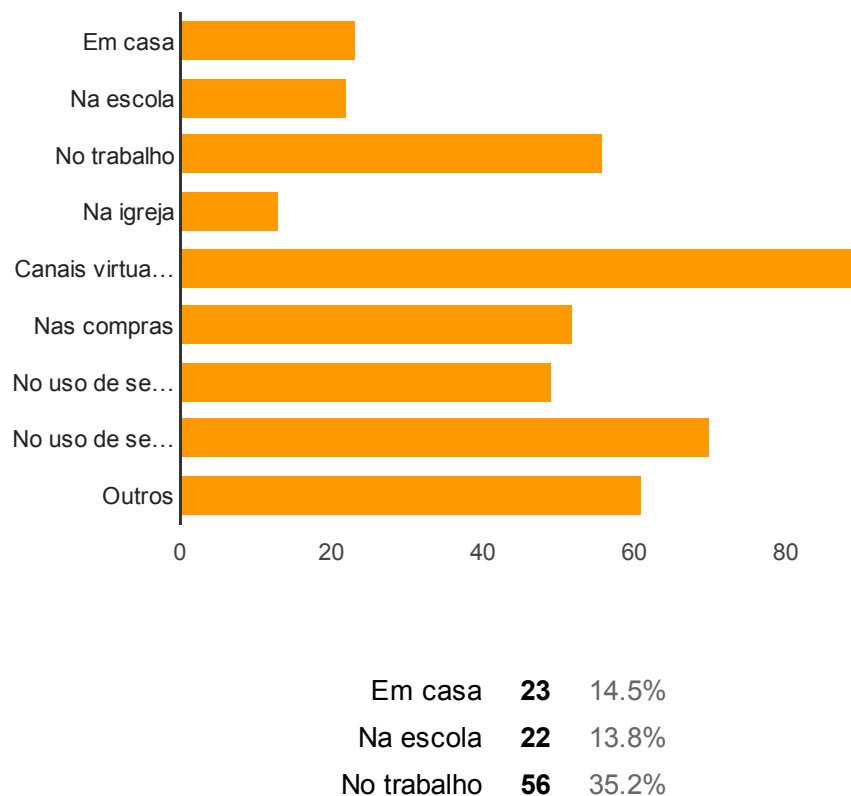

Totalmente	76	42.2%
Muito	66	36.7%
Pouco	25	13.9%
Não sinto a influência	13	7.2%

9. Que outra/s língua/s usa? Pode dar mais de uma resposta.

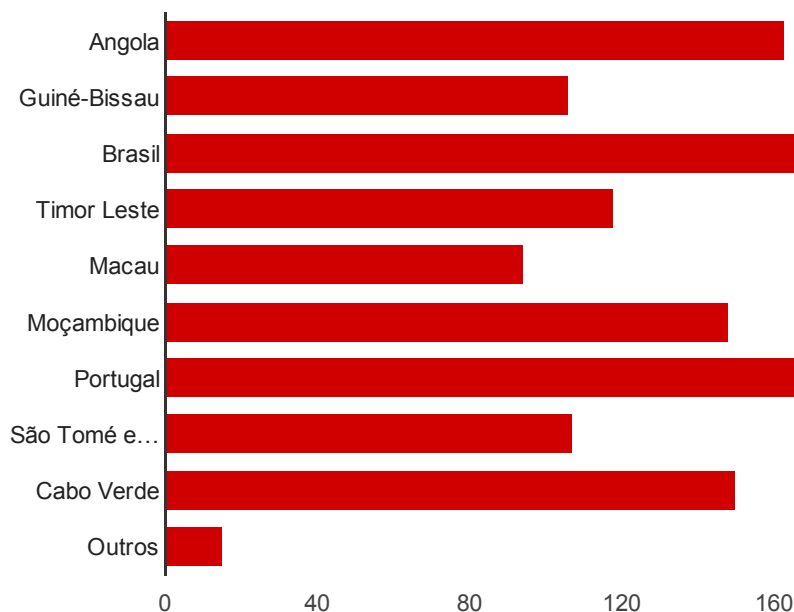

10. Indique o/s lugar/es onde você NÃO usa a sua língua materna, e escreva que língua usa! Pode dar mais de uma resposta:

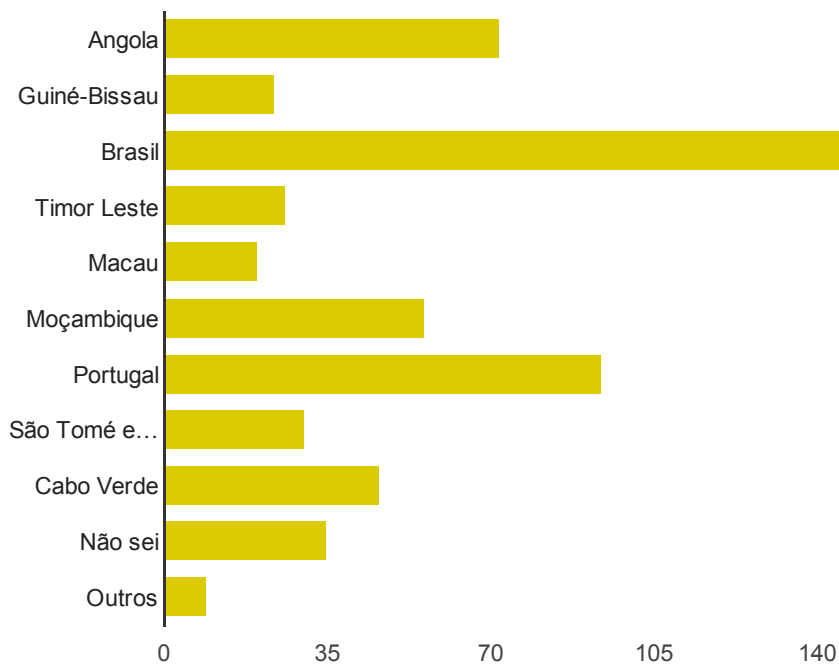
Na igreja	13	8.2%
Canais virtuais (SMS, e-mail, internet)	90	56.6%
Nas compras	52	32.7%
No uso de serviços	49	30.8%
No uso de serviços eletrônicos	70	44%
Outros	61	38.4%

11. Indique o(s) país(es) onde a língua oficial é o português.

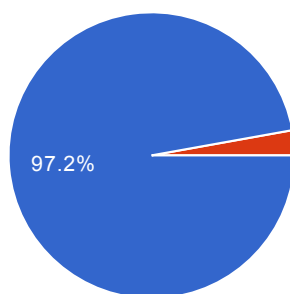
Angola	163	91.1%
Guiné-Bissau	106	59.2%
Brasil	177	98.9%
Timor Leste	118	65.9%
Macau	94	52.5%
Moçambique	148	82.7%
Portugal	179	100%
São Tomé e Príncipe	107	59.8%
Cabo Verde	150	83.8%
Outros	15	8.4%

12. Indique o(s) país(es) onde se entende completamente a variante brasileira do português.

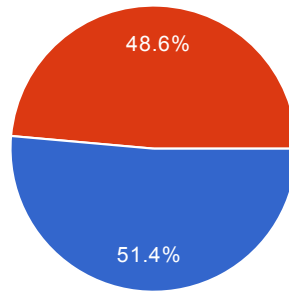
Timor Leste	20	14.6%
Macau	20	11.2%
Moçambique	56	31.5%
Portugal	94	52.8%
São Tomé e Príncipe	30	16.9%
Cabo Verde	46	25.8%
Não sei	35	19.7%
Outros	9	5.1%

13. Você já ouviu falar do novo Acordo Ortográfico?

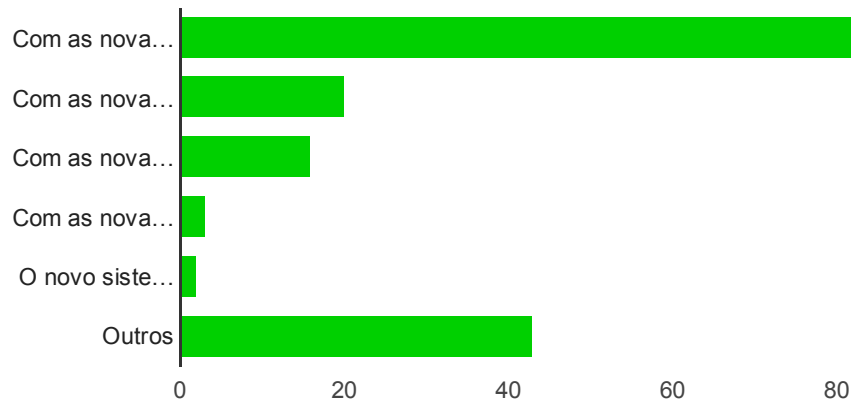

Sim	172	97.2%
Não	5	2.8%

14. Você usa a língua conforme a nova ortografia?

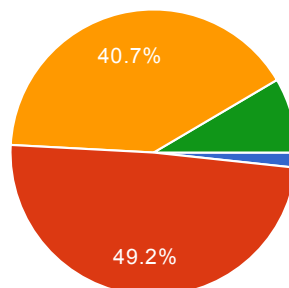

15. Se você já conhece (e usa) a nova ortografia do português, com qual afirmação concorda?

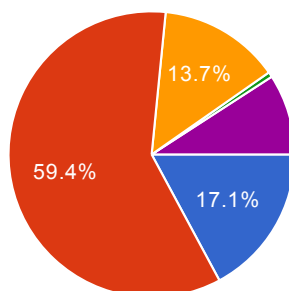
Com as novas regras as variantes europeia e brasileira se aproximam.	83	56.1%
Com as novas regras a forma escrita e a forma falada se aproximam.	20	13.5%
Com as novas regras é muito mais fácil escrever corretamente.	16	10.8%
Com as novas regras entendemos melhor os africanos.	3	2%
O novo sistema de regras só está em vigor em Portugal.	2	1.4%
Outros	43	29.1%

16. Em que medida se diferem as variantes europeia e brasileira do português?

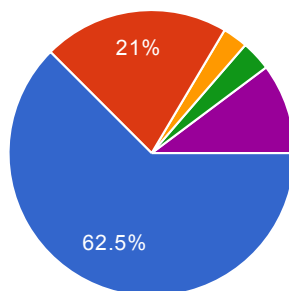
Totalmente	3	1.7%
Muito	87	49.2%
Pouco	72	40.7%
Não sei	15	8.5%

17. Em que medida são influenciadas as duas variantes do português pelas diferenças culturais?

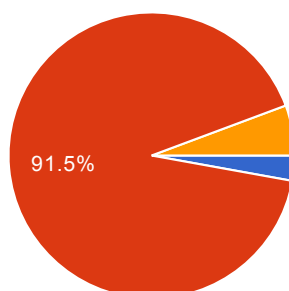
Totalmente	30	17.1%
Muito	104	59.4%
Pouco	24	13.7%
Não são influenciadas	1	0.6%
Não sei	16	9.1%

18. Você compreende totalmente a variante europeia da língua portuguesa?

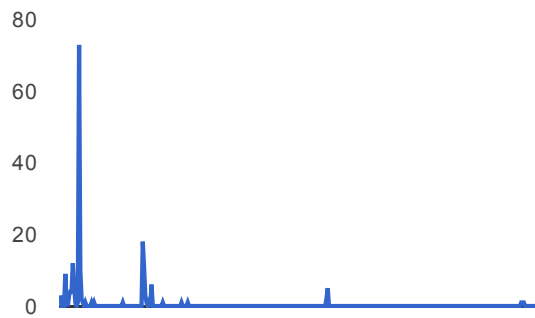
A escrita e a fala também	110	62.5%
Só a escrita	37	21%
Só a fala	5	2.8%
Nem a fala, nem a escrita	6	3.4%
Não sei	18	10.2%

19. Em qual variante do português se redigiu este questionário?

Em português europeu	5	2.8%
Em português brasileiro	161	91.5%
Não sei	10	5.7%

Número de respostas diárias

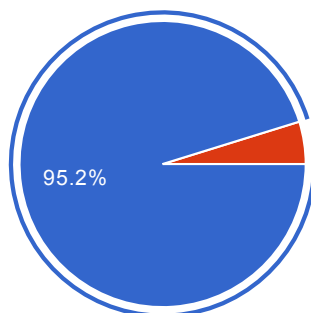
11.2.3. A portugál állampolgársággal született portugál anyanyelvűek válasza

189 respostas

[Visualizar todas as respostas](#)[Publicar análise](#)

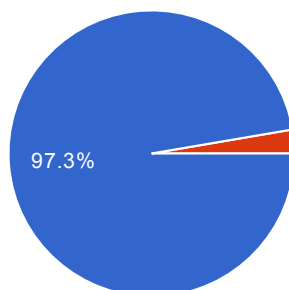
Resumo

1. Nacionalidade de nascimento:

Portuguesa	179	95.2%
Outros	9	4.8%

2. Nacionalidade atual:

Portuguesa	181	97.3%
Outros	5	2.7%

3. Residência:

Portugal

EUA

angola

uk

Portual

Rua Arnaldo Ferreira bl 5-3°C

Timor-Leste
Suíça
Angola
Cabo Verde
suíça
Moçambique
Belgica
portugal
Canadá
PORTUGAL
UAE
China
Suécia
Portugal
Brasil
Irlanda
hungria
Alemanha
Suiça
Genebra
lisbo
caldas da rainha
Florianópolis
Caparica
Basileia
torres vedras
Dubai
Lisboa
Coimbra
Ribeira Grande
Dublin
Ponta Delgada
Miami
Geneve
Rio Tinto
Praia
Sesimbra-Setubal
london
Sintra

Pinhal Novo

lisboa

Cascais

Setúbal

Lisboa

Loures

Luanda

Eslöv

Porto

Macau

Vila do Conde

porto

Braga

VIANA do CASTELO

Tomar

Torres Vedras

Ribeira Grande - Açores

Brasília

Almada

Brasília - DF

Lisboa

Maputo

montijo

AMADORA

Amadora

Genève

Oeiras

Santa Maria da Feira

Montemor-o-Novo

Amora

Brasilia

Dili

Estoril

LISBOA

Lajes das Flores

loures

Paço de Arcos

horta

Lagos

Azeitão

Ponta Delgada - s.Miguel -Açores

almada

Mafra

Famalicão

Flensburg

Budapeste

S. Pedro do Estoril

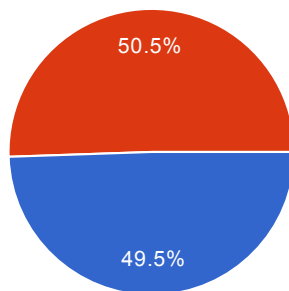
Leiria

Alcochete

Évora

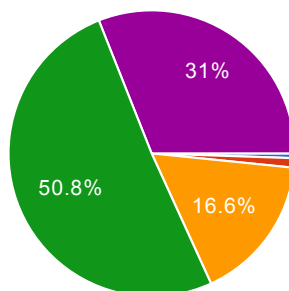
Aveiro

4. Sexo:

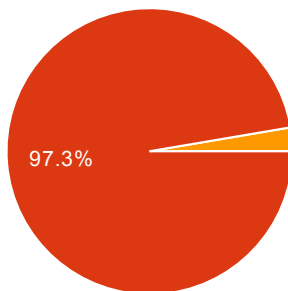
Masculino	92	49.5%
Feminino	94	50.5%

5. Idade:

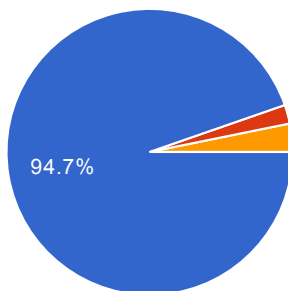
0-18 anos	1	0.5%
19-25 anos	2	1.1%
26-40 anos	31	16.6%
41- 65 anos	95	50.8%
Acima de 65 anos	58	31%

6. A sua língua materna é o português. Qual é a variante do português que usa?

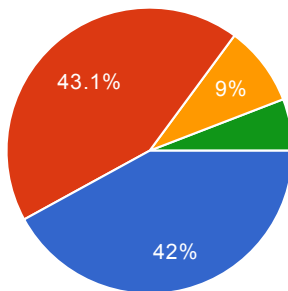
Não sei	0	0%
Português europeu	182	97.3%
Português brasileiro	5	2.7%
Outra variante do português	0	0%

7. Do ponto de vista da cultura e da língua como é que você se identifica?

Português europeu	178	94.7%
Português brasileiro	4	2.1%
Outros	6	3.2%

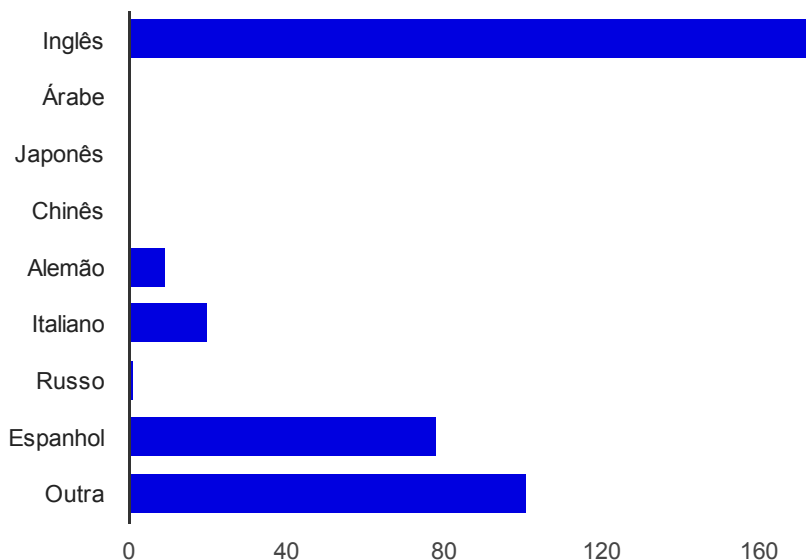
8. Em que medida sente sua identidade ser influenciada pelo seu uso de língua?

Totalmente	79	42%
------------	-----------	-----

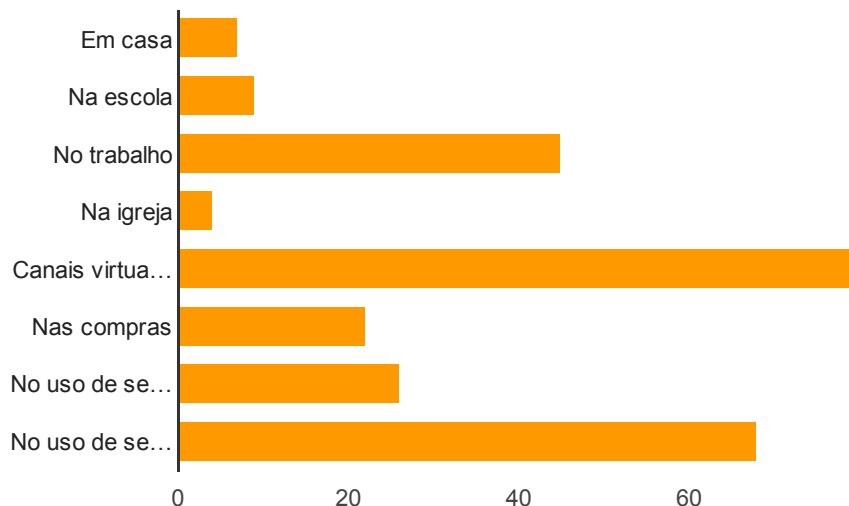
Muito	81	43.1%
Pouco	17	9%
Não sinto a influência	11	5.9%

9. Que outra/s língua/s usa? Pode dar mais de uma resposta.

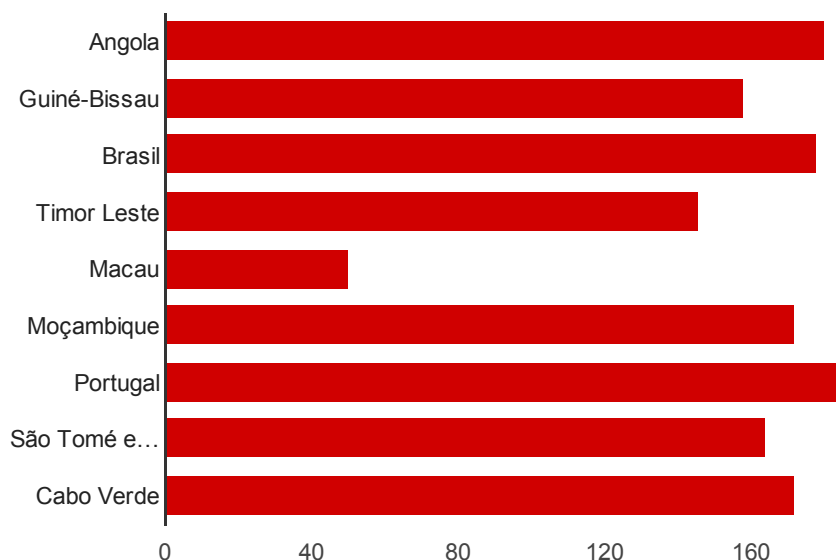

Inglês	173	93%
Árabe	0	0%
Japonês	0	0%
Chinês	0	0%
Alemão	9	4.8%
Italiano	20	10.8%
Russo	1	0.5%
Espanhol	78	41.9%
Outra	101	54.3%

10. Indique o/s lugar/es onde você NÃO usa a sua língua materna, e escreva que língua usa! Pode dar mais de uma resposta:

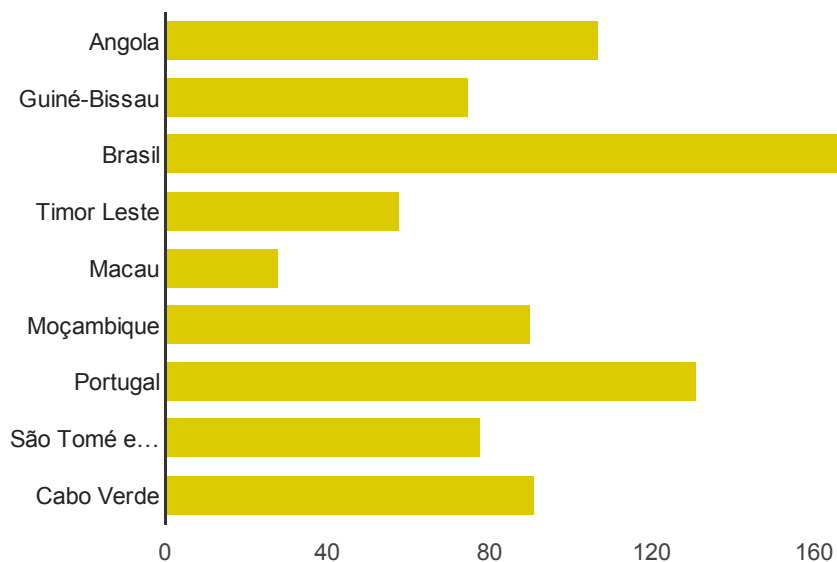

11. Indique o(s) país(es) onde a língua oficial é o português.

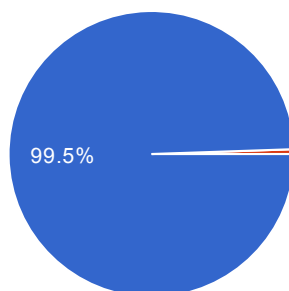
Angola	180	95.7%
Guiné-Bissau	158	84%
Brasil	178	94.7%
Timor Leste	146	77.7%
Macau	50	26.6%
Moçambique	172	91.5%
Portugal	186	98.9%
São Tomé e Príncipe	164	87.2%
Cabo Verde	172	91.5%

12. Indique o(s) país(es) onde se entende completamente a variante brasileira do português.

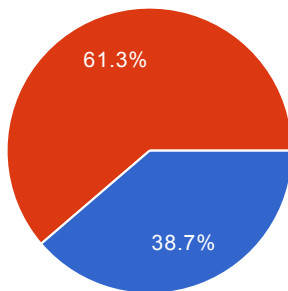
Angola	107	59.4%
Guiné-Bissau	75	41.7%
Brasil	168	93.3%
Timor Leste	58	32.2%
Macau	28	15.6%
Moçambique	90	50%
Portugal	131	72.8%
São Tomé e Príncipe	78	43.3%
Cabo Verde	91	50.6%

13. Você já ouviu falar do novo Acordo Ortográfico?

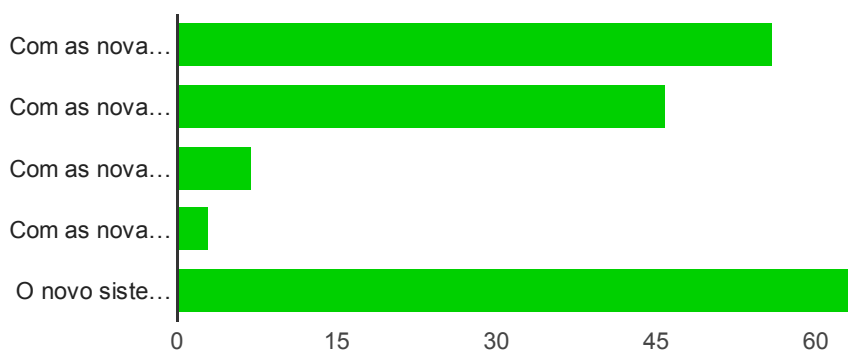

Sim	183	99.5%
Não	1	0.5%

14. Você usa a língua conforme a nova ortografia?

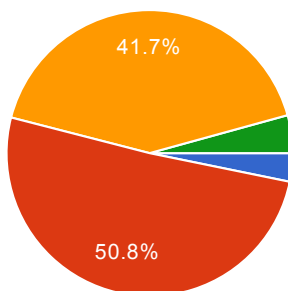

15. Se você já conhece (e usa) a nova ortografia do português, com qual afirmação concorda?

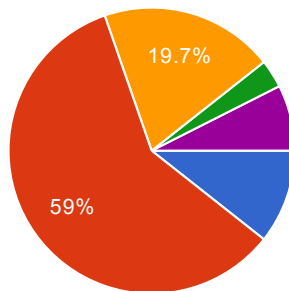
Com as novas regras as variantes europeia e brasileira aproximam-se.	56	42.7%
Com as novas regras a forma escrita e a forma falada aproximam-se.	46	35.1%
Com as novas regras é muito mais fácil escrever corretamente.	7	5.3%
Com as novas regras entendemos melhor os africanos.	3	2.3%
O novo sistema de regras só está em vigor em Portugal.	64	48.9%

16. Em que medida se diferem as variantes europeia e brasileira do português?

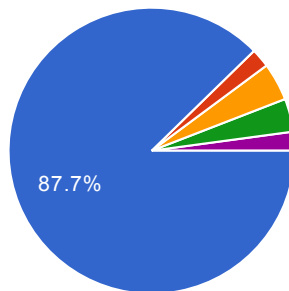
Totalmente	6	3.2%
Muito	95	50.8%
Pouco	78	41.7%
Não sei	8	4.3%

17. Em que medida são influenciadas as duas variantes do português pelas diferenças culturais?

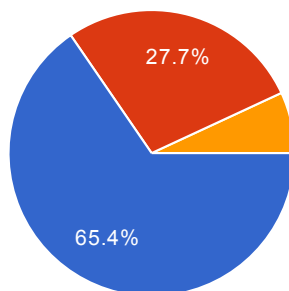
Totalmente	20	10.6%
Muito	111	59%
Pouco	37	19.7%
Não são influenciadas	6	3.2%
Não sei	14	7.4%

18. Você compreende totalmente a variante brasileira da língua portuguesa?

A escrita e a fala também	164	87.7%
Só a escrita	4	2.1%
Só a fala	8	4.3%
Nem a fala, nem a escrita	7	3.7%
Não sei	4	2.1%

19. Em qual variante do português se redigiu este questionário?

Em português europeu	123	65.4%
Em português brasileiro	52	27.7%

Não sei 13 6.9%

Número de respostas diárias

11. 3. melléklet: A Brazil Szövetségi Köztársaság zászlója

1. **PARÁ**
Spica (α Virginis)
2. **AMAZONAS**
Procyon (α Canis Minoris)
3. **MATO GROSSO DO SUL**
Alphard (α Hydrae)
4. **ACRE**
Dhanab al Shuja (γ Hydrae)
5. **MATO GROSSO**
Sirius (α Canis Majoris)
6. **AMAPÁ**
Mirzam (β Canis Majoris)
7. **RONDÓNIA**
Muliphen (γ Canis Majoris)
8. **RORAIMA**
Wezen (δ Canis Majoris)
9. **TOCANTINS**
Adhara (ϵ Canis Majoris)
10. **GOIÁS**
Canopus (α Carinae)
11. **BAHIA**
Gacrux (γ Crucis)
12. **MINAS GERAIS**
Pálida (δ Crucis)
13. **ESPÍRITO SANTO**
Intrometida (ϵ Crucis)
14. **SÃO PAULO**
Acrux (α Crucis)

15. **RIO DE JANEIRO**
Mimosa (β Crucis)
16. **PIAUI**
Antares (α Scorpii)
17. **MARANHÃO**
Graffias (β Scorpii)
18. **CEARÁ**
Wei (ϵ Scorpii)
19. **RIO GRANDE DO NORTE**
Shaula (λ Scorpii)
20. **PARAÍBA**
Girtab (κ Scorpii)
21. **PERNAMBUCO**
Denebakrab (μ Scorpii)
22. **ALAGOAS**
Sargas (θ Scorpii)
23. **SERGIPE**
Apollyon (ι Scorpii)
24. **SANTA CATARINA**
 δ Trianguli Australis
25. **RIO GRANDE DO SUL**
Atria (α Trianguli Australis)
26. **PARANÁ**
 γ Trianguli Australis
27. **DISTRITO FEDERAL**
Polaris Australis (σ Octantis)

[http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/f/ff/Flag_of_Brazil_\(sphere\).svg/1280px-Flag_of_Brazil_\(sphere\).svg.png](http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/thumb/f/ff/Flag_of_Brazil_(sphere).svg/1280px-Flag_of_Brazil_(sphere).svg.png)

Az értekezés portugál nyelvű összefoglalója

Az értekezés célkitűzéseit, a feltárás módszereit és eredményeit bemutató portugál nyelvű összefoglaló

Resumo em português das metas da tese, dos métodos e resultados da exploração

As condições do estatuto oficial da língua portuguesa – da sexta língua mais frequentemente usada no mundo – diferem de modo significativo nas diferentes regiões geográficas. Tratamos como facto, que nos dados países a situação linguística é influenciada e formada pelas condições de convivência com várias línguas e pelas medidas referentes à(s) língua(s). Interpretamos o conjunto dessas medidas como objeto da política linguística. O objeto da nossa investigação é a exploração das questões e das medidas de política linguística que dizem respeito à língua portuguesa e a exploração das possibilidades da sua estruturação. A tese é uma tentativa de exame duma fase do processo de desenvolvimento da língua portuguesa que poderá ser descrita mais tarde.

A nossa primeira meta foi a interpretação cuidadosa da ciência da política linguística – o resumo dos seus resultados de investigações internacionais – de tal maneira que essa servisse como ponto de partida à exploração das suas aplicações teóricas e práticas relativas ao objeto da nossa investigação. Na primeira fase da investigação explorámos os factos seguintes:

O direito linguístico é um direito individual e coletivo. A situação dos direitos linguísticos é muitas vezes pouco esclarecida, por isso julgámos necessário, além do exame teórico do direito linguístico, e da tipologia da situação do direito linguístico, fazer igualmente o exame teórico das condições que caracterizam os pontos de partida e as consequências das medidas de política linguística. Os pontos de partida das medidas da política linguística que se dirigem a uma língua são o grau de autonomia do sistema linguístico e a origem da comunidade linguístico-étnica, as dimensões demográficas, geográficas e ideológicas, a situação social e económica da comunidade portadora/falante da língua, o grau de standardização da língua em questão, as funções desempenhadas na comunicação social e a cobertura das áreas da comunicação social.

Definimos o pluralismo linguístico como fenómeno geral que caracteriza as sociedades atuais e determinámos como facto que numa ótima sociedade nenhum dos parceiros pode impor a sua vontade – nem do ponto de vista da língua – sobre o outro. Constatámos que os processos que estão a tomar vulto no ponto de interseção da regulação regente da convivência das línguas e da política linguística podem ser separados em três etapas: o **consenso linguístico**, o **conflito linguístico** e o **compromisso** que nasce segundo as condições do poder. Por trás dos conflitos linguísticos abertos está sempre presente a questão do poder. É possível intervir de propósito na estrutura social da comunidade falante e através disso na quantidade e qualidade das funções linguísticas individuais. Quando – com o objetivo de evitar o conflito, ou para não tomar conhecimento dele – não acontece intervenção, os direitos dos falantes das línguas dominadas não são fixados, esses só podem ser deduzidos de outras regulamentações e documentos sobre o uso da língua. Não propositadamente ou por outra razão acontece muitas vezes que nem se se apercebe sequer de que o resultado duma intervenção numa outra área tem influência de modo implícito sobre a língua. Podemos falar igualmente dum tipo de política de língua que apresenta a falta total dessas resoluções e intervenções. As políticas de língua podem ser agrupadas de diversas maneiras. As políticas de língua mistas apoiam o uso da língua dominante, mas asseguram com uma regulamentação legal redigida concretamente o uso das línguas dominadas. As decisões de política linguística e os respetivos passos de planeamento linguístico a serem ligados a elas mais tarde são definidos por tipos básicos de **ideologias linguísticas**. Estas ideologias refletem como é que uma dada comunidade falante se relaciona com uma outra comunidade no que diz respeito à língua. A **política linguística externa**, num meio multilingue, significa a regulamentação do papel e do uso público de cada uma das línguas, como também a descrição da função das mesmas. A **política linguística interna** refere-se à definição das normas gramaticais relativas ao uso do código. O terceiro campo que se liga a essas é o exame das influências exercidas nos domínios do **ensino das línguas e da pedagogia**. Essas três áreas são interligadas de forma apertada, o **planeamento linguístico** exerce influência em todas as três, e no decorrer da sua atividade organizada conscientemente privilegia uma qualquer destas três. Sobre as influências e as consequências resultantes da convivência das línguas e a prática a ser aplicada tomam-se decisões procurando a chegar a um compromisso. Em consequência das decisões começa o planeamento. O planeamento linguístico é uma atividade organizada que visa influenciar as mudanças linguísticas, cujos objetivos podem ser por exemplo o reforço ou o enfraquecimento da condição social duma língua ou duma variante linguística, a consolidação ou a distensão da norma, a criação duma variante nova, o enriquecimento dos recursos de

expressão, o alargamento do campo de ação funcional da língua. Ao nível social da **divulgação linguística** a regulamentação do discurso possui uma presença forte: o seu campo principal é o discurso político. Numa verdadeira posição de poder a **propriedade linguística** cria hegemonia. A política que domina o pluralismo linguístico de todos os sistemas de várias línguas ou multilíngues ajusta a sua política linguística quer ao princípio da personalidade quer ao da territorialidade, a combinação dos princípios da personalidade e dos da territorialidade em certas situações é imprescindível. As decisões e as intervenções linguísticas são elos ligados a acontecimentos, ou mais precisamente, a viragens históricas.

Entendemos por **situação linguística** a relação justamente atual das línguas e variantes linguísticas que estão em interação umas com as outras num dado território. Designamos por conflito quando os processos dominantes da situação linguística estacam, o que ao nível linguístico da comunidade e/ou do indivíduo pode ser direto, ou pode ser veladamente exprimido, ou seja indireto. Do ponto de vista do poder político, a decisão tomada sobre as situações de conflito poderá influenciar de modo implícito o desenvolvimento das questões linguísticas, um dos seus ramos, que representa a política linguística, decide de modo explícito nas questões relacionadas com o uso da língua dentro da sociedade e do indivíduo. Estas decisões terão consequências de modo explícito e/ou implícito, que vão (podem) levar a novos problemas individuais, a conflitos dentro da comunidade falante, sobre os quais será necessário de novo tomar decisões, será preciso intervir nos processos, ou esses levarão a novas ações. Estes processos relacionados com a língua geram-se de novo, mas o desenvolvimento da situação, a evolução apresenta sem dúvida um avanço. A diretriz do desenvolvimento da situação linguística pode ser comparada ao gráfico de conjuntura que apresenta a mudança económica. No desenvolvimento da convivência das línguas existem etapas que geram mudanças quer negativas quer positivas. Na convivência das línguas e das variantes linguísticas que estão em relação umas com as outras, a variedade, a mudança e a difusão inevitáveis não são fatores de incerteza, mas são forças que geram o desenvolvimento da situação linguística e a nova arrancada dos processos. Dentro duma comunidade de falantes, a **política linguística** é o conjunto das decisões e medidas focadas no meio da comunicação social e individual, que influenciam tanto o desenvolvimento do uso da língua quer ao nível individual quer ao nível da sociedade, como também a evolução das áreas do uso da língua seguindo os princípios da personalidade e da territorialidade, e assim formam a situação linguística.

As fronteiras duma comunidade falante nem sempre coincidem, porém, com as fronteiras dum estado, duma nação. Pode existir uma situação jurídica, quando uma língua é língua oficial ou uma delas em vários estados, ou quando se criam organizações entre ou acima das nações onde vive a comunidade falante. As línguas usadas em vários países de modo amplo, nas chamadas funções elevadas, são designadas de línguas policêntricas. No decorrer do estudo das interpretações e estruturações das medidas relativas à língua constatámos, que o português, estando em uso em vários continentes, tendo o estatuto oficial em nove países, é uma língua **supranacional, policêntrica**, ou mais precisamente tem pelo menos dois centros normativos – um em Portugal outro no Brasil – e é ao mesmo tempo uma **língua guarda-chuva em difusão** dinâmica que, em resultado das estratificações das variantes devido às diferentes características territoriais, do ponto de vista meramente diatópico não possui um sistema unificado. Apresentámos o sofisticado **modelo gravitacional** que ilustra a dinâmica das línguas. Na hierarquia das línguas, o português situa-se - ao lado das línguas como o francês, o espanhol, o russo, o japonês, o chinês ou o italiano etc. - entre as línguas internacionais **super-centrais** que se movem sobre um grande círculo externo em expansão e em difusão que são usadas tanto acima de nações como entre continentes em amplo círculo e que têm o estatuto de língua oficial num ou em vários países importantes.

A nossa segunda meta consistia em conhecer a visão dos especialistas que fazem investigações na área da linguística aplicada do centro de normas europeu sobre a política linguística e sobre as áreas aplicadas na prática da mesma.

A maioria dos estudos examinados enumera ponto por ponto os afazeres e confirma-as com breves constatações: em Portugal não há e nunca houve uma política de línguas estruturada, estrategicamente ponderada e consequente. Conhecem-se seis áreas, onde seria necessário estruturar de maneira mais claramente os pontos de partida e as consequências das medidas de política linguística ou da falta das mesmas: consolidação do estatuto do português como língua nacional e oficial, restrições onomásticas ancestrais, gestão desigual de diversidade linguística, sucessos e insucessos do ensino de línguas estrangeiras europeias, estrutura institucional confusa, instável e fragmentada, influências externas da União Europeia e da Lusofonia. Falando das faltas, chama-se a atenção a dois polos, às áreas da política linguística nacional e transnacional. Entende-se sob a conceção transnacional da política linguística os territórios onde por razões históricas o português é, em estatuto oficial, a língua do ensino e da comunicação social, como também posicionam nesta categoria os territórios onde o

português está presente como língua estrangeira. A interação explícita e a divulgação, tal como a exportação da língua consideram-se como uma responsabilização política.

Partimos do princípio de que o capital linguístico, levado às colónias pelos colonizadores durante a **exportação linguística**, apareceu em todos os lados sob a mesma forma. A língua, como **capital simbólico** segue a lógica do funcionamento dos bens materiais: possui as características gerais da troca, pode ser adquirida, acumulada, trocada por outra. A posse da língua cria poder. Os verdadeiros conflitos linguísticos ocorrem em quadros concretos, e a luta das línguas pode ser comparada aos processos do mercado. O **mercado linguístico** é caracterizado quer pelo conjunto das aspirações unificadoras, quer pela seletividade. A situação dos colonizadores e dos colonizados difere não apenas do ponto de vista político mas do ponto de vista linguístico também, tanto no que diz respeito às possibilidades de poder e de mercado, como relativamente aos interesses individuais e de estado. O sistema de relações da língua e suas mudanças podem-se pôr em paralelo com os princípios de funcionamento dos processos económicos. A língua portuguesa, ou seja o artigo exportado que representa o capital simbólico, aparece nas ex-colónias como um artigo importado, goza de estatuto oficial no mercado linguístico dos países colonizados, mas – sem intervenções de política linguística visando a unificação oriundas de Portugal – foi e é usada e investida de maneiras bem diferentes num dado território e em condições locais.

No decorrer da investigação marcámos como terceiro objetivo a revisão e uma breve apresentação das épocas da história da língua portuguesa, para ter uma visão mais ampla das conexões.

Para o exame da série das intervenções ou da falta dessas, e do seu efeito e consequência relativos à língua portuguesa lembrámos a história e os processos de mudança do dado território e da comunidade falante, para poder explorar as suas formas de manifestação nas conexões implícitas, mais flácidas, e explícitas, mais apertadas. Em nenhuma fase da nossa investigação tratámos das mudanças gramaticais, fonéticas, terminológicas, lexicológicas, estilísticas concretas a que a língua foi sujeita durante o seu desenvolvimento. Observámos os marcos miliários do desenvolvimento da língua. Verificámos que desde a colonização histórica, a língua portuguesa está a viver atualmente a sua quinta época grande, entremeada dos processos da globalização, quando, com as suas mudanças e o seu ritmo de desenvolvimento se ajusta aos desafios da época dominada pela tecnologia. A formação dum

sistema abrangente da unidade duma língua neolatina possuindo dois centros nos dois polos do mundo globalizado, e o conjunto das intervenções que apoiam e/ou põem em risco a sua sustentabilidade ligada aos seus centros já significam os desafios duma nova época. Designámo-la por **sexta época** da língua portuguesa.

O nosso quarto objetivo foi o exame das políticas linguísticas internas e externas que formam a situação linguística dos países lusófonos, e a influência das mesmas na área do ensino das línguas e da pedagogia, com atenção especial aos casos onde há consciente atividade organizada, para saber qual das três áreas figura no primeiro plano na prática, e quando foi possível, redigimos as possibilidades das tendências do futuro desenvolvimento que se forma durante a convivência das línguas locais com a língua portuguesa.

Antes de descrever as situações linguísticas concretas, observámos e interpretámos as categorias duma base de dados disponível que estrutura muito pormenorizadamente as línguas do mundo. A publicação **Ethnologue: Languages of the World** do **SIL International – Summer Institute of Linguistics** – fundada em 1934, fornece sobre uma língua o número de falantes, o seu território geográfico, os seus dialetos, o(s) nome(s) – além do nome primário da dada língua, enumera o nome da língua usado pelos falantes, pelos órgãos de governo oficiais, pelos estrangeiros e pelos povos vizinhos, como também as várias designações que teve ao longo da história – como também podemos ler outras informações detalhadas relativas às línguas. Na dissertação é nesta base de dados que fomos buscar os mapas que apresentam a situação linguística de cada uma das regiões, os gráficos que apresentam o estatuto das línguas e as pequenas descrições sobre o estatuto. Na dissertação criámos uma terminologia em húngaro para descrever as categorias da *Ethnologue*. Na apresentação de cada país aparece um gráfico de índole informativo, traçado pela **Escala graduada alargada dos fatores que incomodam a passagem da língua entre as gerações** EGIDS (*Expanded Graded Intergenerational Disruption Scale*), nós não nos encarregamos de apresentar detalhadamente todas as línguas locais. Do ponto de vista do nosso trabalho isso foi interessante para poder saber que na dada região o português entra em ação recíproca com quantas línguas e que línguas são essas.

Na apresentação da situação linguística dos países, além da base de dados que apresenta as línguas do mundo numa maneira exaustiva, apoiámo-nos sobre as leis de base, os dados estatísticos divulgados pelos governos locais, e nos comunicados científicos e públicos que relatam e resumem esse tema.

Apresentámos que **Portugal**, ambicionando a divulgação e a preservação da sustentabilidade da língua portuguesa, transmite cultura em paralelo com a política linguística e com as tendências cada vez mais fortes da mudança na situação linguística que está em vias de criação numa dada região ou dum dado país. Segundo as informações da base de dados verificámos que nos outros países de língua oficial portuguesa, membros da Comunidade dos Países de Língua Portuguesa, o número de falantes de línguas em desenvolvimento e ativas é superior ao dos falantes da língua oficial – o português. Sobre as situações linguísticas exploradas pode-se afirmar de modo uniforme que fora de Portugal o português é a língua materna numa proporção pouco importante e não satisfaz em círculo amplo todas as necessidades de comunicação da população local. Na dissertação a descrição dos países da Comunidade – que aparecem em ordem cronológica da sua independência – vem sempre introduzida por uma breve recapitulação histórica. Cada um dos subcapítulos acaba com o exame das políticas linguísticas externas e internas, e dos seus efeitos na área do ensino das línguas e da pedagogia, destacando no caso de cada país um exemplo que ilustra bem a realização do nosso objetivo de investigação.

A **República de Cabo Verde** paralelamente à alfabetização caracteriza-se com o bilinguismo ou multilinguismo. A língua mais frequentemente usada na república, a língua cabo-verdiana é caracterizada pela diglossia, que segundo a divisão geográfica tem dois dialetos conhecidos, inteiramente separados. A língua cabo-verdiana é a língua materna de quase a totalidade da população. Portanto a língua materna da população não é a língua oficial do país. **Angola**, com a liderança do Instituto de Línguas Nacionais – ILN ambiciona atualmente, no âmbito do projeto Harmonização Ortográfica das Línguas Nacionais de Angola, a criação da escrita unificada das línguas nacionais usadas ao lado do português. Na Constituição de **São Tomé e Príncipe** não aparece nenhuma alusão à língua oficial. No país insular, além das medidas de unificação de três línguas crioulas, pode verificar-se o ganho de terreno numa quarta língua, do papiamento, língua crioula de base ibérica. Em **Moçambique** a língua oficial portuguesa é considerada como a língua da exclusão social. A meta fundamental da Agenda Nacional 2025 é a implantação do ensino bilingue. Na Constituição da **Guiné-Bissau** não aparece nenhuma

referência à língua. No território do país, em paralelo com a fundamentação dos direitos humanos e da consolidação da estabilidade da política interna, uma aliança internacional faz esforços por estimular a população na participação no ensino. Em **Timor-Leste** a língua portuguesa não é a primeira língua da maior parte dos timorenses. Eles consideram que Timor-Leste é uma ficção lusófona, onde a língua portuguesa navega contra uma geração culturalmente integrada na Indonésia. A decisão tomada a favor da língua portuguesa é designada como uma recolonização cultural.

Segundo as recapitulações históricas e as análises acima esboçadas muito brevemente – que na dissertação são apresentadas com mais pormenores – pode verificar-se, que nos territórios de língua oficial portuguesa, as decisões de política linguística relativas à língua portuguesa, até ao estabelecimento do império colonial foram tomadas nos bastidores das aspirações políticas de assimilação, mas desde a dissolução do império colonial pode observar-se que é a política pluralista e a ideologia da **vernacularização** que estão no primeiro plano. Depois da apresentação das situações linguísticas, na parte final de cada subcapítulo, o exame das políticas de língua externas, internas e o seu efeito exercido nas áreas do ensino das línguas e da pedagogia apresentou em cada país uma prática diferente, que se ajusta às circunstâncias dadas. A situação herdada nas colónias, a característica **da exportação linguística portuguesa** é uma das circunstâncias de partida do facto de que em todos os países da Comunidade, num meio de **plurilinguismo** verifica-se a **dominância aparente** da língua oficial. A procura da identidade cultural, a sua conceituação e a aspiração à autonomia são indicadores de que em toda a parte, apoiando o desenvolvimento e fortalecimento das línguas locais, imaginam o futuro de forma cada vez mais independente de Portugal.

No decorrer da investigação veio a ser justificado o exame do facto de que as línguas elevadas ao rango de línguas de trabalho na comunicação de organizações, alianças internacionais têm o estatuto de língua oficial. Esclarecemos como é que este facto influencia, no nosso caso a língua portuguesa, ou se com forças de apoio contribui ao seu fortalecimento ou enfraquecimento nas suas várias situações de estatuto.

No cenário da comunicação internacional predomina igualmente o plurilinguismo. Explorámos que a língua portuguesa é língua oficial e/ou língua de trabalho de dez organizações mundiais que tomam e apoiam iniciativas em primeiro lugar económicas e em segundo lugar políticas. Caracterizámos com o efeito de “**tigela de esparguete de Bhagwati**”

(*the spaghetti bowl* em inglês, *Spaghetti-Schüssel* em alemão) o fenómeno que em vez da integração e aliança leva ao despedaçamento e à ramificada divergência de interesses dos estados. Esta presença no cenário da comunicação internacional ramificada e oficial facilita o mantimento de contactos e o diálogo, mas não contribui ao desenvolvimento da língua nem do ponto de vista económico, nem linguisticamente: estas organizações não têm como meta assegurar a sustentabilidade da herança cultural ou linguística. Um dos meios das cooperações que servem interesses económicos é a língua, o uso dum língua em comum interpreta-se como uma condição de base que faz parte da consciência de aspirações coletiva, com que criam de modo explícito a situação da igualdade linguística: tornam oficial o uso da língua, mas não apoiam com nenhum meio o seu desenvolvimento, a sua divulgação e sobrevivência nas respetivas regiões.

Como sexto elemento das nossas metas considerámos ser imprescindível a apresentação de alianças internacionais que, ao lado dos assuntos da comunidade dos países lusófonos, se criaram em paralelo com a aspiração da preservação e desenvolvimento da língua em comum.

As alianças e iniciativas focalizadas na língua portuguesa, e criadas em maior parte nos quadros de cooperação dos países-membros da Comunidade dos Países de Língua Portuguesa, ajustando-se aos conceitos da comunidade e tomando em conta a situação linguística particular dos países-membros, fazem esforços por juntar, cultivar e tornar acessível a interpretação da língua oficial, ou seja da herança linguística e cultural que se baseia nas raízes dum passado em comum e que é usada em geral em várias variantes ou nem é falada em todas as regiões.

A ideia de base da criação da **Comunidade dos Países de Língua Portuguesa - CPLP** foi a de aproximar os seus países-membros, de criar as condições ao ajuste dos cidadãos dos países-membros em situação desvantajosa. Os ministros de cultura dos oito países declararam em 2005, em Luanda o dia 5 de maio o Dia da Cultura Lusófona. Falámos sobre a atividade do Instituto Internacional da Língua Portuguesa – IILP e das metas do **Observatório da Língua Portuguesa**. Apresentámos o fundo histórico do **Acordo Ortográfico** e a situação atual relativa ao seu “rompimento / sua entrada”. Referimos a iniciativa da criação do **Vocabulário Ortográfico Comum da Língua Portuguesa – VOC**. Apresentámos a conceção do **Museu da Língua Portuguesa**.

A nossa sétima meta foi o exame aprofundado das práticas e teorias da política linguística do Brasil. Na constatação do policentrismo da língua portuguesa vimos justificar-se o facto de que ao lado da variante europeia, o centro da norma usada no continente sul-americano é o Brasil.

Focalizámos sobre a relação entre as medidas de preservação da língua de importância histórica, a prática de política linguística ali aplicada e a sua conceção teórica. Segundo os dados do Instituto Brasileiro de Geografia e Estatística - IBGE chegaram **imigrantes** no país em várias vagas. Uma das aspirações principais do censo de 2010 foi a de fazer o levantamento da etnia, do uso da língua e da distribuição geográfica da população indígena. Os indígenas, cujo número total é 896.900, pertencem a 305 etnias diferentes. No decorrer do censo, em todo o território do país registaram **274 línguas**, na população indígena maior de 5 anos 37,4 por cento fala uma língua indígena e 76,9 por cento fala português.

Ao longo da análise prática da política linguística do Brasil mencionámos a atividade do **Instituto de Investigação e Desenvolvimento em Política Linguística – IPOL**. Explorámos, além de investigar as **Línguas Indígenas**, as **Línguas de imigração**, as **Línguas africanas e afro-brasileiras** e as **Línguas de sinais**, a atividade dos colaboradores do Instituto estende-se nas **Fonias** presentes no território do país, na **Gestão do Conhecimento**, no **Mercosul linguístico e cultural**, como também nos desafios técnicos oriundos do entrelaçamento cada vez mais forte das **Tecnologias e Línguas**. Os artigos, comunicados, páginas informativas de programas, resumos olhando para fora, relatórios sobre investigações científicas relativos à **Educação Linguística**, à **Diversidade linguística** e ao **Bilinguismo** estão permanentemente presentes na página do Instituto. Na dissertação, aspirando a respeitar o equilíbrio, apresentámos só de leve, alguns projetos ou decretos marcantes, importantes do ponto de vista da política linguística.

A criação da **Fundação Nacional do Índio – FUNAI** significou a renovação da política e da educação indígena, e uma das suas consequências é a **Formação de Professores Indígenas o Projeto Açai**. Apresentámos as circunstâncias que levaram ao estatuto oficial de três línguas de comunidades imigrantes – do **hunsriqueano riograndense** (*hunsrückisch* ou *Hunsrücker Platt*), do **pomerano** e do **taliano**. Falámos sobre András Kornai, um investigador húngaro que faz uma investigação em que apresenta a formação das línguas de património, cuja essência é o salvamento da morte digital das línguas na era digital. É a esse propósito que

fomos ver o livro **registo das línguas** do Brasil. Ou seja às categorias do **Inventário Nacional da Diversidade Lingüística – INDL**, que é o resultado do trabalho dos investigadores do **Grupo de Trabalho sobre a Diversidade Linguística do Brasil – GTDL**, coordenados pelo **Instituto do Patrimônio Histórico Artístico e Cultural – IPHAN**. A diversidade linguística da sociedade brasileira é reconhecida e apoiada pelo facto de o mesmo grupo de trabalho já continua a sua atividade sob a égide do **Ministério de Cultura** tendo como tarefa a identificação, documentação, reconhecimento e proteção das línguas dos vários grupos étnicos que vivem no território do Brasil. Exige-se que todas as línguas inventariadas devem refletir a identidade, a história e a memória dos falantes das comunidades linguísticas que vivem no Brasil. Todas as línguas inventariadas vão receber do Ministério de Cultura o título de **Referência Cultural Brasileira**. Examinámos também a história das teorias que estão no fundo das medidas aplicadas na prática de política linguística, cuja ideia de base é que na era da globalização é o papel do reconhecimento das situações multilingues que forma o ponto de partida da reflexão da política linguística.

Relatámos sobre a atividade da **Associação Brasileira de Lingüística - Abralín**, e os fatores do ensino da língua portuguesa no Brasil. Apresentámos os resultados dos inquéritos do **Instituto Nacional de Estudos e Pesquisas Educacionais Anísio Teixeira – INEP** e as medidas tomadas para o melhoramento da qualidade do ensino, por exemplo os projetos do **Instituto Paulo Montenegro – IPM** criado no ano 2000. No âmbito da problemática relacionada com o ensino das **línguas estrangeiras** lembrámos por exemplo as questões de **interferência** relativas ao ensino do português e do espanhol, duas línguas neolatinas próximas uma da outra e que desempenham um papel determinante no sistema de relações de interdependência do ponto de vista económico e social dos países sul-americanos **vizinhos** ou não, como também falámos sobre os desafios dos institutos, das organizações e dos entrelaçamentos de empresas **multinacionais** que se criam igualmente a bases económicas e/ou culturais.

Resumimos que a política do estado brasileiro orientada às línguas usadas no território do país empenha-se com apoio acolhedor, e conscientemente manter e assegurar todos os direitos relativos à língua, dando um quadro para manter e cultivar o plurilinguismo. Além da **importação linguística**, a problemática da direção da difusão, do uso e do ensino das línguas indígenas locais torna a língua portuguesa num capital de novo tipo, totalmente diferente. A aspiração da unificação da língua oficial tem influência na importância, na atividade, na

dominância geopolítica do centro da norma, como também na atitude relativa à língua dos seus falantes. As consequências e os rendimentos da possível mudança do centro da norma poderão ser explorados mais tarde, nos quadros duma futura investigação e poderão ser então examinados o ato de despertar e o renascimento, ou as causas e as circunstâncias do possível desaparecimento total do centro da norma anterior, europeu. Este fenómeno é um conflito linguístico. As três possíveis saídas deste conflito irão significar o aparecimento de novas estratégias e medidas de política e planeamento linguísticos que terão efeito de modo explícito sobre a formação da situação linguística do centro da norma anterior, novo ou dos dois a funcionar paralelamente um ao lado do outro e dos países de língua oficial portuguesa, e de modo implícito irão influenciar a formação do papel internacional da língua portuguesa. Não se pode prever, como é que a língua, como um capital cultural incorporado modificará, olhando para além da escala graduada alargada dos fatores que incomodam a passagem da língua entre as gerações o desenvolvimento geral ou o grau de exposição ao perigo da língua portuguesa em dados territórios, e se junto com isso se modificará o sistema hierárquico das línguas, se o papel da língua portuguesa mudará no modelo gravitacional que apresenta a dinâmica das línguas que entremeiam o mundo.

Colocou-se a pergunta, se neste modelo aparecerá a língua brasileira, como uma língua nova, totalmente despegada do português europeu. O sistema de normas da possível nova língua está disponível, na formação do seu estatuto e no processo da sua estabilização, ao lado das diretrizes definidas pelos decisores de política linguística poderá ser determinante a atitude da comunidade que usa a língua. Elaboramos o nosso questionário para examinar a atitude e os costumes de uso de língua da comunidade que usa a língua.

O questionário – elaborado na dada variante do português – destinado a pessoas de nacionalidade portuguesa e brasileira constitui-se de 19 perguntas. Estruturámos a atitude dos inquiridos, as nossas hipóteses relativas às respostas que se podia dar às perguntas, e os resultados segundo as respostas de 188 pessoas inquiridas que usam a língua portuguesa oriundas do Brasil e de 189 pessoas oriundas de Portugal, e demos a conhecer os resultados mais importantes da investigação empírica efetuada entre os usuários da língua. A versão original do questionário encontra-se entre os anexos da tese.

Terminámos a nossa investigação com os pensamentos sobre o futuro da língua portuguesa. Constatámos que enquanto a política linguística de Portugal empenha-se a influenciar de

dentro para fora, ou seja exportar, o Brasil importa, ou seja junta por dentro os fatores vindos de fora. Em paralelo com o seu deslocamento, o centro que dirige a língua portuguesa tem uma política linguística de direção oposta ao anterior, mas este não tem lugar fixo, porque a língua oficial está presente em outras regiões também. A divisão clássica de três partes, ou seja local, nacional e internacional do ponto de vista das intervenções da política linguística já não tem validade, estas categorias já são sobrescritas por fenómenos culturais independentes de lugar como a nova cultura empresarial, a revolução eletrónica, a ecologia, e a manifestação diversificada do sincretismo e da mistura.

Escolhemos como subtítulo da dissertação o lema da bandeira do Brasil. A escolha do título é simbólica. Na bandeira do Brasil no meio dum retângulo verde vê-se um losango amarelo. Dentro do losango um círculo azul, sobre ele estrelas brancas e uma faixa branca, curvada. Na faixa pode-se ler o lema: Ordem e Progresso. Na bandeira republicana moderna o círculo azul apresenta o céu em cima do Rio de Janeiro visto na noite do dia 15 de novembro de 1889. Foi nesse dia que foi proclamada a República Brasileira. A imagem representa a constelação de então de forma refletida, ou seja de fora da esfera celeste. O número das estrelas marca os 27 estados membros e o Distrito Federal que pertence aos territórios brasileiros. A estrela que indica o Distrito Federal é a Sigma Octantis, uma estrela que devido à sua proximidade ao Polo Celeste do Sul se pode ver quase em todo o país durante o ano inteiro. Os executores do atentado militar contra a monarquia e os proclamadores da república eram seguidores da filosofia de Comte. O lema – *Ordem e Progresso* – foi inspirado por Auguste Comte: "*L'amour pour principe et l'ordre pour base; le progrès pour but*" (*O Amor por princípio e a Ordem por base; o Progresso por fim.*) Interpretamos como ordem redigida no lema a aspiração à estruturação do uso do sistema de código unificado da língua portuguesa. Na época atual não podemos decidir se esta ordem, como base, serve para avançar no caminho da independência, ou se o objetivo é a dominância sobre a língua portuguesa como único centro de norma.

Do ponto de vista do sistema de relações interdependentes da língua e da economia chegámos à conclusão de que os poderes económicos que tomam decisões sobre o desenvolvimento e que determinam o avanço de certas regiões dos continentes sul-americano, africano e asiático, ou mais precisamente dos países tratados por nós e o uso da língua portuguesa são inseparáveis. Aceitámos que a reivindicação da igualdade linguística provém das regiões mais avançadas e que a desenvolvimento económico tem como resultado uma consciência de

identidade mais coletiva. A economia do Brasil está em avanço. Segundo o que foi dito aquando da legislação do dia nacional brasileiro da língua portuguesa, entre os países da Comunidade, o Brasil é o único que devido ao número da sua população e ao seu papel político, económico e geoestratégico tem cada vez maior responsabilidade pela formação do futuro da língua portuguesa. A última frase do discurso do senador de então, citada dum professor-investigador da Universidade de Coimbra de Portugal é uma pergunta de política linguística portuguesa a que – na fase atual de desenvolvimento da língua – não se pode responder: “*O futuro da língua portuguesa é que o Brasil quiser*”?

As nossas metas no âmbito desta tese foram realizadas, os factos explorados foram estruturados em novas conexões. Além da realização das metas relativas ao objeto da investigação pode ser considerado como resultado de investigação útil que a tese

- com a recapitulação resumida das interpretações da política linguística contribui para o esclarecimento e alargamento das noções ligadas ao objeto da investigação;
- apresenta em forma de tabela o processo do aparecimento e reprodução dum política linguística a nível do indivíduo e da sociedade;
- aponta para as bases do possível funcionamento paralelo da situação económica e linguística mesmo que não contenha uma análise relativa a esta questão;
- interpreta como exemplo concreto da exportação linguística a divulgação da língua portuguesa na era moderna e analisa uma realização concreta do processo de importação linguística;
- ao descrever as situações linguísticas, apresenta um sistema de catálogo que abrange as línguas do mundo e apresenta a sua terminologia húngara;
- numa situação de plurilinguismo apresenta a forma de tratamento do capital linguístico como património cultural realizada na prática;
- define o papel das línguas oficiais no sistema de conexões das alianças económicas e culturais designadas e que se relacionam com o objeto da investigação;
- enumera iniciativas de valor exemplar no caso de aspirações que apoiam o juntamento, a unificação dum língua;
- indica, com um questionário que mede a atitude dos falantes da língua portuguesa, e com as conclusões tiradas das respostas, várias metas futuras de investigação.

Conceberam-se durante a exploração novas metas de investigação relativas ao exame das medidas de política linguística referentes à língua portuguesa e concebem-se no sistema de

conexões relativo aos processos de desenvolvimento dinâmico das línguas, de que fazemos parte como falantes, por um lado pela aquisição da nossa língua materna, e por outro sendo membro de comunidade(s) de falantes de língua(s) estrangeira(s):

- Acabámos a análise da investigação empírica ligada ao tema da tese a elaboração dos resultados das respostas com a enumeração de possíveis futuras metas de investigação.
- Outro possível uso pode permitir o sistema de categorias do catálogo que apresenta as línguas do mundo, nomeadamente a análise autónoma, do ponto de vista da política linguística das comunidades falantes de certa(s) língua(s) dos países tratados e de outros países, nem necessariamente de língua portuguesa.
- O exame da situação linguística dos outros dois países de língua oficial portuguesa do mundo – mas que não fazem parte da Comunidade dos Países de Língua Portuguesa – de Macau e da Guiné-Equatorial, como também o exame das condições de convivência do português com outras línguas nestes países.
- A contínua observação da formação das circunstâncias que vão levar à formação das diretrizes que significam o futuro da língua portuguesa, e que hoje só são ainda previsões, dando resposta à pergunta de política linguística com que a tese acaba.

Az értekezésben felhasznált irodalom jegyzéke

Arnoux, Elvira (1999): *Política lingüística: los contextos de la disciplina*. In: Políticas Lingüísticas para América Latina. Actas del Congreso Internacional (1997). Buenos Aires: Universidad de Buenos Aires 1 Facultad de Filosofía y Letras, Instituto de Lingüística, pp. 13-24., In: <http://www.hamel.com.mx/Archivos-Publicaciones/1999b%20Políticas%20del%20lenguaje%20y%20fronteras%20linguísticas%20en%20Mexico%20-%20La%20relación%20del%20español%20con%20las%20lengua.pdf>, letöltés ideje: 2014.07.03.

Araujo, Gabriel Antunes de-Agostinho, Ana Livia dos Santos (2012): *Padronização das línguas nacionais de São Tomé e Príncipe*. In: Línguas e instrumentos linguísticos 23/24 / Campinas: Capes-Procad - Universidade Estadual de Campinas; Editora RG, In: http://www.revistalinguas.com/edicao26/artigo_3.pdf, pp. 49-81, letöltés ideje: 2014.05.29.

Araújo, Valente de (2009): *Língua como propriedade inapropriada de um povo*. In: <http://valentedearaujo-untl.blogspot.hu/>, letöltés ideje: 2014.07.02

Azevedo, David (2010): *Política de Língua em Portugal*. In: Português língua não-materna, Janeiro 2010, In: <http://www.ensinobasico.com/ensino-do-portugues-lingua-nao-materna-12/151-politica-de-lingua-em-portugal>, letöltés ideje: 2014.07.02

Bajkó Bálint (2011): *A Német Császárság afrikai gyarmatosításának kudarca*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Intézet, szakdolgozat, http://www.shp.hu/hpc/userfiles/ujtudos/a_nemet_csaszarsag_afrikai_....pdf, letöltés ideje: 2014.03.28.

Balázs Géza (szerk.) (2011): *Nyelvészetről mindenkinek – 77 nyelvészeti összefoglaló*. Inter Kultúra-, Nyelv-, és Médiakutató Központ Nonprofit Kft., Budapest

Baracs Dénes-Schütz István (1974): *Portugália szegfűvel*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest 1974

Baxter, Alan N. (1992): *The Portuguese as a pluricentric language*. In: Clyne, Michael (szerk.): *Pluricentric Languages. Differing Norms in Different Nations*, Berlin/New York: de Gruyter 1992, pp. 11-45.

Bhagwati, Jagdish (1995): *US Trade Policy: The Infatuation with FTAs*. In: <http://academiccommons.columbia.edu/catalog/ac:100125>, letöltés ideje: 2014.06.20.

Birmingham, David (1998): *Portugália története*. Pannonica Kiadó

Bochmann, Klaus és társai (1993): *A nyelvpolitika elmélete, módszerei és elemzése*. In: Szépe-Derényi (szerk.) 1999, pp. 25-69.

Bourdieu, Pierre (1978): *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Tanulmányok, Budapest, Gondolat Kiadó

Bourdieu, Pierre (1987): *A politikai mező*. In: Valóság, 1987/1. pp. 110–115., In: <http://www.politologia.btk.pte.hu/docs/kunszt2>, letöltés ideje: 2013.02.14.

- Bourdieu, Pierre (2002): *Le Magazine de l'Homme Moderne et la liste Champs*, 2002: <http://www.homme-moderne.org/societe/socio/bourdieu/lexique/index2.html>, letöltés ideje: 2014.02.09.
- Castello Branco, Luiza Kátia (2003): *As línguas de Cabo Verde – o cabo-verdiano e o português: lugar onde joga o equívoco*. <http://www.fflch.usp.br/dlcv/lport/pdf/slp26/03.pdf>, letöltés ideje: 2013.07.29.
- Castilho, Ataliba Teixeira de (2001): *Políticas lingüísticas no Brasil O Caso do Portugues Brasileiro*. Lexis XXV. 1 y 2, 2001: pp. 271-297, In: <http://revistas.pucp.edu.pe/index.php/lexis/article/viewFile/4969/pdf>, letöltés ideje: 2014.12.12.
- Castilho, Ataliba Teixeira de (2010): *Uma política lingüística para o português*. Museu da Língua Portuguesa, Estação da Luz, In: http://www.museudalinguaportuguesa.org.br/files/mlp/texto_17.pdf, letöltés ideje: 2014.12.14.
- Castilho, Ataliba Teixeira de (2001): *Políticas lingüísticas no Brasil O Caso do Portugues Brasileiro*, Lexis XXV. 1 y 2, pp. 271-297. , In: <http://revistas.pucp.edu.pe/index.php/lexis/article/viewFile/4969/pdf>, letöltés ideje: 2014.12.12.
- Castro, Ivo (1991): *Curso de História da Língua Portuguesa*. Universidade Aberta, Lisboa
- Castro, Ivo (2001): *Diversidade Linguística*. In: Mais Línguas, Mais Europa: celebrar a diversidade linguística e cultural da Europa, Colóquio 25 e 26 de Janeiro de 2001, Edições Colibri , Lisboa, pp. 23-25.
- Castro, Ivo (2006): *Introdução à História do Português*. Edições Colibri, Lisboa
- Crystal, David (2003): *A nyelv enciklopédiája*. Osiris, Budapest
- Cseresnyési László (2004): *Nyelvek és stratégiák, avagy a nyelv antropológiája*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, pp. 387
- Daoust, Denise-Maurais, Jacques (1987): *Nyelvtervezés*. In: Szépe-Derényi (szerk.) 1999, pp. 111-139.
- Dulce, Pereira (2006): *Crioulos de base portuguesa. O Essencial sobre Língua Portuguesa, Caminho, Lisboa*
- Endruschat, Annette-Schmidt-Radefeldt, Jürgen (2006): *Einführung in die portugiesische Sprachwissenschaft*. narr studienbücher, Gunter Narr Verlag Tübingen
- Faraco, Carlos Alberto (2014): *O Acordo ortográfico de 1990: situação atual (junho/2014)*, In: <http://observatorio-lp.sapo.pt/pt/acordo-ortografico-dossie/noticias-sobre-o-acordo-ortografico/o-acordo-ortografico-de-1990-situacao-atual-junho-2014>, letöltés ideje: 2014.06.21.

Fausto, Boris (2011): *História do Brasil, História do Brasil cobre um período de mais de quinhentos anos, desde as raízes da colonização portuguesa até nossos dias*. http://www.caccto.com.br/material/d00044/Material_6_E-MED_2A_195641.pdf, letöltés ideje: 2014.05.28.

Fergin, Elina (2011): *Tangled up in a spaghetti bowl – trade effects of overlapping preferential trade agreements in Africa*. In: <https://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordOId=2296032&fileOId=2296033>, letöltés ideje: 2014.06.19

Ganhão, Fernando (1979): *O Papel da Língua Portuguesa em Moçambique*. Comunicação apresentada no “I Seminário Nacional sobre o Ensino da Língua Portuguesa”(Maputo), <http://www.catedraportugues.uem.mz/lib/docs/Ganhao1979.pdf>, letöltés ideje: 2014.03.28.

Garcia, Elisa Frühauf (2007): *O projeto pombalino de imposição da língua portuguesa aos índios e a sua aplicação na América meridional*. In: <http://www.scielo.br/pdf/tem/v12n23/v12n23a03>, pp. 23-38., letöltve: 2014.06.30.

Gomes, Bea (2011): *"O mundo que o português criou", – Von der Erfindung einer lusophonen Welt*. In: Stichproben. Wiener Zeitschrift für kritische Afrikastudien 2/2001, Jg. 1, pp. 27-43., http://www.univie.ac.at/ecco/stichproben/Nr2_Gomes.pdf, letöltés ideje: 2013.02.24.

Hamel, Enrique Rainer (2001): *Políticas del lenguaje y educación indígena en México. Orientaciones culturales y estrategias pedagógicas en una época de globalización*. In: <http://www.hamel.com.mx/Archivos-Publicaciones/2001b%20Políticas%20de%20lenguaje%20y%20educacion%20indigena%20en%20Mexico%20-%20Orientaciones%20culturales%20y%20estrategias%20peda.pdf>, pp. 143-170., letöltés ideje: 2015.01.07.

Hamel, Rainer Enrique (1999): *Hacia una política plurilingüe y multicultural*. In: Políticas lingüísticas para América Latina, Actas del Congreso, In: <http://www.hamel.com.mx/Archivos-Publicaciones/>, letöltés ideje: 2014.12.18.

Hamel, Rainer Enrique (1988): *Nyelvpolitika és az etnikumok közötti konfliktusok. A szociolingvisztikai kutatás nehézségei*. In: Szépe-Derényi (szerk.) 1999, pp. 70-93.

Hamel, Rainer Enrique (2007): *Sprachimperien, Sprachimperialismus und die Zukunft der Sprachenvielfalt*, In: „Die Macht der Sprache“, Mehrsprachigkeit – Sprachenpolitik – Sprachbildung In: JAHRBUCH DEUTSCH ALS FREMDSPRACHE, Intercultural German Studies Band 33, (Hg. Konrad Ehlich, Sabine Lambert), pp. 141-173., <http://www.hamel.com.mx/Archivos-Publicaciones/2008h%20Sprachimperien%20Sprachimperialismus.pdf>, letöltés ideje: 2013.08.14.

Handbuch (2003): *Externe Sprachgeschichte des Portugiesischen, Histoire externe du portugais*. In: Romanische Sprachgeschichte, Histoire Linguistique de la Romania, ein internationales Handbuch zu der Sprachgeschichte der romanischen Sprachen, Band 1, deGruyter, Berlin, pp. 880.

Haugen, Einar (1987): *Languages Planning*. In: Dittmar, Ammon, U.-Mattheier, K. (Ed.) *Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of Language and Society*. Berlin/New York, pp. 626-637.

Henriques, Isabel Castro (2000): *São Tomé e Príncipe: A invenção de uma sociedade*, Lisboa: Vega

Igaz Levente: *Portugál gyarmat, indonéz tartomány, független állam: Kelet-Timor 30 éve* (2004), Kül-Világ – a nemzetközi kapcsolatok folyóirata, I. évfolyam 2004/3 szám, www.kulvilag.hu, <http://epa.oszk.hu/00000/00039/00003/pdf/igaz.pdf>, letöltés ideje: 2014.07.01.

Vilela, Mário (2005): *O cabo-verdiano visto por cabo-verdianos ou contributo para uma leitura da situação linguística em Cabo Verde*. In: Revista da Faculdade de Letras — Línguas e Literaturas, II Série, vol. XXII, Porto, 2005, pp. 633-653, <http://ler.letras.up.pt/uploads/ficheiros/4749.pdf>, letöltés ideje: 2013.08.01.

Joana, Sara (2008): *Reflexões sobre educação intercultural em Moçambique: da (in)tolerância linguística à coabitação com a diferença - um sonho adiado ou uma realidade possível?*, V Simposium Internacional De Língua Portuguesa – Escola Portuguesa de Moçambique e no Colóquio Mestiçagens Sócio-culturais e Procura de Identidade na África Contemporânea, org. pela CODESRIA e UNICV, Cabo Verde/Praia, Publicado na revista Proler, em Out. de 2009, In: <http://www.saber.ac.mz/bitstream/10857/1665/1/Educa%C3%A7%C3%A3o%20Intercultural.xps.pdf>, letöltés ideje: 2014.03.28.

Kloss, Heinz (1967): 'Abstand Languages' and 'Ausbau Languages'. In: *Anthropological Linguistics* Vol. 9, No. 7, Oct. pp. 29-41

Kordić, Snježana (2009): *Plurizentrische Sprachen, Ausbausprachen, Abstandsprachen und die Serbokroatisch*. In: <http://bib.irb.hr/datoteka/436361.AUSBAU-ABSTAND-PLURIZENTRISCH.PDF>, letöltés ideje: 2013.07.19.

Kornai András (2013): *Digital language death (Digitális nyelvhalál)*. PLOS ONE, <http://www.nyest.hu/hirek/nyelvhalal-a-digitalis-korban>, letöltés ideje: 2014.07.07.

Köster, Dietrich (2011): *Die soziale und politische Rolle des Kapverden Kreols*, In: <http://www.colonialvoyage.com/de/afrika/sprache/kapverde.html>, Letöltés ideje: 2013.03.24

Labrie, Normand (1993): *Nyelvpolitika*. In: Szépe-Derényi (szerk.) 1999, pp. 15-24.

Lanstyák István (2006): *Gondolatok a nyelvek többközpontúságáról (Különös tekintettel a magyar nyelv Kárpát-medencei sorsára)*. In: Új forrás 28/6, 25-38. <http://www.jamk.hu/ujforras/960603.htm>, letöltés ideje: 2013.07.19.

Lanstyák István (2009): *Nyelvművelés, nyelvtervezés, nyelvmenedzselés*. STIMUL, Pozsony Bratislava

Leiria, Isabel (2007): *Português em África / Português de África?*, In: http://www.catedraportugues.uem.mz/lib/docs/ROMA_Portugues_de_Africa.pdf, 3-4. old., letöltés ideje: 2014.03.28.

- Lewis, Paul (2013): *Evaluating Endangerment and Development*. In: <http://www.ethnologue.com/ethnoblog/paul-lewis/evaluating-endangerment-and-development#.UhoZ3H9GOUQ>, letöltés ideje: 2013. 06. 07.
- Llari, Rodolfo-Basso, Renato (2006): *O português da gente – a língua que estudamos, a língua que falamos*. Editora Contexto, São Paulo
- Londres, Cecília (2000): *Referências Culturais: Base para novas políticas de Patrimônio*. Brasília, In: <http://www.iphan.gov.br/baixaFcdAnexo.do?id=3305>, letöltés ideje: 2014.07.07.
- Lopes, Mário (2013): *Plataformas angolanas de aprendizagem de línguas nacionais*, In: <http://pt.globalvoicesonline.org/2013/12/27/plataformas-angolanas-de-aprendizagem-de-linguas-nacionais/>, letöltés ideje: 2013.08.25.
- Lourenço, Eduardo (et al.) (coord.) Ferronha, António Luís (1992): *Atlas da língua portuguesa na história e no mundo*. Lisboa: I.N.-C.M. : Comissão Nac. para os Descobrimientos Portugueses: União Latina
- Mateus, Eugénio (2014): *O desafio de harmonizar os alfabetos das línguas locais de Angola*. In: Lusofonia e Diversidade, <https://ventosdalusofonia.wordpress.com/2014/03/12/o-desafio-de-harmonizar-os-alfabetos-das-linguas-locais-de-angola/>, letöltés ideje: 2014.06.18.
- Mateus, Maria Helena Mira-Pereira, Luísa Teotónio (org.) (2005): *Língua Portuguesa e Cooperação para o Desenvolvimento*. Edições Colibri e CIDAC, Lisboa
- Mateus, Maria Helena Mira (2002): *Objectivos e estratégias de uma política linguística*. Mesa redonda sobre Uma política de língua para o português, <http://www.iltec.pt/pdf/wpapers/2002-mhmateus-politicaling.pdf>, letöltés ideje: 2013.01.20.
- Matos, Norton de (2004): *Memórias e trabalhos da minha vida*, Imprensa da Universidade de Coimbra, In: https://pombalina.uc.pt/files/previews/56750_preview.pdf, pp. 283-284, letöltés ideje: 2014.02.08.
- Ninyoles, Rafael L. (1975): *Társadalmi szerkezet és nyelvpolitika*. In: Szépe-Derényi (szerk.) 1999, pp. 155-180.
- Oliveira, Aurélio de- Cruz, Maria Augusta Lima-Guerreiro, Inácio-Domingues, Francisco Contente (1999): *História dos descobrimientos e expansão portuguesa*. Universidade Aberta, Lisboa, pp. 296-302.
- Ortutay Katalin (2011a): *Nyelvi jogok*. In: Balász Géza (szerk.) 2011, pp. 242-245.
- Ortutay Katalin (2011b): *Nyelvi tervezés, nyelvpolitika*. In: Balász Géza (szerk.) pp. 246-248.
- Paragi Beáta (2005): *Afrikai egységtörekvések*. In: Dr. Horváth Jenő (szerk.) Világpolitikai Lexikon, pp. 17-18. Osiris Kiadó, Budapest
- Pinto, Paulo Feytor (2010): *O Essencial sobre a Política de Língua*. Imprensa Nacional-Casa Da Moeda, Lisboa

Ponso, Leticia Cao (2011): *Políticas linguísticas atuais em Angola e Moçambique: o modelo monolinguista do Estado nacional europeu X o modelo plurilingue das nações africanas*. Universidade Federal Fluminense – Capes, In: http://www.xiconlab.eventos.dype.com.br/resources/anais/3/1308365407_ARQUIVO_Politic aslinguisticasatuaisemAngolaeMocambique.pdf, letöltés ideje: 2014.06.12.

Pontes, Jerónimo (2008): *Língua de São Tomé e Príncipe: Crioulo? Dialecto? Ou Português?* <http://jeronimopontes.blogspot.hu/2008/01/Ingua-de-so-tom-e-prncipe-crioulo.html>, letöltés ideje: 2013.08.27.

Punyakumpol, Chanya (2011): *The Effect of Preferential Trade Agreement: The Case of Brazil and the U.S.* In: https://economics.stanford.edu/files/Punyakumpol_Hthesis2011.pdf, letöltés ideje: 2014.06.19.

Puskás Tünde (2002): *Nyelv, identitás és nyelvpolitika Európában*. A Magyar- Svéd Online Források publikációja. HUNSOR, <http://www.hunsor.se/dosszie/nyelvidentitasesnyelvpolitikaeban.pdf>, letöltés ideje: 2013.07.21.

Reis, Carlos (2011): *Portugal "nunca teve uma política de língua estruturada"*. In: <http://noticias.sapo.mz/lusa/artigo/13395027.html>, letöltés ideje: 2013.08.22.

Rosa, Gian Luigi De (2007): *Unimultiplicidade e Policentrismo do Português no Século XXI*. http://iberystyka-uw.home.pl/pdf/Dialogos-Lusofonia/Coloquio_ISII-UW_27_ROSA-Gian-Luigi-De_Unimultiplicidade-e-policentrismo-do-portugues-no-seculo-XXI.pdf, letöltés ideje: 2013.07.19.

Ruak, Taur Matan (2001): *Importância da Língua Portuguesa*. Camões Revista de Letras e Culturas Lusofónas, Instituto Camões, Julho-Setembro 2001, In: file:///C:/Users/Babos%20Krisztina/Downloads/revcamoes_014.pdf, letöltés ideje: 2013.07.19.

Salomão, Ricardo (2007): *Línguas e Culturas nas Comunicações de Exportação: Para uma Política de Línguas Estrangeiras ao Serviço da Internacionalização da Economia Portuguesa*. PhD Doutoramento, Universidade Aberta, Lisboa. In: <http://repositorioaberto.univab.pt/bitstream/10400.2/1386/1/TESE.RSALOM%C3%83O.pdf>, 2014.04.10.

Salomão, Ricardo (2011): *Comunicação Intercultural de Negócios: Lusofonia, Oportunidades e Desafios*. In: UBILETRAS (2), 163-180., In: <http://ubiletras.ubi.pt/>, letöltés ideje: 2014.04.10.

Sándor Klára (2003): *Nyelvtervezés, nyelvpolitika, nyelvművelés*. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Magyar nyelv*. Budapest. 58–95. http://nyitottegyetem.phil-inst.hu/humfold/szocling/Sandor_K/corvina.htm, letöltve: 2014.01.25.

Saraiva, José Hermano (2010): *Portugália rövid története*. Equinter, Budapest
Schriffert Ádám (2011): *Conjuntamente? A portugál nyelvű afrikai országok kontinensen túli kapcsolatrendszere*. MA-diplomamunka, Budapesti Corvinus Egyetem Nemzetközi Tanulmányok Intézete, In:

http://www.grotius.hu/doc/pub/DVBTPX/2011_191_schiffert_adam_grotius_e-konyvtar.pdf,
letöltés ideje: 2014.06.01.

Scliar-Cabral, Leonor (1999): *Definição da política lingüística do Brasil*. Boletim da Associação Brasileira de Lingüística (ABRALIN), Florianópolis, v. 23, pp. 7-17, In: <https://archive.is/naIIN>, letöltés ideje: 2014.07.07.

Silva, António Aly (2013): *Na Guiné-Bissau os analfabetos é que mandam*. In: <http://www.expressodasilhas.sapo.cv/exclusivo/item/39386-antonio-aly-silva-na-guine-bissau-os-analfabetos-e-que-mandam>, letöltés ideje: 2014.05.29.

Silva, Armando B. Malheiro da (2003): *General Norton de Matos (1867-1955) Aspectos maiores de um perfil histórico-biográfico – o militar, o colonialista e o democrata*. Africana Studia N°6, Porto, In: http://www.africanos.eu/ceaup/uploads/AS06_173.pdf, letöltés ideje: 2014.06.03.

Soest, Christian von (2008): *Wacklige „Bausteine“ und schwache „Maurer“: Die Afrikanische Union hat ein Integrationsproblem*. In: German Institut of Global and Area Studies, Institut für Afrika Studien, 2008/4, http://www.giga-hamburg.de/de/system/files/publications/gf_afrika_0804.pdf, letöltés ideje: 2014.06.19

Souza, Gabriele-Schumm, Castro (2004): *Um estudo enunciativo de uma política de línguas: uma identidade misturada*. In: <http://www.bibliotecadigital.unicamp.br/document/?code=vtls000321469>, letöltés ideje: 2014.07.28.

Szabó Márton (1998): *Pierre Bourdieu: Nyelvi uralom és politikai mező*. In: Politikai tudáselméletek, Szemantikai, szimbolikus, retorikai és kommunikatív-diszkurzív értelmezések a politikáról, Nemzeti Tankönyvkiadó, IV. fejezet, In: <http://www.politologia.btk.pte.hu/docs/kunszt2.pdf>, pp. 77-85, letöltés ideje: 2013.04.10.

Szépe György-Derényi András (szerk.) (1999): *Nyelv, hatalom, egyelőség – Nyelvpolitikai írások*. Corvina, Budapest

Szépe György (2001): *Nyelvpolitika – Múlt és jövő*. Iskolakultúra, Pécs

Szilágyi Ágnes Judit (2004): *Távolodás Európától, Nemzetépítés és kultúrpolitika Braziliában az Estado Novo idején (1937-1945)*. Áger Bt., Budapest

Teyssier, Paul (2001): *História da língua portuguesa*. Livraria Sá de Costa Editora, Lisboa

Thomaz, Luís Filipe F. R. (2002): *Babel Loro Sa'e – O problema Luinguístico de Timor-Leste*. Coleção Cadernos Camões, Instituto Camões, 2º edição

Venere, Mário Roberto (2011): *Projecto Açai: uma contribuição à formação dos professores indígenas no estado de Rondônia*. Araraquara – SP, Tese de Doutorado, In: http://portal.fclar.unesp.br/poseduesc/teses/Mario_Roberto_Venere.pdf, letöltés ideje: 2014.07.02.

Vieira de Castro, Rui (2007): *Políticas da Língua: Circunstâncias e modos de produção local*. In: Gama, Manuel (org.): *A Política da Língua Portuguesa*, Centro de Estudos Lusíadas, Universidade do Minho, Braga

Vilela, Mário (2005): *O cabo-verdiano visto por cabo-verdianos ou contributo para uma leitura da situação linguística em Cabo Verde*. In: *Revista da Faculdade de Letras — Línguas e Literaturas*, II Série, vol. XXII, Porto, 2005, pp. 633-653, <http://ler.letras.up.pt/uploads/ficheiros/4749.pdf>, letöltés ideje: 2013.08.01.

Vincent, Mary-Stradling, R.A. (1997): *A spanyol és portugál világ atlasza*. Helikon, Magyar Könyvklub, Budapest

Walter, Henriette (1995): *A aventura das Línguas do Ocidente a sua origem, a sua história, a sua geografia*. Terramar, Portugal

Az értekezésben felhasznált dokumentumok jegyzéke

Boletim Informativo Cooperação Portuguesa na Guiné-Bissau (2014), Edição 20 maio-junho 2014, In: <http://cdn.rede-camoes.com/images/cooperacao/boletimcoopgb20.pdf>, letöltés ideje: 2014.07.10.

Brasilianisch oder Portugiesisch? Wie viel Vielfalt verträgt eine Weltsprache? <http://www.portugalmania.de/2008/07/brasilianisch-oder-portugiesisch-wie-viel-vielfalt-vertrag-eine-weltsprache/>, letöltés ideje: 2013.06.08.

A Educação e o ensino em Angola no período do colonialismo português. (2010) Trabalho investigativo de estudantes do ISCED-Benguela, curso de Pedagogia 3º Ano/2003-04, <http://www.paginasdouradas.blogspot.hu/2010/07/educacao-e-o-ensino-em-angola-no.html>, letöltés ideje: 2013.12.25.

A Nyelvi Jók Egyetemes Nyilatkozata. In: http://www.mnyknt.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=101&Itemid=30#j04, letöltés ideje: 2013.07.21.

A Portugal Nyelv Közös Ortográfiai Szókészlete (Vocabulário Ortográfico Comum da Língua Portuguesa – VOC), <http://voc.cplp.org/>, letöltés ideje: 2014.07.01.

A Tanács határozata a 2011/492/EU határozat alkalmazási időszakának meghosszabításáról, és megfelelő intézkedéseinek felfüggesztéséről. Európai Bizottság, 2014/0186 (NLE), In: <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:JjUkQbyxya8J:www.ipex.eu/IPEXL-WEB/dossier/files/download/082dbcc54653729e0146dec5f6cf5bfb.do+&cd=8&hl=hu&ct=clnk&gl=hu>, letöltés ideje: 2014.07.10.

Acordo Ortográfico da Língua Portuguesa. Assinado em Lisboa a 16 de Dezembro de 1990. Aprovado para ratificação pela Resolução da Assembleia da República n.º 26/91, de 23 de Agosto Diário da República n.º 193, Série I-A, pp. 4370-4388, In: <http://www.priberam.pt/docs/AcOrtog90.pdf>, letöltés ideje: 2014.05.04.

AGENDA 2025 – Visão e estratégias da Nação. Comité de Conselheiros Novembro de 2003, Maputo, Moçambique, In: http://www.portaldogoverno.gov.mz/docs_gov/outros/Agenda2025.ptg.pdf, letöltés ideje: 2014.03.28.

Alapvető tények az ENSZ-ről. In:

http://www.menszt.hu/informaciok/alapveto_tenyek_az_ensz_rol, letöltés ideje: 2013.07.20.

Alfabeto Unificado para a escrita das Línguas Nativas de S. Tomé e Príncipe – ALUSTP.

(2013) Decreto 19/2013 Governo, In:

http://alfclul.clul.ul.pt/CQPweb/doc/Alfabeto_Unificado_Linguas_de_S_Tome_e_Principe.pdf, letöltés ideje: 2014.05.02.

Angola: diretor do Ministério da Cultura defende Estatuto das Línguas Nacionais. José Domingos, az Instituto de Línguas Nacionais - ILN (Nemzeti Nyelvek Intézete) igazgatója, (2013) In: AngolaPress, <http://ventosdalousofonia.wordpress.com/2013/08/06/angola-diretor-do-ministerio-da-cultura-defende-estatuto-das-linguas-nacionais/>, letöltés ideje: 2013.12.25.

Angola em números (Angola számokban). Instituto Nacional de Estatística 2012, In:

<file:///C:/Users/Babos%20Krisztina/Downloads/Angola%20em%20N%C3%BAnero%202013.pdf>, pp. 55, letöltés ideje: 2013. 02.22.

Audiência pública da diversidade ligüística do Brasil. (2007) In:

<http://portal.iphan.gov.br/portal/baixaFcdAnexo.do?id=839>, letöltés ideje: 2014.07.08.

Bandeira do Brasil. <http://www.suapesquisa.com/geografia/bandeiradobrasil.htm>, letöltés ideje: 2014.11.02.

Citations d'Auguste Comte. (1851-1854), In: Système de politique positive,

<http://atheisme.free.fr/Biographies/Comte.htm>, letöltés ideje: 2015.02.04.

Constituição da República Democrática de São Tomé e Príncipe, A São Tomé e Príncipe Demokratikus Köztársaság Alkotmánya, In: <http://www.refworld.org/docid/4c5ab1532.html>, http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=180006, letöltés ideje: 2013.06.04.

Constituição da República de Angola. Az Angolai Köztársaság Alkotmánya, In:

http://www.governo.gov.ao/Arquivos/Constituicao_da_Republica_de_Angola.pdf, letöltés ideje: 2013. 01.28.

Constituição da República de Cabo Verde. A Zöld-foki Köztársaság Alkotmánya, In:

<http://www.parlamento.cv/GDLeisRepublica.aspx?IdDoc=1>, letöltés ideje: 2013.06.25

Constituição da República Democrática de Timor-Leste. A Kelet-Timori Köztársaság Alkotmánya, In: http://timor-leste.gov.tl/wp-content/uploads/2010/03/Constituicao_RDTL_PT.pdf, letöltés ideje: 2014.02.12.

Constituição da República Federativa do Brasil. A Brazil Szövetségi Köztársaság Alkotmánya, In: http://www.planalto.gov.br/ccivil_03/Constituicao/Constituicao.htm, Letöltés ideje: 2014.06.30.

Lei de Diretrizes e Bases da Educação Nacional – LDBEN (Direktívák és Alapszabályok a nemzeti oktatásban). Brasília, In: http://www.planalto.gov.br/ccivil_03/leis/19394.htm, letöltés ideje: 2014.07.04.

Lei n. 1136/2009 cooficializa Língua Pomerana em Santa Maria de Jetibá-ES. In: <http://www.ipol.org.br/imprimir.php?cod=604>, letöltés ideje: 2014.07.07.

Lei Nº 11.310, de 12 de Junho de 2006. Presidência da República, Casa Civil Subchefia para Assuntos Jurídicos, In: http://www.planalto.gov.br/ccivil_03/_Ato2004-2006/2006/Lei/L11310.htm, letöltés ideje: 2014.07.01.

Línguas Moçambicanas. In: Plano Curricular do Ensino Básico – objectivos, política, estrutura, plano de estudos e estratégias de implementação, In: <http://www.mec.gov.mz/DN/DINEP/Documents/PCEB.pdf>, letöltés ideje: 2014.03.28.

Perfil de EPT da Guiné Bissau Situação global de Eucação para Todos (EPT). In: <http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/FIELD/Dakar/pdf/GuineaBissauPerfilEPToct2012.pdf>, letöltés ideje: 2014.06.20.

Plano Nacional de Leitura. Junho 2006 Ministério de Educação, Cultura e Assuntos Parlamentares, In: <http://www.planonacionaldeleitura.gov.pt/index1.php>, letöltés ideje: 2014.08.02.

Português Língua não Materna no Currículo Nacional. Documento Orientador, Ministério da Educação, Julho 2005, In: http://www.dge.mec.pt/sites/default/files/Basico/Documentos/plnmdoc_orientador.pdf, letöltés ideje: 2014.08.02.

Projeto Legislativo 132/2010. Estado de Santa Catarina, Câmara Municipal de Antônio Carlos, In: <http://forlibi.blogspot.com.br/2012/12/lei-de-co-oficializacao-do-hunruckisch.html>, letöltés ideje: 2014.07.08.

Quadro Europeu Comum de Referência para as Línguas (Közös Európai Referenciakeret). In: <http://www.uc.pt/fluc/cl/diplomas/qecr>, letöltés ideje: 2014.12.10.

Recenseamento da população e de habitação Julho 2010, Questionário de família, Parte 3. Língua Materna. Timor-Leste, In: <http://www.dne.mof.gov.tl/census/questionnaires/docs/2010%20Census%20Questionarie/Portuguese%20Questionnaire%202010%20FINAL%2009062010.pdf>, letöltés ideje: 2014.07.01.

Registro da Língua Talian como Patrimônio Cultural do Brasil é destaque no Jornal Nacional. In: <http://e-ipol.org/registro-da-lingua-talian-como-patrimonio-cultural-do-brasil-e-destaque-no-jornal-nacional/>, letöltés ideje: 2015.02.05.

Relatório de atividades, Grupo de Trabalho da Diversidade Lingüística do Brasil (GTDL). (2006-2007), In: <http://portal.iphan.gov.br/portal/baixaFcdAnexo.do?id=840>, letöltés ideje: 2014.07.08.

Relatório sobre a situação dos direitos Humanos na Guiné-Bissau 2010/2012. Liga Guineense dos Direitos Humanos, In: <http://www.lgdh.org/p/relatorios.html>, letöltés ideje: 2014.05.29.

República da Guiné Bissau. http://www.stat-guinebissau.com/pais/informacao_pratica.htm,
letöltés ideje: 2014.07.01.

Revista Internacional de Língua Portuguesa. Associação das Universidades de Língua Portuguesa, Julho 1995, 13. FOCO: *Política da Língua*

Significado de Ordem e Progresso. In: <http://www.significados.com.br/ordem-e-progresso/>
letöltés ideje: 2014.11.02.

Timor-Leste 2010 Population and Housing Census. Volume 9 - Analytical Report on Education, http://www.statistics.gov.tl/wp-content/uploads/2013/12/Education_Monograph.pdf, letöltés ideje: 2014.07.01.

Universal Declaration of Human Rights. In: <http://www.un.org/en/documents/udhr/>, letöltés ideje: 2014.05.29.

Universo linguístico de São Tomé e Príncipe: Léxico São Tomense-Português. (nem szerepel évszám), In: http://mgbarroso.tripod.com/universo_ling_corpo.htm, letöltés ideje: 2014.02.04.

World Report 2012. Human Rights Watch, In: <http://www.hrw.org/sites/default/files/reports/wr2012.pdf>, letöltés ideje: 2014.05.29.

Az értekezésben szereplő fontosabb intézmények jegyzéke

A Portugál Nyelv Múzeuma (*Museu da Língua Portuguesa*), <http://www.museudalinguaportuguesa.org.br/>, letöltés ideje: 2014.07.01.

A Portugál Nyelv Nemzetközi Intézete (*Instituto Internacional da Língua Portuguesa – IILP*), <http://iilp.cplp.org/>, letöltés ideje: 2014.04.20.

A Portugál Nyelv Obszervatóriuma (*Observatório da Língua Portuguesa*), <http://www.observatorio-lp.sapo.pt/pt>, letöltés ideje: 2014.05.02.

Anísio Teixeira Nemzeti Oktatásismereti és Oktatáskutató Intézet (*Instituto Nacional de Estudos e Pesquisas Educacionais Anísio Teixeira - INEP*), Brazília, www.inep.gov.br, letöltés ideje: 2014.07.08.

Brazil Bölcsészettudományi Akadémia (*Academia Brasileira de Letras*), <http://www.academia.org.br/abl/cgi/cgilua.exe/sys/start.htm?tpl=home>, letöltés ideje: 2014.05.04.

Brazil Nyelvészeti Egyesület (*Associação Brasileira de Linguística - Abralín*), <http://abralin.org/site/>, letöltés ideje: 2015. január 12.

Camões, a Nyelvi Együttműködés Intézete (*Camões - Instituto da Cooperação e da Língua, I. P.*), Portugália, letöltés ideje: 2014.06.02.

Kulturális Minisztérium (*Ministério da Cultura*), Angola, <http://www.mincult.gov.ao/>,
letöltés ideje: 2013.08.25.

Kulturális Minisztérium (*Ministério de Cultura*), Brazília, <http://www.cultura.gov.br/>,
letöltés ideje: 2014.07.07.

Kulturális Minisztérium (*Ministério de Cultura*), Brazília, <http://www.cultura.gov.br/>,
letöltés ideje: 2014.07.07.

Külügyminisztérium (*Ministério dos Negócios Estrangeiros*), Portugália
<http://www.portugal.gov.pt/pt/os-ministerios/ministerio-dos-negocios-estrangeiros.aspx>
letöltés ideje: 2014.06.02.

Lisszaboni Tudományos Akadémia (*Academia das Ciências de Lisboa*), <http://www.acad-ciencias.pt/wordpress/acl/>, letöltés ideje: 2014.05.04.

Nemzeti Nyelvek Intézete (*Instituto de Línguas Nacionais – ILN*), Angola,
<http://ciencia.ao/rede-da-ciencia/instituicoes/43-ministerio-da-cultura/79-instituto-de-linguas-nacionais> letöltés ideje: 2014.06.20.

Nemzeti Oktatásfejlesztési Intézet (*Instituto Nacional do Desenvolvimento da Educação - INDE*), Mozambik, <http://www.mec.gov.mz/IST/INDE/Pages/estrutura.aspx>, letöltés ideje: 2014.08.02.

Nyelvpolitikai Kutató- és Fejlesztő Intézet (*Instituto de Investigação e Desenvolvimento em Política Linguística – IPOL*), Brazília, <http://www.ipol.org.br/>, letöltés ideje: 2014.06.30.

Oktatási és Tudományügyi Minisztérium (*Ministério da Educação e Ciência*), Portugália,
<http://www.dgicd.min-edu.pt/>, letöltés ideje: 2014.06.08.

Portugál Nyelvű Országok Közössége (*Comunidade dos Países de Língua Portuguesa – CPLP*), <http://www.cplp.org/id-22.aspx>, letöltve: 2014.04.15.

SIL International – Summer Institute of Linguistics, <http://www.sil.org/>, letöltés ideje: 2013.06.01.

Történelmi, Művészeti és Kulturális Örökség Intézete (*Instituto do Patrimônio Histórico Artístico e Cultural – IPHAN*), Brazília,
<http://portal.iphan.gov.br/portal/montarPaginaInicial.do>, letöltés ideje: 2014.07.07.

Az értekezést és mellékleteit tartalmazó CD-lemez